

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

С. І. Ростецька

**РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА:
ПОЛІТИКА НЕПРИЙНЯТТЯ ТА ПОШУК КОМПРОМІСІВ
У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 323.1:316.344.8(4)
Р78

Рецензенти:

Світлана Олександрівна Вовк – доктор політичних наук, професор;
Василь Йосипович Климончук – доктор політичних наук, професор;
Денис Вікторович Яковлев – доктор політичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 7 від 24.12.2020 р.)*

Ростецька С. І.

- Р78** Регіональна ідентичність і національна держава: політика неприйняття та пошук компромісів у політичному просторі сучасної Європи : монографія / С. І. Ростецька. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – 313 с.

ISBN 978-966-916-723-1

DOI 10.32782/978-966-916-723-1

У монографії концептуалізується поняття регіональної ідентичності та розкривається характер взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності та національної держави в країнах Європи. У роботі розглядається структура, функції та місце регіональної ідентичності в сучасному політичному процесі та з'ясовується змістовне поле регіональної vs національної ідентичності. Обґрунтовано роль політики пам'яті та символічної політики як інструментальних практик конструювання регіональної ідентичності. Дано оцінку значенню регіональної ідентичності в політичних процесах сучасної Європи, з'ясовано рівень загрози безпеці сучасного європейського простору за наявності конфліктів ідентичностей та обґрунтовано основні технології попередження та врегулювання конфліктів ідентичностей, які є викликом сучасним країнам Європи. Встановлено особливості феномену регіонального націоналізму на прикладі Іспанії крізь призму трьох регіонів (Галісія, Каталонія та Країна Басків), що викликають регіональний дисбаланс та ведуть до дестабілізації соціально-політичного життя в країні. Досліджено особливості формування регіональних ідентичностей у Великій Британії на основі аналізу ефективності асиметричної моделі деволюції. Визначено регіональні диспропорції в Італії та охарактеризовано специфіку конфліктних взаємин регіонів, їх причини, характер та шляхи врегулювання.

Дослідження може бути цікавим не тільки для науковців, викладачів, політичних акторів, але і для широкого кола читачів, які цікавляться сучасними політичними процесами та їх впливом на національний та регіональний політичний простір.

УДК 323.1:316.344.8(4)

ISBN 978-966-916-723-1

© С. І. Ростецька, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1 КОНЦЕПТ РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	7
Висновки до розділу 1	38
Розділ 2 РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА В СТРУКТУРІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ ..	40
2.1 Змістовне поле регіональної vs національної ідентичності: структура, функції та місце в сучасному світі	40
2.2 Політика пам'яті та символічна політика як інструментальні практики конструювання регіональної ідентичності	59
Висновки до розділу 2	82
Розділ 3 НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА, РЕГІОНАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЗАГРОЗА СЕПАРАТИЗМУ – ТУРБУЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНИХ КРАЇН ЄВРОПИ	86
3.1 Регіональна ідентичність в політичних процесах сучасної Європи	86
3.2 Конфлікт ідентичностей як загроза безпеці сучасного європейського простору	106
3.3 Врегулювання конфліктів ідентичності: виклик сучасним європейським країнам	129
Висновки до розділу 3	147
Розділ 4 ФЕНОМЕН РЕГІОНАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ІСПАНІЇ	152
4.1 Сучасні наративи галійської ідентичності	152
4.2 Каталонія – регіон як суперник державі	160
4.3 Країна Басків: шлях від регіонального сепаратизму до мирного співіснування	183
Висновки до розділу 4	198

Розділ 5 ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ	203
5.1 Велика Британія як приклад асиметричної деволюції	203
5.2 «Brexit» і майбутнє регіональних ідентичностей у Великій Британії	223
Висновки до розділу 5	236
Розділ 6 ДЕВОЛЮЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ: КЕЙС ІТАЛІЇ	239
6.1 Регіоналізм та регіоналізації Італії: історичні передумови	239
6.2 Криза ідентичності: Італія у пошуку компромісу в ХХІ ст.	250
Висновки до розділу 6	264
ВИСНОВКИ	267
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	283

ПЕРЕДМОВА

З поширенням процесів глобалізації та універсалізації життя проблема формування регіональної ідентичності, визначення характеру взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи не втрачає своєї актуальності та політичного потенціалу. Сучасний розвиток, у тому числі у європейському політичному та економічному просторі, який відбувається в умовах реформування системи управління та посилення процесів регіоналізації потребує побудови й укріплення регіональної ідентичності. Навіть у випадках, коли в тій або іншій державі робиться політичний акцент на національній ідентичності та «національному характері», регіональна ідентичність утверджується не в суто етнічному, а і в громадянському сенсі.

Глибинні джерела політичних протиріч та конфліктів не зникають під впливом глобалізації, саме тому визначення характеру взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи на сучасному етапі є вкрай актуальним.

Аналізуючи сучасний європейський і, зокрема, український простір регіональних ідентичностей та фактори, що визначають стабільність його функціонування, не можна оминати увагою проблему відносин із національними державами та наднаціональними органами влади. Історія розвитку людства наводить достатньо прикладів, які переконливо свідчать про визначальну роль регіональної ідентичності у артикуляції політичних, національних конфліктів, формуванні безпечного/небезпечного простору. Водночас, на національну державу якраз і має бути покладена функція моніторингу і подальшого запобігання виникненню конфліктів на основі різних регіональних ідентичностей, забезпечення оптимальних умов та механізмів їх формування при умові збереження власної самобутності різних етнічних груп.

У стабільному суспільстві зі стійкою національною (загальногромадянською) ідентичністю регіональна ідентичність не виходить на перший план в ієрархії територіальних ідентичностей. У звичайних умовах вона проявляється у формуванні певної системи цінностей і норм поведінки жителів регіону поза зв'язком з етнічною

приналежністю. В умовах ослаблення або кризи національної (загальногромадянської) ідентичності регіональна (регіонально-етнічна) ідентичність може скласти їй конкуренцію і, отримавши політичний відтінок, поставити під загрозу єдність країни.

Звернення сучасних дослідників до проблем взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи, намагання адекватно оцінити їх можливі напрямки формування з точки зору теорії політичної науки має велике значення для розвитку національних держав у цілому та процесів українського державотворення, зокрема.

Таким чином, досліджувана проблема є актуальною не лише з точки зору теоретичного висвітлення особливостей регіональних ідентичностей та векторів їх розвитку, а й з огляду на існування в сучасній Україні потенційно конфліктогенних проблем в окремих регіонах, пов'язаних саме з протиріччями у формуванні ідентичності.

Теоретична цінність положень монографії полягає не лише в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Практичне значення вбачається в тому, що дослідження характеру взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи обумовлює можливості використання його висновків у процесі вирішення та запобігання конфліктів, пов'язаних із регіональною ідентичністю. Також задля удосконалення взаємодії інститутів національної держави з регіональними урядами, забезпечення розвитку регіональних ідентичностей (у культурному, соціальному, мовному, політичному та правовому аспектах) у межах національних держав. Результати наукового дослідження утворюють теоретичні передумови для подальшого дослідження взаємин та векторів розвитку регіональної ідентичності і національної держави в країнах Європи та імплементацію їх результатів у практичній політичній діяльності суб'єктами політичної діяльності, представниками національних урядів, громадськими діячами, які розробляють ефективну сучасну модель регіональної ідентичності. Матеріали й висновки дисертації сприятимуть у розробці, вдосконаленні та викладанні різних курсів у вищій школі, зокрема «Політології», «Міжнародних відносин», «Політичної регіоналістики», «Національної політики», «Політичної конфліктології», «Порівняльної політології» тощо.

Розділ 1

КОНЦЕПТ РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Протиріччя в соціальній сфері сучасного суспільства, невизначеність соціальних ситуацій, суперечливість принципів організації соціальних спільнот, видів соціальної і політичної діяльності, соціальних ролей і групових норм відображаються у самосвідомості різних груп населення, в зв'язку з чим відбувається трансформація усталених цінностей соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві. Таким чином, криза ідентичності спостерігається не тільки на рівні самосвідомості окремої особистості, а й в рамках певного соціального простору.

Регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виявляється необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу [167, с. 495].

Необхідність вивчення феномену регіональної ідентичності особливо значимо актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Перш ніж перейти до розгляду дослідження ступеня наукової розробки теорії регіональної ідентичності, доцільно уточнити, що феномен «ідентичність» виступає об'єктом міждисциплінарного аналізу і стає предметом досліджень з позицій філософії і соціології, політичної науки, юриспруденції, економічної теорії, публічного управління тощо.

У своєму класичному варіанті теорія ідентичності була створена в середині ХХ ст. в рамках психоаналітичної традиції Еріком Еріксоном. Створюючи теорію ідентичності, Еріксон спирався на сформульований Зигмундом Фрейдом динамічний підхід в психології.

Фрейд виходив з того, що «его» є похідним від конфлікту протиборчих психічних сил. Будь-які психічні процеси слід тому розглядати динамічно. Боротьба початкової сексуальності, якій людина володіє від природи, і соціального початку, втіленого в батьківський авторитет і влада в родині, яка також присутня з самого початку життя індивіда, творить «его» індивіда [див. детал. 208].

Саме цей динамічний процес Еріксон поклав в основу своєї теорії ідентичності. Опираючись на позицію Фрейда щодо початкової включеності людини в соціальність, Еріксон стверджує, що становлення соціальної ідентичності стартує з факту початкової включеності людини в групові практики та досвід. Використовуючи матеріали соціально-антропологічних досліджень, Еріксон демонструє, що навчання дитини інтегровано в чітко визначену соціальну систему і в деяку стійку систему зразків. Це навчання є метод, за допомогою якого групова ідентичність передається тілесному досвіду дитини, а через нього зводиться «его» [297]. Ідентичність, таким чином, – це «способи організації досвіду», і вона може бути груповою або індивідуальною. Групова ідентичність, або «ідентичність груп ґрунтується на географічних та історичних відмінностях (колективне просторово-тимчасове «его») і на суттєвих відмінностях соціальних цілей і засобів (колективний план життя)» [297, с. 20].

Разом з тим, Еріксон підкреслює, що його ідентичність це не проста репліка групової ідентичності, вона є динамічним процесом, пов'язує воєдино соціальні та індивідуальні Еріксон опирається на дві фундаментальні обставини. По-перше, на процес історичної трансформації соціальної реальності, а, по-друге, на те, що набуття его-ідентичності є процесом індивідуального конструювання. Еріксон пише: «розширення і розвиток цивілізації, процеси стратифікації і спеціалізації змушують дітей будувати свої его-моделі на основі рухливих, часткових і суперечливих підстав» [297, с. 21].

Збіг почуття зростаючих індивідуальних можливостей з почуттям відповідності культурним груповим сенсів і призводить до оформлення того, що Еріксон називає его-ідентичністю (ego-identity). Мова при цьому йде про розвиток в напрямку «певного его в рамках соціальної реальності», де Еріксон прагне прояснити цей процес як динамічний факт з'єднання суб'єктивного досвіду

і феномену групової психології. «Свідоме почуття володіння особистісної ідентичністю (personal identity) базується на безпосередньому сприйнятті власної самості і наступності в часі, а також на сприйнятті того факту, що інші визнають цю самотного і спадкоємність [297, с. 22].

Процес формування ідентичності починається на основі вибіркового відкидання або засвоєння «множинних ідентифікацій, пов'язаних з дитинством». Це здійснюється за допомогою їх занурення в нову конфігурацію, що, в свою чергу, залежить від процесу, за допомогою якого суспільство ідентифікує молодого індивіда, визнаючи його тим, ким він став. Суспільство «відчуває», що його визнано індивідом, для якого, в свою чергу, також дуже важливо отримати визнання з боку суспільства. Ідентичність «его» в своєму суб'єктивному аспекті представляє собою усвідомлення того суб'єктивного факту, що методи синтезування досвіду, використовувані его, мають самотного і наступність. Ці методи ефективні як засіб забезпечити самотного і спадкоємність індивіда для інших.

Еріксон виділяє чотири аспекти «ідентичності»:

1. Ідентичність – це свідоме почуття «індивідуальної ідентичності».
2. Несвідоме прагнення до збереження наступності характеру власної особистості.
3. Це критерій визначення успіху «мовчазних звершень по синтезуванню его».
4. Збереження і підтримка внутрішньої «солідарності» з ідеалами і ідентичністю групи.

Аналізуючи психологічний напрям у дослідження ідентичності, слід звернутися наукового доробку К. Юнга, який запропонував інший підхід у тлумаченні феномена ідентичності. На його думку, замкненість індивіда на собі не може слугувати джерелом становлення людини [232, с. 103]. Однак, у його роботах проглядається інтерес до суб'єктивного індивідуального досвіду. Головною залишається теза про те, що людина адаптується до теперішнього часу, не беручи до уваги вплив минулого і майбутнього.

Поняття «ідентичність» стало ключовим для соціально-філософської концепції Е. Фрома, який розглядає в якості предмета дослідження аналіз сучасних особливостей взаємин індивіда та

соціуму [210, с. 79]. Вчений визначає ідентичність як результат індивідуалізації людини. На його думку, остання є результатом відокремлення людини від сил природи і від інших людей, що вперше стає можливим лише на певному етапі людської історії, а саме – в Новий час. Важливою проблемою для Е. Фрома була прірва між свободою і безпекою. «Перша вимагає для особистості право вибору та необхідність мати владу над своїм життям, друга – необхідність відчувати себе зв'язаним і об'єднаним із іншими людьми. Інтенсивність цього протиріччя та способи його вирішення безпосередньо залежать від економічної і політичної систем суспільства. Стратегії вирішення конфлікту (способи «втечі від свободи») – авторитаризм, у постіндустріальному суспільстві, розуміє самотність саме в цьому ключі» [210, с. 23].

На відміну від своїх попередників, Е. Фром робить акцент на внутрішньому потенціалі людини, що дозволяє їй знайти себе в сучасному світі. Він демонструє важливість буття «для іншого», а не «для себе», як З. Фройд.

В сучасній соціально-психологічній та соціологічній літературі існує декілька теорій, які пояснюють феномен ідентичності. Дві, найбільш відомі та обґрунтовані – як в концептуальному, так і в емпіричному плані, можуть бути релевантними для пояснення процесів взаємодії та взаємовпливу між особистістю та місцем. Одна з них – теорія соціальної ідентичності – з'явилась та отримала розповсюдження переважно серед соціальних психологів, в той час як інша – теорія ідентичності, знаходить прибічників в колі соціологів. Зупинимось коротко на головних положень кожної із них, роблячи особливий наголос на тих концептуально важливих постулатах, які можуть виступити відправними точками для вивчення феномену територіальної ідентичності.

Теорія ідентичності – є однією із найбільш впливових в сучасній соціології, обґрунтування якої пов'язане з класичними концептуалізаціями символічного інтеракціонізму. Витоки теорії можна виявити в працях американських класиків Чарльза Кулі, Джорджа Міда та Герберта Блумера. Сучасні теоретики, послідовники інтеракціонізму – Пітер Бурке, Ральф Тернер, Джордж МакКол, Джері Сіменс, Шелдон Страйкер тощо, розглядають індивідуальну ідентичність як продукт тих ролей, які людина виконує в суспільстві.

«Я» трактується як неоднорідна та динамічна сутність, диференційована в результаті різносторонніх соціальних впливів. Дана теорія аналізує механізми формування ідентичності на мікросоціальному рівні, пов'язуючи її з процесами взаємодії, прийняття, індивідуального розуміння та виконання соціальних ролей, ставленням до тих чи інших ролевих репертуарів.

Одним із розробників теорії ідентичності є Ш. Страйкер. Останнім часом вона отримала подальший розвиток і ширшу аналітичну перспективу в працях його прихильників. У теорії ідентичності залишається недоторканою ідея про формування Я або самості в процесі соціальної взаємодії, завдяки якому люди пізнають себе, спостерігаючи за реакціями інших. Ключовим соціально-психологічним механізмом становлення самості виступає прийняття ролі іншого. У теорії Ш. Страйкера варіації ідентичностей пов'язані з різноманітністю соціальних ролей, виконуваних індивідом. По суті, мова йде про те, що Я являє собою сукупність окремих ролевих ідентичностей, кожна з яких, в свою чергу, відповідає ролевої позиції в суспільстві [465, с. 109]. Таким чином, ролі служать тим фундаментом, на якому зводиться конструкт ідентичності.

Д. Мід в своїй праці «Дух, самість і суспільство», розмірковує над двома невід'ємними сторонами самості – індивідуальним, спонтанним «Я» (в англійському оригіналі I) та соціальним, узагальненим «я» (me). За словами самого класика інтеракціонізму, «Я» є реакцією організму на настановлення інших; «я» є організованою множиною настановлень інших, котрі індивід сам приймає» [120, с. 159].

Визначаючи ідентичність як здатність людини сприймати свою поведінку і життя в якості зв'язаного і єдиного цілого, вчений розрізняє два типи ідентичності: усвідомлювана та несвідома [118, с. 62]. Перший тип – усвідомлювана, коли людина розмірковує про свою поведінку, тобто вона не автономна, проте здатна осмислювати свою поведінку. Другий тип ідентичності – несвідома, коли людина приймає норми поведінки, звички, ритуали, не намагаючись їх змінити.

Передумовою формування ідентичності, за Дж. Мідом, є невідповідність індивіда вимогам суспільства, а найбільш важливим засобом інтеріоризації «узагальненого іншого» виступає мова. «Мова у своєму значимому сенсі є такий голосовий жест, який має тенденцію пробуджувати в індивіда (який говорить) ту установку, яку він

пробуджує в інших; саме це вдосконалення самості таким жестом, опосередковує соціальні дії, і дає початок процесу прийняття ролі іншого» [118, с. 231].

Послідовники наукової школи Дж.Г. Міда систематизували його ідеї і по-новому інтерпретували різні ситуації міжіндивідуальної комунікації в мікросоціології. Зокрема, І. Гофман звернув увагу на той факт, що при набутті ідентичності («загрози» ідентичності) людина змушена вирішувати складне питання про те, як можна балансувати між двома ілюзіями – між нормальністю (звичайної) та унікальністю власної особистості [39, с. 18].

Соціальна природа ідентичності аналізується в межах теорії соціального конструювання, зокрема в роботах П. Бергера і Т. Лукмана [18, с. 21]. П. Бергер розглядає поняття соціокультурної ідентичності в синонімічному ряду поряд із такими поняттями, як «образ Я», Я-концепція, самоопис. Під соціокультурною ідентичністю дослідник розуміє певний цілісний образ, який індивід складає про самого себе, незмінний у всіх життєвих ситуаціях, у яких індивід усвідомлює себе. «Ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Подібно будь-якій суб'єктивній реальності, вона перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством. Ідентичність формується соціальним процесом. Викристалізовуючись водночас, вона підтримується, видозмінюється і навіть переформується соціальними відносинами» [8, с. 43]. Іншими словами, соціокультурна ідентичність є самовизначенням через самотипізацію. Мова в у цьому випадку йде не про деякі об'єктивні особливості тієї чи іншої групи людей, а про властивий цій групі моделі рольової поведінки. Інакше кажучи, самоідентифікація відбувається не із конкретними людьми, що володіють унікальними властивостями, а із роллю, стереотипом поведінки, який є певною абстракцією, схемою діяльності та способом типізації досвіду в певних умовах.

Досліджуючи соціокультурну ідентичність, П. Бергер особливо підкреслює роль соціальних інститутів при формуванні особистісної ідентичності: «Набуття ідентичності завжди проходить в контексті специфічної соціальної структури. Не тільки її зміст, а й заходи її «успіху» мають соціально-структурні умови і наслідки» [8, с. 43]. Інститут, за П. Бергером, є особливий тип об'єктивованої типізації,

в якому діяч, діяльність та умови діяльності взаємно типізуються. Результатом такої взаємної типізації є роль – схема діяльності індивіда, який вступив до інституту. За допомогою ролей інститути втілюються в індивідуальному досвіді. Роль передбачає певний спосіб типізації досвіду і знакового опосередкування світу, відповідний внутрішній логіці, закладений в інституті. При самоідентифікації людини з деякою інституціональною роллю, властивий їй спосіб конституювання досвіду стає для людини основним, впроваджується в її ідентичність, змінюючи «систему базових цінностей» [8, с. 45].

Конструктивізм як базова позиція в розумінні генезису і природи соціальної ідентичності зазвичай постає, по-перше, як історичне обґрунтування того факту, що соціальна ідентичність оформляється і набуває свою специфіку тільки в умовах європейських суспільств епохи модерну. У зв'язку з цим її не можна вважати фундаментальним і універсальним властивістю індивіда в тому плані, що індивід має соціальною ідентичністю в усіх формах соціально-історичного життя. Ідентичність конструюється, тобто свідомим чином оформлюється тільки у індивіда епохи модерну. По-друге, в рамках конструктивістського підходу обґрунтовується і аналізується процес оформлення і реалізації соціальної ідентичності, властивій модерну і сучасності. В якості базового механізму функціонування такої ідентичності зазвичай вказується на її рефлексивний характер. Рефлексивність поширюється на всі аспекти формування модернової і сучасної ідентичності індивідів. Особливою мірою це видно на прикладі все більш рефлексивного, відповідно, конструктивістських відносини сучасного індивіда до формування свого «Я».

Конструктивізм як соціальна теорія звертається до зовнішньополітичних проявів соціокультурної ідентичності, розглядаючи їх як обґрунтування і реалізацію глибинних аспектів політики самоідентифікації актора.

Найбільш часто згадуваними вченими, що працюють у цьому напрямку, є Б. Андерсон, який досліджував роль держави в процесі модернізації і появі етнічного націоналізму як політизованої форми соціокультурної ідентичності.

Роботи Андерсона присвячені в основному аналізу макросоціальних передумов формування націоналізму за часів раннього модерну, концепція уяви спільнот отримала широке наукове визнання, і її

часто використовують для вивчення різних за змістом, але схожих за своєю суттю форм суспільного буття.

Всю свою увагу дослідник Андерсон фокусує на нації, визначаючи її як уявну політичну спільність – причому уявну як генетично обмежену і суверенну. Вона уявна тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, які не будуть зустрічати і навіть не чути про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх причетності. Переходячи на більш високий рівень узагальнення, дослідник підкреслює, що будь-яка спільність, велика, ніж первісне поселення з безпосередніми контактами між жителями (хоча, можливо, і вона), є уявна. Спільності потрібно розрізняти не за їх реальність чи нереальність, а за манерою уяви [5, с. 35]. Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи.

У сучасній соціології на значення рефлексивності, як властивості товариств пізнього модерну і як механізму побудови «самоідентичності», одним з перших вказав Ентоні Гідденс. Він продовжує дослідження ідентичності не просто як психологічної проблеми, а як проблеми сучасного світу і історії. У своїй роботі «Модерн і самоідентичність» (1991) Гідденс прагне показати ідентичність і самоідентичність як явища сучасної культури. Звертає на себе увагу той факт, що вже сама тема самоідентифікації все наполегливіше звучить в соціології та дослідженнях культури [32].

Модерн – контекст, який породжує самоідентичність. Для Гідденса теоретичним моментом народження феномена ідентичності стає перехід від традиційного суспільства до посттрадиційних. Чим більше традиція втрачає свою владу в суспільстві, тим більшою мірою повсякденне соціальне життя будується виходячи з протиріччя локального і глобального, тим більше індивіди повинні вибрати свої життєві шляхи з різноманіття перспектив. Модерн стає фундаментом, на якому пробивають собі дорогу самоактуалізація і самозбереження. Протистояння глобального і локального призводить до трансформації почуття інтимності. Традиційні зв'язки поступаються місцем більш абстрактним, серед яких слід шукати

свою інтимність, своє коло, своє місце. Складні, розширені соціальні системи сучасності абстрактно організують життєві шляхи, в яких кожному ще треба знайти себе конкретно.

У протиріччі глобального і локального розкривається обопільний взаємозв'язок індивідуального досвіду і абстрактних систем. Цей взаємозв'язок вимагає постійного оновлення досвіду, знову повторюється знаходження себе в будь-яких життєвих ситуаціях.

Нарцистична культивация тіла стає гармонійним наслідком зростаючої турботи про себе, побудови і контролю над усім, в тому числі і над тілом.

Природним наслідком посилення розриву глобального і локального є становлення Організації, її різних форм – від сучасних соціальних інститутів до інформаційних засобів. Посилення економічної кризи динамізм, який породжується організованістю, зберігає проблематичність «стикування» соціальної практики і індивідуальної поведінки. Всі перераховані характеристики модерну означають проблематичність Я на тлі соціального контексту. Соціальні трансформації, що завершилися сьогодні самоідентичністю і глобалізацією, стали двома полюсами в діалектиці локального і глобального на етапі «високого модерну». (Гідденс вважає за краще визначення – високий модерн постмодерну) [цит. за 330, с. 167].

Гідденс представляє власну гіпотезу структури ідентичності. Ідентичність – це два полюси, з одного боку – конформізм, з іншого – замкнутість на себе. Між полюсами соціолог виділяє різні рівні структури. На його думку, для сучасної ідентичності характерні наступні дилеми і, відповідно, патологічні форми: 1) уніфікація – фрагментація; 2) безпорадність – оволодіння; 3) авторитарність – невизначеність; 4) особисті потреби – ринковий індивід. На кожному рівні можливі патологічні форми розвитку: 1) традиціоналізм – конформізм; 2) всемогутність – відчуження; 3) догматизм – радикальне сумнів; 4) нарцисизм – повне розчинення в світі товарів [32, с. 201].

У тій же традиції конструктивістського підходу працює Едмонд Марк. Однак концепція Марка має істотну відмінність від теорії ідентичності Гідденса. Марк доповнює суто соціологічну перспективу Гідденса психологічним аналізом. Він зазначає, що ідентичність постає і як складне, і як парадоксальне явище. Вона означає щось унікальне, відповідно відмінне від інших, але в той же час означає

щось однакове, схоже на інших. Подібна семантична подвійність володіє глибоким змістом, вона вказує на те, що ідентичність коливається між подобою і відмінністю, коливається між тим, що робить нас унікальною індивідуальністю і разом з тим робить нас схожими на інших. Психологія демонструє, що ідентичність конструюється за допомогою подвійного руху асиміляції і диференціації, ототожнення з іншими і відрізнєння від них [380, с. 35].

Німецький філософ Ю. Хабермас пропонує використовувати термін «Я - ідентичність» як сукупність особистісної та соціальної ідентичностей. Особистісна і соціальна сфери знаходяться в процесі постійної взаємодії, взаємовизначення. Приватна сфера (система особистісних діалогів) «артикулює» суспільну (публічну) думку, вступаючи з громадськими інститутами в публічні діалогічні відносини. Перша сфера – справжня, автентична; друга – помилкова, так як приховує свою сутність, створюючи про себе ілюзорні уявлення. До XVIII століття, на думку німецького філософа, остаточно оформляється протиріччя приватної і суспільної сфер, що не може не провокувати нові питання для усвідомлення особистого в громадському [213].

Форма національної ідентичності робить необхідну організацію кожної нації в державу заради набуття незалежності. Однак, на думку Ю. Хабермаса, все-таки в соціально-історичній реальності держава з національно однорідним населенням завжди залишалося фікцією. Саме національна держава вперше породжує ті рухи за автономію, в яких пригноблені національні меншини борються за свої права. І коли національна держава підпорядковує меншини своєму централізованому управлінню, вона суперечить передумовам для самовизначення, на які саме і посиляється. Подібне протиріччя пронизує історичну свідомість, в середовищі якої формується самосвідомість тієї чи іншої нації.

Творець теорії комунікації наступним чином розглядає структуру ідентичності: соціальна ідентичність (горизонтальний вимір) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах; особистісна ідентичність (вертикальний вимір) – зв'язність історії життя. Це два переплетених, нерозділених вимірювання, в яких реалізується «балансує Я – ідентичність». Встановлення балансу відбувається за допомогою технік взаємодії. Розвиваючи філософські традиції лінгвістичної філософії, соціології Вебера, феноменології,

Ю. Хабермас стверджує, що визначальною технікою є мова. Освоюючи різні техніки, людина прагне відповідати соціальним нормам, зберігаючи свою неповторність. «Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона сама себе описує, а й від тих зразків, яких вона іде. Самототожність Я визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [213, с. 7].

Заслуговує на увагу біхевіористичний (ситуативний) підхід в руслі якого дослідження феномену ідентичності пов'язують з іменами М. Шерифа, Д. Кемпбелла і ін. В цьому підході увагу дослідників було спрямовано на вивчення ролі ситуації в розвитку міжгрупових процесів, з огляду на це спостерігається зведення до мінімуму особистісного рівня аналізу міжгрупового взаємодії.

М. Шериф першим почав вивчати групову і міжгрупову поведінку. В його дослідженнях ідентичність як психологічний феномен виступала наслідком усвідомлення людиною своєї причетності до якої-небудь групи, що може відбуватися під впливом реальних міжгрупових дій. Він показав, що під впливом ззовні введеного фактора – змагання (конкуренція) в умовах обмежених ресурсів, можна змінити взаємодію між групами [455; 456, с. 375].

Таким чином, ним було проведено вивчення процесу виникнення міжгрупових відносин і відповідно вплив різних чинників, наприклад, змагання, зміна цілей, спільна діяльність і т. д. Дослідження М. Шерифа і його однодумців показали, що людина, включена в певні міжгрупові відносини, приймає конкретне групове членство і діє згідно груповим нормам, а також те, що значущу роль в його поведінці починають грати не особистісні, а соціальні чинники вплинуло на подальші дослідження феномену ідентичності.

Д. Кембел, розвинув теорію Шерифа та вважав, що «відносини конкуренції, що супроводжуються передбаченням реальної загрози, засновані на реальному конфлікті інтересів між групами, незалежно від часу його виникнення. Конфлікт інтересів проявляється в ряді показників, що характеризують відносини в групі і поведінку її членів:

- ворожість окремих членів групи до суперника або джерела загрози;
- збільшення групової солідарності;
- більш чітке усвідомлення членами своєї групи групової приналежності (зростання ідентичності);

- підвищення непроникності групових кордонів;
- підвищення значущості групових норм і тенденції членів групи дотримуватися їх;
- посилення директивних впливів по відношенню до порушників групових норм [267; 268, с. 820].

Постструктуралістський напрямок представлено у роботах М. Серто, М. Фуко та П. Бурдьє.

Вихідним положенням Серто є твердження, що ідентифікація – «акультурація» до способів, нормам, практичним рекомендаціям в повсякденному житті. Древнє мистецтво практики – основа людського самоствердження. Людина підкоряється стереотипам, процедурам, прийнятим в групі, культурі. Ці процедури зафіксовані насамперед у мові – в способах усного мовлення, письма і читання.

Набуття ідентичності передбачає наявність таких соціально-культурних елементів, як реалізація лінгвістичної системи за допомогою мови; винахід своєї мови; самоствердження в сьогоденні (минуле створено до, а майбутнє потім) [390, с. 132].

Відповідаючи на питання, «Як завоювати ідентичність?», Французький мислитель вважає, що першою умовою має бути самоствердження в часі. Для цього потрібно присвоювати придбані вміння, успішні якості, готувати майбутні розширення і, таким чином, отримувати певну незалежність в постійно мінливих обставинах. Це підкорення часу через створення автономного простору. Наступним умовою «завоювання» ідентичності Серто називає надання способів контролю, бачення в зручних для цього просторах. Мати можливість бачити – значить мати можливість передбачати, бігти вперед часу шляхом читання простору. Але найбільш важливим в цьому процесі для сучасної людини стає – оволодіння знанням, для того щоб трансформувати невизначеності історії в просторі, мати владу забезпечити собі власне місце (військові і наукові стратегії, автономні міста, незалежні конституції) [390, с. 136–138].

Здійснення такої життєвої стратегії досягається за допомогою тактик. Тема повсякденних тактик займає важливе місце в роботах Серто. Але простір тактик – це простір «Інших». Тим не менш популярна в американській соціальній думки теорія Серто не позбавлена суперечностей. Якщо людина знаходить ідентичність в процесі «акультурації», як стверджує Серто, то, як формується сама

культура, культурне різноманіття? Якщо культура для людини – середовище пристосування до неї, то звідки виникає різноманітність культурних форм, за яке так ратує і структурна антропологія, і постструктуралізм?

П. Бурдьє, не розглядаючи безпосередньо проблему ідентичності, пропонує алгоритми соціоаналіза, що задає певний кут зору на проблемі механізмів ідентичності. Одне з центральних понять теорії Бурдьє – габітус. Габітус відтворюється середовищем, асоційованою з певними умовами існування, і є системою міцних придбаних схильностей, або структурованих структур. Габітус – одночасно творець індивідуальних і колективних практик, породження структури і породжує структуру. Габітус як почуття гри є інкорпорована соціальна гра, що стала натурою. Габітус як соціальне, вписане в тіло біологічного індивіда, дозволяє виробляти нескінченність актів гри, які вписані в гру як можливість і об'єктивна необхідність [18, с. 99].

Згідно Бурдьє, класова структура суспільства не зникає, а відтворюється на підставі схожих габітусів. Ідентичними вважаються ті, які будучи продуктом одних і тих же умов (ресурсів, розподілу капіталів), мають однаковий габітус. Індивід схильний ідентифікуватися з іншими, подібними за габітусом людьми, перш за все для захисту габітусу, самозбереження.

Введені в концепції П. Бурдьє поняття «габітусу», «соціального простору», «капіталу» дозволяють розглядати процес ідентичності як продукт подвійний соціальної структурації. З одного боку, ідентичність повинна відображати ту позицію, яку індивід займає в соціальному просторі, в залежності від розподілу сукупності його капіталів. З іншого боку, ідентичність обумовлюється виробляють людські схемами сприйняття і оцінювання, тобто диспозиційними утвореннями.

У Фуко позитивна ідентичність суб'єкта можливо лише через гру істинного і помилкового у владних відносинах. Суб'єкта тут теж можна розуміти як відповідь, але відповідь, що мається на увазі в самому питанні через ігри сил які пронизують людину та середовище, в якій він розташовується. Саме питання задає поле ідентичностей через точки творчості і мутації. Тут можлива двояка форма реалізації суб'єктивації: як та, що вписана в самі владні відносини сил що формують простір виразності і видимостей; і як та, яка або ще

не потрапила під ці взаємини або перебувати в процесі мутації старих відносин. Або як та, що складалася (заглиблюючись) або ж навпаки розгладжуючи, ризикує своєю ідентичністю або справжністю. Підсумком роботи Фуко можна назвати його проект відродження практики турботи про себе, сенс якої в тому, що людина повинна створити власний модус самовладання, вільно винайти себе. Тут потрібно підкреслити, що саме поняття стратегії ідентичності винайдено Фуко, який розумів бачив в стратегіях ідентичності єдиний спосіб уникнення від світовпливу влади-знання [211, с. 67].

Серед постмодерністських теорій ідентичності, найбільш репрезентативними та інформативними автор вважає теорії Джонатана Фрідмана і Зигмунда Баумана.

Нинішня епоха постає у Фрідмана як епоха «посилюється безладу», який має глобальну природу, але разом з тим володіє систематичним, тобто специфічним і передбачуваним характером [див. детал. 207]. Цей безлад пов'язаний з розкладанням універсалізму, що ґрунтується на розумі структур модерну і ідентичностей, в результаті чого посилюється інтеграція об'єднань нижчого порядку, виникають нові структури і політичні союзи, і, відповідно, – нові конфлікти та ідентичності.

Відцентрові тенденції сучасного соціального світу пов'язуються Фрідманом з кризою ідеалу загального прогресу, має глобальний і необхідний характер, і відходом від відповідної політики. Ця криза висловився в розпаді єдності панівної соціальної форми і ієрархії ідентичностей. Стався поворот від політики, спрямованої на формування національно-державної ідентичності, до політики культурної ідентичності, пов'язаної з процесом розмноження «нових» ідентичностей, процесом мультикультуралізації. Центральним моментом зазначеного процесу, на думку Фрідмана, є «етніфікація ідентичності». Йдеться про виникнення соціальної ідентичності, яка ґрунтується на специфічній зміні свідомості, що базується на історії, мові, раси.

Все це – соціально-конструюються реальністю, проте визнання їх сконструйованого характеру не означає, на думку Фрідмана, що вони помилкові або ідеологічні. Більш того, він вважає, що небезпечно і нерозумно заперечувати автентичність етнокультурної ідентичності як значущого соціального феномену [див. детал. 207].

Нації епохи модерну розпалися на безліч етнічних і культурних утворень. Фрідман виділяє наступні типи нових ідентичностей, що є новою основою створення групи – етнічний, націоналістичний, релігійно-фундаменталістський і локальний. Цей процес має повсюдний, глобальний характер: субнаціоналізм; етнічні та локальні рухи; конфлікти і локальні війни; освіту громад, заснованих на локальних характеристиках, що володіють власним культурним самосвідомістю і прагнуть до автономії від національно-державних центрів; різке посилення фундаменталістських релігійних рухів і як результат – ослаблення і трансформація національно-державного принципу, що становить один з компонентів проекту модерну і світового соціального і політичного порядку, заснованого на ньому [див. детал. 207]. Ця трансформація глобального порядку веде до виникнення глобальних економічних і політичних класів і широкого зубожіння і міграції великих груп населення.

І в цьому плані, аналізуючи позицію Фрідмана, необхідно вказати на наступне. Національні групи вимагають встановлення прозорих кордонів і права бути присутнім і жити в рамках будь-яких національно-державних утворень. Крім того, мультикультуралізм і як принцип, і як практика загрожує своїми наслідками для універсального і гомогенного соціально-культурного простору національної держави. Іммігрантські релігійні та етнічні меншини, зберігаючи групову організацію, зберігають і відповідну релігійну і етнічну ідентичність, що не дозволяє їм до кінця проходити процеси асиміляції. Більш того, як свідчать соціологічні дослідження, іммігрантські меншини здійснюють активний спротив асиміляції і «розчинення» у великому суспільстві. Їх взаємодія з великим суспільством носить складний характер. Іммігрантські групи, взаємодіючи з великим суспільством, приймають його «повідомлення», але виявляються не схильними до його адекватному, відповідному встановленню нормам і правилам, прочитання. Вони інтерпретують це «послання» по-своєму. Культурно-нормативній системі великого суспільства вони протиставляють свою нормативно-культурну систему та ідентичність, свої способи прочитання культурних норм і кодів і змушують кожне нормативно-культурне послання великого суспільства функціонувати в їх власній системі норм і кодів. В результаті універсальний культурно-нормативний простір національно-державної

території розривається, в ньому утворюються інокультурні лакуни, розривається єдина система смислових комунікацій. Все це безпосередньо «вривається» в політичний процес, породжуючи нові протиріччя і конфлікти, ставлячи під сумнів єдність національно-державного утворення, а також породжуючи протиріччя і конфлікти в процесі конституювання індивідуальної ідентичності. А це неминуче веде до певних, здебільшого негативних наслідків для інтегрованості і цілісності ідентичності [див. детал. 207].

Постмодерністське бачення прагне зафіксувати деякі складні явища, пов'язані з різноманітним, в чомусь навіть хаотичним процесом оформлення етнокультурних ідентичностей. Положення індивіда в сучасних суспільствах визначається і тією обставиною, що ці суспільства глобалізовані. Глобалізація надає невідворотний вплив на всі моменти функціонування сучасних суспільств та на існування в них людей.

У цій же концептуальній перспективі глобального «безладу» і нарцистичного розкладання цілісного его модерну здійснюється побудова теорії ідентичності Зигмундом Бауманом. Специфіка позиції Баумана, разом з тим, полягає в тому, що він дуже вдало поєднує постмодерністський підхід з конструктивістським.

На думку Баумана, протягом попередніх історичних етапів «ідентичність» не була «приватною справою» або «приватною турботою». Те, що наша індивідуальність була продуктом суспільства, було банальною істиною, але сучасне прочитання цього положення заслуговує, можливо, більш частих повторень: «... форма нашої соціальності, як і форма суспільства, в якому ми живемо, залежать від того, як ставиться і вирішується завдання «індивідуалізації» ... «індивідуалізація» полягає в перетворенні людської ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб відповідальністю як за рішення цього завдання, так і за наслідки ... вона полягає у встановленні автономії індивіда *de jure* (хоча і не обов'язково *de facto*) ... замінює зумовленість соціального стану примусовим і обов'язковим самовизначенням» [12, с. 182]. Ці властивості модерну, процесів індивідуалізації та формування ідентичності в кінці ХХ – початку ХХІ ст. серйозно інтенсифікувалися.

Завдання «самовизначення», які стала вже перед людством в суспільствах класичного модерну, полягали в «пристосуванні до

сформованим соціальним типам і моделям поведінки, наслідування, слідування зразкам, підвищенню культурного рівня, спробам не вибитися з ряду, що не відійти від норми» [12, с. 182–183]. Тобто, головне завдання було «вписатися» у відведену нішу, і це відрізняє «індивідуалізацію» колишніх часів від тієї форми, яку вона прийняла в епоху «змінної» сучасності, «коли не тільки положення індивідів у суспільстві, а й самі місця, до яких вони можуть отримати доступ і які прагнуть зайняти, швидко трансформуються і навряд чи можуть надійно служити в якості мети чийогось життя» [12, с. 183].

Самі цілі стають розпливчастими і невизначеними, джерелом неспокою і великим невідомим в житті людини. Це означає, що проблема ідентичності змінила свою форму і зміст. Вона «полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обраний ідентичність втратить цінність або втратить її спокусливих рис [12, с. 183].

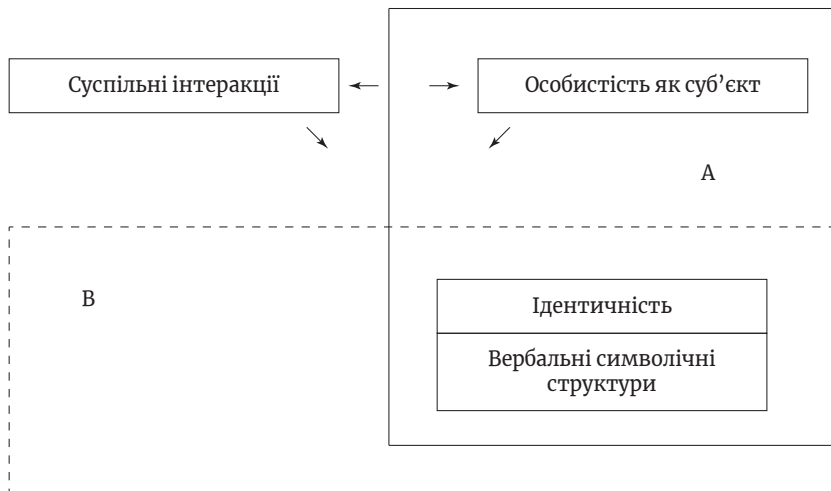
Бауман виявляє дуже серйозну проблему, що виникла в сучасному світі і яка ставить перед наукою питання про те, чи не застаріла теорія ідентичності Еріксона, згідно якої стан психічного здоров'я людини фундаментальним чином пов'язано з суб'єктивним відчуттям цілісності і наступності його особистості.

У сучасній соціальності раціональна поведінка вимагає і «плинність» особистості, максимальних можливостей вибору і відкритості, що суперечить задачі здобуття чіткої або навіть жорсткої ідентичності, яка є основою «цілісності» і «спадкоємності».

Основоположник теорії соціальної ідентифікації А. Тешнел писав про те, що соціальні заходи впливають на індивідуальний спосіб бачення світу суб'єктом. Самоідентифікація, що виражається насамперед у ототожненні себе з спільністю, являє собою суб'єктивну рівнодіючу, засновану на об'єктивно існуючих ідентифікаціях з ознаками даної спільності. Це відноситься до будь-якої зі складових соціальної ідентичності, особливо до регіональної [цит. за 60, с. 32].

Д. Вояковським запропонована онологічна теорія ідентичності. Його «модель указує лише на те, що кожна теорія, яка звертається до неї, базується на інтеракційно-символічних положеннях. Це є настільки істотним, що всі спроби поєднання певних тверджень зі сфери кожного із трьох сформульованих положень

не становлять, по суті, жодного серйозного теоретичного синкретизму, вони є можливими й допустимими. Три групи положень становлять, отже, компліментарне сприйняття проблеми ідентичності, вищість останнього з них має винятково інструментальний характер (рис. 1.1) [26, с. 114].

A – свідомість особистості
B – культура

Рис. 1.1. Онтологічна концепція ідентичності

На підставі того, що стало усталеним віднесення інструментального сприйняття ідентичності та її зв'язків із границями суспільних груп, автор запропонував «концептуальну модель, яка описує тривання й зміну групових границь та індивідуальних ідентичностей» (рис. 1.2) [26, с. 115].

Ця модель подає принципові властивості та елементи явищ, які відносяться до категорії свій-чужий. Групові границі та індивідуальні ідентичності – це феномени, конструйовані особистостями з використанням культурних систем. Своє й чуже проявляються тут контекстуально в реляціях між тими категоріями. Групова межа з перспективи членів даної групи є простором.

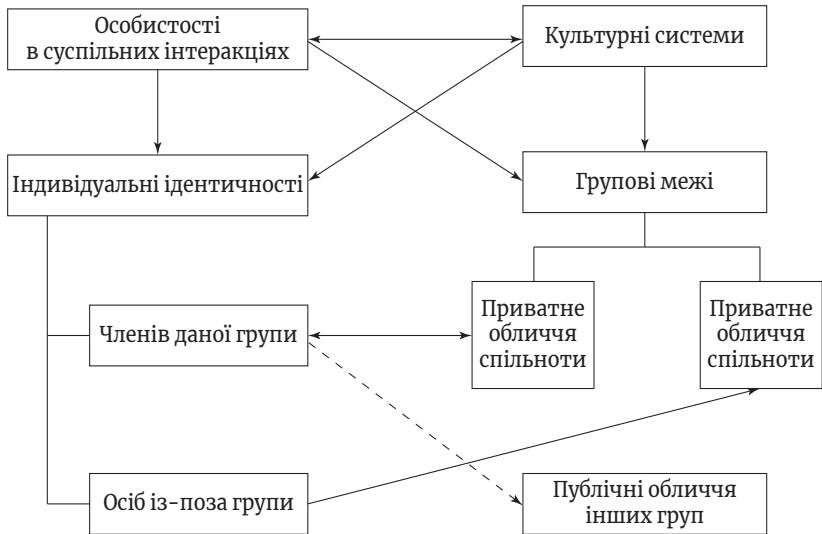

Рис. 1.2. Концептуальна модель тривання і зміни групових меж та індивідуальних ідентичностей

Розглядаючи регіональну ідентичність, доцільно зазначити, що вона слугує одним з визначальних і стабілізуючих (хоча і важко виокремлюваних) чинників формування культурно-історичної і соціально-територіальної спільноти. З точки зору Шарля Ріка, «фактор регіональної ідентичності є «націоналітарним» твердженням регіонального колективу, «голосом «регіональної групи» [158, с. 212]. Регіональну ідентичність, як видається, можна вважати варіантом етнічної або точніше субетнічною ідентичністю. Значимість регіональної ідентичності має, принаймні, два політичних слідства. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональні ідентичності значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Збереження і стійкість регіональної ідентичності можливо пояснити за допомогою концепції «внутрішнього колоніалізму» М. Хечтера. Останній розуміє його як «існування, притаманне тій чи іншій культурі, ієрархії поділу праці, яка сприяє формуванню реактивних

груп» [336, с. 185], тому «внутрішній колоніалізм» представляє собою форму експлуатації Центром своєї периферії. Просторово нерівномірні хвилі індустріалізації в епоху модерну посилювали маргінальність багатьох периферійних (провінційних) територій, і в кінцевому підсумку сприяли регіональної стратифікації і просторово-територіальної ієрархізації суспільства. Даний фактор, за М. Хечтером, сприяє збереженню етнічної та регіональної ідентичності на певних територіях (іноді в латентній формі), не дивлячись на всі спроби Центру уніфікувати культурні цінності. Крім того, як зазначають деякі дослідники, переважання локальної політичної лояльності над національною характерно для суспільств з фрагментарною політичною культурою і транзитних політичних періодів.

З твердженням про конструйований характер будь-якої ідентичності погоджується більшість найавторитетніших дослідників феномену, зокрема, Мануель Кастельс в широко відомій праці «Влада ідентичності: Інформаційний вік (економіка, суспільство та культура)» [265]. Проте наукова проблема полягає в тому, «як, із чого, ким і для чого» відбувається таке конструювання. «В конструюванні ідентичності використовується будівельний матеріал історії, географії, біології, продуктивних і репродуктивних інститутів, колективної пам'яті та індивідуальних фантазій, апарату влади та релігійних одкровень. Однак індивіди, соціальні групи та суспільства використовують всі ці матеріали та переосмислюють їх значення відповідно до соціальних детермінант і культурних проєктів, що вкорінені в їх соціальній структурі та просторово-часовому вимірі» [265, с. 7].

Автор виокремлює три різновиди ідентичності згідно з моделлю їх побудови: 1) легітимізуюча ідентичність впроваджується домінуючими суспільними інститутами та групами з метою розширення та обґрунтування їх домінування в протистоянні з іншими соціальними акторами; 2) резистентна ідентичність продукується тими соціальними акторами, які знаходяться в стані підкорення або стигматизуються самою логікою домінування, і через впровадження політики ідентичності намагаються поставити під сумнів домінуючі моделі взаємодії та інституції; 3) проєктивна ідентичність базується на намаганні акторів побудувати нову ідентичність, яка б перевизначила їх позицію в суспільстві і змінила б саму соціальну

структуру. Наведена модель може з успіхом використовуватись для вивчення територіальної ідентичності [див. детал. 265].

Досліджуючи наукові напрацювання з теорії ідентичності, слід констатувати, що цілісне осмислення наукових доробок з цієї проблеми полягає в тому, сучасні дослідження досить часто зближуються з поняттям територіальної ідентичності.

Місце, територія, простір відносяться до тих повсякденних вимірів людського існування, які часто набувають самоочевидного сенсу, не проблематизуються і не підлягають сумніву. В той же час вони мають надзвичайно велике значення для існування людини, надають стабільності та передбачуваності його життя.

Саме феноменологія надала особливого звучання проблематиці місця, простору, території, а також дома, місця проживання та перебування людини. Відповідно напрацювання феноменологічної парадигми можуть виявитись релевантними в аналізі територіальних – локальних і регіональних – ідентичностей. Незважаючи на приналежність до єдиної теоретичної школи, різні феноменологи наводили різні концептуалізації місця та простору. Місце та дім привертати значну увагу в феноменології завдяки тій центральній ролі, яку вони займають в суб'єктивному досвіді людини, її повсякденному світі. В прикладних теоріях Шюца розмірковується про роль дому в створенні природних установок людини, в упорядкуванні її життєвого світу. Ця лінія міркування знайшла свій вираз навіть в архітектурній теорії, де особливий наголос робиться на існуванні особливого «духу місця», або *genius loci* [83, с. 107].

Місце можна визначити як соціальну категорію, а не просто фізичний простір. Місце завжди асоціюється з певними соціальними групами, стилем життя, соціальним статусом, моделями поведінки та спілкування. В чисельних роботах видатного китайського географа Туана проаналізовано те, як люди думають і як відчують місце та простір, як у них формується відчуття прив'язаності до місць, до дому, району, міста та країни в цілому. Туан приділяє велику увагу питанню про те, яким чином почуття та емоції стосовно простору та місця змінюються під впливом відчуття часу. Мислитель пропонує розводити поняття місця і простору: місце – це безпека, а простір – свобода. Ми прив'язані до першого і прагнемо до другого [477, с. 3]. Це базові компоненти нашого життєвого світу, які сприймаються

як щось само собою зрозуміле. Але спроба подумати про них, замислитись над їх внутрішньою суттю призводить до несподіваних відкриттів. Простір – більш абстрактне поняття, аніж місце. Те, що спочатку сприймається як простір, поступово набуває рис місця, по мірі того, як людина починає освоювати його, знайомитись ближче, наділяти його певною цінністю. Місця є власне місцями, а не просто географічним простором, саме тому, що мають ідентичність. Територіальні ідентичності творяться через комплекс почуттів, значень, досвіду, спогадів і дій, які, будучи індивідуальними, суттєво трансформуються соціальними структурами та повстають в процесі соціалізації [477, с. 7]. Простір і місце пов'язані з різним відчуттям часу: якщо перший асоціюється з рухом, то друге – з паузою, зупинкою [476, с. 56]. Ключовим аналітичним поняттям, яким користується Туан, є досвід. Це всеохоплюючий термін, який включає в себе всі моделі пізнання та конструювання реальності.

Позитивні емоційні зв'язки з місцем Туан назвав топофілією [476, с. 34]. Важливе методологічне значення має диференціація між почуттям місця (sense of place) та вкоріненістю (rootedness). Перше означає усвідомлення позитивних відчуттів до певного місця, а друге – почуття «бути як вдома». Ці поняття перекликаються з іншим, яке останніми роками стало більш звичним і нормативним серед дослідників територіальних явищ, а саме: прив'язаність до місця (attachment to place). Воно означає афективний зв'язок (емоції, почуття, настрої тощо), який індивід відчуває в різний спосіб, з різною силою, в різних формах і з різним ступенем усвідомлення по відношенню до тих місць, де він народився, живе та діє [476, с. 137]. З тими чи іншими місцями асоціюються і певні спільноти, які місця допомагають визначити і які визначаються через їх належність до цих місць. Ці території та пов'язані з ними людські об'єднання мають різні масштаби і рівні інституціоналізації – житло, домівка (родина, рідні, друзі), робоче місце (колеги), околиця (сусіди), місто, регіон, країна тощо. Всі вони виконують надзвичайну суттєву позитивну роль у визначенні того, ким ми є, в нашій само-ідентифікації, в наданні сенсу нашому життю, наповненні його цінностями, значенням, цілями. Однак прив'язаність до певних місць може приводити до тяжких наслідків, породжуючи ворожнечу, ненависть, агресію, як це відбувається у випадку етнічних конфліктів.

Новий погляд на сучасну систему глобальної взаємодії, зміна логіки поведінки політичних акторів, їх цінностей та ідентичностей, трансформація взаємин між територіальним та політичним простором – все це стало предметом дослідження Дж. Розенау, який запропонував мережеву модель світу, де «мережі» виникають хаотично, спонтанно, на основі перехресних, переплєтених зв'язків, які дублюють транснаціональні зв'язки між акторами поліцентровного світу. Оцінюючи міжнародну систему як таку, що знаходиться в фазі тривалої трансформації, дисбалансу, Дж. Розенау зазначив, що в процесі цієї зміни відбувається руйнація Вестфальської системи. Причини змін: 1) радикальна зміна ролі індивідів в розвитку світової системи; 2) вихід на світову арену нових недержавних суб'єктів політики; 3) владні відносини переорієнтовано в бік малих груп. Дж. Розенау визначає бінарність сучасного світу: з одного боку, зберігається простір міждержавних відносин, де діють закони класичної дипломатії і стратегії, а з іншого, функціонує поле, де діють недержавні актори [440].

Доцільно звернутися до географічного напрямку в дослідженні ідентичності, так особливе місце серед концептуальних розробок західних вчених стосовно зв'язків ідентичності з територією займає теорія місцевої ідентичності (place identity). Термін place identity був запроваджений в науковий обіг наприкінці 70-х років ХХ ст. американським соціальним психологом Гарольдом Прошанськи [428; 429; 430]. Просторова ідентичність визначається автором як інкорпорація індивідумом місця, території в ширшу концепцію «Я», як попури спогадів, концепцій, інтерпретацій, ідей та відповідних почуттів відносно певних фізичних місць та типів місць [429, с. 60]. Місця, з якими пов'язане формування та розвиток ідентичності місцевості, складаються з домівки, школи, мікрорайону. Отже, дослідницький фокус спрямований на вивчення безпосереднього оточення індивіда, в якому протікає лєвова частина міжособистісної взаємодії. Така мікро-соціальна сфокусованість не випадкова, адже авторам йдеться передусім про вивчення того, як набувається ідентичність в процесі соціалізації. Дослідники розглядають формування даної з дитинства паралельно та аналогічно до становлення індивідуальної ідентичності взагалі.

Прошанськи розглядав місце як частину індивідуальної ідентичності, як певну суб-ідентичність, по аналогії з класом або

гендером. Він бачив різні само-ідентичності, пов'язані з тими чи іншими соціальними ролями, як частину цілісної територіальної ідентичності кожного індивідуума.

Місце як частину багатьох різноманітних категорій ідентичності, представлено в теорії процесів ідентичності Брейквелом. Модель Брейквел постулює наявність чотирьох принципів ідентичності: 1) самоповага (позитивна оцінка себе або своєї групи), 2) само-ефективність (здатність людини ефективно функціонувати в тій чи іншій соціальній ситуації, контролювати зовнішнє середовище), 3) своєрідність (*distinctiveness*) (відчуття власної унікальності в порівнянні з представниками інших груп або спільнот), 4) безперервність, цілісність, спадковість (*continuity*) (потреба в стабільності в часі та просторі) [254]. Отже, ця теорія припускає, що розробка спеціальної теорії, яка б пояснювала вплив території на ідентичність, є надмірним і непотрібним заняттям. Послідовники теорії Брейквел останніми роками проводили дослідження з метою вивчення територіальних аспектів ідентичності. Так, Спеллер з колегами досліджували зміни в просторовій організації та те, як вони вплинули на ідентичність мешканців місцевої громади, яка знаходиться в стані соціальних змін [463].

Брейквел та його послідовники акцентують увагу на важливій ролі місця як джерела ідентифікації. Ті аспекти ідентичності, які ґрунтуються на територіальній приналежності індивідів, виникають не просто завдяки фізичним особливостям тієї чи іншої території, а по причині того, що з кожним місцем асоціюються певні значення та символи. Місця репрезентують соціальну пам'ять, яка формується в процесі міжгрупової взаємодії.

Зміни в організації простору (країни або регіону) мають наслідком зміну колективних уявлень про нього, що неминуче веде до порушення ідентичності, створення нових її варіантів, повернення до традиційних форм або навіть до «втрати» ідентичності. Зазначене дослідниками, відродження старих і формування нових регіональних міфів та ідеологій відображає процес актуалізації регіональної самоідентифікації громадян в умовах кризи ідентичності і являє собою захисну реакцію на досить несприятливі зміни навколишнього соціально-політичного середовища, з якими їм довелось зіткнутися.

У зарубіжній науковій літературі існують різні уявлення про регіональну ідентичність що обумовлено перш за все різними трактуваннями таких понять, як «регіон» і «ідентичність». Лінгвопрагматичний аналіз цих понять дозволяє зрозуміти, як з плином часу їх наукове значення розширюється або звужується, уточнюється або розмивається відповідно до конкретних запитів індивідуальних дослідників і академічної спільноти в цілому [112, с. 124].

В останні десятиліття, як зазначає А. Паасі, слова «регіон», «ідентичність», «регіональна ідентичність» і «кордону» стали ключовими при описі місця як простору, що знаходиться в рамках соціологічного дискурсу [415, с. 134]. Проте учасники дискурсу вивчають дані явища з різних точок зору і, відповідно, тлумачать зазначені поняття неоднозначно. Одна група вчених вивчає динаміку і стан економічних макрорегіонів і регіоналізм. Е. Мейерс і А. Ромейн приділяють особливу увагу глобальним регіонам-містам або поліцентричним урбаністичним регіонах, які вони пропонують розглядати як первинні двигуни майбутнього регіонального динамізму. У роботах іншої групи вчених поняття «регіон» просто відноситься до конкретної просторової одиниці, яка дислокується між рівнями понять «держава» і «населений пункт» [388, с. 179–180].

Ще в 1980-х рр. вчені – прихильники теорії конфліктів створили новий погляд на поняття «регіон». На їхню думку, саме індивідуальні та інституційні практики/дискурси стали посередниками між людиною і соціальними структурами. В їх працях поняття «регіон» розглядається як синонімічне якоїсь активно-пасивної «майданчику», на якій можлива взаємодія соціальних структур і людського фактора. «Життя в регіоні, – як зазначає Паасі, – « вони проживають в рамках історично випадкового процесу або історичного процесу інституціоналізації, з'являлися певні територіальні, символічні та інституційні форми в поділі праці» [417].

Багато вчених розуміють «регіон» як соціальний конструкт і як вираз владних відносин [415, р. 22]. Для них це означає, що в процесі регіонабудівництва об'єднуються матеріальне і дискурсивне. Регіони починають розглядатися як результат соціальних взаємин, які проявляються в комплексних регіональних контекстах, що зароджуються як у рамках регіону, так і зовні і, відповідно, можуть ставати глобальними або національними, регіональними

або локальними [416, с. 169]. І, дійсно, як існування, так і функціонування регіонів створюють виразні параметри для об'єднання.

М. Семіан і П. Хромі також розглядають поняття «регіон» як соціальний конструкт. Вони вважають, що регіон може бути продуктом цілеспрямованих спроб демонстрації влади, продуктом регіоністів. Цей процес, на їхню думку, схожий з тим, при якому «сучасні нації-держави розвиваються як продукт діяльності націоналістів, які, наприклад, пишуть розповіді, знову тлумачать історію, відроджують історичні межі, розмежовують територію і створюють символічні форми як інститути» [453, с. 263].

У сучасному дискурсі широко використовується термін «новий регіоналізм». Тут поняття «регіон» вже розширюється до опису соціального феномена. Новий регіоналізм передбачає, що нова роль регіонів ґрунтується на своїй інституційній позиції в більш широкому діапазоні політичних, культурних, економічних і адміністративних процесів. Згідно М. Рако, поняття «новий регіоналізм» підтримується трьома взаємопов'язаними концептами, в рамках яких регіон розглядається як фокус: 1) для формування загальних економічних стратегій в контексті глобалізації; 2) нових форм культурної ідентифікації; 3) посередництва і спільної присутності в соціальній взаємодії [432, р. 323–324]. Відповідно до цього Ф. Седербаум висловив припущення про те, що «новий регіоналізм» характеризується «багатомірністю, комплексністю, плинністю і нонконформізм. Він включає в себе різноманітність державних і недержавних гравців, які часто об'єднуються в досить-таки неформальні коаліції з безліччю гравців» [462, р. 9–11].

З поняттям «регіон» тісно пов'язана теорія інституціоналізації регіонів. Ця теорія припускає, що регіони слід концептуалізувати як історичний процес. Установчі повноваження регіонів можуть зароджуватися в регіоні і зовні, в віддалених владних структурах. З метою аналізу з цих процесів виокремлюються чотири стадії: територіальне оформлення (створення м'яких (soft) і жорстких (hard) меж), символічне оформлення (найменування/інші символи) і інституційне оформлення (інститути, що створюють/відтворюють інші форми), а також організація регіону як частини регіональної системи і соціальної свідомості. Це і означає, що регіон має ідентичність.

У науковому дискурсі часто вживається поняття «відродження регіону». Зарубіжні вчені вважають, що відродження регіону можна пояснити ніякою єдиною, явною причиною. До моменту відродження регіонів були ідентифіковані такі загальні тенденції, як нерівний розвиток територій; вчені і влада з тривогою стежили за тим, що регіональні мови і культура знаходяться під загрозою занепаду, національного регресу або федералізації як засобу скорочення влади центральних держав або як засоби управління сепаратистськими устремліннями і конфліктами були ідентифіковані. Схожі тенденції також були ідентифіковані в проявах нових режимів регулювання, які трансформували простір, вганяючи їх в якийсь трикутник між державою, економікою і управлінням [415, с. 15].

За твердженням А. Паасі, вживання в науковому дискурсі поняття «регіональна ідентичність» створює одночасно і контент, і порядок денний обговорення розуміння цієї ідеї. Він пише, що «... наративи про регіональну, або нашої, ідентичності стають складовими частинами інтерпретацій щодо того, що ж таке ідентичність і що вона означає» [416, с. 9].

І звичайно, сучасний погляд на теорію ідентичності представлений Ф. Фукуямою, який вважає, що «сьогодні ідентичність лежить в основці багатьох політичних явищ – від нових популістських націоналістичних рухів до ісламських угруповань. Ми не можемо міркувати про себе і своє суспільство інакше, як в термінах ідентичності» [212, с. 226]

Проблематика ідентичності перебуває в науковому пошуку і в роботах українських філософів, політологів, соціологів, які в своїх працях здійснюють спробу дати відповідь на природу ідентичності, чинники що впливають на її конструювання, трансформацію ідентичності на різних соціальних, національних та регіональних групах, та ін.

Однією із фундаментальних наукових праць є наукова розвідка Є. Бистрицького та колективу авторів Інституту філософії імені Г. Сковороди «Національна ідентичність і громадянське суспільство» [14]. Є. Бистрицький зазначає, що «ідентичність формується та змінюється відповідно до соціально-групової належності особи. Ідеться про певний проект особистості – ким я є? – тобто не тільки про номінальну належність людини до будь-якої спільноти та її практик. Ідеться і про персональне усвідомлення власного місця та ролі в спільноті, отже, про формування ціннісно-смыслових орієнтацій

як характеристик особистості. У цьому сенсі поняття ідентичності має обов'язковий та необхідний рефлексійний або інтенційний вимір: спрямованість учасників у актах самоусвідомлення на віднесення себе до тієї чи тієї спільноти, колективу» [14, с. 12].

Досліджує концепт «ідентичність» і В. Палугута, яка вважає, що він нерозривно пов'язаний з терміном «ідентифікація». У своїй роботі «Самоідентифікація соціального суб'єкта в дискурсивних просторах» він визначає ідентифікацію як практичну категорію суб'єктивності. Згідно автору, в процесі ідентифікації суб'єкт самостійно вибирає собі ідентичність. В. Палагута наполягає на заміні терміна «ідентичність» концептом «самоідентифікація» [140, с. 10].

В українській політологічній та філософській думці є і дисертаційні розвідки з проблематики ідентичності. Так, М.В. Єгуповим «концептуалізовано положення про змістовні особливості ідентичності, яке уникає інтерпретаційних крайнощів, характерних для сучасних парадигм тлумачення ідентичності, а саме: ідентичності притаманна конкретно-історична даність і побутово-екзистенційна визначеність, відсутність яких автоматично означає відсутність особистості, індивіда і суб'єкта (як індивідуального, так і надіндивідуального), а натомість – наявність знеособленого індивіда і об'єкта, повністю залежних від зовнішніх факторів впливу. Уточнено тезу, відповідно до якої ідентичність істотно визначає контекст існування людини, горизонт її самосвідомості: будучи глибоко вкоріненою суб'єктивною і суб'єктною значущістю, вона здійснює демаркацію буттєвих кордонів, сприяє усвідомленню і визначенню меж Свого та Чужого, реального та нереального, можливого та неможливого та положення про те, що ієрархія будь-якої картини світу зазнає перегляду відповідно до світоглядних пріоритетів конкретно-історичного суспільства; разом з тим стереотипізм кожного конкретно-історичного рівня ідентичності здійснює зворотний детермінативний вплив практично на кожну сферу життєдіяльності людини і суспільства. На відміну від простого ототожнення, тобто переведення на «внутрішній рівень» якихось культурних рекомендацій, вимог, приписів і табу, ідентичність неодмінно виходить на цілісну визначеність особистості, виражає її глибинні основи, смисложиттєві орієнтири і фундаментальні буттєві принципи [58, с. 3].

На думку Г. Коржова «в рамках теорії ідентичності йдеться про ті соціально-обумовлені та отрефлексовані індивідом різноманітні «я», що виступають у вигляді рольових ідентичностей. Останні є тими самовизначеннями, які люди приписують собі внаслідок усвідомлення своїх позицій в суспільному просторі, які в свою чергу пов'язані з виконанням тих чи інших ролей. Ролі носять рефлексивний характер, оскільки набувають значення для індивіда в процесі взаємодії і через взаємодію. Реакції інших на індивіда виникають перш за все у зв'язку з виконанням тієї чи іншої ролі. Саме ці реакції, на думку прибічників теорії, формують базис для самовизначення. Таким чином, ролі є тим фундаментом, на якому зводиться будівля ідентичності. Ролі є водночас містком, який пов'язує індивідів з соціальною структурою» [83, с. 110].

Доцільно акцентувати увагу на наукових роботах, що торкаються політичної ідентичності. Так привертає увагу ґрунтовне дослідження колективу авторів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України що розкриває особливості політичних ідентичностей в сучасній Україні. Так, аналіз здійснено на основі вивчення політичних ідентичностей (індивідуальних і колективних) у міських громадах низки міст України, таких як Донецьк, Одеса, Полтава, Чернівці і Чернігів. З урахуванням історичного підґрунтя, соціокультурного та економічного підтексту виокремлено та досліджено чинники, які впливали на трансформацію множини політичних ідентичностей громадян України. Із залученням значного масиву емпіричних даних проаналізовано суб'єкти політики ідентичностей, особливості останньої у кожній із громад, висвітлено ціннісне підґрунтя політичних ідентичностей в Україні [див. детал. 148].

В цьому контексті привертає увагу і дисертаційна розвідка О.Д. Кірієнко, в якій «обґрунтовано принципи трансформації політичної ідентичності індивіда, які відображають стійкі, сутнісні характеристики і тенденції розвитку глобалізованого світу, вплив глобалізації та її інформаційної складової на політичну реальність і суб'єктність індивіда в її межах: – некогерентність динаміки екстерналізації, об'єктивації політичної реальності та механізмів її інтерналізації окремим індивідом; – деформація механізмів інтерналізації внаслідок деформації структури політичної реальності під впливом процесів глобалізації, інформаційного суспільства,

суспільства ризику; – поєднання протилежних тенденцій у межах конструювання окремої ідентичності: універсалізації ідентифікаційних моделей та інтенсивного розширення спектру інтерналізацій, що складають політичну ідентичність індивіда; розширення індивідуальної автономії та непрофільованість, релятивізм політичної ідентичності індивіда, наслідком чого є розвиток політичного відчуження; політизація самості через дифузю політичної реальності у буденну реальність – у сферу публічної політики виносяться практики та життєві стилі, що належать до буденної реальності індивіда й опираються на буденну свідомість [71, с. 7–8].

Відносно досліджень регіональної ідентичності, то ще у 2008 році монографія Нагорної Л. «Регіональна ідентичність», в якій проаналізовано на українському матеріалі регіональну ідентичність. Регіональний вимір ціннісних орієнтацій і політичних проєкцій простежений на широкому історичному фоні, у контексті складних «переідентифікацій», що супроводять становлення нових інституційних форм і дискурсивних практик. У фокусі уваги автора – проблема ідентифікаційних криз, пов'язаних з різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань, конструктів історичної пам'яті [133, с. 3].

Вданому контексті привертає увагу робота А.Ф. Ткачук, Н.В. Наталенко «Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки» [196] Ця робота є певним логічним підсумком реалізації різних проєктів, спрямованих на розвиток територіальних громад в Україні. В основу цієї роботи покладено видання Інституту громадянського суспільства: «Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад» 2016 року та навчальний посібник «Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади» 2017 року, які були розроблені за сприяння Програми Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні».

В цій праці проаналізовано різні теоретичні аспекти територіальної ідентичності, її важливість для розвитку та збереження громади як первинної одиниці місцевого самоврядування, зроблено спробу показати загрози від розмивання місцевої ідентичності чи навпаки її надмірного виокремлення серед інших ідентичностей. У виданні приведено різні інструменти впливу на ідентичність, а також способи її формування на основі українського досвіду.

В межах дисертаційного дослідження привертає увагу розвідка Інституту громадянського суспільства «Регіональна ідентичність та регіональний сепаратизм в сучасній Європі» [157]. Автори зазначають, що «це дослідження є частиною ширшого, що стосується різних аспектів тих конфліктів, які пов'язані з проблемами ідентичності – в першу чергу, в АР Крим та Україні, а також у загальноєвропейському та пострадянському контекстах. Питання, винесене в назву цієї частини, виявилось особливо актуальним у 2012 році, позначеному безпрецедентними до останнього часу спалахами регіонального сепаратизму в країнах ЄС, які, при всіх відмінностях територіально-адміністративного устрою, досі вважалися зразками усталеної демократії та верховенства права. Хоча зазвичай такі явища пояснюють переважно фінансово-економічною кризою в Євросоюзі, зокрема, в зоні спільної валюти, тим не менш, історична пам'ять, культурні, мовні, інші відмінності та занепокоєння перспективами їхнього подальшого збереження – тобто, невід'ємні складові колективної ідентичності на регіональному рівні – відіграють неабияку роль у розгортанні подібних процесів» [157].

Одна із останніх монографій є праця Л. Масенко «Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні» [115], яка містить серію есе написаних авторкою у 2016–2020 роках. Есеї здебільшого стосуються сфери мовної політики і відтворюють історію боротьби громадянського суспільства та патріотичної державницької частини депутатського корпусу восьмого скликання у Верховній Раді з провідниками «руського мира» за утвердження державного статусу української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Особливу увагу приділено висвітленню дезінформації, брехні й маніпулятивних пропагандивних технологій, які використовують Росія і «п'ята колона» у боротьбі за збереження в Україні російськомовних середовищ як потенційного плацдарму для подальшого загарбання українських територій.

Дослідження місця й ролі локальної, регіональної, національної і наднаціональної ідентичностей відобразили в окремих публікаціях українські науковці: Є. Борінштейн [16], В. Євтух [57], Н. Козловець [78], Г. Коржов [83], І. Кресіна [91], О. Лісеєнко [102], Л. Літценберг [103], О. Майборода [107], Н. Макаренко [111], Г. Палій [141; 142], В. Панченко [144], І. Проноза [153], А. Ручка [171], М. Селютіна [176],

В. Сергійчук [178], В. Сташук [191], О. Стегній [188; 189], М. Степико [187], Є. Тищенко [195], О. Філіпова [206], Н. Черниш [221], С. Шостак [228], М. Юрій [233], Г. Яворська [234], Л. Яковлева [235] та ін.

Як і зарубіжні автори, так і українські науковці розглядають ідентичність в міждисциплінарній сумісності із дослідженням територій, регіону, в межах політичної регіоналістики та географії. Тому автор звертається до праць таких науковців, як В. Власов [23], М. Войтенко [24], В. Гузинець [40], М. Козловська [79], В. Колодяжна [80], І. Корнієнко [84], В. Ковоч [74], С. Коч [90; 89; 87; 86], М. Лазарович, Ю. Маслова [382; 383], Г. Музиченко [129; 130], С. Наумкіної [134], О. Соколова [183], Ю. Узун [199] та ін.

Враховуючи, що в даному дослідженні автор розглядає інструментальні практики конструювання регіональної ідентичності є політика пам'яті та символічна політика, то в своєму науковому пошуку звертається до робіт українських вчених, таких як Ю. Шаповал, який вдало підкреслює: «Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт...» [223], М. Гона, який «наголошує, що політика пам'яті – це прагнення суб'єктів, що формують історичну пам'ять, сконструювати та використовувати її з метою створення «потрібного» синтезу сучасного й минулого [37, с. 269–270], І. Монолатія, який вважає, що «усталенню політичної структуризації етнонаціональних спільнот та формуванню їх етнонаціоналізмів сприяло поширення нового критерію ідентичності – етнічного» [125].

У роботах українських науковців регіональна ідентичність була розглянута як особливий вид колективної ідентичності, проаналізовано конкретні види регіональної ідентичності, емпіричним шляхом були виділені її структурні компоненти, охарактеризовано в тому числі і особливості української регіональної ідентичності, але такі питання як взаємозалежність між регіональною ідентичністю та її впливом на національну державу, особливості розв'язання конфліктів ідентичності залишилися відкритими для наукового пошуку.

Висновки до розділу 1

Феномен «регіональної ідентичності» є об'єктом дослідження різних наукових напрямків в контексті їх методологічних аспектів

філософського, географічного, політичного, соціального, комунікативного, економічного та ін. Слід зазначити, що в межах кожної з наукових сфер накопичено певний методологічний досвід і науковий інструментарій дослідження «регіональної ідентичності». Це свідчить про міждисциплінарний характер даного явища, що вимагає свого уточнення з позиції застосування до модернізаційного вектору сталого розвитку регіонів, що накладає свої рамки «стиснення» або «розширення» просторових структур функціонування регіональних систем.

Початок інтенсивного дослідження питань регіоналізму в Західній Європі і США відноситься до середини 1970-х – початку 1980-х рр. Регіональні дослідження пов'язані з категоріями території (місця), ідентичності і влади, тому являють собою поле взаємодії і інтересу таких дисциплін як соціальна географія (*human and cultural geography*), політична соціологія, соціологія простору, соціальна психологія, політична регіоналістика, політична економія, порівняльна політологія, соціальна і культурна історія, культурологія (*cultural studies*). В українській політичній думці ця проблематика розпочала досліджуватися лише з початку 2000-х років.

Розділ 2

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА В СТРУКТУРІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

2.1 Змістовне поле регіональної vs національної ідентичності: структура, функції та місце в сучасному світі

Регіональна ідентичність викликає інтерес дослідників процесів націотворення, які пов'язують інтенсифікацію регіональної ідентифікації там, процес формування національної ідентичності не завершився. При цьому, варто відзначити, що дослідження й навіть елементарне звернення до феномену регіональної ідентичності, як правило, завжди відбувається у її співвідношенні з ідентичністю національною.

Поняття національної та регіональної ідентичності є частиною ширших понять – колективної та територіальної ідентичностей. Поняття колективної тожсамости опирається на принципи, що індивід засвоює істотні елементи колективної культури, визнаючи їх за власні, ототожнюючись із ними. Так в індивіда виникає чуття належності до спільноти (на засадах подібності). Водночас індивід виробляє в собі чуття окремішності щодо інших національних спільнот. Таке конструювання тожсамости має діалогічний характер, який зумовлюють стосунки між індивідом і колективом, а також між певним колективом та іншими колективами. Проте не можливо з'ясувати, що саме визначає належність індивіда до нації – об'єктивні чи суб'єктивні критерії, себто народження («кров»), місце («земля»), мова, культура чи радше національна свідомість індивіда.

Національну ідентичність доцільно визначити як багатовимірний концепт, в якому, тією чи іншою мірою, співвідносяться державна, громадянська, етнічна та соціокультурна складові.

Національна ідентичність, на відміну від інших видів колективної ідентичності, надзвичайно функціональна для модерності, відповідаючи потребам широкої низки соціальних груп і індивідів у модерну епоху. Головне не тому, що націоналізм функціональний для індустріального суспільства, яке потребує армії мобільних, освічених громадян для ефективних дій. «Радше тому, що міфи, пам'ять, символи й церемонії націоналізму пропонують виняткову основу для соціальної єдності й політичної дії модерних суспільств із їхнім часто різномірним соціальним та етнічним складом і різними цілями. Націоналізм – це ідеологія історичної території, і він зосереджує енергію індивідів і груп у межах чітко означеної «вітчизни», в якій усі громадяни мисляться братами й сестрами і до якої вони, отже, «належать». Повторюючи обряди братання політичної спільноти на своїй вітчизні з періодичними інтервалами, нація здійснює таїнство і поклоняється собі, даючи своїм громадянам відчуття сили й затишку їхньої колективної ідентичності і вселяючи їм високу самосвідомість і соціальну рефлексивність» [272, с. 145]

На думку Е. Сміта «почуття національної ідентичності часто достатньо потужне, щоб породити дух самопожертви в ім'я нації у багатьох, якщо не в біль-шості, громадян. Особливо в часи криз і війни. Тут можна бути свідком, до якого ступеня більшість, громадян готові терпіти злигодні і приносити особисті жертви «на захист нації», аж до добровільного офірування життям, часто у великих кількостях, як трапилося у кількох країнах під час обох світових воєн» [459, с. 123]. Тобто, самопожертва такого масштабу немислима для будь-якого іншого типу колективної культурної ідентичності й спільноти в нашу епоху, хіба що за винятком деяких релігійних громад. Саме надзвичайна здатність нації викликати масову самопожертву часто робить її об'єктом безпринципних демагогів.

До того ж нація стала головним носієм війни, а національна ідентичність – «головним виправданням участі в смертельній боротьбі. Англія й Ірландія, Франція й Німеччина, Греція й Туреччина, Ізраїль і араби, Індія й Пакистан, кхмери і в'єтнамці – перелік етнонаціональних антагонізмів у сучасну епоху нагадує, наскільки війни посилили національну свідомість і наскільки мобілізація націй назавжди змінила характер війни» [458, с. 101].

Візія Дж. Кіна у дослідженні національної ідентичності полягає у визначенні «значущості відчуття національної ідентичності у процесі становлення громадянського суспільства й утвердження демократичних цінностей. Як зазначає Дж. Кін, це підтверджує приклад посткомуністичних країн. Так, колапс радянської імперії під тиском боротьби за національне самовизначення додає емпіричної вагомості тезі про силу спільного відчуття національної ідентичності – не менш важливого в Угорщині та Російській Федерації, ніж у Шотландії чи Словенії, – як базової передумови для народження й зміцнення громадянського суспільства та демократії. Заклик до самоуправління нації, зауважує дослідник, принаймні звучить демократично, адже він звернений до всіх, хто належить до нації, закликаної до дій. Окрім того, продовжує думку автор, ці міркування підтверджуються соціологічними дослідженнями: «...презумпція деякої спорідненості між національним самовизначенням та демократією часто підсилюється ще й соціологічними твердженнями, що спільне відчуття національної ідентичності є дуже важливим для формування та зміцнення активного, впевненого в собі громадянського суспільства. На користь цього твердження найчастіше наводять той аргумент, що національна ідентичність, трактована як «ідеальний тип», є особливою формою колективної ідентичності, при якій багато людей усупереч відсутності повсякденного безпосереднього контакту почуваються пов'язаними між собою, позаяк розмовляють спільною мовою або діалектами однієї мови, населяють спільну територію чи контактують із тим самим середовищем, відчуваючи до нього певну чуттєву прив'язаність, поділяють низку спільних звичаїв, включно із спільною історичною пам'яттю, яка, у свою чергу, переживається в сучасному як гордість за досягнення нації та, не менш часто, як обов'язок відчувати гіркоту за національні поразки» [цит. за 14, с. 142].

Але, усього цього недостатньо, щоб передрікати подальше виживання національної ідентичності. Як часто демонструвалося, функціональність інституції або ідеології не гарантує їй подальшого існування чи впливу. Водночас, при оцінці живучості сучасного націоналізму треба брати до уваги багато функцій, що їх національна ідентичність продовжує виконувати.

В своїх дослідженнях особливостей конструювання саме національної ідентичності М. Гібернару зазначає: «національна

ідентичність – це колективне чуття, зіперте на віру у належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй. Національна ідентичність – сучасний феномен, що має плинний та динамічний характер, хоча усвідомлення формування нації може лишатися постійним протягом тривалих періодів часу, елементи на які таке почуття можуть варіюватися» [33, с. 20–21].

М. Гібернару визначила п'ять рівнів національної ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний [див. детал. 33, с. 21–36].

На думку Л. Лойко, національна ідентичність спирається на культурні й громадянсько-політичні традиції, інтереси, перспективи політичного розвитку, спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір, спільність громадянства. Цілісність національної ідентичності сприяє збереженню консенсусу із фундаментальних питань розвитку держави. Національна ідентичність – це не вроджена риса народу, а результат суспільного виховання у поєднанні з етнічною ідентичністю, вона може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень [104].

Ідентичність є політичним і соціокультурним конструктом, який формується національними елітами і державою, і полягає у визнанні індивідом своєї приналежності до держави і політичної спільноти – громадян країни, а також співвіднесенні себе з певною етнокультурною спільністю. Держава, з одного боку, проводить політику ідентичності, спрямовану на посилення культурної однорідності, створення і підтримку системи ідентифікації з «єдиним цілим» (державою) через проведення історичної, мовної, символічної політики. З іншого боку, – держава надає індивіду можливість співвіднесення себе з соціальним цілим – групою (етнокультурною спільністю), будучи «значущим об'єктом самовіднесення, логічною передумовою ідентифікаційного ланцюжка «будинок – населений пункт – регіон – країна» [256, с. 112].

Як зазначає М. Гібернау, серед головних стратегій до яких загалом удається держава, стверджуючи єдину національну ідентичність, здатну об'єднувати громадян, визначають:

1. Формування і поширення певного образу нації, який часто спирається на домінуючу націю або етнічну групу, що живе в кордонах

державу, і складається зі спільної історії, спільної культури і демаркованій території.

2. Створення і поширення низки символів і ритуалів, які мають зміцнювати серед громадян чуття спільноти.

3. Розвиток громадянства, що зумовлює добре визначену сукупність цивільних і юридичних прав і обов'язків, а також соціально-економічних прав. Надаючи права своїм членам, держава сприяє виникненню чуття вірності їм. Крім того, держава визначає вирішальну відмінність між тими, хто належить до спільноти громадян, і тими, кого не допустили у неї, тобто між тими хто уповноважений мати певні права і тими, хто позбавлений їх у кордонах даної держави.

4. Створення спільних ворогів. Провадження війни довело свою вирішальну роль у виникненні і зміцненні чуття спільноти серед громадян, об'єднаних супроти зовнішньої загрози, байдуже, неминуча вона, потенційна чи вигадана.

Прогресивне зміцнення національної освіти і систем масової інформації як головних інструментів у поширенні якогось конкретного «образу нації», а його символами та ритуалами, цінностями, принципами, традиціями, способами життя, спільними ворогами і, що, найважливіше, виразним визначенням «доброго громадянина» [33, с. 38–39]

З позиції Е. Сміта «нація історично закорінена. Вона – сучасний нащадок і перевтілення набагато старішого й загальнішого етносу і як така збирає в собі всі символи й міфи домодерної етнічності. Поєднуючи ці домодерні зв'язки й почуття з вибуховим модерним зарядом народного суверенітету і масовою громадською культурою, націоналізм розіграв унікальну модерну драму національного визволення і народної мобілізації на прабатьківській землі. Старі міфи етнічної обраності – віра в обраність певних спільнот, чиї божественні привілеї залежать від подальшого виконання ними своїх обов'язків – не випарувалися. Націоналізм вдихнув у них нове життя, живлячи прагнення до колективного відродження на вітчизні і виправдання національної обраності, якщо люди наново оволодіють своєю самобутньою Ідентичністю і землею предків, як це яскраво продемонстрували сіонізм і вірменський націоналізм» [460, с. 104].

Етнокультурна ідентичність – це комплекс соціальних, політичних і соціокультурних феноменів, що виявляється в розумінні

групою людей своєї історичної спільності, психологічне переживання і зовнішні прояви цього факту. Ключові поняття тут – «етнос» і «культура». Згідно з новітнім філософським словником, етнос – міжпоколінна група людей, об'єднана тривалим спільним проживанням на певній території, загальними мовою, культурою і самосвідомістю. Під нацією розуміється спільність людей, яка сформувала економічний уклад, державну літературну мову, що володіє специфічними культурними традиціями і побутовим укладом. Національна ідентичність відрізняється від етнокультурної ідентичності тим, що має більш штучний характер, так як у індивідів є можливість вибору тієї чи іншої національної ідентичності, внаслідок чого фактор загального походження перестає мати визначальне значення і на перший план виходить поняття громадянства. Важливим фактором формування національної ідентичності є необхідний рівень розвитку культури: функціонування національної системи освіти, наявність єдиної національної мови. Такими ознаками характеризується громадський тип національної ідентичності. Згідно К. Хюбнер, це такий тип ідентичності, коли громадянин певної держави зобов'язаний розділяти державну ідеологію, засновану на політичних концептах [219, с. 103]. Слід звернути увагу на поняття регіональної ідентичності. Цей тип має підлеглий характер у відношенні до національної ідентичності, причому регіональна ідентичність може перерости в ідентичність національну.

Тривка могутність етнічного чинника і поширеність етнічних націоналізмів навіть у розвинених індустріальних суспільствах становлять головний камінь спотикання для міфів про вихід за межі етнічності за допомогою модернізації, а також для нових модерністських теорій націй і націоналізму. Головна причина їхньої неспроможності, на думку Е. Сміта «їхня відмова пов'язати наслідки модерності з розумінням тягlosti ролі, яку відіграють культурні зв'язки й етнічні ідентичності, що виникли в домодерній епохи. Ці зв'язки й ідентичності трапляються серед локальних і регіональних спільнот, тобто серед нижчих верств – селян, одноплемінників, ремісників, чорноробів, – які часто формували основу народнокультурних націоналізмів, котрі спиралися на мобілізацію мас. Ця неспроможність полягає в систематичному ігноруванні протонародної основи й культурного каркасу націоналізму.

Щоб реалістично пояснити парадокс фрагментуючих націоналізмів під час переходу до глобальності, аналіз має починатися з цієї простонародної основи та її етнічної минувшини, зокрема, пам'яті, міфів, символів і традицій культурних спільнот. Критика модних модерністських підходів до націоналізму дає потрібну відправну точку для кращого розуміння нових політичних і соціальних тенденцій [459, с. 134].

Будь-яка спроба збагнути постмодерні тенденції зринаючого еклектичного глобалізму і нового місцевого патріотизму мусить, отже, пов'язувати їх не лише з процесами модернізації, а й з ранішими домодерними ідентичностями і спадком, які сьогодні продовжують лежати в основі багатьох модерних націй і справляють на них серйозний вплив.

Як зазначає В. Ачкасов, ідентифікація з етнічною спільнотою може слугувати сильним каталізатором масової поведінки і політичної дії, особливо в ситуації кризи. Найбільш яскравий прояв етнічної ідентичності як інструмент політичного впливу і влади є характерним для перехідних суспільств і держав, що знаходяться на шляху формування своєї державності, коли етнічна ідентичність створює необхідні передумови для етнополітичної мобілізації, підйому діяльності національних еліт [7, с. 210].

Слід зазначити і той факт, що в членів однієї етнічної спільноти – за однакової етнокультурної ідентичності – можуть бути різні національні ідентичності, і найкраще це демонструють факти різних національних ідентичностей у членів тієї самої родини. Іншими, більшою мірою, загальними прикладами є каталонці, частина з яких визначають себе як окрему націю, а інші визнають себе за іспанців, чи корсиканці (деякі вважають себе корсиканцями, інші – французами); або – лемки, що визначають себе в національному розумінні як лемки, руснаки, українці, словаки та поляки.

Відзначимо, що етнічна ідентичність є для людини первинним в його самовизначенні і досить стійким протягом життя, не дивлячись на те, що ступінь її актуалізації визначається (конструюється) під впливом зовнішніх факторів.

Мірослава Гроха зазначає, що «творення нації має три етапи: «науковий», коли певну етнічну спільноту виокремлюють етнографи, мовознавці чи фольклористи; «культурний», коли інтелігенція

висуває перед широкими прошарками спільноти завдання усвідомити окремішність культури; і останній, «політичний» етап, коли культурні гасла вже перетворюють на політичні вимоги і виникає масовий рух, що ставить собі за мету політичну автономію. Однак важко не зауважити, що виокремлені в Гроха етапи, перший і другий, а іноді й третій, аж надто часто є нерозривно пов'язаними [див. детал. 36, с. 50–60].

Таким чином, без належного розуміння етнічних ідентичностей, а також відносин між етнічними спільнотами в рамках поліетнічних держав, неможливо прогнозувати і вирішувати політичні і соціальні проблеми в поліетнічних державах, формувати єдину національну ідентичність, тому і феномен національної ідентичності складно розглядати поза межами досліджень, що стосуються проблем етнічності.

У західній науці переважає розуміння нації як співгромадянської політичної спільноти («нація – співгромадянство») – сукупність громадян однієї держави, коли націю становить колективний суверенітет на основі загальної політичної участі. У Конвенції про громадянство Ради Європи поняття «громадянство» визначається як «правові відносини особи з державою без зазначення етнічного походження цієї особи». Відповідно, національна ідентичність розглядається як почуття приналежності індивіда до держави (єдина громадянська ідентичність), незалежно від його етнічної приналежності (ідентичності). У міжнародному праві, коли мова йде про нації, то передбачаються політичні або громадянські нації. Членами ООН є саме політичні нації (nations). В англійській мові слово nation означає не тільки націю, а й країну, державу, тобто політичну єдність. У Статуті ООН окремо виділяється поняття народи (peoples), що має на увазі етнічну спільність [270].

У Центральній і Східній Європі між поняттями «нація», «народ» і «етнос» нерідко ставлять знак рівності, визнаючи тим самим націю етнічною спільнотою («етнонація»). Основними критеріями нації є етнічні та культурні складові (спільна мова, історія, традиції, релігія і т. д.). У пострадянських державах панує розуміння процесів формування нації та національної ідентичності через етнічні та культурні аспекти.

В офіційній практиці можна зіткнутися з протиріччями у визначеннях національного. Так, визначення, похідні від поняття

«нація», використовуються в «західному» значенні в таких словосполученнях як «національні інтереси», «національна безпека», «національна єдність», «дух нації», «національні проблеми», «здоров'я нації», «національна система освіти», «національна промисловість» та ін. У цьому випадку поняття «нація» пов'язується не тільки з етносом, а й з усім політичним співтовариством, з різними історичними і культурними традиціями.

Таким чином, змістовне наповнення поняття національної ідентичності тісно пов'язане з особливостями політичної культури країни, що визначає роль влади в масовій свідомості, характеру політичного режиму і політичної поведінки громадян.

На тісному зв'язку національної ідентичності з демократією наполягає також німецький соціолог та політичний діяч Ральф Дарендорф, який пов'язує можливість демократизації в окремо взятій країні з національною однорідністю: «Чим країна більш однорідна, тим більші її шанси на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним – чи ще яким-небудь «складом населення доведеться, ймовірно, за- надатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності та підтриманням законності й порядку» [цит за 14, с. 143–144].

Р. Бруейкер підкреслює, що «держава не єдиний значимий ідентифікатор процесів ідентифікації», інтенсивність прояву національної / етнічної ідентичності багато в чому визначається політичними елітами, їх цілями і стратегіями [256, с. 119].

Таким чином, проаналізувавши основні ознаки (характеристики) національної ідентичності як «політичного і соціокультурного конструкту», можливо результувати наступні положення:

- перше: національна ідентичність є політичним і соціальним конструктом, який формується національними елітами і створюваними ними інститутами, насамперед – державою. Проводиться історична політика, мовна, символічна політика, конструювання образу «іншого» та ін., що спрямовано на створення системи ідентифікації з «єдиним цілим» (державою), а також формування загального культурно-історичного і політичного простору;

- друге: основою національної ідентичності виступають загальні політичні цінності, почуття приналежності індивіда до держави (політичної спільноти), незалежно від його етнічної приналежності,

що розділяються громадянами як культурні норми, визнання індивідом прав і обов'язків у відношенні до інших членів спільноти, рівність громадян перед законом і громадянська культура. Національна ідентичність окреслює територіальне простір нації;

- третє: національна ідентичність формується паралельно з процесами національно-державного будівництва. Нація є «продуктом» довгого і складного процесу історичного розвитку;

- четверте: національна ідентичність у своїй основі має духовні та культурні підстави, що формують національну картину світу – систему уявлень, заснованих на певних національних цінностях, традиціях, світогляді, що підтримує «почуття причетності до єдиного політичного співтовариства»;

- п'яте: феномен національної ідентичності взаємопов'язаний з етнічним. Етнічний компонент є складовою конструкції нації (первинним в самовизначенні людини і досить стійким протягом життя);

- шосте: національна ідентичність є найважливішим засобом легітимації і делегітимації влади, політичного режиму і держави, як інституту, який претендує на втілення національної ідентичності та національних інтересів;

- сьоме: національна ідентичність – це потужний фактор консолідації політичної спільноти. У процесі ідентифікації індивід отожднює себе, тобто відчуває почуття причетності до своєї групи (спільноти) і держави, визнаючи групові цінності і цілі як «свої» (національна ідентичність як емоційне переживання своєї приналежності до національної політичної спільноти), і відокремлює від «іншої» політичної спільноти;

- восьме: національна ідентичність пред'являє зобов'язання до «носія ідентичності»: прийняття сторони своєї нації в конфліктах з іншими націями, на індивідуальному рівні передбачається громадянська відповідальність та активна громадянська позиція; прийняття відповідальності за вчинки, що здійснюються в ім'я своєї нації іншими її представниками; перевага загальнонаціональних інтересів перед особистими (вищий ступінь актуалізації національної ідентичності);

- дев'яте: національна ідентичність конструюється за допомогою дискурсу націоналізму. У цьому випадку виклик нелегітимним урядам може бути кинутий від імені нації;

– десяте: процеси глобалізації, інтеграції впливають на національну ідентичність, знижуючи її значимість в системі ідентифікації. З одного боку, можна говорити про тенденції формування багаторівневої і багатоскладової ідентичності, з іншого – спостерігається зворотний процес – зростання націоналізму і посилення ролі національної ідентичності як основної конструкції політичної системи [168, с. 220–222].

І. Валерстайн зазначив, що «всі нації є соціальними утвореннями, і основна роль в їх створенні належить державі» [19, с. 139].

Щоб створити націю, необхідно відтворити її історію і довгу хронологію, визначитися з набором характеристик і символів. Для пострадянських країн на сучасному етапі характерний процес формування національної ідентичності на основі спільних етнокультурних цінностей. Особливе місце в даному процесі належить національній історії, звернення до якої надає матеріал, необхідний для вибудовування колективної ідентичності спільноти, формування почуття історичної і культурної спільності. В руках національних еліт і влади історія стала частиною політики, перетворившись на потужний інструмент конструювання нації і національної ідентичності.

Регіональні ідентичності, подібно національним, засновані, за висловом Б. Андерсона, на ідеї «уявних спільнот» [5]. Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи. Відзначимо, що регіональні ідентичності не замінюють і не скасовують національні, вони в більшості випадків носять додатковий характер і являють собою систему не жорстка, обов'язкових, але швидше за нестабільних і гнучких зв'язків. Підтримка регіональної ідентичності може вимагати постійної загрози ззовні; ця бінарна логіка «ми» і «вони» може надавати регіональній ідентичності навіть агресивний характер, оскільки «ми» визначається, зокрема, через протиставлення з «ними», з «іншими». Так, на думку Г. Деланті, «чистота і стабільність «нас» гарантується насамперед загальним ім'ям (назвою), потім – демонізацією інших/іншого і позбавленням від них [цит. за 85, с. 47–62]. Підтримка чистоти вимагає

конструювання жорстких, непроникних кордонів, а оскільки це не представляється можливим, то розвивається процес фрагментації регіональних спільнот, розмивання регіональних ідентичностей.

Регіональна ідентичність як суб'єктивна соціально-географічна реальність формується на підставі почуття спільності володіння та користування певною територією, власних соціальних зв'язків, способів організації життєдіяльності, системи цінностей, що відрізняються від загальнонаціональних. Якщо для національної ідентичності територія виступає як один з її компонентів, який співіснує з іншими, то для регіональної ідентичності територіальний фактор відіграє провідну роль. Регіональна ідентичність безпосередньо пов'язана з територією, яка значуща для індивіда та спільноти, і сприймається як Батьківщина чи мала Батьківщина [144, с. 73].

Підтримка регіональної ідентичності може вимагати постійної загрози ззовні; ця бінарна логіка «ми» і «вони» може надавати регіональній ідентичності навіть агресивний характер, оскільки «ми» визначається, зокрема, через протиставлення з «ними», з «іншими». Так, на думку Г. Деланті, «чистота і стабільність «нас» гарантується насамперед загальним ім'ям (назвою), потім – демонізацією інших/іншого і позбавленням від них [85, с. 47–62]. Підтримка чистоти вимагає конструювання жорстких, непроникних кордонів, а оскільки це не представляється можливим, то розвивається процес фрагментації регіональних спільнот, розмивання регіональних ідентичностей.

Як показують П. Франкенберг і Й. Шубауер, регіональна ідентичність включає три основних елементи. Перший елемент – когнітивний, мова йде про те, що громадяни повинні бути інформовані про існування свого регіону і його географічних меж. Це, в свою чергу, вимагає певних знань про свій регіон і про сусідніх регіонах з тим, щоб «свій» регіон можна було легше відмежувати від «чужих». Населення регіону має знати про деякі його характеристики, будь це фізико-географічні особливості, особлива історія або економічний профіль [309].

Другий елемент регіональної ідентичності – афірмативний – виступає формою інтерпретації когнітивного елемента і включає набір емоцій щодо свого регіону, а також те, в якому ступені регіон забезпечує рамки для спільних емоцій і почуття солідарності.

Емоційний компонент регіональної ідентичності в зарубіжних дослідженнях есплікується допомогою концепції «почуття місця» (Д. Мессі) і феноменології сприйняття, яка описує відносини між світом людини і його тілом (М. Мерло-Понті). Феноменологічний підхід виступає тут теоретичною основою для опису емоційної прихильності людини до певного місця і виявляється пов'язаним з концепцією «життєвого світу» (Гуссерль). За словами Осборна, «почуття місця» також вкорінене в персональній ідентичності, як і усвідомлення своєї приналежності до нього [413]. А. Лефевр виділяє особливий зріз простору, *lived space*, яке «скоріше відчують, ніж мислять». Даний простір позначається також як «*spiritual space*» або «*genius loci*», що складається в сфері індивідуального несвідомого [13, с. 9]. На цьому рівні формуються просторові прихильності, що роблять наше життя більш стійким і ціннісно значущим: батьківщина, рідна домівка, своя кімната, улюблений сквер і т. д. [13, с. 220]. Емоційна прихильність до певних місць лежить, зокрема, в підставі створення особливих «вернакулярних районів» в регіональному просторі – освоєних місць і пов'язаних з ними повсякденних практик. У плані зовнішньої репрезентації подібний рівень регіональної ідентичності втілюється і описується скоріше засобами мистецтва, ніж науки. Л. Манц зазначає, що в дослідженнях *place attachment*, емоційна прив'язаність до місця зазвичай характеризується як такою, що викликає позитивні емоції, оскільки вона архетипово пов'язана з метафорою «дому», що вбирає в себе почуття радості, захищеності, безпеки, комфорту. Однак, на думку автора, емоційні реакції на місце проживання амбівалентні і включають в себе, в тому числі, і негативні почуття, хворобливі, травматичні спогади (феномен «топофобії»). Таким чином, будучи гнучкою адаптивною властивістю, регіональна ідентичність в своєму ситуативному дрейфі може приймати як позитивні, так і негативні відтінки. Крім того, необхідно враховувати і можливий емоційний зв'язок людини з географічно відокремленими один від одного місцями, не пов'язаними з його постійним місцем проживання [379, с. 49–50].

Афірмативний і когнітивний елементи ідентичності пов'язані з третім елементом – інструментальним, коли регіон використовується як база для соціальної та політичної мобілізації населення та колективної діяльності. Інструментальний елемент можна вважати

вищим елементом в тому сенсі, що він розвивається на основі перших двох – когнітивного і афірмативний. Інструментальний елемент ідентичності проявляється в особливій політичній культурі населення (насамперед в електоральній культурі), але ще більше – в оформленні регіональних партій і рухів [309, с. 35].

Отже, в структурі регіональної соціальної ідентичності ці два основних компоненти – знання, уявлення про особливості власної «територіальної» групи і усвідомлення себе її членом, а також оцінка якостей своєї території, значущості її в світовій і локальній системі координат. Для сукупності населення, об'єднаної, як мінімум, загальним місцем проживання, це означає виникнення якоїсь регіональної спільності. Звідси випливає, що для регіональної ідентифікації принципово важливе поняття – це уявлення про територіальних зв'язках, що виникають на основі спільного або сусідського проживання членів соціальних груп різного масштабу і різної культурної ідентичності. Оскільки якості регіону можуть бути різними, а його властивості і функції не завжди можна порівняти з властивостями інших регіонів, він виступає переважно як збірний образ, який втілює економічні та політичні явища в їх специфічному змісті стосовно провінційним умов функціонування суспільних відносин.

Х. Хутам і А. Лагендік також виділяють в регіональній ідентичності три рівні: стратегічний, культурний і функціональний. «Регіон знаходить свою ідентичність, якщо він відрізняється від інших регіонів політично оформленими стратегічними планами, має або виробляє культурне гідність і функціональне будова» [344]. Концепції Китинга і Хутам-Лагендіка будуються на включенні в структуру регіональної ідентичності двох вимірів: об'єктивувати виразів регіональної унікальності, наприклад, історико-культурний фон, на основі якого «вирастає» самосвідомість жителів, і механізмів актуалізації цих особливостей через політику щодо їх конструювання [344].

Таким чином, в найзагальнішому вигляді регіональна ідентичність може бути розглянута на двох рівнях: культурному та стратегічному.

Культурний рівень (характеристики регіональної унікальності, які можна описати формулою «про що жителі регіону думають як про щось загальному для всіх»). У ньому об'єднані риси регіонального співтовариства, що формуються в процесі взаємодії всередині регіону, починаючи від культурно-історичної спадщини і закінчуючи

формуванням особливого регіонального співтовариства, вираженого в типових характеристиках (ментальність). Іншими словами, коли ми розглядаємо регіональну ідентичність на цьому рівні, ми повинні говорити про культурному вимірі цієї проблеми, вивчати склалися в рамках регіону наративи, міфологеми, цінності та символи.

Стратегічний рівень – свідомий «винахід» і використання регіональної унікальності (символічна політика, «винахід традицій», політика ідентичностей регіональних еліт), а також просування конструюється унікальності, яке виражається у формуванні регіонального іміджу (політика щодо формування іміджу, позиціонування території у зовнішній простір і т. д.). Причому цілеспрямоване просування позитивного образу може йти в двох напрямках: всередину регіону (для поліпшення позитивного сприйняття регіону його жителями) і назовні (іншим регіонам, федеральному центру, міжнародним акторам).

Крім вищезгаданих елементів доцільно зазначити наявність регулятивного компонента регіональної ідентичності, який включає в себе способи поведінки, конкретні практики орієнтування в регіональному просторі. Сюди можна віднести, наприклад, наявність повсякденних практик сприйняття небезпеки тих чи інших територій, уникнення їх відвідування та вироблення «безпечних» маршрутів пересування, ритуали відвідування родичів, сакральних місць, відвідування святкових заходів та інших, знакових для регіону, подій. Звертаючись до просторового фактору,

А. Лефевр відзначає, що простір виконує певну функцію «програмування» соціальної поведінки і повсякденне життя буквально «колонізоване» просторовою організацією. «Артикульована регіональна ідентичність» виступає основою для участі в колективних діях для захисту регіональних інтересів, прийняття на себе відповідальності за долю регіону, аж до самопожертви [див. детал. 431, с. 12].

Основу конструювання регіональної ідентичності становить не тільки уяву про унікальність території, але і матеріал, що лежить поза ним, – усвідомлення ставлення до регіону і сприйняття регіону ззовні. Тому до культурної та стратегічного слід додати зовнішній рівень, або образи про регіон, сформовані «зовнішніми спостерігачами», і результати рефлексії регіонального співтовариства по відношенню до цих образів.

Таким чином, якщо на стратегічному рівні регіону ми маємо справу з іміджем як метою і інструментом управління суспільними настроями, то на зовнішньому зрізі імідж постає як образів про території.

Формування єдності території на культурному рівні неможливо без оформлення кордонів регіону. Причому мова йде не скільки про адміністративне маркування простору, скільки про їх символічному оформленні. Аналізуючи випадок США, Б. Андерсон зазначає, що спочатку кордону між штатами створювалися штучно, а лише пізніше набули символічного значення [5].

З точки зору Є. Єрьоміної, необхідно чітко розмежовувати поняття зовнішньої і внутрішньої ідентифікації: якщо мова йде про зовнішню ідентифікації регіону, то її можна позначити як процес розпізнавання і атрибутування регіональної ідентичності ззовні (в більш широкому соціальному просторі), в той час як суть внутрішньої ідентифікації полягає в самостійному рефлексивно встановленні і присвоєння суб'єктом (жителями регіону) власних соціальних властивостей і особливостей регіону (історичних, політичних, економічних, культурних і т. д.). Навколишній (об'єктивний) світ визначає внутрішній світ суб'єкта [52].

Слід зазначити, що у сучасній науковій літературі не завжди досить чітко і послідовно проводиться змістовна межа між «поняттями регіональної ідентичності та локальної, місцевої ідентичності; досить часто простежується синонімічність їх паралельне вживання, присутня змістовна нечіткість їх вживання. Разом з тим, в умовах сучасного соціуму ці поняття можуть перебувати у різнорівневій взаємодії: від повної соціоментальної подібності до серйозного соціокультурного і соціоментального антагонізму, включаючи цілий ряд проміжних стадій» [161].

Як слушно зазначає Т. Панченко, в умовах сучасної територіальної організації суспільного життя локальні співтовариства співіснують з іншими територіальними. Невипадково для виокремлення спільнот на місцевому рівні використовують категорії «територіальний публічний колектив», «територіальний колектив громадян», «територіальна громада», для яких показник чисельності населення стає другорядним. Хоча кожна з цих категорій характеризується різними підходами та кваліфікуючими ознаками, їх об'єднує право членів на реалізацію публічної влади безпосередньо

або через обраних представників, що реалізується через систему місцевого самоврядування. Відповідно головним критерієм для виокремлення територіальної громади (територіального колективу тощо) є не чисельність населення, а наближеність влади та суспільних послуг до населення. Відповідно за цієї логікою, як одне село, так і мегаполіс, є територіальною громадою [144, с. 75].

На думку Г. Кісла, локальну ідентичність можна розглядати як ідентифікацію людини з місцевим співтовариством, почуття причетності у відношенні до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, району, селища, мікрорайон. В умовах нестабільності суспільства локальна ідентичність може бути суттєвою опорою для людини в можливості мати визначеність власного становища в системі соціального простору, бути 3 підставою до перетворювальної активності та частково компенсувати втрату інших досить важливих соціальних ідентичностей. Локальна ідентичність володіє однією дуже важливою і глибоко позитивною властивістю – здатністю об'єднувати людей різних рас, професій, станів, рівнів освіти, ламати чи знижувати бар'єри між цими групами. Тому не слід бачити в локальній ідентичності незмінну загрозу для єдності країни, навпаки, її варто було б всіляко культивувати саме для зміцнення цілісності держави вже в силу того, що суспільна людина завжди має свої соціальні взаємодії в конкретному навколишньому просторі [72, с. 123].

Наявність територіальної ідентичності у більшості членів спільноти, тобто усвідомлення більшістю членів спільноти свою приналежність до неї свідчить про прояв певних соціальних процесів, на основі яких можна зробити висновки про збереження цілісності даної локальної територіальної спільноти і про наявність в спільноті процесів, які є зворотними глобальним. Ці два вектора є результатом одного і того ж соціального процесу – зміцнення локальної територіальної спільноти як такої. В такому випадку, можна говорити про те, що створення і/або подальше збереження цілісності локальної територіальної спільноти є альтернативою глобальних процесів, що відбуваються в світі.

Процес ідентифікації можна назвати самомаркуванням, що передбачає встановлення меж між представниками різних спільнот, поява соціальної дистанції (термін Г. Зіммеля). Люди відчувають

тягу один до одного саме завдяки тому, що вони різні, «і тільки розуміння один одного дозволяє їм вирішити, чи варто їм уникати або навіть боротися один з одним», зазначає В. Хесле [217, с. 27–28]. Протиставлення «ми – вони» проявляється в будь-якому з видів ідентичності (в тому числі і в локальній та регіональній). Безумовно, поділ на «своїх» і «чужих» – невід’ємний аспект самовизначення індивіда, що дозволяє, до того ж, дотримуватися встановленої між представниками різних спільнот соціальну дистанцію. Наприклад, дистанція між представниками різних регіонів може визначатися особливостями мови, конфесійним та етнічним складом населення, загальним рівнем життя, рівнем урбанізації, типом виробничих відносин, географічною віддаленістю один від одного і т. д.

Збільшення соціальної дистанції може бути показником, з одного боку, посилення впливу регіональної ідентичності, а з іншого – роздроблення єдиного соціокультурного простору держави (а в найширшому сенсі і всього світу) і ослаблення міжрегіональних комунікацій. Розуміння ж регіональної ідентичності веде не до скорочення соціальної дистанції, а, навпаки, до ще більшого віддалення людей один від одного. Тут, як і в усьому, важливий пошук «золотої середини». Процес створення єдиного світового соціокультурного та інформаційного простору не повинен означати повного заперечення прив’язки індивіда до соціальних спільнот і груп. До того ж формування певного загальносвітового соціокультурного середовища, не розділеного на регіони, і управління ним навряд чи матиме, хоча б в силу історичних та природних факторів. З іншого боку, необхідність підтримки системи базових загальносвітових цінностей (надетнічних, надконфесійних і т. д.) і визначення ними моделей поведінки є очевидним та необхідним [161].

В наукових працях С. Коч розглядаються наступний тип територіальної ідентичності – це «капсульна» ідентичність, яка виступає формою ізоляціонізму, «дифузна» – демонструє крайню форму невизначеності, при якій проявляються ознаки дієвої територіальної свідомості, «кластерна» – характерна для соціально-розвинутих, адаптованих, структурованих груп, «кризова» – ситуативна, обачлива, темпорально обмежена, орієнтована на соціальний захист своїх носіїв, «гібридна» ідентичність орієнтована на транскультурну медіативну поведінку» [88, с. 236].

Але, автор дисертаційного дослідження акцентує увагу саме на регіональній ідентичності, оскільки сьогодні регіонам відводиться особлива роль в модернізаційних процесах в усіх сферах життєдіяльності, що особливо важливо для поліетнічних і поліконфесіональних країн, адже потенційний конфлікт між локальною та національною ідентичностями має незначний прогнозований відсоток до руйнації єдності держави, чого не можна сказати про рівень конфліктності між регіональною та національною ідентичностями.

Регіональна ідентичність може слугувати основою для особливого сприйняття загальнонаціональних політичних проблем, що виражається особливо в електоральній поведінці в ході національних виборів і референдумів. Політизація регіональної ідентичності може йти далі, приводячи до формування регіональних партійно-політичних систем.

На певних етапах суспільного розвитку владні структури держави стають зацікавленими у виникненні регіональної ідентичності, яка стаючи соціальною реальністю дозволяє: досягти соціально-політичної цілісності регіонального співтовариства, вирішувати мобілізаційні завдання суспільства і держави, зберігати спадкоємність суспільного (регіонального) розвитку. Найбільший інтерес в цьому відношенні викликає радянський досвід конструювання регіональної ідентичності. Ставлення до цього феномену соціальної реальності у представників вищої влади радянської держави пройшло еволюцію від повного неприйняття і боротьби з цим явищем до ініціювання та стимулювання процесу його формування в межах домінуючої радянської ідентичності. Таким чином, формування регіональної ідентичності в умовах радянської дійсності набувало характеру цілеспрямованої діяльності владних структур різного рівня.

Аналізуючи проблему конструювання соціальної реальності в напрямку формування регіональної ідентичності, слід вказати, що формувати ідентичність, значить створювати для неї соціальний і концептуальний простір.

У стабільному суспільстві зі стійкою національною (загальногромадянською) ідентичністю регіональна ідентичність не виходить на перший план в ієрархії територіальних ідентичностей. У звичайних умовах вона проявляється у формуванні певної системи цінностей і норм поведінки жителів регіону поза зв'язком з етнічною

приналежністю. В умовах ослаблення або кризи національної (загальногромадянської) ідентичності регіонально-етнічна ідентичність може скласти їй конкуренцію і, отримавши політичний відтінок, поставити під загрозу єдність країни.

Регіональна ідентичність може складатися і під впливом пресингу соціально-економічного характеру, тобто полягати в міжрегіональних диспропорціях в рівнях соціально-економічного розвитку. Важливо відзначити, що в цьому випадку політичні вимоги можуть висувати як процвітаючі регіони, використовуючи аргумент «утримання» бідних регіонів, так і, навпаки, відносно бідні регіони: в цьому випадку використовується аргумент «недостатньої уваги» з боку центру, невдоволення проведеної ним політики.

Отже, в даний час з усією очевидністю можна стверджувати, що геополітичні чинники роблять все більший вплив на процеси, що відбуваються всередині тієї чи іншої країни, в тому числі і України. Відповідно, дані фактори впливають і на зміну регіональних відносин, а з розвитком процесів глобалізації цей вплив стає все більш значущим.

2.2 Політика пам'яті та символічна політика як інструментальні практики конструювання регіональної ідентичності

Нове прочитання національної історії як основи національної самосвідомості відіграє найважливішу роль в процесі становлення практично всіх держав пострадянського простору. У 1990-ті рр. національні еліти держав звернулися до питань формування нових і переформовування старих ідентичностей. Почалася «націоналізація» гуманітарного, і перш за все, історичного знання, і в деяких країнах вона продовжується і досі.

Поряд з дискусіями на тему патріотизму, пошуком національної ідеї, національна історія була включена в процес формування підстави для нової національної ідентичності. Спільність сучасної нації не так даність, скільки конструкт, тому можна вважати, що історична політика виявилася одним з інструментів націобудування і конструювання ідентичності.

Відзначимо, що феномен «історична політика» і «політика пам'яті» не так давно досліджується в Україні та інших пострадянських

країнах. У зв'язку з цим становить інтерес розгляд досвіду проведення таких досліджень в інших країнах, зокрема, в Німеччині, Польщі, Франції, Латвії, Естонії. Серед зарубіжних вчених, які займаються дослідженням «історичної політики» слід виділити роботи таких дослідників як Ш. Бергер, П. Нора, Р. Траба, М. Хальбвакс, Ю. Шеррер та ін. Щодо вітчизняних наукових доробок з даної проблематики, то доцільно звернутися до робіт Я. Грицака, І. Кресіної, І. Монолатія, Л. Нагорної, М. Рябчука.

Поняття «історична політика» спочатку з'явилося в Західній Німеччині на початку 1980-х рр., коли керівництво країни на чолі з новим канцлером ФРН Г. Колем вперше заговорило про необхідність «морально-політичного повороту» і подолання «комплексу провини» за злочини Третього рейху. Для цього було необхідно скорегувати підхід до теми відповідальності за злочини нацизму. Критики такої політики в ході полеміки відомої як *Historikerstreit* («суперечка, чи бій істориків») дали їй назву *Geschichtspolitik*. Так поняття «історична політика» міцно увійшло в німецький лексикон як позначення «інтерпретації історії, обраної за політичними, тобто партійним, мотивами, і спроби переконати громадськість у правильності такої інтерпретації». Також в ФРН з'явився концепт «подолання минулого» (*Vergangenheitsbewältigung*), який використовується щодо Федеративної Республіки Німеччини і Третього рейху, і концепт «опрацювання минулого» (*Aufarbeitung der Vergangenheit*), що означає критичну роботу над пам'яттю про минуле [225].

У 2004 р. група польських істориків заявила про необхідність проведення в Польщі активної історичної політики (*polityka historyczna*). Прикладом такої політики виступали відновлення державних свят, патріотичних традицій, формування місць національної пам'яті, присудження державних нагород, перейменування вулиць, музейна та меморіальна політика і т. д. Слідом за Польщею прийоми і методи історичної політики стали широко використовуватися в інших східноєвропейських країнах, що призвело до активного використання самого поняття «історична політика» [197, с. 45].

У своєму сучасному розумінні стосовно країн Східної Європи термін «історична політика» означає, по-перше, цілеспрямований державний вплив на колективну пам'ять і національну та регіональну

ідентичність політичними способами. По-друге, це набір практик, за допомогою яких політичні сили, які знаходяться при владі, використовуючи адміністративні та фінансові ресурси, прагнуть затвердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі. По-третє, історична політика – це також особливий напрямок наукових досліджень, основна мета яких – вивчення проблеми історії та пам'яті, процесів політичного маніпулювання історичними подіями та символами і т. д.

Процеси політизації історії, як і політика пам'яті, – неминучі, немає держав, які, так чи інакше, не регулювали б цю сферу. З явищем політизації історії ми стикаємося вже на індивідуальному рівні: в своїх дослідженнях історики перебувають під впливом сучасних суспільних процесів, власних політичних поглядів, а також національної, релігійної, соціальної ідентифікації. Про політизації історії можна говорити і в тому випадку, коли політики використовують «історичні аргументи» в своїх виступах. Особливо гостро цей процес проявляється в період передвиборчих кампаній.

За умови, коли моделюванням схеми історичного процесу цілеспрямовано займаються еліти і політики, правомірно говорити про політику пам'яті. Польський дослідник Лех Ніяковскій визначає політику пам'яті як дії політиків і чиновників, спрямовані на зміцнення, видалення або перевизначення окремих фрагментів громадської пам'яті [402, с. 203].

Дослідження політики пам'яті є особливим інституціоналізованим напрямком, наприклад, періодично випускаються журнали і монографії, присвячені даній проблематиці (history and memory, memory studies). На «полі пам'яті», яке активно розширюється, з'явилися нові гравці: мас-медіа, інститути пам'яті, музеї та ін., Існують агенти пам'яті: конфесії, етнічні та соціальні групи. Деякі дослідники підкреслюють штучний, маніпулятивний характер історичної пам'яті сучасного суспільства, міркують і про можливий крах «індустрії пам'яті» [441, с. 134].

На думку Х. Федорищак «рамках «memory studies» ми бачимо, що суб'єктами або носіями пам'яті є як індивіди, так і спільноти. Таким чином пам'ять поділяється на індивідуальну та колективну. Колективна пам'ять та ідентичність виступають основою розвитку «соціальної пам'яті». «Суспільна пам'ять» включає тілесні практики,

котрі проявляються в одязі, звичках, традиціях, ритуалах та інших практиках і постають у концепції «пам'яті-звички» [203, с. 207].

Французький дослідник М. Хальбвакс в своїй книзі «Соціальні рамки пам'яті» (1925 р) зробив спробу порівняти поняття «історична пам'ять» і «колективна пам'ять». Дані поняття здавалися йому антагоністичними. Історія – це зібрання тих фактів, які зайняли найбільш важливе місце в пам'яті людей. Коли пам'ять про якісь події перестає підтримуватися групою, яка в них брала участь або випробувала на собі їх наслідки (колективна пам'ять), тоді врятувати ці спогади можна тільки письмово зафіксувавши їх у формі зв'язної розповіді (історична пам'ять) [214, с. 40–41].

На думку вченого, колективна пам'ять – фактор, який об'єднує групу та підтримує її ідентичність. Місця, події, герої позначають сутність і специфіку групи. Тут ми можемо розгледіти, що М. Хальбвакс звертається до концепції «місць пам'яті». Велика увага приділяється питанню топографії Святої землі, де співтовариство християн утворило настільки міцне з'єднання з територією, що цей зв'язок продовжує об'єднувати їх і тоді, коли більша частина християн вже фізично відокремлена від Палестини [215, с. 219–265].

Польський соціолог Б. Міштал стверджує, що фундаментальний внесок у вивчення соціальної пам'яті М. Хальбвакса полягає в тому, що він перший обґрунтував зв'язок між соціальною групою і колективною пам'яттю. Його твердження про те, що кожна група формує пам'ять про своє минуле, що обґрунтовує її унікальну ідентичність, продовжує залишатися відправною точкою для всіх досліджень у цій області [391].

Осягнення ідентичності формується в контексті стратегій мислення, обумовлених конкретним часом чи періодом розвитку суспільства та формуванням науково-парадигмального знання. Складність, неоднозначність і навіть кризовість ідентичності призводить до необхідності пошуку інтегратора. У форматі задекларованої теми таким інтегратором може бути пам'ять (соціальна, колективна, культурна тощо). Пам'ять є складником національної/регіональної ідентичності і водночас «полем змагань за ідентичність» [67, с. 16].

Колективна пам'ять за свою природою віддзеркалює минуле, контролює сучасність, прогнозує та програмує майбутнє. Вона має на меті зберігати і захищати групову ідентичність. Тому питання про

пригадування чи замовчування спогадів викликає інтерес у дослідників. Так, П. Рікер у своїй праці «Пам'ять, забуття, історія» розглядає пам'ять крізь призму психоаналізу. Свою роботу він присвятив таємницям тисячолітньої історії мнемотехніки європейської цивілізації. Його концепція базується на роботі пам'яті та формах її маніпуляції. Пам'ять поєднує у собі традицію, історичну свідомість, здійснює культурну ідентифікацію у процесах поточного і символічного присвоювання співтовариством життєвої дійсності [159, с. 117]. Мистецтво пам'яті полягає в тому, щоб прив'язати образи до місць, що організовані в строгу систему, яка складається з дому, міської площі та архітектури [159, с. 94]. Конституювання пам'яті неоднорідне і необхідне для колективного або індивідуального ототожнення минулого. Саме на цьому рівні розрізняється правильна і неправильна пам'ять (травмована пам'ять, що зазнала ідеологічного маніпулювання). Перехід з психоаналізу до етико-політичного рівня стає переходом від однієї форми правильної і неправильної пам'яті до іншої: затримана пам'ять – пам'ять, якою маніпулюють – належна пам'ять [159, с. 103–104].

Р.Ф. Баумейстер і С. Хастінгс стверджують, що саме групи відіграють значну роль у відтворенні колективної пам'яті. Вони виділяють сім можливих модифікацій у цій сфері:

- уникнення деяких незручних елементів минулого;
- фальшування, тобто подача того, чого ніколи не відбувалось;
- перебільшення і прикрашання дрібних фактів;
- маніпуляцію причинно-наслідковими зв'язками тих чи інших подій;
- звинувачення ворогів у власних невдачах;
- перекидання провини на обставини, коли інші методи не дають результатів;
- конструювання контексту через спрощення умов пам'яті [361, с. 202].

Події минулого відбираються, зіставляються і класифікуються, виходячи з потреб або правил, що не були актуальними для тих кіл, які довгий час зберігали живу пам'ять про них (політика пам'яті). Так, про політику пам'яті кажуть, коли справа стосується різних громадських практик, пов'язаних з регулюванням колективної пам'яті.

П'єр Нора пише про всесвітнє торжество пам'яті, відзначаючи характерні риси нинішнього «розквіту пам'яті». Це критика офіційних версій історії і повернення на поверхню витіснених складових історичного процесу; відновлення слідів знищеного або забраного минулого; культ коренів (roots) і розвиток генеалогічних досліджень; бурхливе зростання числа меморіальних заходів, історичних музеїв; підвищена чутливість до збору архівних матеріалів; відновлення прихильності до «спадщини» – те, що в англомовному світі називається «heritage», а у Франції – «patrimoine» [137, с. 45].

На цю її сутнісну особливість звернув увагу американський дослідник А. Мегілл. Він писав: «...Пам'ять є одним із модусів нашого часового досвіду – модус часового досвіду, сфокусований на минуле ... Без пам'яті не було б переживання часу...» [116, с. 105]. Таким чином, пам'ять може бути реалізована лише через численні дії спогадів, соціальних взаємодій. Крім того, пам'ять може поширюватися тільки на тих, хто відвідував подію, що запам'ятовується: пам'ять, таким чином, фіксується в загальному досвіді.

Пам'ять прямо чи опосередковано утримує такі події/факти, а відтак і ґрунтовану на них ідентичність, зокрема у соціальних інтеракціях і комунікаціях. Те саме стосується часового проміжку історичної свідомості з-поза меж індивідуальної пам'яті та пам'яті поколінь. Події духовно з нормативною силою і значенням завжди живі для сучасності. Коли їх через пам'ять переносять з минулого до сучасного, вони набувають значення, але не обов'язково згодом, бо вони вже, так би мовити, вписалися у внутрішні і зовнішні обставини, за яких і на основі яких про них пам'ятають. Це означає не що інше як те, що ще до того, коли минуле через тлумачення стає історією для пізнішої сучасності, воно вже діє у процедурах їхнього переінтерпретування на історію.

Невід'ємною частиною політики пам'яті є політика «забування». «Забування» може бути «витісняючим», коли суспільство не бажає торкатися певних подій, які є особливо болючими і конфліктогенними. Прикладом «витісняючого забування» можуть слугувати перші 15–20 років ставлення до теми нацистського минулого в ФРН, ставлення у Франції того ж періоду до теми колабораціонізму і політиці уряду Віші або ставлення до громадянської війни в Іспанії після падіння франкістського режиму, ставлення радянської влади до

царського минулого, щодо України, то до діяльності УПА та Голодомору. Як правило, таке забування через певний час змінюється підвищеним інтересом істориків і суспільства до «забутих» тем. Саме у випадку нашої держави такий реверс наразі спостерігається.

«Забування» може бути також «заперечуючим», коли влада і ключові громадські сили уникають визнання і обговорення певних ганебних або злочинних подій минулого. Наприклад, «заперечуюче забування» демонструє Японія, яка досі уникає розмови про злочини, скоєні японцями під час Другої світової війни. В той же час можливий і інший шлях, коли суперечні питання визнаються сторонами, відбувається усвідомлення протиріч, і сучасні політики, історики, і взагалі суспільство в цілому, йдуть до переоцінки подій минулого, суперечливих та спірних питань, визнають провину та об'єднуються для майбутнього. Мабуть, таким прикладом може бути спільне вшанування пам'яті загиблих у Верденській битві. Так Президент Франції Франсуа Олланд і канцлер Німеччини Ангела Меркель 29 травня 2016 року взяли участь у відзначенні 100-річчя Верденської битви – найдовшої битви Першої світової війни. Головним елементом поминальних заходів було надання інформації молоді про цю битву, оскільки її очевидців уже немає у живих. Нинішню церемонію відвідали близько 4 тисяч німецьких та французьких підлітків. У Верденській битві, яка тривала упродовж 300 днів загинули понад 300 тисяч солдатів з обох боків. А. Меркель та Ф. Олланд використали цей день для закликів до єдності у час, коли Євросоюз потерпає від міграційної кризи, а Велика Британія планувала (на той час) залишити співдружність [117].

Іншим прикладом можуть слугувати сучасні відносини між Польщею та Україною, а саме у питаннях минулого, переосмислення якого відбулося із-за спільних викликів сьогодення. Так, видатні українські громадські та політичні діячі звернулися до польського суспільства з листом покаяння та прощення. У відкритому зверненні до керівництва польської держави, духовних і культурних діячів та всього польського суспільства йдеться про наближення днів пам'яті за загиблими синами і доньками обох народів. «...Особливим боєм і для України, і для Польщі залишається трагедія Волині і польсько-українського конфлікту в роки Другої Світової війни, в проваллі якого було знищено тисячі невинних братів і сестер», –

йдеться у листі [200]. У листі також йдеться у і про трагічні події нашого часу. Під листом свій підпис поставили: президенти України Леонід Кравчук і Віктор Ющенко, патріарх Української православної церкви Київського патріархату Філарет, верховний архієпископ Української греко-католицької церкви Святослав Шевчук, видатні політики, письменники, діячі культури: В'ячеслав Брюховецький, Іван Васюник, Іван Дзюба, Данило Лубківський, Дмитро Павличко, Володимир Панченко, Мирослав Попович, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський.

Польські політики, митці та інтелектуали відповіли на листа відомих українців з проханням про прощення та примирення. «Дякуємо за Вашого листа і просимо вибачити кривди, завдані нашим братам-українцям польськими руками» – мовиться у листі-відповіді [101]. Його, зокрема, підписали троє колишніх президентів Польщі, чотири колишні міністри закордонних справ, польські євродепутати, ветерани «Солідарності» та відомі громадські діячі. Натомість серед підписантів немає представників правлячої у Польщі політичної сили – партії «Право і справедливість». Автори листа закликали українців будувати братерські відносини попри трагічне минуле.

Політика пам'яті має певні особливості. Так, на думку П. Нора, перша особливість полягає в «вилученні» у історика його традиційної монополії на інтерпретацію минулого. Друга особливість полягає у все більш інтенсивному політичному, комерційному, туристичному використанні минулого [137, с. 45]. П. Нора досліджує цей процес на прикладі Франції, для якої в останні десятиліття характерний різкий підйом меморіальних заходів. Європейський Союз також проводить цілеспрямовану політику по формуванню на європейському континенті неконфліктного простору пам'яті, вибудовуючи факти історії в руслі інтеграції. Ведеться робота з написання європейської історії, спрямованої на зближення європейських народів, нівелювання минулих антагонізмів. Примирення колективної пам'яті стало невід'ємним компонентом подолання ліній історичних протистоянь: Німеччина/Франція, Англія/Ірландія, Німеччина/Чехія, Німеччина/Польща, Греція/Туреччина і ін.

Таким чином, політика пам'яті може бути більш-менш відкритою для впливу і діалогу політиків, істориків і громадських сил

в питаннях подолання минулого, внутрішньонаціональних і між-національних конфліктів. Однак колективна пам'ять – це дуже тонкий елемент суспільної свідомості, тому політичне маніпулювання пам'яттю може призводити до свідомого спотворення минулого, породжуючи тим самим нові протиріччя.

В ХХІ столітті в даній сфері відбуваються деякі принципово нові процеси, які вимагають особливого опису та аналізу, а також спеціального терміну для позначення проблем історії та пам'яті. Масштаб змін, що відбулися в 1990-ті рр., змусив задуматися про оновлення історії у набагато більш радикальному сенсі, ніж просто в сенсі переоцінки радянського минулого. Оновити історію означає, перш за все, знайти нові історичні об'єкти і методи їх дослідження, тобто змінити внутрішній порядок історичної проблематики.

Так, запропонований термін «історична політика» визначає відносини, що виникають між політикою, яка виступає в даному випадку як іменник, і історією, яка служить лише прикметником. Термін підкреслює, що мова йде саме про політичний феномен, який повинен вивчатися, перш за все, як частина політики, і тим самим відрізняється від понять «політизації історії» і «політики пам'яті». Саме політична природа феномена «історична політика» вимагає, щоб дослідники зосередилися не лише на різних інтерпретаціях минулого, а й на питаннях про акторів, інститути та методи цієї політики.

В певному сенсі явище, про яке йде мова, є окремим випадком глобальної тенденції політизації історії та одним з численних прикладів підвищеної уваги політиків і дослідників до політики пам'яті, термін «історична політика» доцільно вживати для позначення регіональної специфіки політизації історії у ХХІ столітті.

Аналізуючи основні прийоми та механізми, що застосовуються для реалізації історичної політики, слід виділити наступні:

1. Ідеологічне обґрунтування історичної політики. Історія і пам'ять представляються полем політичної боротьби з внутрішнім і зовнішнім ворогом, з чого випливає висновок про необхідність втручання в цю сферу не тільки істориків, а й політиків.

2. Створення інфраструктури національної пам'яті.

Відкриття інститутів національної пам'яті – спеціальних історико-ідеологічних установ, що функціонують за рахунок державного

бюджету. Першим з них став створений рішенням Парламенту в 1998р. Інститут національної пам'яті в Польщі. З середини 2000-х рр. діяльність інституту придбала яскраво виражений політичний характер, коли історична політика стала найважливішим інструментом правлячої адміністрації. Сьогодні ІНП – це найбільший архів Польщі, найбільший науково-дослідний інститут і видавець, впливове освітня установа, відповідальна за люстрацію.

Подібні інститути, а також інші установи, схожі з ними за функціями і принципам організації (наприклад, Бюро громадської освіти в Польщі), з'явилися в Україні, Латвії, Естонії та в багатьох інших країнах, переважно Східної Європи. У 90-і рр. в Литві була створена аналогічна структура – «Центр геноциду і резистенції» (опору). У 2003 р. в Братиславі було засновано Інститут пам'яті народу. В Україні Інститут національної пам'яті створено в травні 2006 року. Створення під прямим патронатом певних політичних сил музеїв історії та музеїв пам'яті. Так, під патронатом братів Качинських у 2004 році було відкрито Музей Варшавського повстання, під патронатом угорських правих створений Будинок терору в Будапешті, в Україні – Музей радянської окупації, а також множинні експозиції про Голодомор, Революцію гідності, Небесну Сотню, російсько-українську війну в регіональних музеях України, Музей радянської окупації в Тбілісі, музей окупації Естонії (окупації у множині – нацистської і радянської), Латвійський музей окупації в Ризі, музей жертв геноциду у Вільнюсі.

У центрі історичного нарративу виявляється образ ворога, який, як правило, чітко асоціюється з сучасними політичними силами поза країною і всередині неї.

3. Прийняття парламентами країн законів, що закріплюють те чи інше трактування історичних подій як єдино вірне. Здебільшого це закони або проекти законів, що забороняють заперечення злочинів комунізму. Наприклад, закон «Про голодомор 1932–1933 років в Україні», «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»; введення кримінальної відповідальності в Литві за «схвалення радянської і нацистської агресії» і т. д.

4. Вплив на символічну сферу. Влада створює такі символи, за допомогою яких вони намагаються консолідувати суспільство,

провести межу між «своїми» і «чужими». Відбувається твердження державної і національної символіки, встановлення пам'ятних дат, створення і просування пантеону історичних особистостей, привласнення державних нагород, проведення акцій пам'яті, зйомка документальних історичних фільмів, теле- і радіопередач на історичні теми, створення інтернет-спільнот і т. д.

«Публічна історія» – це суттєвий елемент символічної політики, і, на відміну від «формальної» або «професійної» історії, являє собою репрезентації або інтерпретації минулого, адресовані широкій аудиторії неспеціалістів. Елементами символічної політики, яка реалізується під впливом історичної політики, є, в тому числі, офіційні послання й мови глав держав, інтерпретації державних свят, які відображають найбільш важливі тенденції в використанні (або невикористанні) минулого для легітимації діючої влади і виправдання здійснюваного політичного курсу.

Прийнято вважати, що мета історичної пам'яті полягає в формуванні емпатії до жертв. Це, мовляв, дозволить здійснити виховну функцію історії та уникнути повторення цих жертв у майбутньому. Вже тут прихована подвійна омана: історія плутається з пам'яттю та пам'ятанням, а інтенція на профілактику катастроф просто не спрацьовує. Редукція історичної пам'яті до емпатії, іншими словами, психологізація історичної пам'яті, несе в собі декілька небезпек: емпатія не рятує від конкуренції жертв, а, навпаки, тільки її посилює. Вона передбачає окреслене коло Інших, до якого вона має бути застосована. Усе, що виходить за межі цього кола, вважається емпатії не вартим, або принаймні не вартим емпатії високої інтенсивності. Емпатія можлива тоді, коли на Іншого проєктуються наші уявлення, емоції, афекти. Вона, таким чином, відмовляє Іншому в його автономності та редукує його до проєктивного образу, який створюється з метою самовиправдання та втіхи власного нарцисизму. Емпатія тому закономірно призводить до такого стану культури, в якій Інший постає як жупел, очищена від своєї інакшості подоба, симулякр, радикальність якої зведена до туристичної екзотики. Якщо Інший спробує вийти за ці межі, відвоювати свою суверенність, йому вготоване тавро «фундаменталіста». Заграючи з таким перетвореним Іншим, ми убезпечуємо нашу культуру від вторгнення певної фатальності. Невипадково термін

«толерантність» сьогодні гіпостазовано до базової універсальї культури, хоча не зайвим буде звернутися до його первинного, медичного значення як неспроможності організму перенести вторгнення Іншого, розпізнати його інакшість [25, с. 129].

На думку І. Монолатія «Пам'ять піддається процесам ідеологізації, спільним для багатьох новітніх творів красного письменства, які більшою чи меншою мірою пробують пояснити долі своїх народів і/або народів-сусідів – у межах міських мурів та поза ними, за однієї чи кількох історичних епох, у рамках кількох політичних режимів. Тут відразу зауважмо, що сучасні літературні лабораторії пам'ятей та ідентичностей не є надто оригінальними і рухливими у своїх експериментах, адже працюють вони, головним чином, у двох напрямках. Перший з них на чільне місце висуває таку собі «моно-тріаду» пам'яті (монолітичність/однорідність/однотипність), що свідчить про моноетнічну, націоналістичну наративу в біографії міст. Другому ж напрямі притаманні поліфонія, мультикультурність, багаторелігійність і поліетнічність, а отже, йдеться про такий собі «мультиквартет» у «міських» життєписах, типовий не лише для міст і регіонів пограниччя, а «пунктів призначення» взаємодії етносів, релігій, культур, ідеологій тощо, одним словом, – про різноманіття й багатоголосся міського простору. Саме тому в українській літературі важливими нині є локальні «олітературнені» історії міст-контрастів, оповідачі яких мають право на власну, специфічну пам'ять-сповідь [126, с. 137–138].

Як вважає Школяр М. «Схожі уявлення, оцінки і ставлення до історичного процесу сприяють консолідації суспільства та гуртуванню довкола спільних ідентитетів, натомість відмінні, навіть протилежні інтерпретації історичного минулого, сконструйовані в свідомості громадян різних регіонів нашої країни залежно від соціокультурних, історичних та політичних обставин, можуть стати факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори як потенційних, так і актуальних конфліктів. Зазначено, що самі по собі відмінності в інтерпретаціях історії та домінантних типах ідентичності серед жителів різних регіонів не несуть загрози національній цілісності, однак можуть стати ґрунтом для ідеологічних та політичних маніпуляцій з боку внутрішніх та зовнішніх агентів впливу, зацікавлених у руйнуванні підстав

української державності. На основі вторинного аналізу результатів емпіричних досліджень провідних соціологічних агенцій визначено, що характерною особливістю історичної пам'яті українців є її фрагментарність та множинність, що пов'язано з домінуванням у свідомості людей регіональних типів ідентичності [226, с. 5].

Неможливо не погодитися із Ю. Шаповал що акцентує увагу на «винятково важливій ролі теорії національної пам'яті у процесі українського націотворення та пошуку нашої ідентичності. Через свою могутню притягальну силу задані в пам'яті міфи є надзвичайно притягальним, могутнім засобом творення колективної ідентичності реальної чи потенційної спільноти. І тут ми якраз виходимо на проблему політики пам'яті, яка в ідеалі має фокусувати енергію соціуму на створення образів минулого, здатних виконувати роль основоположних матриць щодо майбутнього. У світовій практиці саме держава докладає зусилля щодо цього» [223].

Як зазначає у своєму дослідженні Ю. Руденко «Історична пам'ять – це соціальнопсихологічне явище, змістом якого є збереження і відтворення індивідом чи соціальною групою уявлень, переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, котрі мали місце у минулому. Історична пам'ять тісно пов'язана із національною ідентичністю і є підставою тяглості останньої. У традиційному суспільстві головною ідентифікаційною ознакою був саме етнос. Ще раніше, у примітивному суспільстві головними ідентитетом виступала належність до певної групи людей, об'єднаної родинними зв'язками. Проте із часом особисті контакти і зобов'язання як чинник ідентифікації, відступає на другий план, поступаючись місцем іншому об'єднуючому елементу – етносу, а саме спільній культурі. І головними ознаками тут були мова та релігія. А у 18 столітті виникає нове об'єднуюче начало – суспільно-політичне. Це пов'язано, насамперед, з виникненням так званої національної держави, що стало початком подолання культурного суспільно-політичним. У контексті різних національних культур кристалізувалися свої чинники формування національної ідентичності, і, відповідно, специфічні моделі національної ідентичності» [170, с. 148].

На думку А. Маритнова «соціально-історична пам'ять постійно зорієнтована на перегляд історії та її стереотипів. За цих обставин до своєрідного історичного нігілізму веде «демонізація» певних діячів

минулого й «канонізація» окремих особистостей або подій минулого. Такий маніхейський підхід до «абсолютного зла» або «добра» надто спрощує реальну картину соціального буття. Потрібна позитивна інтеграція історичної пам'яті, інакше втрачаються важливі смисли, внаслідок чого історична пам'ять фрагментується. Особливістю постмодерної доби є поступовий перехід від «залізобетонної» ідентичності, що домінувала до модерної доби, до її нестійких сучасних форм. Унаслідок цього виникають конфлікти між різними інтерпретаціями пам'яті» [114, с. 336].

Але є і інша візія, що, «прагнення не втручатися в пряму політичну боротьбу, а орієнтуватися на регіональний рівень, займаючись побудовою місцевої громади та її інтелектуального середовища, призводить місцеві спільноти до боротьби за символи, за усвідомлення і набуття колективної локальної ідентичності. В цілому, ця боротьба може бути дуже плідною [51, с. 91].

Як показують чисельні дослідження регіональні ідентичності суттєво впливають на розвиток території, виступаючи основою для самоорганізації спільноти. «Об'єднувальні» цінності колективної ідентичності створюють мережі довіри і збільшують можливості місцевих громад.

При цьому значущі для спільноти символи лягають на мапу місця, відновлюючи і посилюючи наявну зв'язок, або прив'язуючись до референта. Пошуки і створення таких символів породжує символічний простір, а конкуренція символів породжує символічну політику.

Символічна політика визначає несимволічні практики. Саме тому за структури ідентичності та їх наповнення йде боротьба на рівні цілком реальної політики. Однак, якщо у «звичайній» політиці, заснованій на перерозподілі матеріальних ресурсів, першість майже завжди залишається за тими, хто володіє політичною владою, то символічна політика живе в конкурентному середовищі. Щоб відібрати символи і заволодіти ними потрібні дещо інші компетенції, ніж володіння матеріальними ресурсами.

Посилаючись на назву відомої книги Люсьєна Февра, можна назвати численні проекти боротьби локальних спільнот за своє право на місто боями за ідентичність [202, с. 431].

Адже за символи доводиться боротися, відстоюючи свою локальну ідентичність, формуючи інтелектуальне середовище,

створюючи спільноту людей, що претендують на розвиток місцевої громади. І тут у місцевих спільнот набагато більше шансів, ніж пряма політична участь. У боротьбі за символи місцевим громадам нічого втрачати, слід придбати, в свою чергу отримують вони не тільки символи, а й те, що ці символи позначають.

Символи є одним з найдавніших, глибинних шляхів знання та комунікації. Символ є єдністю реального, існуючого і нереального, свідомого та несвідомого. Політичний досвід за допомогою творчого розуміння рухається з несвідомого в сферу символів. Потім раціональна та емоційна обробка цих символів перетворює усвідомлення в ідеологію та політичні стереотипи. Наприклад, у стародавніх греків символи слугували для передачі змісту таємними знаками членів замкнених, таємних груп.

Символи виступають в якості важливих феноменів політичної системи, вони виконують свою функцію як предмети та дії, які умовно позначають будь-які політичні змісти. Так, самим поширеним політичним символом є прапор. Це символ Батьківщини, держави, політичної законності, суверенності. У суспільстві з потужним символічним знаком патріоти-герої віддають своє життя, зберігають його як найважливіший елемент політичної структури. Крім державного прапора, кожна держава має звуковий символ – гімн і символ – герб.

Символічні атрибути (ознаки, позначення, втілення) влади включають у себе все, що пов'язано з даною політичною системою, її історією, дійсністю і майбутнім. Особливо наповнені символікою традицій, армія, державні служби, суди, прокуратура і т. д. Символ не може бути повністю зрозумілим – це завжди тривалий процес, який розкривається суспільству в історії та кожній людині в її житті. Чим більше політична життя, тим глибше проникнення в зміст символів. Символізм вимагає культури та активного ставлення до символічної реальності.

Символьна політика, такий чином робить своїм інструментом певний набір символів, які, будучи включеними в політичне буття, здатні сформувати єдину життєву сферу універсальних (глобальних) і національних символів.

В методологічному сенсі символічна політика орієнтована на несистемний підхід, який рухається від речей (в даному випадку окремих символів) до відносин і властивостей конкретної семіосфери.

С.П. Поцелуєв під символічною політикою розуміє «особливий вид політичної комунікації, який націлений не на раціональне осмислення, а на нав'язування стійких смислів шляхом інсценування візуальних ефектів. Символічна політика – це не просто дія з використанням символів, а дію, яка само виступає як символ» [149, с. 147].

З точки зору комунікативної практики символічна політика реалізується в рамках суб'єкта-об'єкта та суб'єкта-суб'єкта моделі.

В першій моделі, що є характерною для національного рівня, влада, виступає як одноосібний суб'єкт, що здійснює своєрідне символічне насилля над неотримавшими ще статус суб'єкта соціуму. Друга модель, характерна для рівня регіональної та локальної символічної політики, яка передбачає формально символічну рівність щодо семіотичного конструювання політичного дискурсу.

Технології символічної політики є важливими засобами досягнення ідеологічних та інформаційно-комунікативних цілей в політиці. Сучасні технології взаємодії влади та суспільства, такі як електронні прийоми, портали обговорення законопроектів, блоги політиків створюють образ прозорої та ефективної влади. Деякі технологічні засоби символічної політики, наприклад, організація масових акцій через мережу Інтернет, стають важливими інструментами в процесі мобілізації населення. Такі технології як зміна символів, створення та відновлення пам'яток, організація святкових заходів виступають як засоби формування різних групових ідентичностей, і в першу чергу локальних.

Залучаючи значущі для суб'єкта культурно-історичні, соціально-економічні та геополітичні смисли в політичне життя регіону, органи влади здатні конструювати локальну та регіональну ідентичність, використовувати підтримку жителів в політичних цілях.

Таким чином, структуру регіональної ідентичності доцільно представити у вигляді наступних базових елементів:

- 1) звернення до географії (де знаходиться регіон);
- 2) значимі місця населеного пункту (символічний центр тощо);
- 3) символічні цінності ідентичності (предмети гордості, значимі історичні події);
- 4) пантеон героїв – реальних і міфічних;
- 5) уявлення про структуру співтовариства;

6) ритуали відтворення ідентичності (загальні свята, регулярні спільні масові заходи).

В ряду цих символічних комплексів знаходяться міф і ритуал, які виступають важливим символічним компонентом політичної ідентичності, у зв'язку з чим С. Поцелуєв зазначає: «В сучасних суспільствах політичний міф визначає рамкові умови сприйняття та інтерпретації політичної реальності, формулює певну політичну онтологію і тим самим як би захищає політичне ігрове простір» [150, с. 130].

Повертаючись до проблематики міфу, як інструменту, слід зазначити, що міф конструює політичну ідентичність. Приймаючи на віру той чи інший міф, індивіди ототожнюють себе з конкретною політичною роллю і набувають ідентичність. Крім того, що політичний міф вводить опозицію «друг/ворог», «ми/вони», він створює когнітивну основу політичної ідентичності, світоглядну картину для кожного, хто залучений у політичне співтовариство: міф пояснює політичну реальність, емоційно насичує її завдяки персоналізації політичних сил і тенденцій. За допомогою міфу політична дійсність осмислюється в контексті історичної пам'яті, а людина стає ідеологічно «дієздатним» в політичній сфері». Політичні міфи у вигляді образів постачають нам необхідний рівень політичного знання про буденність і формують нашу ідентичність.

Ідентичності формуються, трансформуються і закріплюються завдяки політичним ритуалам, які є символічним засобом відтворення політичних міфів [150 с. 43]. Роль ритуалів у символічній політиці залежить від ідеологічних і культурних функцій політичних міфів, які порівняно з міфами традиційних товариств, вільні від релігійного наповнення і знаходять технологічний потенціал.

Сучасна політика приймає естетичний, видовищний характер. Відомий американський історик Дж. Мосс говорить у зв'язку з цим про виникнення «нового політичного стилю» [394, с. 7], в якому «будь-яка політична акція повинна була трансформуватися в вистава». Особливу роль у ритуальному закріпленні політичного міфу і формуванні ідентичності за допомогою естетичних засобів виконує політичне свято. Свято служить засобом відтворення політичної ідентичності. Як «нестабільні символи» політичні свята, на думку С.Н. Єфремової, є одним із способів формування політичної ідентичності та конструювання єдиного співтовариства.

«Національні (державні) свята є інструментом... символічної політики, що стимулює солідарність і спонукає до певних політичних дій» [55, с. 308].

Зв'язок символічної політики та ідентичності, здійснювану за допомогою свята, зазначає німецький історик Я. Ассман: «Свята та обряди в регулярності свого повторення забезпечують передачу і поширення знань, що закріплює ідентичність і тим самим відтворення культурної ідентичності» [6, с. 60].

Свято як «комплекс відносно стабільних і стійких у часі, постійно відтворюваних дискурсивних практик і політичних взаємодій навколо символічної події чи дати. В якості інструменту мотивації політичної поведінки державні свята актуалізують потенціал політичної символіки. Результатом проведеної за допомогою свят політики ідентичності виступають колективні дії, які виробляються в ході ідеологічної та символічної боротьби за відтворення смислів і значень.

Використовуючи ідентичність, Ю. Левада виділив два можливі осі символізації соціальних та політичних явищ тимчасової та просторової, які досить точно розкривають суть політики пам'яті та політики ідентичності. Перша вісь символізації соціальних явищ – тимчасова. Подібно до того, як індивідуальна людська пам'ять відзначає у власне життя значимими подіями, соціальна пам'ять – як офіційна, так і неофіційна, масова, – вирізняє в історії моменти надзвичайної ваги або приписує їм таке значення. Частіше всього ці «першочергові» події («початок» історії країни, народу, держави, політичного устрою) і пов'язані з ними сутнісні перемоги або поразки, героїчні подвиги і т. д. Реальність або фантастичність подій та персонажів історичної міфології не має значення [97, с. 408]. Таким чином, ключовий момент політики пам'яті – висвітлення і підкреслення в колективній пам'яті певних подій, які конструюють спосіб розуміння політичних подій в теперішньому часі. Друга вісь символічного самовизначення – просторова. Саме тут розуміється специфіка території, заповнена характерними для неї символами і закріплення в текстах, які транслюються від покоління до покоління. І найбільше це зберігається саме на локальному рівні.

Отже, наразі актуально є не лише побудова привабливого образу своєї території опираючись, в тому числі символічну політику, але

і конкретно-наукове вивчення змістовних особливостей локальних та регіональних ідентичностей (які перебувають у процесі внутрішньої динаміки), вивчення процесів притаманних внутрішньому стану сучасних регіонально-локальних соціокультурних товариств.

Особливо явно процес міфологізації сфери політики проглядається в регіональному політичному просторі. І зумовлено це кризою ідентичності територій, який виник ще з розпаду СРСР і його офіційної ідеології.

Регіональний міф – це соціально оформлене та специфічним чином забарвлене уявлення про регіон як про унікальну територію. Унікальність може виявлятися шляхом апелювання до історичного, географічного, економічного, культурного та іншого статусу території (вони проявляються у створенні слоганів, ідеологічних лозунгів, популярних символів, що набувають популярності у суспільстві, претензії на підвищення регіонального статусу (тема першопрохідця) [179, с. 367].

Зважаючи на питому вагу різноманітних міфів, які побутують у сфері аналізу регіональної ідентичності, доцільно спробувати відшукати відповідь на запитання про те, як, під впливом яких чинників вони виникають і ким підживлюються [132, с. 126].

Формування регіональних міфологій відбувалося і продовжує відбуватися як спонтанно, так і цілеспрямовано. Перший шлях характеризується власним наповненням кризи ідентичності певної території окремими соціальними групами – носіями регіональної самосвідомості. Це проявляється в поширенні локальних анекдотів, легенд, чуток – як формою прояву регіональної міфології. Але є й інший шлях – це цілеспрямоване систематичне створення регіональних міфологем, збільшення символічного капіталу регіону. Так як обсяг символічного капіталу важливий не тільки в процесі легітимації своєї влади всередині спільноти, а й у вибудовуванні відносин з «зовнішніми» акторами – іншими регіонами і, перш за все, з центром. Носіями відповідних інтересів є, звичайно ж, регіональні еліти.

Формування регіональної міфології як соціальна і політична технологія має свої особливості. Від інших технологій її відрізняє перш за все відстрочений у часі (іноді дуже значно) результат. Щоб сформувався дієвий політичний міф, необхідна «хронологічна дистанція» – поки відповідні фрейми закріпляться в масовій свідомості.

Інша особливість – результат культивованого політичного міфу може бути зовсім іншим, ніж передбачалося його ініціаторами. Так, мобілізація етнічної або релігійної ідентичності регіональними елітами цілком може вийти з-під їх контролю або створити загрозу іншим впливовим акторам і в тому, і в іншому випадку ініціатор міфології може втратити й символічного капіталу, і політичної влади.

На думку В. Кириленко, політична міфотворчість може відігравати як позитивну, так і негативну роль у розвитку політичних процесів. Виділено три основні умови впливу політичної міфотворчості на розвиток політичних процесів. По-перше, міф відіграє позитивну роль, коли органічно вписується в ціннісний контекст політичної культури, і навпаки, негативно позначається на політичних процесах, коли відірваний від цього контексту – такі міфи псують соціокультурний простір, сприяють зниженню рівня ефективності функціонування соціально-політичних інститутів. По-друге, потужний ефективний міф ніколи не суперечить суттєвим фактам об'єктивної реальності, які він намагається перетворити. І навпаки, відбувається руйнування міфу і з ним – певних соціально-політичних стосунків, які він регламентував, коли вигадане та бажане у його сюжеті явно суперечить дійсності. По-третє, міф має бути цілісним та мати якість загальності [69].

Слід мати на увазі, що регіони, до яких відносяться ідентичності, не є жорсткими. Вони є імовірнісними, і їх виникнення визначається соціокультурним вибором мешканців відповідних територій, в той же час «територія» може також структурувати прояви соціальної солідарності та колективні реакції, таким чином визначають умови раціональної дії.

Разом з тим події з огляду на їхню силу формування ідентичності можуть перебувати на різноманітних рівнях значення. У штучному ідеально-типовому перелікові доречно виокремити такі можливості:

1. Події з позитивною ґрунтовальною й конститутивною функцією. Відомі приклади – Декларація незалежності 1776 р. з її значенням для політичної ідентичності громадян США, воскресіння Христа для християн, об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р. для сучасного німецтва тощо.

2. Події, що негативно конституують ідентичність: указ Президента України В. Ющенка про присвоєння очільнику ОУН Степану

Бандері звання Героя України, постійне звинувачення мешканців певних територій у колабораціонізмі (не забуваймо, що «минуле потрібно ще й так пам'ятати, щоб воно й відпускало»).

3. Події або ланцюги подій, які давніші вияви колективної ідентичності перетворюють на інші й новіші (наприклад, Голокост з огляду на нову концепцію німецької ідентичності чи Голодомор як вагомий чинник впливу на конструювання сучасної концепції української ідентичності) [68].

Міф, який розглядається в одному ряду з такими явищами, як колективна пам'ять, спогади, національні почуття, символи, традиції, обряди і ритуали, є одним з тих явищ, які важливі для легітимізації регіональної ідентичності.

Таким чином, логіка розгляду міфу та ідентичності в дослідженнях про взаємодію цих понять можна представити таким чином: формування ідентичності є процесом соціального проектування спільноти в результаті відтворення міфів, а міф – принцип, що розділяється учасниками, на основі яких в ситуації зміни умов, формування нових груп і громад Тлумачення символічних процесів і змін інституційних умов дозволяє політичним елітам звернутися до регіональної свідомості.

Поряд з функціями, притаманними політичному міфу, регіональна міфологія виконує ряд інших завдань. Так, вона виступає структурним елементом регіональної ідентичності, дозволяє подолати комплекс провінціалізму, є механізмом надання позитивної популярності регіону, засобом культурно-політичної інтеграції місцевого населення на основі розділяється почуття «малої батьківщини» і підтримки місцевого політичного курсу. До того ж регіональний міф, який вкорінився в масовій свідомості регіонального співтовариства, закріплює в ньому установку до політичних дій, і в цьому плані служить ідейним обґрунтуванням процесу прийняття політичних рішень на місцях.

Крім цього міф виступає засобом реалізації політики ідентичності, яка здійснюється з метою маніпуляції масовою свідомістю регіонального співтовариства з боку правлячої еліти. Центральним мотивом політичної міфотворчості регіональної еліти ставали захоплення або утримання владних позицій в мінливих політичних обставин [131, с. 17].

Доцільно звернутися до розгляду процесу формування міфу, який проходить у своєму розвитку певні етапи. На першому етапі створення міфу розробляється раціональна концепція міфу. Вона, в свою чергу, включає, по-перше, з'ясування, яке саме емоційне відношення треба викликати стосовно політичного феномену, який міфологізується. На цій підставі обираються певні ціннісно-емоційні образи, які компонуються в міфологічний сюжет. Далі йде відбір наукових фактів, які обґрунтовують розроблювану концепцію. Окрім правдоподібних фактів своєї концепції, дієвий міф повинен опиратися на конкретну традицію, яка існує в суспільстві. «Неможливо, – пише В.В. Ферсович, – впровадити у суспільну свідомість найдосконаліші життєві цінності, протиставляючи їх традиційним» [204]. Тобто, як правило, нові міфологічні сюжети розроблюються на основі ціннісних культурних настанов цільової аудиторії та часто спираються на загальноприйняті ціннісні погляди та уподобання. Тобто, в підсвідомості вже закладені міфологічні підстави, тому міфотворець, безумовно, має враховувати контекст соціокультурного комплексу, в якому він діє.

Другий етап – підбір архетипу, який дозволить забезпечити життєздатність і функціональну силу нового міфу. Власне, технологічна значимість політичного міфу визначається його здатністю викликати з глибин колективного підсвідомого на поверхню актуальних політичних процесів той архетип, який дозволить завдати певний мотив діяльності. Ефективні політичні міфотворці завжди апелюють до архетипів, оскільки це є, як зазначив М. Еліаде, єдиним вірним способом доторкнутися до сакраментальних глибин суспільного підсвідомого, людської душі, та вплинути на них [231, с. 119]. Саме через те, що апеляція до архетипічних глибин підсвідомості є найбільш ефективним механізмом мотивації (оскільки реципієнт вважає свій настрій та поведінку суто власними), невідповідальне використання архетипічних образів у процесі міфотворчості, особливо у нестабільних, популістських, недемократичних системах може призводити до ряду негативних наслідків.

На третьому етапі підбираються ритуали як формалізовані дії, які мають символічне значення і покликані регулярно підтверджувати і укріплювати соціальний порядок, який стверджується у міфі. Всі найбільш значимі ритуали мають процесуальну структуру, яка

містить у собі три етапи. Перший етап ритуалу – це відділення учасників ритуалу від їх побутової, рутинної повсякденності. Другий – поміщення їх в певні незвичайні, екстремальні для їх фізичного та, найголовніше – емоційного стану умови. Цей центральний етап ритуалу опирається на використання процесуальних символів, які через інтенсивне емоційне навантаження переносять сенси колективних дій в свідомість кожного з учасників ритуалу. Нарешті, відбувається повернення в повсякденність, але в якості «посвячених». Таким чином, ритуал виступає найважливішим способом колективного навіювання [185, с. 54].

Першочерговий соціально-політичний сенс цього навіювання полягає в посиленні колективності, групової згуртованості. Механізм здійснення ритуалу дозволяє формувати і маніпулювати ціннісною орієнтацією його учасників через залучення їх до колективних акцій інтенсивної групової взаємодії і взаєморозуміння. Політичний ритуал виступає як би драматичною версією передачі і укріплення міфу, вживлення його в свідомість своїх учасників. Можна стверджувати, що ритуал забезпечує міфу існування у колективній свідомості. Повторюючись час від часу у тій самій формі, ритуал формує і закріплює політичну ідентичність учасників.

Завдяки своєму структуруючому потенціалу політичний ритуал також слугує незамінним засобом управління соціальними конфліктами. Як і в минулі епохи, сучасні політичні ритуали надають агресивним настроям мас і окремих груп і політичним конфліктам більш упорядкований характер, допомагають зняти гостроту напруги масового незадоволення, тим самим стабілізуючи соціально-політичний лад. Учасникам ритуалу в ідеально-типовій формі пояснюються їх соціально-політичні ролі і відповідні моделі поведінки.

Нарешті, коли пройдені попередні етапи, підбирається методика впровадження нового міфу в масову свідомість. Для цього може використовуватися весь арсенал методів, які пропонуються інститутами масової культури, перш за все засобами масової інформації, які слугують основним джерелом інформації в сучасному суспільстві. Роль засобів масової інформації в створенні політичної міфореальності складно переоцінити. Французький соціолог А. Моль писав про ЗМІ: «Вони фактично контролюють всю нашу культуру,

пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином все поле культури. Те, що не попало в канали масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства» [124]. Або, як писав Е. Ноель-Нойманн, «шанси неповідомленого стати частиною дійсності, яка сприймається сучасниками, мінімальні» [138]. Але й та інформація, яка сповіщається, часто є спотвореною, переробленою згідно із суб'єктивною політичною доцільністю: події мізерного порядку гіпертрофуються в події світового значення, а події світового значення при необхідності ставляться у один ряд з прогнозом погоди [59].

Отже, в сучасних політичних процесах одночасно відбуваються стихійна міфологізація політичних феноменів масовою свідомістю та власно міфотворчість як цілеспрямований технологічний процес створення міфів. Регіональний міф – це свого роду соціально сформований погляд на регіон як унікальну територію, яку свідомо створює або підтримує регіональна еліта. Унікальність у цьому випадку може виявитися через звернення до відомих співвітчизників – тих з регіону, які здобули славу і славу (реєстрація міфів про культурних героїв), звернення до історичного, географічного, економічного, культурного та ін.

Висновки до розділу 2

Регіональна ідентичність має схожі риси із іншими видами ідентичностей, такими як національна, етнічна, культурна. Вона також опирається багато в чому на соціальні міфи про особливі якості місцеперебування, її вираженість багато в чому залежить від наявності та підтримки колективної пам'яті, цінностей та норм, що склалися в певному територіальному просторі.

Регіональна ідентичність перебуває в складних відносинах з ідентичностями іншого роду. Є вагомі підстави вважати, що це відносини конкуренції, а часто і антагонізму. Чим сильніше ідентичність національна, етнічна, тим слабкіша регіональна.

Таким чином, простежується взаємозв'язок показано національної ідентичності (як політико-державного та ідеологічного

утворення) і регіональної ідентичності (що сконструйована на основі територіальної спільності полікультурного феномену).

Воснові регіональної ідентичності лежить природна потреба індівідів мати свій простір, певну географічну ділянку. Спільність місця проживання породжує в людях певні єдині риси, що відрізняють їх від сусідів, і уявлення про це є основою для нової спільності. Сьогодні, коли головними стають властивості самого суспільства, проблемам його територіальної самоорганізації повинна приділятися найпильніша увага. Слід зазначити, що регіональна ідентичність, напевно, буде актуалізована і стане фактором суспільного життя, як тільки відповідний їй ареал піддається тиску, а цілісність – загрозі. Тоді, можливо спрогнозувати, що латентне існування регіональної ідентичності може швидко змінитися активною фазою під дією економічних, політичних, історичних або інших обставин, і відповідно може призвести до поляризації суспільства і нестабільності держави. Але, в той же час, регіональна ідентичність, може мати має одну дуже важливу і глибоко позитивну властивість – це здатністю об'єднувати людей різних рас, професій, станів, рівнів освіти, ламати або знижувати бар'єри між цими групами, такий позитивний досвід дозволяє розчиняти міжгрупові протиріччя, породжені недовірою, відчуженістю або ворожістю, тому є сенс культивувати регіональну ідентичність на національному та загальнокультурному рівні.

Регіональна ідентичність включає когнітивний, ціннісний, чуттєво емоційний і регулятивний компоненти, як канали констрування та функціонування. Слід зазначити, що регіональна ідентичність має наступні характеристики, що вирізняють її від інших типів ідентичності: регіональну ідентичність можна змінити, що наближує її з професійною ідентичністю, наприклад, але відрізняє від етнічної та расової. Втрата однієї регіональної ідентичності та набуття нової займає часом термін, який можна порівняти з життям покоління. Більш того, інколи саме в діаспорі, на новому місці проживання найсильніше проявляє себе початкова, природжена регіональна ідентичність. Саме в контактах з «чужинцями» її володар з особливою гостротою відчуває її присутність у своїй ментальності, саме серед нових територіальних сусідів вона набуває особливої цінності як засіб відшукування союзників, саме тут вона нагадує про себе особливо часто. Регіональна ідентичність далеко не завжди

означає солідарність її володарів один з одним. Подібно до того, як власники однаковою професійної ідентичності можуть сприймати один одного як суперників за місце роботи, а не тільки як союзників у боротьбі за авторитет і цінність своєї професії, «земляки» теж можуть відчувати одне до одного широку гаму почуттів, а не тільки бажання солідаризуватися в своєму соціальному поведінці.

Регіональну ідентичність не можна зводити до пошуку окремих особливостей регіону (в історії, політичний устрій чи інших сферах вони знаходяться досить легко). Для існування регіональної ідентичності необхідна наявність опонента, проти якого вона спрямована (політично, культурно і т. д.). Відсутність опонента виключає можливість існування регіональної ідентичності, так як нікому себе протиставити для виконання класичної схеми «ми – вони», «свій – чужий».

Маркерами сильної регіональної ідентичності можуть слугувати, по-перше, становлення і зміцнення регіональних лідерів, котрі намагаються відстояти регіональні інтереси; функціонування регіональних партій, місцевих ЗМІ. По-друге, наявність значної групи людей, у яких переважає самоідентифікація з регіональним політичним співтовариством. По-третє, потужним ідентифікаційним потенціалом є розробка іміджу території, актуалізація історичної пам'яті та символічної політики.

Історична політика спрямована на реалізацію основних функцій історичної пам'яті: ідентифікаційної (усвідомлення минулого своєї нації, відділення «своїх» від «чужих»), соціалізуючої, просвітницької, легітимістської, сполучної (справжнє і минулі покоління), патріотичної (формування переконання, що загальне благо є найважливішим, національний інтерес стоїть вище особистого).

За останнє десятиліття історична політика стала все більш значущим чинником суспільного і політичного життя пострадянських держав, вона суттєво впливає на формування національної та регіональної ідентичності, інтегрується в освітню політику і громадянське виховання, в систему національних інтересів і національної безпеки країни, а також в міжнародну політику.

Гострим питанням є поділ понять ідентичності та колективної пам'яті. Пам'ять є основою єдності регіональної спільноти. Відродження серйозної регіональної історії та оскарження існуючих

національних інтерпретацій минулого стає інструментом, який спрямовує регіональне суспільство до свого майбутнього. Колективна пам'ять є основою ідентичності. Колективну пам'ять слід розуміти як результат діяльності окремих осіб (або груп індивідів), об'єднаних для того, щоб поділитися спогадами про конкретні події минулого. Необхідно відзначити, що колективна пам'ять формується й формується під впливом темпоральної складової нашого життя.

Міфи, які разом із символами є найважливішими регіональними маркерами, стають механізмом інтерпретації пам'яті та її спотворення. Водночас вони є кордоном і способом закріплення регіональної ідентичності.

Міфологізація історії або створення національної та регіональної міфології, коли в процесі формування державності національної долі і національному характеру надаються риси винятковості. Мета: перетворення народу (етносів) в націю на основі лінійності і абсолютизації континуїтета в історії «етносу-народу-нації».

Кожен з регіонів являє собою особливий варіант конструювання своєї унікальності, ґрунтуючись на географічному положенні, культурному чи історичному наслідний, особливий менталітет. Дослідження процесу формування регіональної міфології дає підставу стверджувати тезу про значущість регіональних міфологем для легітимації влади, позиціонування регіону як для внутрішнього, так і для зовнішнього простору, створення його унікального бренду, потужного регулюючого і мобілізаційного елемента в житті суспільства, здатного об'єднати регіональне співтовариство в якусь локальну спільність і тим самим посилити власні позиції у відношенні до інших регіонів та центральної влади.

Розділ 3

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА, РЕГІОНАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЗАГРОЗА СЕПАРАТИЗМУ – ТУРБУЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНИХ КРАЇН ЄВРОПИ

3.1 Регіональна ідентичність в політичних процесах сучасної Європи

Одночасно зі створенням Європейського Союзу постало питання проблеми європейської ідентичності. У міру швидкого розширення списку країн, що приєдналися до Союзу, ці критерії набували все більшого значення. Проект європейської економічної та політичної інтеграції являє собою джерело політичних суперечностей в усіх країнах Європейського Союзу і в багатьох країнах поза його межами.

На думку Ф. Фукуями «у сучасній Європі боротьба за ідентичність почалася із засновників Європейського союзу Робера Шумана і Жана Монне, які розуміли, що причиною двох світових воєн, пережитих Європою, були як раз виключно етнічні визначення національної ідентичності. Як протиотрути вони і створили Європейське об'єднання вугілля і сталі, до якої увійшли Франція, Бельгія, Західна Німеччина, Італія, Нідерланди та Люксембург. ... Засновники ЄС свідомо намагалися послабити національну ідентичність на рівні країн учасниць на користь «постнаціональної» європейської свідомості [212, с. 180–181].

Традиційні уявлення про межі Європи зі створенням Європейського Союзу починають впливати і на уявлення про європейську ідентичність. Над існуючими до початку процесу європейської інтеграції національними ідентичностями керівництво і політичні еліти ЄС прагнуть надбудувати «європейську ідентичність». Для цього доводиться йти на певне послаблення почуття національної ідентичності. Даний процес супроводжується посиленням відчуття регіональної ідентичності.

Багатьом з нас, здається, «найкомфортніше з ідеєю традиційної національної держави. Вона лишається головним осереддям як особистої, так і колективної лояльності. Ми твердо віримо у «старі» нації, не тому, що вони «реальніші» чи менш проблематичні за будь-яку іншу форму абстрактної політичної та культурної організації. Яку нагадують нам Бенедикт Андерсон нації суть «уявлені спільноти», утворені за допомогою загальновизнаних «наративів», які тримають до купи розмаїті спільноти спільним зв'язком приналежності. Саме цей уявний зв'язок дає декому з нас змогу з небуденною розкутістю вболівати за одинадцятьох незнайомих нам футболістів у однакових сорочках під час їхньої гри з одинадцятьма так само незнайомими суперниками, вибраними у формі іншої барви. Це і є процес геополітичного винаходу, ритуал, який дозволяє нам абсурдно припуститися, що ці одинадцятьох людей, яких ми підтримуємо, виступають на нашу честь, від нашого імені і з нашої волі» [31, с. 10–11].

Ідею уявленої європейської спільноти, яка дала змогу із подібним завзяттям вболівати за футбольну команду Європи, уявити набагато складніше. Символи та гімни «європеїзму» досі невідомі, і нам забракло мови – яку у буквальному сенсі, так і кажучи образно – якою можна було б висловити якесь спільне почуття «європейськості».

Країни ЄС докладають великих зусиль для формування європейської ідентичності. Вперше це поняття було зафіксовано в копенгагенської «Декларації європейської ідентичності», прийнятої в 1973 р. Основними її елементами в Декларації були названі представницька демократія, верховенство закону, соціальна справедливість, економічний прогрес і права людини. Акцентувалися також спільні інтереси, зобов'язання і спадщина європейців [284]. У Маастрихтському договорі тези копенгагенської декларації були доповнені; зокрема, там підкреслювалася важливість проведення спільної зовнішньої політики. У договорі йшлося і про повагу союзом національної самобутності країн-членів [472]. Разом з тим часом самобутність окремих країн ігнорується. Так, в 2013 р. голова Європейської ради Херман Ван Ромпей заявив, що ознакою нової Європи повинна стати ліквідація національної ідентичності. Х. Ван Ромпей виступив із закликом переосмислити сьогодення і майбутнє Євросоюзу як організації, що об'єднує безліч де-юре незалежних держав. За його

словами, «постійне розширення зміщує політичні і географічні ідентичності, а це в свою чергу перетворює європейський континент в універсальний будинок для всіх» [181].

Слід підкреслити, що політична інтеграція країн, що входять в Євросоюз, до цього часу не відбулася. Європейські держави не хочуть поступатися багатьма суверенними правами на користь наднаціональних структур, а останнім часом ця ситуація лише погіршується, і прикладами можуть бути перемоги на парламентських виборах в країнах Європи тих політичних сил, які орієнтовані на збереження національної та регіональної ідентичностей. Гальмує інтеграцію і різноманітність форм політичного устрою. Так, співіснують парламентські і президентські республіки, конституційні монархії. Вони розрізняються і за партійними системам, і за формами політико-територіального устрою [див. детал. 164].

Наднаціональні структури, за винятком Європарламенту, в очах європейців не є легітимними. Члени Європейської комісії призначаються національними урядами, Рада Європи – міжурядова установа. Європарламент – єдиний інститут, який обирається громадянами Європи, проте коло його повноважень і вплив обмежені. Всі ці інститути далекі від простих громадян, які дуже часто розглядають ці організації як технократичну бюрократію. Багато хто не сприймає систему управління ЄС як частина повсякденного життя. Відповідно, вибори до Європарламенту розглядаються як свого роду необов'язкове доповнення до виборів національним.

На думку П. Мовчан, «європейська ідентичність продовжує формуватися, але цей процес йде досить повільно і не має лінійного характеру. Значну роль при цьому відіграє концепція європейського громадянства, введена в дію Маастрихтським договором 1992 р. та розвинута у наступних основоположних актах ЄС. У розумінні європейської ідентичності ефективним методологічним інструментарієм може виступати теорія самокатегоризації та принцип метаконтрасту, ядром яких за сучасних умов виступає Спільна зовнішня політика та політика безпеки Європейського Союзу, а також сам процес європейської інтеграції. Серед можливих напрямків зміцнення європейської ідентичності слід зазначити побудову спільних символів, актуалізацію історичної пам'яті, посилення каналів комунікації у публічній сфері, зростання мобільності робочої

сили та міждержавного обміну студентів, інтенсифікація кооперації та взаємодії між суб'єктами науково-культурної та підприємницької діяльності» [122].

Але кількість євроскептиків в країнах Європи збільшується. Вибираючи між своєю країною і Європою в цілому, більшість європейців ставить на перше місце національний компонент, тобто вони вважають себе перш за все громадянами своєї держави. В ході даного обстеження респондентам було запропоновано відповісти на питання, ким вони бачать себе в найближчому майбутньому: громадянами своєї держави; громадянами своєї держави і європейцями; європейцями і громадянами своєї держави; тільки європейцями. Лише 3 % відповіли, що бачать себе європейцями, в той час як 38 % – тільки громадянами своєї держави. Серед прихильників змішаних форм самоідентифікації перші також виявилися в явній меншості: лише 7 % опитаних бачили себе в найближчому майбутньому європейцями і громадянами своєї держави. Навпаки, 49 % поставили на перше місце приналежність до своєї держави [301].

Процеси глобалізації та трансформації в сучасному світі, безсумнівно, порушують традиційні форми ідентичності, ставлять під сумнів суб'єктивні відчуття самоідентичності людини та етносів, що були сформовані в межах колишніх традицій. Особливо гостро це проявляється у відношенні до проблеми ідентичності представників локальних груп, етнічних, релігійних, культурних меншин. Попереднє відчуття ними свого власного «я», яке забезпечувалося колишніми формами ідентичності, занепало. Стався розрив в наступності, коли руйнування одного типу ідентичності передбачає компенсацію ідентичністю іншого типу. Саме відсутність механізму наступності ідентичності стало супроводжуватися відчуттям внутрішнього дискомфорту і тривоги, що реалізуються в формах закритості і посилення ізоляціоністських тенденцій. Ізоляціонізм, в свою чергу, активізував тенденції до зворотної локалізації культури і традицій, способу життя, думок і норм поведінки людей [161, с. 89].

Глобалізація, так само як і що відбувається нині індивідуалізація свідомості, ведуть до того, що європейці все менше пов'язують свої інтереси і потреби з розвитком держави, в якому вони живуть. Проте воно продовжує відігравати велику роль, в його розпорядженні залишаються основні механізми соціалізації особистості, перш за

все система освіти. Тому не дивно, що національна самоідентифікація, як і раніше, цементує європейські країни. Відданість нації – державі визначається трьома основними моментами: відчуттям того, що нинішнє покоління продовжує справу попередніх поколінь, загальною пам'яттю про колективну історію країни, а також почуттям загальної долі. Історичний досвід показує, що ці елементи об'єднують нації і дозволяють їм витримувати важкі випробування.

Аналіз наукових доробок з питань глобалізації, дає змогу виділити два основні, що не виключають один одного лейт-мотиви.

По-перше, глобалізація 1: світ одночасно і зменшується, і збільшується, і обидва процеси взаємопов'язані. Зменшенню світу придумуються метафори: «просторово-тимчасове стиснення» Д. Харві [331]; «Кінець географії» Р. О'Брайана [411]. До переліку факторів «стиснення» досить часто відносять подорожі, електронні ЗМІ, капіталістичну інтеграцію. Збільшення світу аргументується тим, що малі, локальні світи повсякденного життя виявляються все тісніше і багатосторонньо пов'язаними з більшим світом. Наприклад, до факторів, що сприяють розсуванню кордонів часто називають туризм, споживання, комунікацію, потоки різного роду ресурсів. Звичайно, що всі ці фактори знаходяться в системному взаємозв'язку.

По-друге, глобалізація – в світі одночасно йдуть два процеси: уніфікація і диверсифікація. Уніфікація – є рисою епохи модерну: уніфікуються речі, місця, процедури, інститути. Диверсифікація – риса епохи постмодерну: диверсифікуються люди, об'єкти, практики, думки.

Отже, ці два трактування тісно пов'язані один з одним, але центральним моментом для обох трактувань глобалізації – люди дізналися, що живуть в глобальному, а не локальному світі [438, с. 57].

Більшість дослідників глобалізації сходяться на думці, що глобальні процеси впливають не тільки на суспільство в цілому, але і на індивіда. І одним з таких наслідків глобалізації можна назвати кризу ідентичності. Ідентичність, в першу чергу, пов'язана з процесом позначення індивідом себе як члена однієї або декількох соціальних груп. Найважливішим інструментом здійснення соціальної ідентичності є процес соціальної категоризації, в ході якого індивід впорядковує своє соціальне оточення в термінах виявлення різних груп (категорій), переміщення себе в одну з них (власне процес ідентифікації) і ототожнення з нею (досягнення ідентичності).

Доцільно розглянути аргумент, на користь того, що глобалізація руйнує ідентичності. До ери глобалізації, існували локальні, автономні, цілком певні і міцні зв'язки між географічним місцем і культурним досвідом. Ці зв'язки становили «культурну ідентичність» індивіда і спільноти. Ідентичність була чимось, що у людей просто «існувало» в їх житті, традиційне довге перебування в даному місці, відчуття нерозривного зв'язку з минулим. Ідентичність, як і мова, була не просто вираженням території, культури – вона була свого роду колективним надбанням локальних спільнот. Але виявилось, що ідентичність тендітна, вона потребує захисту. У різноманітні та дискретності світу глобалізація знищила різні культури, руйнуючи стабільні локальні спільноти, приводячи до переміщення народів, приносячи рухому ринком гомогенізацію культурного досвіду, стираючи тим самим відмінності між культурами, які складали ідентичності. Хоча вважається, що глобалізація передбачає загальний процес втрати культурних відмінностей, деякі культури і традиції перенесли цей процес краще, інші гірше.

У науковій літературі, присвяченій аналізу ідентичності, неважко знайти незгоду авторів з думкою, що ідентичність є жертвою глобалізації. Наприклад, М. Кастельс присвятив цілий том свого знаменитого аналізу «Інформаційної епохи» постулату, що «наш світ і наше життя формуються протидіючими процесами розвитку глобалізації та ідентичності». Згідно із Кастельсом, основна особливість неприйняття влади глобалізації полягає в «широкій і потужній демонстрації колективної ідентичності ... виявляється в культурній своєрідності і контролі народу над своїм життям і навколишнім середовищем» [264, с. 137]. Тут ідентичність простежується як сила локальної культури, яка чинить опір – нехай навіть неорганізований і часом політично реакційний – як відцентрована сила капіталістичної глобалізації.

Цей погляд на «силу ідентичності» може розділяти будь-який з тих, хто спостерігає за стрімким зростанням соціальних рухів на захист позицій ідентичності (руху за права жінок, релігійні, етнічні, національні рухи). Вплив глобалізації стає питанням взаємодії інституційно-технологічного фактору як стимулу до глобальності, з «локалізуючими» силами, які виступають в якості протидії. Прагнення до «глобальності» поєднує в собі логіку

капіталістичної експансії з швидким розвитком засобів масової комунікації. Але цьому прагненню протистоять різні процеси і практики, що відображають різні ступені «локальності», такі як рух на захист локальної, етнічної, культурної ідентичності. Детериторіалізуюча сила глобалізації зустрічає опір у формі того, що М. Білліг [251, с. 2] назвав «банальним націоналізмом» – постійне, рутинне ствердження своєї національної приналежності, особливо в засобах масової інформації, яке спонсорується розвиненими національними державами.

Звичайно, не можна заперечувати того, що глобалізація по різному ставить під загрозу здатність національних європейських держав підтримувати ексклюзивність своєї ідентичності, а також здатність незалежно управляти своєю економікою на глобальному ринку. Наприклад, складності і напруженості у відносинах, обумовлені багатоетнічним складом товариств і викликані глобальними народними рухами – постійна риса всіх сучасних національних держав.

В даному контексті доцільно розглянути проблематику створення національних держав і причинно-наслідкові зв'язки для країн Європи, що пояснюють як і тяжіння до європейської ідентичності так і до проявів сепаратизму.

З моменту виникнення двох перших сучасних національних держав США (внаслідок національного сепаратизму) і Франції (внаслідок національного перетворення держави) в дусі суверенітету народу в 1789 році і останнього династійного-імпермального перетворення Європи в 1795 році і 1814–1815 роках державний порядок Європи, дотримуючись принципу національного держави і національності – повністю змінився, пройшовши в цілому шість фаз. Між цими фазами місцями відбувалися лише невеликі зміни в порядку держав. У 1815 році в Європі існувало 12 великих держав. Німецький і Швейцарський союзи держав, а також італійський комплекс держав, в цілому 81 держава. Дві з 12 великих держав належали Німецького союзу: Австрія і Пруссія. З формальної точки зору, всі національні держави утворилися спочатку з переднаціональних держав, причому з територіальної точки зору тут є три варіанти. Існування в 1815 році, за винятком Франції, ще переднаціональні держави продовжували існувати принаймні в своєму територіальному ядрі, але

в наступні століття вони в ході революцій або внаслідок багатьох реформ були внутрішньо перетворені з княжих в національні держави, або вони були об'єднані, або відділені, причому як об'єднання держав, так і їх відділення також пов'язано з внутрішнім перетворенням в національну державу.

Часто цитована історична: схема створення національної держави Теодора Шидера, що виділяє національно-революційне і національно-демократичне перетворення держав в Західній Європі, про об'єднання держав в Центральній Європі і відділенні держав у Східній Європі, хоча і правильна в загальних рисах, але не дає повністю задовільних відповідей щодо дійсного панування принципу поділу держав у всій Європі за винятком Іберійського півострова і Центрально-Західної Європи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Створення національних держав у Європі з 1815 року
шляхом перетворення, об'єднання або відокремлення держави**

Перетворені держави	Об'єднані держави	Відокремлення держав	
		Західна Європа	Східна Європа
1	2	3	4
Франція	Швейцарія 1848	Греція 1830	Сербія 1878/2006
Іспанія	Італія 1861	Бельгія 1831	Чорногорія 1878/2006
Португалія	Німеччина 1871	Люксембург 1867	Румунія 1878
Нідерланди		Норвегія 1905	Болгарія 1908
Великобританія		Фінляндія 1917	Албанія 1912
Данія		Ірландія 1921	Польща 1918
Швеція		Ісландія 1944	Угорщина 1918
Австрія		Кіпр 1960	Чехія 1918/2003
		Мальта 1964	Хорватія 1878/1991
Туреччина/ Османська імперія			Білорусь 1918/1991
Росія			Україна 1918/1991
			Латвія 1918/1991
			Естонія 1918/1991
			Вірменія 1918/1991
			Грузія 1918/1991
			Литва 1918/1991

Якщо до аналізу країн Європи доповнити ще Росією, Туреччиною, Кіпром і Південнокавказькими країнами, то сьогодні на цьому континенті існує 49 міжнародно визнаних держав. Без урахування п'яти малих держав (Андорра, Ліхтенштейн, Монако, Сан-Маріно і держава Ватикан) тільки 10 держав виникли внаслідок перетворення із перед-національних держав в національні держави. Причому тільки одна-єдина держава розширилася («Франція»), дві залишилися незмінними у своїй території (Іспанія, Португалія), всі інші територіально дуже зменшилися (Нідерланди, Сполучене Королівство, Швеція, Данія) або радикально зменшилися (Австрія, Туреччина, Росія) внаслідок відділення нових держав. У більшості випадків в ході реформаторської, рідко революційної трансформації з абсолютно монархічної держави в національну державу неможливо встановити певну дату і окремі фази, як це можливо при об'єднанні або відділенні держав. Передача суверенітету від монарха – в небагатьох маленьких державах від патріції народу в названих десяти випадках часто проходило десятиліттями, а загалом понад одне століття, в період з 1789 по 1923 рік, коли Туреччина остаточно утворилася як національна держава. На заході і півночі Європи внутрішня трансформація була майже повністю завершена вже в 1866 році, але дійсно національна консолідація відбувалася тільки після відділення націй, які відчували себе під чужим імперським пануванням (норвежці, ірландці, ісландці). Західні національні держави ще довго після цього часу залишалися центрами колоніальних імперій і лише після Другої Світової війни дійсно стали національними державами. І сьогодні, фактично за століття, а в деяких випадках і менше, національні держави постали перед новими викликами, і основний із них – це глобалізація.

Дійсно, глобалізація має великий вплив на країни, а, відповідно, і на регіони, та безпосередньо громадян та їх ідентичність. Регіони можуть визначатися за культурними критеріями, відповідно до мови, діалектами або моделями соціальної комунікації або описуватися відповідно до почуттів ідентичності, пережитим громадянами і політичними акторами. Але, наприклад, почуття регіональної ідентичності в деяких регіонах може і не бути зовсім і навіть там, де воно є, його політичні контексти варіюватися від потреби регіонального лобі в політиці через вимоги автономії аж до повного відділення. Регіони можуть також видаватися інституціональним

поділом, що виникли в ході історії або створені зовсім недавно, і варіюватися від органів, створених для зручності державного управління, до політичних інститутів, побудованих на основі політичної діяльності. Ці різні визначення регіонів не тільки не завжди збігаються, але і можуть суперечити один одному. Їхнє ставлення до держави також варіюється.

В науковій теорії побутують дві протилежні концепції. Перша із них вважає регіони включеними в національну економічну, соціальну і політичну системи. Слід відзначити, що у дослідження регіоналізму використовували перспективу центру/периферії для аналізу цих відносин, вважаючи регіони залежними від домінуючого центру або підлеглими йому. Інші концепції розміщують регіон в рамки континентальної системи і глобального ринку або навіть розуміють його як щось, що ставить під сумнів держава як структуру ідентичності і діяльності.

На рис 3.1. відображено лише адміністративний поділ регіонів Європейського союзу. Хоча вона використовується для європейських завдань, на практиці в ній не ставиться під сумнів держава як основа територіального поділу і показується не стільки загальноєвропейське регіональний поділ, скільки зіставлення національних одиниць, масштаби і значення яких варіюються не тільки від держави до держави, але навіть в рамках однієї країни. Ці регіони виділені Європейської комісією для зручності управління, але їх політичний статус помітно різниться від держави до держави. У Німеччині, Бельгії та Австрії ними є одиниці, що входять до складу федеральних держав, тоді як в Нідерландах це групи провінцій. В Іспанії, Італії та Франції існують виборні регіональні уряди, що володіють різним статусом і вагою. В Англії регіони – це просто адміністративні одиниці, не мають власних установ, тоді як в Данії та Ірландії регіонів немає зовсім [108, с. 76].

На другій карті (рис. 3.2) представлена ідея Європи «культурних націй» безвідносно до державних кордонів. Тут ще одна модель з різними у культурному відношенні регіонами, виникаючими на периферії державної системи і в щільному центральному поясі, що тягнеться від північної Італії через Рейнланд до Бенілюксу. Цей пояс, проміжна зона між великими державами, був головним маршрутом торгівлі в епоху середньовіччя і раннього Нового часу і недавно знову

став економічною зоною, що динамічно розвивається. Ця карта також відображає певне уявлення про соціальну реальність і колективну ідентичність [108, с. 76].

Рис. 3.1. Адміністративний поділ регіонів ЄС

В ієрархії переваг європейців регіональна самоідентифікація поступається національній зовсім небагато. Аналізоване дослідження виявило, що 91% жителів ЄС прив'язані до своєї країни, а 88% – до свого міста або селища; стільки ж – до своєї провінції (попутно зауважимо, що в цьому ряду відповідей прихильність до Євросоюзу висловили тільки 48% респондентів.) За середньостатистичними показниками ховаються серйозні відмінності. Найбільшою мірою прив'язані до своєї країни ніж до міста, селища або провінції мальтійці (95% проти відповідно 78 і 77), французи (92% проти 79 і 82), голландці (83% проти 70 в обох випадках), датчани (98% проти 87 і 71) і шведи (94% проти 85 і 80). Майже порівну або порівну розподіляються ці показники серед австрійців

(94 % проти 93 в обох випадках), поляків (96 % проти 95 в обох випадках), хорватів (91% проти 90 в обох випадках) і греків (у всіх випадках 94 %). Таким чином виділяється група держав, громадяни яких вважають за краще регіональну ідентичність національній. Так, частка іспанців, в найбільшій мірою відчувають спільність зі своєю країною, становить 85 %, а з містом, селищем чи провінцією, відповідно, 91 % і 87. Так само йде справа з італійцями (86 % проти 90 і 87), румунами (90 % проти 93 і 92), чехами (85 % проти 86 в обох випадках) [301].

Рис. 3.2. Європи «культурних націй»

На думку Ю. Узун «сьогодні в ЄС простежуються наступні тенденції: 1) з одного боку, популярність ідеї створення «Європи регіонів» втрачає прихильників через зростання кризових явищ в економіці,

через конкуренцію, міграційну кризу, зростання національного популізму, націонал-соціалізму та націонал-проктеонізму в країнах ЄС. Проявом тенденції є боротьба за кваліфіковану та етнічно-близьку робочу силу та небажання приймати мігрантів за квотами, запропонованими Єврокомісією ЄС. Замість ідеї мереживості простору зростають ідеї мережевоцентричності простору, а від так відбувається конкуренція центрів мережевої структури; 2) з іншого боку, зросла популярність та доступність користування преференціями, які надає подвійне та множинне громадянство в умовах єдиного наднаціонального ринку праці; 3) третя тенденція пов'язана із зростанням субрегіональної та регіональної просторової реструктуризації, що пов'язується із зростанням політичної активності окремих регіонів в країнах ЄС (Каталонія, Шотландія, Венето та ін.) [199, с. 100].

В XXI столітті стає актуальним повернення до питання Європи регіонів, яка постала з початком європейської інтеграції, але наразі доцільно розглядати це питання в теорії уже неорегіоналізму, що висунув гіпотезу про Європу регіонів, згідно з якою європейське будівництво поступово ґрунтуватиметься на більшій участі регіонів у багаторівневому управлінні, що характеризує процес прийняття рішень у межах ЄС. Це багаторівнєве управління ґрунтується на постійних процедурах переговорів та координації, необхідних між різними рівнями органів влади, присутніми за столом, щоб європейська «машина» запрацювала. Таким чином, перспектива очікуваного зміцнення регіональної влади, що впливає з їх нової економічної значимості, визнання їх європейськими інституціями та процесу передачі компетенції в межах держав. Однак, незважаючи на певну емпіричну та теоретичну актуальність, зокрема в контексті Європейського Союзу, неорегіоналізм має певні межі. На евристичному рівні це залишається дуже полісемічним поняттям, яке відноситься до самої полісемії терміна «регіон», і в залежності від наукових галузей це поняття може стосуватися різних масштабів [304]. Дослідники міжнародних відносин здебільшого вважають, що неорегіоналізм стосується аналізу «великих» міждержавних регіонів, таких як Меркосур, Алена, Європейський Союз, і характеризується такими словами: її багатовимірність, складність, плинність та невідповідність, а також той факт, що в ньому беруть участь різні державні та недержавні суб'єкти, які часто об'єднуються

у досить неформальні коаліції з багатьма акторами [454]. Застосування цього поняття до регіональних поділів усередині регіонів або навіть між державами щодо транскордонних просторів знаходить скоріше у роботі з землекористування та містобудування [239] та в аналізі субдержавних утворень та політики, як це було розглянуто у третьому питанні про Південний полюс [425; 426].

Більш того, емпірично гіпотеза про Європу регіонів була лише частково підтверджена [239] – і «поворот», який нині здійснює європейське будівництво, також певним чином підкреслює незмінну значимість Держави та міжурядова Європа.

Однак ці обмеження не повністю скомпрометували інтерес до вивчення регіонів в Європі, а вони роблять можливим питання і відкриття нових перспектив на цю тему, наприклад [269] Насправді, регіоналізм як і раніше залишається актуальним питанням політичної економії пізнього капіталізму, навіть якщо його сила набагато менше руйнує, ніж у його «золотому столітті» в докризовий період. В європейському контексті це певним чином концепція європеїзації, яка дозволяє нам оновити підхід неорегіоналізму через призму останніх подій [420]. Крім того, деякі роботи почали підкреслювати інтерес, а не протистояти різним масштабам неорегіоналізму, щоб поглибити аналіз зв'язків та взаємодії між «мікро» та «макро» вимірами регіоналізму, а також роль, яку побудова наддержавних організацій можуть відігравати роль у розвитку субдержавних та транснаціональних регіонів, і навпаки [423; 374; 461]. Таким чином, регіони та регіоналізм виглядають скоріше «впертими, ніж застарілими» явищами, а держави – члени не відмовилися від своїх регіонів, будь то з точки зору політичної спроможності, інституційного будівництва чи планування використання земель [271; 420]. Так само, як регіони не змирилися із запереченням Європи регіонів.

Майкл Кітінг пропонує «поставити під питання регіони», і для цього він висуває концептуальну основу, яка дає змогу краще зрозуміти джерела та еволюцію цього «мезо» рівня в Європі. Ця стаття зосереджується на регіональному факті не в есенціалістському ключі, а як на постійній конструкції, що є результатом боротьби за соціальну та політичну владу, яка може стабілізуватися, але чиє оскарження може призвести до перебудови регіональних конфігурацій. Як він каже, «Не існує суто об'єктивного чи технічного визначення регіону

чи «правильного» просторового масштабу для проведення певної політики чи регулювання економічних, соціальних чи екологічних систем. Скоріше, ми маємо справу з різними регіоналістичними описами, з різними концептуалізаціями та реалізаціями регіону, які з часом розвивалися в різних місцях і конкурували між собою». Його аналіз дозволяє нам охопити взаємодію між регіонами та регіоналізмом, а також їх основні виміри, одночасно підкреслюючи важливість, яку надає така масштабність суспільно-політичної організації в сучасній Європі (рис. 3.3) [356].

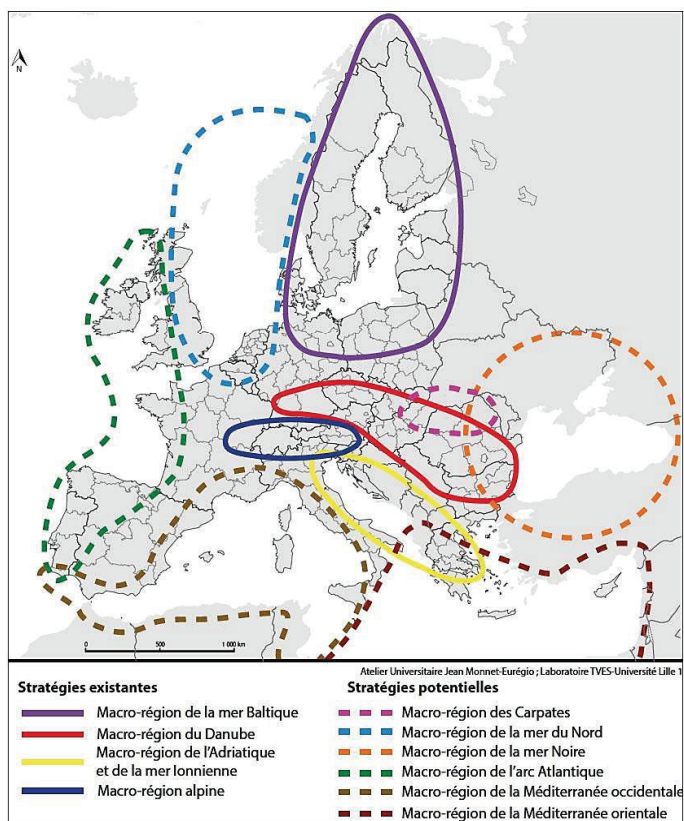

Рис. 3.3. Сфери макрорегіональних стратегій
Європейського Союзу

Питання масштабу виникає тим більше в європейському контексті, оскільки нещодавно Європейський Союз розпочав нове відображення своєї регіональної політики з реалізацією макро-регіональних стратегій Європейського Союзу [317]. Ці стратегії територіального співробітництва, інфраєвропейські та транснаціональні, відповідають «необхідності гармонізації багатьох механізмів та програм громадських дій, які перетинаються та перетинаються в одному просторі, з метою більш ефективного сприяння розвитку – регіон».

У той час як демократичні системи та відкрите суспільство переживають відродження недовіри та дискредитації громадської думки – через цифрові атаки дезінформації або висвітлення у ЗМІ «альтернативної реальності» – регіон несе в собі як потенціал близькості, так і великий територіальний периметр достатньо, щоб наблизити громадян до ведення державних справ, не обмежуючи їх суто місцевими справами.

Крім того, питання, підняті аналізом регіонів, чи йдеться про реорганізацію громадських дій, територіальну співпрацю чи членство громадян, стосуються питань європейського будівництва, які особливо повторюють поточний розвиток Європейського Союзу. Таким чином, політична наука може допомогти зрозуміти, як такий «дзеркальний ефект» може бути перетворений у «ланцюговий ефект», тобто, як регіони можуть внести свій внесок у (ре) побудову Європейського Союзу на його територіях та на їх територіях.

В рамках розділеної лояльності європейців їх національна ідентифікація все більше конкурує з ідентифікацією регіональної, відданістю своїй «малій батьківщині». У Європі традиційно високий рівень розвитку регіональної самосвідомості, особливо в поліетнічних країнах з федеративним типом державного устрою. У свідомості багатьох європейців загальнонаціональна ідентичність співіснує з регіональним патріотизмом. Так, для німців самоідентифікація з конкретною землею або містом значить більше, ніж з усією німецькою нацією. В іспанській державі автономій, що представляє собою унітарну державу з елементами федералізму, в міжгрупових відносинах особливо значущий рівень конкретного регіону. Національність тут ототожнюється саме з регіоном [172].

Так, в Італії, і в особливості в Іспанії існує серйозна небезпека того, що регіональні рухи зажадають перекроювання державних кордонів – або, як мінімум, більшої федералізації з фактичною незалежністю від центру.

У Франції регіональний сепаратизм поки менше дає про себе знати, проте якщо піде мова про створення нової парадигми внутрішньоевропейських відносин, він теж може зіграти свою роль.

Навіть при збереженні нинішньої динаміки сепаратистські рухи на Півдні Європи стають з кожним роком все активніше. Правда, в останні роки вони в основному відмовилися від збройної боротьби – але це може бути пов'язано і з надіями отримати свою незалежність мирним шляхом.

Що ж стосується прикордонних суперечок між Іспанією і Португалією або Іспанією і Великобританією, то після входження цих держав до Європейського союзу вони в цілому втратили актуальність.

Разом з тим в Ельзасі і Паданії досить сильний євроскептицизм, пов'язаний в першу чергу з бажанням відгородитися від іммігрантів з країн третього світу. Майбутнє покаже, чи зможе він поєднуватися з «Європою регіонів».

Тривалі спроби розвивати демократичні практики в рамках ЄС ставлять багато питань, які торкаються взаємини між трьома рівнями ідентичності. Справа в тому, що крім регіонального рівня ідентичності і «під ним» існує ще один рівень – ідентичність мігрантів. Мігрантів в ЄС можна розділити на «зовнішніх» і «внутрішніх». Зовнішні мігранти – це люди, які приїхали до країн ЄС переважно з інших континентів – з Африки і Азії. Внутрішні мігранти – це люди, змінили країну проживання всередині ЄС. До останніх розширень ЄС внутрішні мігранти не створювали незручностей для країн свого нового проживання. Зараз, внаслідок економічної міграції, внутрішня міграція стає проблемою. Однак найсерйознішу проблему для держав ЄС представляють мігранти, які приїхали з країн, по типу культури сильно відрізняються від Європи. Їх присутність в Старому Світі кидає виклик не тільки почуттям [486].

Центральною проблемою є проблема побудови «нової ідентичності» в умовах існування неоформленого, «розчиненого» або «розподіленого» соціального суб'єкта. Саме таким суб'єктом

є мігранти, етнічні та релігійні меншини. З точки зору демократичної теорії, проблема тут одна – як сприяти формуванню нового суб'єкта соціальних відносин на основі демократичних принципів.

Два основні виміри цінності, згідно з якими можна розписати проекти європейськості, це континуум дії – символи та залучення-вилучення. Утому першому вимірі Європа може бути наслідком різного роду дій – передусім політичних і економічних – або теж явищем, що спирається на загальності й цінності певних символів, що проявляється в показі європейської традиції й культури. Це перше становище міцно пов'язує Європу з Європейським Союзом, який є політичною ініціативою, що сильно спирається на економічні зв'язки. Поліус дій є ближчим до унійної та зовнішньої інтерпретації; поліус символів – до загальнокультурної й релігійної [26]. Здається, що той вимір можна поглиблювати через залучення в нього другого континууму матеріальні цінності (наприклад, добробут) – ідеальні цінності (наприклад, релігія). Тоді можна завважити, що найбільш складний характер мають зовнішній проект для активістичного та релігійний для символічного трактування Європи.

Загальнокультурна та унійна інтерпретації є менш радикальними, хоча б із тієї рації, що їх обидві характеризує усвідомлення двох рівнів Європи, які відповідають поліусам застосованого тут континууму (дії та символи). Ті проекти, отже, не є цілком редукціоністичні, вони не зводять європейськість винятково до символів чи дій, а лише визнають вищий характер одного з тих рівнів/поліусів Д. Вояковський зображує це у авторській моделі європейськості (рис. 3.4) [26, с. 187].

На фоні глобалізації в 90-х роках ХХ ст. стали помітні значні соціальні і політичні резерви інокультурних, особливо іммігрантських діаспор, які відтворили форму «альтернативної глобалізації» – транснаціональні соціальні і економічні мережі, що функціонують від імені культурних меншин, які захищають їх культурну специфіку, соціальні традиції і політичні інтереси. Вони виходять з того, що ідентичність є засобом згуртування населення, яке відчуває економічну і соціальну нерівність. Ця третя «хвиля ідентифікації» призвела до критики мультикультуралізму як державної стратегії і закріплення його в якості ідеологічного підґрунтя для меншинних рухів вже в Європейських країнах [183, с. 100].

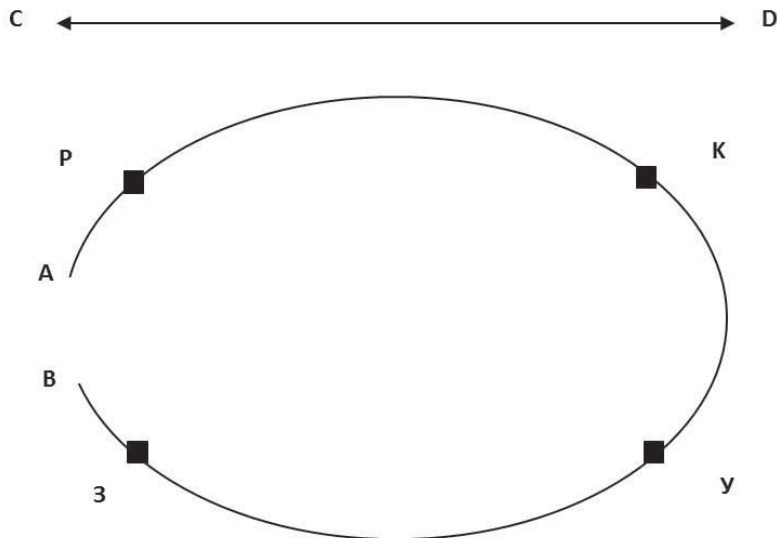

Рис. 3.4. Теоретична модель проєктів європейськості

A – символи ідей; B – дії, матеріальні цінності;
C – вилучення; D – залучення. Типи проєктів: Z – зовнішній;
K – загальнокультурний; P – релігійний; Y – унійний.

Міграція є одним з найважливіших чинників розвитку світової економіки, а в країнах ЄС вона відіграє особливу роль через старіння населення в європейських країнах і потреби в залученні робочої сили з третіх країн. Так, темпи зростання народжуваності в південно-середземноморських країнах становили в середині 2000-х рр. 2,8 % в рік, а в країнах ЄС тільки 0,4 %. За співвідношенням припливу мігрантів до корінного населення Європа займає перше місце в світі. Щорічний приплив іммігрантів до країн ЄС в 90-ті роки становив 0,5–1,0 млн чоловік, але починаючи з 2000 р. досяг 1,5–2,0 млн, це було пов'язано насамперед з розширенням Євросоюзу на схід. До 2050 року чисельність працездатного населення в Європі знизиться на 18 %, а частка населення у віці старше 65 років збільшиться до 60 %. До того ж європейці не погоджуються на низькокваліфіковану роботу, і потреба в іноземній робочій силі буде зростати [198, с. 80].

Відповідно до цього Європейський Союз у грудні 2005 р. прийняв «План політики у сфері легальної міграції». У ньому пропонувалось удосконалити законодавство щодо внутрішніх міграцій через прийняття чотирьох нових директив щодо в'їзду та проживання висококваліфікованих і сезонних робітників, стажерів і працівників корпорацій, створення Європейського порталу з мобільності працевлаштування (EURES), Європейської мережі з міграції (EMN) та ін. [139, с. 125].

Також він регламентував умови прийому трудових мігрантів з третіх країн, включаючи видачу їм «зелених карт» (green paper) для проживання на території ЄС і можливість отримання громадянства в деяких європейських країнах. Чіткіше основні цілі та напрямки міграційної політики були сформульовані Єврокомісією в грудні 2007 р. У жовтні 2008 р. з ініціативи Франції було підписано Європейський Пакт про імміграцію та політичний притулок, який визначив основні підходи до європейської імміграції та «Дорожню карту» для здійснення цієї ініціативи. Вона складається з таких пріоритетних напрямків: легальна міграція та інтеграція, європейська система надання політичного притулку, контроль над нелегальною міграцією, ефективний контроль на кордоні [198, с. 86].

У 2004 р. Європейська комісія створила Програму Енея, щоб сприяти співпраці у сфері міграції, особливо депортацію нелегальних мігрантів. Економічні стимули програми були очевидні й виконували поставлені завдання щодо зменшення потоку мігрантів у ЄС, але нелегальні мігранти все одно підлягали депортації, хоча й частина програми стосовно мігрантів всіляко сприяла захисту їх інтересів [15, с. 29].

Загалом пріоритетними напрямами міграційної політики ЄС є управління кордоном і повернення нелегальних мігрантів на батьківщину, конвергенція практики держав-членів щодо зміцнення спільного європейського режиму надання притулку, розподіл обов'язків та забезпечення приймання біженців з подальшим їх розселенням серед країн – членів ЄС [175, с. 78].

В рамках політики запрошення мігрантів народилася і політика визнання прав за колективними суб'єктами – етнічними, конфесійними, мовними на іншими групами. Розумілося, що така політика, з одного боку, має допомогти інтегрувати мігрантів в нове

середовище, з іншого – захистить «корінні» групи від культурного та соціального втручання. В епоху постмодерну дискусія про вектор розвитку нації-держави і про впливи культурних чинників на консолідацію політичної нації стала актуальною для більшості європейських країн. В першу чергу вона знайшла відображення в соціальній політиці таких колишніх колоніальних держав, як Великобританія і Голландія. Саме в цих строкатих за етнічним складом країнах мультикультуралізм став принципом соціальної та культурної політики держави. Великобританія являла приклад втілення моделі «жорсткого» мультикультуралізму», який передбачає широку систему заходів з підтримки національних меншин з метою збереження ними самобутності, культури, традицій і звичаїв. Така модель, як відомо, обумовлює мозаїчність і геттоїзацію суспільства, заперечує інтеграцію як закамуюфльований засіб асиміляції [183, с. 106].

Отже, на початку ХХІ ст. нація – держава в свідомості європейців, як і раніше, залишається вищим ступенем політичного життя. Разом з тим помітно посилюється регіональна самоідентифікація, в тому числі в її сепаратистської різновиди. На шляху ж поширення наднаціональної, загальноєвропейської самоідентифікації виникає безліч перешкод. У конкуренції національної, регіональної та наднаціональної самоідентифікацій основним суперником національно-державної самоідентифікації є регіональна. Жителям континенту ближче ідея «Європи регіонів», ніж ідея «єдиної європейської нації». Ускладнення ситуації на континенті в етнічному, расовому та релігійному аспектах підточує культурно-цивілізаційну гомогенність західних суспільств і стає потужною перешкодою на шляху формування європейської ідентичності. Переселенці, прихильні цінностям і життєвим нормам незахідних цивілізацій, перетворюються в провідників іншокультурного впливу. При цьому ступінь їх адаптації на «новій батьківщині» різна.

3.2 Конфлікт ідентичностей як загроза безпеці сучасного європейського простору

В дослідженні проблем формування ідентичності пріоритетне значення має виявлення загроз національним інтересам окремо взятої країни, так і цілісності Європейського Союзу. Національна

безпека, сталий розвиток і цілісність країни можливі тільки на основі ціннісних уявлень про збереження самобутності країни як впливового геополітичного суб'єкта в умовах жорстких викликів постіндустріального суспільства.

Наразі, науковий дискурс, а не лише політичний, безпосередньо впливає на конфліктний та інтеграційний потенціал країни, оскільки знання певним чином генерує влада, і формування ідентичності є найважливішою умовою загальнонаціональної безпеки держави.

Розгляд проблеми «конфліктів ідентичностей» пов'язано з рефлексією ціннісно-світоглядних суперечностей, викликаних глибинними змінами сучасного глобалізованого суспільства. Концепція конфліктів ідентичностей ні в політичній науці, ні в конфліктології не розроблена, в той час як сам термін вживається в різних науках. Вивчення загрози ідентичності як джерела конфлікту та шляхів її подолання в контексті елімінації світоглядного протистояння модернізації і традиціоналізації передбачає формування нового погляду, здатного відобразити інтеграційну природу національної та регіональної ідентичності.

У глобалізованому світі ідентичність стає основним дискурсом як науки, так і повсякденного життя. Це вмотивовано тим, що розширюється потенційне поле для взаємодії культур. Суспільства, народи та індивіди відчують кризу ідентичності. Проблема зміни і пошуку ідентичності характерна як для країн колишнього радянського блоку, так і для західних демократичних країн вона, мабуть, універсальна на етапі переходу, коли старі ідентичності втратили сенс для більшості в суспільстві, а нові ще не створені. Крім того, бачення глобалізації та участь в ній залежить від того, в якому місці планети ми розмірковуємо про неї. Одна справа, як її представляють люди, що говорять міжнародними мовами і вільно переміщуються у глобалізованому світі, інша справа – людина, що не покидала своєї країни і робить висновки про світ із телебачення, і зовсім інакше сприймає глобалізацію населення в найбідніших країнах Африки, хоча навіть там вже користуються Інтернетом [162, с. 129].

Ідентичність як проблема виникає під час змін, в ситуації, коли потрібно об'єднати нові синтетичні ідентичності з традиційними «самоочевидними» ідентичностями, створити нове соціокультурне колективне «Я», наприклад ту ж націю-державу. З іншого боку,

будь-який перехід від традиційного суспільства до суспільства сучасного, а потім і до постмодерного супроводжується вибухом нових ідентичностей, які фрагментують суспільство, акцентуючись на приватних і особливих інтересах на противагу загальним. В результаті сучасні синтетичні ідентичності, як правило, багатокомпонентні. Ідентичність опирається на цілий комплекс критеріїв і символів, таких як мова, історія, територія, культурна традиція, загальна міфологія, релігійна картина світу, спільність походження, звичаї і т. д. Відповідно визначення достатнього набору ознак, а також виділення базових і другорядних параметрів – ідентичність перетворюється тут в окрему і до того ж дуже серйозну проблему [166, с. 23].

Безумовно, глобалізація викликала кризу ідентичності. Висловлюється думка, що проблема ідентичності зовсім знята з порядку денного, а її місце зайняв мультикультуралізм. Сьогодні пошук ідентичності здійснюється не тільки на раціональному рівні, а й у формі сакрального – світського і релігійного. Джерелом відповідних сенсів виступають локальні культури.

Як зазначав З. Бауман: «...проблема, яка мучить людей під кінець століття, полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність ... Головною і найбільш складною проблемою є не те, як знайти своє місце в жорстких рамках класу або страти і, знайшовши його, зберегти і уникнути вигнання – людину дратує підозра, що межі, в які вона з такими зусиллями проникне, скоро зруйнуються або зникнуть» [11, с. 185]. Крім того, З. Бауман вважає, що «ідентичність є «важко оспорюваною концепцією». щоразу раз, коли ви чуєте це слово, можете бути впевнені, що там йде битва. Поле бою є рідною домівкою для ідентичності. Ідентичність існує тільки в шумі битви; вона засинає та її не чути, коли шум битви стихає ... Ідентичність – це боротьба одночасно проти розпаду і фрагментації; спроба поглинути і в той же самий час – відважний опір пожиранню» [11, с. 234].

В умовах глобалізації перед людиною постійно постає завдання відтворення сакрального рівня ідентичності, відновлення сакрального при можливих і реальних руйнуваннях ідентичності. У цьому одне з джерел конструювання та набуття всіх життєвих сенсів.

В даний час, найбільш сприятливе середовище для конструювання нової ідентичності являють собою так звані «перехідні суспільства», що переживають глибокі соціальні та інтелектуальні трансформації. Політика є своєрідним «віртуальним конструктором» формування нової ідентичності. Очевидно, що політична риторика еліти в суспільствах, що трансформується покликана заповнити той вакуум, який виникає з розриву вчорашніх теоретико-ідеологічних моделей описів суспільства і нової дійсності, того, що «було», «є» і «має бути». Ситуація ускладнюється тим, що трансформації суспільства накладаються на більш глобальний транзит до постіндустріального, «інформаційного суспільства». Перехідний характер суспільства, надлом колишніх інститутів і колективних політичних практик, дискредитація модерністських ідеологій обумовлюють висунення на перший план перехідних, нестійких механізмів політичної ідентифікації. Наприклад, в сфері політики поступово відходять у минуле програмно-ідеологічні партії і самі ідеології як способи ідентифікації. Ідеології перетворилися в матеріал для постідеологічних конструкторів ідентичності. Популярний дискурс популізму змішує антагоністичні аксіоми класичних ідеологій, що було б неможливо, якби ці ідеології були значимі, якби з ними ідентифікувалися реальні соціальні групи [163, с. 84].

Слід зазначити, що групи із загальною ідентичністю виділялися в якості найбільш придатною одиниці аналізу для вивчення затяжних або нерозв'язних соціальних конфліктів ще Дж. Бертоном і І. Азаром [290, с. 132].

В наші дні зміна геополітичної структури світу викликає появу складних соціокультурних наслідків, в тому числі і радикальних трансформацій ідентичності. Цей процес породжує нові конфлікти і сприймається багатьма національними спільнотами як загроза їхньому політичному суверенітету, економічній безпеці і культурної самобутності. Особливо чітко подібні трансформації простежуються при розгляді «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та пов'язаних з ідентичністю процесів, що розвиваються в невизнаних державах. М.М. Лебедева зазначає, що обумовлені глибокими відмінностями в культурах такі конфлікти дійсно важко піддаються врегулюванню [96, с. 19].

Британський вчений Д. Френсіс порівнює ідентичність з культурою, яка також багатогранна. На його думку, ворожість, незалежно від природи її походження, посилюється культурними відмінностями, внаслідок чого іншій стороні приписуються мотиви домінування, які змушують вважати «несхожість» загрозою [307].

М. Довженко відзначає, що «конфлікт ідентичності» стає основним видом сучасного конфлікту, в рамках якого різні групи реалізують свої соціокультурні цінності, ідентифікують себе і своє бачення світу в період утвердження «постмодерної» цивілізації. На підтвердження своєї думки він наводить дані, згідно з якими «дві третини всіх насильницьких конфліктів в середині 1990-х років мали саме таку основу» [48, с. 126]. Необхідно відзначити, що багато дослідників схильні до позначення конфліктів 1990-х років як «конфліктів ідентичності», при тому, що велика їх частина виникла на етно-територіальному ґрунті. Такі конфлікти мають істотні відмінності в порівнянні з конфліктами, пов'язаними з боротьбою сил сепаратизму і федералізму, автономії і централізму, де в основі лежить статусне співвідношення етносів.

При всьому різноманітті підходів до визначення типу конфлікту, існує відносна єдність думки дослідників, що фактори ідентичності і групового статусу є фундаментальними, відмова у визнанні та дискримінація викликають неминучий і непереборний протест, а самі конфлікти є особливо важкими для переговорів і компромісу [194, с. 15]. Недостатньо уваги приділяється проблемі тим ідентичностям на пострадянському просторі, які сформувалися не як етнічні. Наприклад, поняття «пострадянської ідентичності» зустрічається в сучасних дослідженнях вкрай рідко і в абсолютно різних інтерпретаціях, що свідчить про несформованість даної категорії в якості наукової.

Перш, ніж перейти до розгляду безпосередньо особливостей «конфліктів ідентичностей» доцільно звернутися до конфліктологічної парадигми та проаналізувати наукові підходи щодо формування уявлень про конфлікт, особливості розвитку та врегулювання, адже будь-який конфлікт за типом: міжособистісний, міжгруповий, міжнаціональний, міждержавний здатен суттєво реанімувати ідентичність (індивідуальну чи групову – залежно від формату конфлікту), при цьому здійснюючи охорону суб'єкта (індивідуального чи суспільного) від асиміляції.

В межах функціональної теорії конфлікту це чітко можливо простежити. Німецький вчений Г. Зіммель першим ввів поняття «соціологія конфлікту» та започаткувавши саме напрям соціології конфлікту, ясно сформулював її основні проблеми. Зіммель зазначав, що «як тільки життя піднялося над суто тваринним станом до певної духовності, а дух, в свою чергу, піднявся до стану культури, в ньому виявився внутрішній конфлікт, нарощування та розв'язання якого є шлях оновлення всієї культури [цит. 61, с. 77]. Відповідно до теорії Зіммеля, конфлікти неминучі. Їх неминучість закладена в самій природі людини. Одне із основних джерел виникнення і розвитку конфліктів – первинна властива людям агресивність, апріорний інстинкт боротьби, потреба у ворожості. Форми проявів агресивності обмежені суспільними нормами. Як правило, агресивність каналізується за допомогою соціальних еталонів і виражається у відстоюванні групових інтересів. Не існує безконфліктних спільнот, так як принципово неможливо усунути вихідний конфлікт – між формами індивідуалізації та формами соціалізації, між індивідом і культурою. На думку Зіммеля, джерелом соціальних конфліктів слугують протиріччя між формами суспільного життя і індивідами, складовими суспільства.

Своїм «скрупульозним дослідженням конфлікту, в тому числі його функцій, Зіммель сприяє «переорієнтації наукової та громадської думки щодо неможливості однозначної оцінки конфлікту та його наслідків» [110]. При аналізі функцій конфлікту, Зіммель висунув ідею, що була активно сприйнята багатьма західними, у тому числі німецькими соціологами, про його позитивне значення для функціонування суспільства при наявності відповідних умов.

Серед найважливіших функцій конфліктів, Зіммель виділяє наступні:

«а) встановлення та підтримка тотожності й меж суспільств і соціальних груп усередині них самих та стосовно зовнішніх систем;

б) «структуралізація проявів ворожості і взаємних антагонізмів» з метою надання останнім соціально прийнятних форм та способів регулювання;

в) створення передумов для формування соціальної практики, відкритої змінам і реформам;

г) підтримка тісного співробітництва в малих групах, в яких конфліктна тенденція зливається з тенденцією уніформізації;

д) регулювання повсякденних зіткнень, що виникають на всіх рівнях соціального буття; конфлікт розкриває суперечність, оголюючи її, і тим самим зм'якшує або навіть знімає напруженість між сторонами суперечки» [106, с. 20].

Основною функцією конфлікту, у контексті аналізу Зіммеля, слід вважати те, що він сприяє появі і зміцненню групової ідентичності, а також підтримує межі групи стосовно зовнішнього оточення.

Об'єднуючі та структуруючі функції боротьби і суперечки, на думку Зіммеля, сприяють формуванню як правил і структур регулювання, так і з'ясуванню взаємних позицій учасників, що не були визначені або були визначені невірно. У боротьбі формуються інтереси та визначається ступінь їхньої єдності. Дисфункціональними за Зіммеля, є ті конфлікти, для яких характерна відсутність об'єктивної причини і ті, які обумовлені лише «спрагою боротьби» [110].

Найбільш відомою інтерпретацією зіммелевської теорії конфлікту є книга Л. Козера «Функції соціального конфлікту» [77], в якій він, використовуючи результати емпіричних і теоретичних досліджень, розглядає гіпотези, що відносяться до соціології груп. Козер, зокрема, привернув увагу проблема впливу конфлікту на структуру групи. Слідом за Зіммелем він прийшов до висновку, що конфлікт в даному випадку виконує позитивну функцію і служить зміцненню кордонів і запобіганню розпаду груп. Концентрація на функціональних аспектах конфлікту не виключає твердження, що певні форми конфліктів ведуть до дезінтеграції. Козер розрізняв в аналізі Зіммеля соціологічну і психологічну складові, вважаючи головним предметом свого вивчення конфлікти в групах, а не особливості індивідуальної поведінки.

Обґрунтування позитивної функції конфлікту Л. Козер знаходив в підтримці групової ідентичності конфліктуючої сторони. Конфлікт зближує, кристалізує інтереси членів протиборчої групи, що особливо помітно в сучасному суспільстві з інтенсивною соціальною мобільністю. У суспільствах з інституціоналізованою висхідній мобільністю ворожість між стратами співіснує з взаємним потягом. Груповий антагонізм також зміцнює кордони, які існують між групами. Перш ніж виникне соціальний конфлікт і вороже ставлення стане дією, менш привілейована група повинна усвідомити, що вона насправді чогось позбавлена [77, с. 57]. Коли група усвідомлює,

що існуюча система розподілу благ несправедлива у відношенні до неї, то вона ставить під сумнів всю соціальну систему. Ось як про це пише Л. Козер: «для нас важливо відзначити, що, коли соціальна структура більше не рахується легітимною, індивіди, що займають подібні соціальні позиції, завдяки конфлікту об'єднуються в групи з загальними соціальними самосвідомістю і інтересами» [77, с. 58]. Слід також зазначити, що ступінь і спосіб легітимації влади і системи статусів є найважливішими проміжними змінними, що впливають на виникнення конфлікту.

Необхідно підкреслити, що у контексті групової інтеграції та консолідації конфлікт може мати двоїстий характер, з точки зору Л. Козера. З одного боку, група, що має внутрішні протиріччя, гуртується в тому випадку, коли їй загрожує зовнішній ворог. Таким чином, конфлікт дійсно виконує позитивну функцію, зміцнюючи внутрішньогрупову солідарність. З іншого боку, зовнішній ворог може бути відсутнім. В такому випадку розпочинається пошук ворога всередині самої групи, що призводить до її роз'єднання. У відкритих суспільствах, де групи вільно структуровані, конфлікт виконує функції стабілізації і інтеграції. Можна навіть сказати, що конфлікт тут сприяє адекватному пристосуванню соціальних норм до постійно мінливих обставин. У закритих суспільствах з жорсткою соціальною системою все діаметрально протилежно: придушення конфлікту блокує попереджувальний «маячок» небезпеки, що в подальшому лише посилить його негативні наслідки. Таким чином, конфлікт виступає у вигляді «страхує клапана», який випускає «пар» невдоволення, не допускаючи розвалу суспільної системи. Л. Козер усвідомлював, що не кожен конфлікт виконує позитивні функції. Ідея про позитивну функціональність стала своєрідною реабілітацією конфлікту, який довгий час сприймався лише як девіація негативної спрямованості – як щось шкідливе і небезпечне. Єдності, посилення підпорядкованості нормам поведінки членів групи. Конфлікти можуть принести інновації, позитивні нововведення, тим самим зміцнюючи соціальний порядок. Але не варто забувати, що все це можливо тільки при певному рівні ескалації конфлікту, гостроти взаємин всередині соціальної групи, рівня жорсткості соціальної структури і багатьох інших показників. В іншому ж випадку конфлікт може повністю знищити соціальну систему.

В рамках функціональної теорії доцільно звернутися до структурно-функціоналізму Т. Парсонса, який вважав, що «конфлікт є саме соціальною аномалією, відхиленням від нормального розвитку суспільства, яке трапляється через посилення в ньому соціальної диференціації, і чим ця диференціація масштабніша, тим глибшим стає розмежування людей за їхніми соціальними статусами і ролями, майновим, освітнім рівнем тощо. Результатом є соціальна напруга, що виливається у конфлікт, в якому сполучаються індивідуальні і групові дії та протидії, відбувається зіткнення як окремих індивідів, так і груп, до яких ці індивіди належать» [310, с. 16]. Серед конфліктогенних чинників Т. Парсонс звертає увагу на культурну диференціацію, яка відбувається одночасно з процесами інтернаціоналізації культурних чинників суспільного буття – моральних норм, інших духовних здобутків і регуляторів людських відносин тощо. Він вважав, що у багатьох випадках саме «інтернаціоналізовані індивідуумами і групами культурні надбання, з одного боку, та явища культурної диференціації – з іншого ставлять перед людьми нездійсними вимоги, підштовхуючи їх до конфліктів». Ядром концепції Т. Парсонса проте було не стільки пояснення так званої «поведінки, що відхиляється» [475] (її він вважав одним із суттєвих складників конфлікту), скільки розроблення системи засобів для запобігання такої поведінки. Головним серед цих засобів він вважав забезпечення рольової інтеграції, коли різні ролі, що виконуються, уможливлють неконфліктний розвиток ситуації. Рольову інтеграцію Т. Парсонс розумів як «підпорядкування ролей, дій, ціннісних орієнтацій особистості і окремих груп вимогам соціальної системи» [310, с. 16]. Ці вимоги примушували соціальних суб'єктів адаптуватися не лише до самої системи, а й одне до одного. В результаті відпадала потреба у конфлікті як засобі розв'язання протиріч. Досягнення «узагальненої адаптивної здатності» Т. Парсонс бачив на шляху соціальної рівноваги, соціальної інтеграції за допомогою правових інститутів, релігії, звичаїв [310, с. 17]. Можна як погодитися, так і піддати критиці теорію Т. Парсонса, але саме в розрізі дослідження конфліктів ідентичностей механізми впливу на конфлікт запропоновані вченим є ключовими.

Ральф Дарендорф постійно доводив, що схема Т. Парсонса, як і функціоналізм в цілому, створює дуже гармонічне, інтегративне

і статистичне уявлення про суспільство. Тому на зміну функціональній теорії він пропонує діалектичну теорію конфлікту, де конфлікт – головна умова змін у ході розвитку суспільства. Він вважав, що суспільство має «два обличчя» – згоди та конфлікту. Функціоналісти, на його думку, «заблукали в утопії». Ненормальним є відсутність конфліктів, а не їх наявність [109, с. 155]. Р. Дарендорф рішуче виступав проти придушення конфліктів. Тобто, конфлікти можна регулювати, каналізувати і контролювати, але «ні король філософів, ні сучасний диктатор не в змозі знищити їх назавжди» [43, с. 357].

В XX ст. більшість країн переходять на стадію постіндустріального суспільства, в якому попередні класи диференціюються, змінюються, зіткнення між ними вже не мають основного конфлікту суспільства. Всі конфлікти локалізуються в окремих галузях, де інституціонально регулюються державною політикою. Як зазначає Р. Дарендорф, «Клас може мати сенс лише у взаємозв'язку з класовою теорією, класи – це групування інтересів, що виникають з визначених структурних умов, а далі вступають у дію соціальні конфлікти і роблять свій внесок у зміну соціальних і політичних структур» [283, с. 131]. Тобто, конфлікти не усуваються із суспільного життя, а навпаки стають більш різноманітними, зростає лінія диференціації інтересів, а відповідно і лінії розподілу інтересів, а суспільство зацікавлене в тому, щоб зберегти свою цілісність шляхом гармонійного поєднання протилежних позицій. Особливе місце у диференціації і поляризації інтересів посідає ставлення до влади. Він визначає владу як здатність здійснювати свою волю, незважаючи на опір і незалежно від законних підстав.

Отже, в будь-якому суспільстві є протиріччя і конфлікти. «Лише конфлікт між багатством та правами, або, інакше кажучи, між ресурсами та бажанням володіти ними, може пояснити суть процесів в сучасному світі» [42, с. 237]. Соціальну організацію різних рівнів він називає «імперативно координованою організацією», для якої характерний чіткий розподіл ролей і статусів, а основними рольовими позиціями є позиції, обумовлені владними відносинами. Впорядковане функціонування організації підтримується за допомогою процесів, що створюють відносини авторитету і влади. Але влада і авторитет – дефіцитні ресурси, тому вони і є джерелом конфліктів, а особливості розгортання конфліктів залежать від відношення

і належності до влади і ресурсів рольових груп і підгруп. Є дві групи ролей – правлячих і керованих, і коли усвідомлюються протилежність інтересів між ними – відбувається поділ організації на дві конфліктуючі групи [193, с. 142–147]. Бунтівний характер соціальних ролей, «які живуть протилежними очікуваннями, несумісність норм, регіональна і конфесійна різниця, а також універсальні перепони між правлячими і керованими призводять до конфліктів» [43, с. 371–372]. Перерозподіл авторитету являє собою інституціоналізацію нового комплексу ролей правлячих і керованих, які знову починають змагатися у боротьбі за авторитет. Таким чином, соціальна дійсність служить праобразом нескінченно повторюваних конфліктів з приводу влади і доступу до контролю над ресурсами [35, с. 34].

Приділяє увагу Р. Дарендорф і політичним конфліктам. Багато зіткнень, на його думку, набирають інтенсивність тоді, коли одна із сторін здібна до організації, є технічні та соціальні умови, але організація заборонена, тобто відсутні політичні умови. Такий конфлікт завжди небезпечний. Знизити інтенсивність конфліктів можуть горизонтальна або вертикальна мобільність, перехід в інший стан, міграція. На інтенсивність конфліктів можуть впливати і розподіл соціальних структурних галузей, соціальний плюралізм. Тоді кожен конфлікт означає боротьбу за все; здійснення економічних вимог повинно одночасно змінювати і політичні відносини [44, с. 144–145].

Р. Дарендорф пропонує умови, що викликають перетворення звичайних груп у конфліктні, і зазначає, які з них впливають на гостроту конфлікту, глибину і характер змін, викликаних конфліктом.

1. Чим більше члени підгруп в організації усвідомлюють свої інтереси і можуть утворити конфліктну групу, тим вірогідніше відбудеться конфлікт.

2. Чим більше розподіл авторитету пов'язаний з розподілом інших винагород, тим гостріше конфлікт.

3. Чим менше мобільність між підлеглими і пануючими групами, тим гостріше конфлікт.

4. Чим більше зuboжіння підлеглих наближається до відносного рівня та водночас віддаляється від абсолютного рівня, тим більш насильницьким є конфлікт.

5. Чим менше конфліктні групи здатні до досягнення угод між собою, тим більш насильницьким є конфлікт.

6. Чим гостріше конфлікт, тим більше він викличе структурних змін і реорганізацій.

7. Чим більш насильницьким є конфлікт, тим вище темпи структурних змін і реорганізацій [193, с. 145–147].

Застосування поняття «розв'язання» конфлікту Р. Дарендорф вважає помилковим, він використовує соціально-правовий термін «регулювання», для якого, на його думку, важливі три обставини:

1) наявність ціннісних передумов, тобто визнання наявності конфліктної ситуації і певних підстав за позицією опонента;

2) рівень організації сторін, тобто їх організаційно чітка структура і нерозпливчасті, нерозкидані інтереси, що також сприяє регулюванню конфлікту;

3) конфліктуючі сторони повинні погодитися відносно «правил гри», що надають рівні можливості і забезпечують деякій баланс у всіх відносинах [283, с. 126].

Отже, дослідження специфіки розвитку політичних конфліктів в сучасних постіндустріальних суспільствах змусило Р. Дарендорфа зробити висновок, що досягнення свободи, реалізація цінностей гласності, демократії, плюралізму, прав і свобод людини і громадянина можливі лише у світі регульованого конфлікту чи такого, якому притаманні ознаки збалансованості і консенсуальності. Тобто лише регульовані політичні конфлікти здатні виконувати для держави і суспільства певну позитивну роль, незважаючи на ті можливі матеріальні, політичні, соціальні чи моральні збитки, які вони зазвичай несуть із собою.

Регульований конфлікт є певною мірою м'яким конфліктом, хоча він може бути і дуже інтенсивним, протікати в формах з постійно варіативною структурою. «Можливо конфлікт є основою всіх речей, рушійною силою змін, але конфлікт не повинен бути громадянською війною. Саме в раціональному оволодінні конфліктами заключається основна задача політики» [44, с. 147].

Досліджуючи особливості конфліктів ідентичностей слід звернутися до праць Дж. Бертон та Дж. Ротмана. Вперше термін «конфлікт ідентичності» з'явився в їх наукових працях в 1990-ті роки. Дж. Бертон розглядав колективну ідентичність як одну з базових потреб людини, при цьому загроза ідентичності сприймається групою як одна з основних загроз безпеці. Більш того,

Дж. Бертон як ключові виділяє дві потреби: потреба в ідентичності і потреба в безпеці.

На думку Дж. Ротмана, найважливішими атрибутами конфліктів ідентичності є їх ірраціональність, глибока суб'єктивність і некерованість. На думку Дж. Ротмана, традиційний рецепт, який рекомендує відокремлювати ідентичність від прихованого протиріччя і конкретної конфліктної проблеми, є одним з поширених прикладів конфліктологічного аналізу, здатного посилити, але не вирішити протиріччя. Коли конфлікт стосується ресурсів або усвідомлених, раціоналізованих цілей, які чітко визначені, цей традиційний підхід може бути корисним орієнтиром в процесі конфліктного розв'язання [443, с. 645].

У теорії міжнародних конфліктів Дж. Бертон пропонується враховувати базові людські потреби, які відрізняються від інтересів і включають в себе необхідність в груповій безпеці та визнання унікальної ідентичності, та використовувати їх в антиконфліктогенному менеджменті в процесі розв'язання конфліктів ідентичності. Основною метою їх розв'язання повинно бути усунення морально-психологічних загроз, напруженості і розчарування в базових потребах, а не тільки задоволення матеріальних інтересів [257, с. 125].

В той же час, як зазначає Дж. Ротман: «Якщо ми хочемо досягти успіху в дослідженні причин конфліктів ідентичності, ми повинні розпочати з визначення, яке призведе до цінного теоретизування і конструктивних методів розв'язання. Ми розглядаємо ідентичність як самосприйняття, наповнене культурної формулою. Культурна формула базується на внутрішніх потребах і перевагах, групових характеристиках і колективних цінностях. У конфліктах ідентичності сама ідентичність може бути персональною, груповою або міжгруповою, але вона завжди є джерелом конфліктогенного сприйняття суперечності та каталізатором конфлікту. Сторони можуть сприймати себе в якості персональних «максимайзерів», захищаючи індивідуальні цінності, переслідуючи власні інтереси і висловлюючи індивідуальні потреби; вони можуть бути соціокультурними групами і відчувати себе частиною колективного цілого; вони можуть відчувати себе носіями численних соціокультурних ідентичностей і вступати в конфлікт на міжгруповому рівні. Усі ці сприйняття генеруються культурною формулою, ідентичністю.

В такому випадку ідентичність стає ідеологічною базою учасників конфлікту, наповненою персональними, груповими і міжгруповими емоціями, цінностями» [443, с. 652].

В сучасному глобалізованому світі доцільно звернути увагу на регіональні конфлікти ідентичності. Регіональні конфлікти ідентичностей необхідно розглядати в контексті соціально-конструктивістської парадигми як результат глобальних трансформацій «плинної сучасності», що змінюють зміст загроз міжнародній безпеці і торкаються всіх форм колективної ідентичності. У дезінтегрованому пострадянському соціумі суперечливі посттрадиційні трансформації стали метасередовищем протікання затяжних конфліктів ідентичності. Як зазначає Т. Горіна, «наднаціональний характер ризиків, страх, розгубленість, безпорадність перед виявленими і латентними небезпеками, прозорість географічних кордонів для факторів, що викликають ризики, екологічне відчуження, рефлексивне відстеження ризику, політизація небезпеки, опосередкованість знань про ризики експертними оцінками – особливості сучасного суспільства, які ставлять за мету забезпечення глобальної безпеки» [38, с. 184].

Конфліктогенний характер традиціоналістської ідентичності обумовлений стереотипізацією ворожих образів «чужих» в процесі етнополітичного конструювання культурних «кордонів». Культурні відмінності не приводять до неминучих конфліктів ідентичності, формуючи передумови до діалогу; однак, коли громадянська ідентифікація в процесі модернізаційної універсалізації сприймається як загроза «етнокультурної безпеки» – виникають складні для врегулювання та розв'язання конфлікти ідентичності. Так, Т. Гарр, аналізуючи «причини народного невдоволення», акцентує увагу конфліктологів на необхідності враховувати в конфліктному менеджменті проблему «чому групі ідентичності і невигоди зробили їх членів чутливими до різного роду політичних закликів і ідеологіям, які виправдовують протест або заколот» [28, с. 230].

Варто зазначити, що в першу чергу, поліетнічним державам слід підтримувати можливість вільного громадянського вибору і захисту позитивних ідентифікаційних проектів (що і складає суть «політики життя», або «life politics», в концепції Е. Гідденса як реалізації сучасної ідентичності в ідеї «позитивного добробуту», «positive welfare», не лише до економічного, а й морального) від

різноманітних конфліктів ідентичностей і фундаменталістських загроз суспільній безпеці – як релігійних (агресивні версії ісламізму, православ'я і католицизму) і етнорасових, так і неконсервативних і неоліберальних [136, с. 131].

На думку С. Пахоменко ідентичність взагалі є маркером протиборчих сторін у будь-якому конфлікті, не обов'язково етнічному. В умовах війни, протистояння ідентичності неминує, бо, треба ж якось позначити ворога і його кардинальну відмінність від «своїх» з неминучою демонізацією ворожого образу. Тобто сама масова свідомість у відповідності зі своїми стереотипами, на яких ефективно грає пропаганда, конструє реальність за традиційним лекалом – «свій-чужий», що під час війни трансформується в «свій-ворог». «Червоні-білі», «республіканці-франкісти», «німці» (фашисти) – «росіяни», «серби-албанці» – приклади протистояння ідентичностей в різні історичні періоди і в різних протистояннях, які типологічно вважаються і громадянськими війнами, і міжнародними конфліктами й етнічними конфліктами [145, с. 382].

Обмеження індивіду в праві вибору поведінки, наділення держави можливостями виступати не арбітром, а головним гравцем відрізняє попередню «м'яку» стратегію мультикультуралізму від «жорсткої». Політика «жорсткого мультикультуралізму» спрямована на підтримку культурних відмінностей, ідентичностей при дотриманні принципів рівноправності розвитку міжгрупових зв'язків, взаємодій, толерантності у відношенні один до одного. Відбувається фактично нав'язування рівноправності шляхом культивування «cultural identity». Нетолерантна поведінка відстежується державою та карається невизнанням у правах.

Крайньою формою реакції на культурну багатоманітність, яка полягає у сегрегації, геттоїзації групи, є наділеною різним ступенем соціальних, політичних, економічних, культурних прав і обов'язків та створює жорстку ієрархічну систему, визнано «апартеїд» [93]. Дана практика зберігає суспільство розподіленим, що несе в собі значний потенціал конфліктності.

Феномен «неспроможних держав» (failed states) і «проблемних», розпадаються держав (failing states) – один з яскравих проявів цієї тенденції. Зміни на політичній карті світу, що відбулися за короткий за масштабами історичного часу період після розпаду радянської

системи, поставило державність країни та їх громадян перед викликом самовизначення на підставах, які відповідають новим реаліям багатокультурних суспільств.

Аналізуючи сучасні дослідницькі роботи, що відображають наукові погляди щодо проблематики територіальних, етнополітичних конфліктів, можна зробити висновок, що поле для наукової роботи в даному напрямку з кожним десятиліттям істотно розширюється, і в новому столітті найбільш дискусійними в академічних колах стають «конфлікти нового покоління» або «конфлікти XXI століття». Деякі автори відносять до цієї категорії «конфлікти ідентичності» на пострадянському просторі [21, с. 21], інші розуміють під «новими конфліктами» асиметричні конфлікти, пов'язані з терористичною загрозою, а також конфлікти, в яких етнічна складова витісняється цивілізаційної [95, с. 47], а в якості основних міжнародних гравців на сцену виходять повстанські угруповання, кримінальні структури, діаспори, етнічні партії і ін. П.А. Циганков відносить до таких всі конфлікти, що зародилися вже після закінчення холодної війни [220, с. 156]. У той же час окремі дослідники самою суттю «нового роду» конфліктів вважають не протистояння держав або ідеологій, а різних ідентичностей [186, с. 66].

Наразі, ще не сформувався єдиний підхід до визначення критеріїв, за якими той чи інший конфлікт слід класифікувати як «конфлікт нового покоління». Аналіз змін предметного змісту етнополітичних конфліктів за останнє сторіччя дає підстави вважати, що науці ще належить виробити звід тих критеріїв, які повинні будуть неодмінно враховуватися як при виробленні рекомендацій щодо врегулювання конфліктів, так і безпосередньо в процесі його врегулювання. Однак уже очевидно, що серед таких критеріїв при виробленні інструментарію фактор ідентичності повинен розглядатися нарівні, а, може, в окремих випадках і в більшій мірі, з факторами етнічної, регіональної, релігійної і т. д.

Групи зі спільною ідентичністю виділялися в якості найбільш придатною одиниці аналізу для вивчення затяжних або нерозв'язних соціальних конфліктів ще Дж. Бертоном і І. Азаром [290]. У наші дні зміна геополітичної структури світу викликає поява складних соціокультурних наслідків, в тому числі і радикальних трансформацій ідентичності. Цей процес породжує нові конфлікти

і сприймається багатьма національними спільнотами як загроза їх політичного суверенітету, економічної безпеки і культурної самобутності. Особливо чітко подібні трансформації простежуються при розгляді «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та пов'язаних з ідентичністю процесів, що розвиваються в невизнаних державах. Дані конфлікти дійсно важко піддаються врегулюванню. Британський вчений Д. Френсіс порівнює ідентичність з культурою, яка також багатогранна. На його думку, ворожість, незалежно від природи її походження, посилюється культурними відмінностями, внаслідок чого іншій стороні приписуються мотиви домінування, які змушують вважати «несхожість» загрозою [307].

М.В. Довженко відзначає, що «конфлікт ідентичностей» стає основним видом сучасного конфлікту, в рамках якого різні групи реалізують свої соціокультурні цінності, ідентифікують себе і своє бачення світу в період утвердження «постсучасної» цивілізації. На підтвердження своєї думки він наводить дані, згідно з якими «дві третини всіх насильницьких конфліктів в середині 1990-х років мали саме таку основу». Необхідно відзначити, що багато дослідників схильні до позначення конфліктів 1990-х років як «конфліктів ідентичностей», при тому, що велика їх частина виникла на етно-територіальну ґрунті. Такі конфлікти мають істотні відмінності в порівнянні з конфліктами, пов'язаними з боротьбою сил сепаратизму і федералізму, автономії і централізму, де в основі лежить статусне співвідношення етносів [48, с. 123].

При всьому різноманітті підходів до визначення типу конфлікту, існує відносна єдність думки дослідників, що чинники ідентичності і групового статусу є фундаментальними, відмова у визнанні і дискримінація викликають неминучий і непереборний протест, а самі конфлікти є особливо важкими для переговорів і компромісу [3, с. 13]. Недостатньо уваги приділяється проблемі тих ідентичностей на пострадянському просторі, які сформувалися не як етнічні. Наприклад, поняття «пострадянської ідентичності» зустрічається в сучасних дослідженнях вкрай рідко і в абсолютно різних інтерпретаціях, що свідчить про несформованість даної категорії в якості наукової.

Тому, вважаємо, що в рамках політичних досліджень регіональної ідентичності можна використовувати в якості основного

методологічного інструментарію універсальну схему вивчення конфлікту, оскільки конфлікти різного рівня і виду становлять «мережу безпеки», яка додає регіону необхідну стійкість і сприяє утриманню ситуації у відносно стабільних рамках. Продуктивні можливості при вивченні регіональної ідентичності мають різні порівняльні методи, в тому числі компаративний аналіз, можна використовувати метод сценарного прогнозування. Універсальним методологічним підходом в дослідженнях регіональної ідентичності може бути визнаний конструкціонізм (конструктивізм), який прийшов в політичну науку з соціології [162].

Затребуваність аналізу регіональних ідентичностей пояснюється метою планування і реалізації заходів практичної політики. Облік регіональних і локальних особливостей, специфічних потреб та вираженість протиріч населення конкретних територій дозволить внести необхідні корективи в загальнонаціональні концепції і програми розвитку, розставити в них потрібні акценти, а тим самим зняти гостроту наявних і виключити можливість появи нових проблем, знизити напругу в суспільстві.

Отже, небезпечні для існування людства такі явища як безперервні війни і конфлікти, в тому числі і конфлікти ідентичностей, що набувають все більш жорстких і безкомпромісних форм, навіть екстремізму та тероризму, викликали до життя поняття толерантності. Глобалізація економіки, швидкий розвиток комунікацій, урбанізація та інтеграційні процеси роблять будь-яку ескалацію нетерпимості потенційно небезпечною для всього світу. Усвідомлення цієї загрози політиками і всім людством зробило досягнення всезагальної толерантності однією із важливих цілей розвитку світового суспільства. Декларуючи її принципи, різні світові правові та культурні організації демонструють яскраво виражену кризу терпимості в сучасному світі. З матеріалізацією ідеї терпимості пов'язують надії на виживання людства в столітті, що наступило. Тому одна із найхарактерніших рис сучасності – це необхідність визнання співіснування різних сутностей на основі принципу толерантності. Актуальність проблеми толерантності не потребує особливих доказів, і вона є особливо затребуваною для вирішення «конфліктів регіональних ідентичностей».

Сучасний зміст поняття толерантності полягає в розумінні його як імперативу невтручання в сферу приватного іншої людини,

в ситуації неприйняття його дій або способу існування в цілому (якщо активність іншого не руйнівна).

При спробі дати наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі насамперед через те, що дане поняття використовується в різних контекстах і галузях знання – етиці, психології, політиці, теології, філософії, медицині та ін.

Серед найбільш поширених дефініцій – визначення толерантності, як обачне рішення не забороняти, не обмежувати і не відстоювати поведінку, що її хтось не схвалює, навіть якщо він і має потрібну для цього владу чи авторитет [121]; терпимості, поблажливості до кого-небудь, чого-небудь [182 с. 511]; відсутність або послаблення реагування на який – не будь несприятливий фактор [50, с. 211].

В більш широкому сенсі – як терпимість і повага до всього «іншого» – розуміють толерантність з точки зору соціокультурного підходу. Вони пов'язують толерантність з необхідністю ознайомлювати суспільство, виховувати терпимість і повагу, знищувати психологічні бар'єри, що сприяють виникненню фобій.

На думку академіка В. Лекторського, можна виділити принаймні чотири концепції толерантності.

Для першої притаманне визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх. Державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, що є неважливими на тлі основних проблем, з якими має справу суспільство. В такий спосіб створюється простір необхідної свободи в діяльності індивідів та спільнот. Різні соціальні, культурні, етнічні угруповання можуть культивувати свої звичаї, мову, церкви, школи, культурно-освітні заклади тощо. Саме таке тлумачення толерантності є найпоширенішим.

Друге розуміння толерантності пов'язане із поглядом на неї як на повагу до іншого суб'єкта, якого разом з тим не можна зрозуміти і з яким не можна взаємодіяти через несумісність поглядів. Таке тлумачення спирається на сучасні культурно-антропологічні дослідження, новітні філософські концепції, згідно з якими усі культури рівноправні, але водночас несумісні.

Третє – усвідомлення того, що інша людина так само, як і я, має право не приймати мої погляди, є вільною у виборі цінностей і норм,

змушує мене зважати на погляди, неспроможність яких я розумію та можу довести. У такому випадку толерантність є поблажливою до слабкості інших з деякою повагою до здійсненого ними права вибору.

Нарешті, четверте розуміння толерантності. Воно пов'язане із визнанням того, що в процесі змагання та діалогу кожна культура намагається врахувати досвід інших, тим самим розширюючи власні обрії [99, с. 48].

Як зазначає Л. В. Скворцов, проблема толерантності виникає, в основному, за умови, коли члени суспільства починають бачити власну універсальну сутність [180, с. 142].

Поняття толерантності формувалося на протязі багатьох століть, і цей процес продовжується і сьогодні. Накопичуючи різносторонні значення, термін «толерантність» намагається відповідати дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів їх подолання.

Ряд науковців сходяться на думці, що толерантність як явище зародилося в епоху античності. Як зазначає Л.М. Романенко, саме античність відкрила світові інститут громадянства і пов'язану з ним систему цінностей – свободи, рівності, поваги до людської особистості, її індивідуальності [160, с. 177]. Проблема толерантності стояла гостро там, де народи з різними віросповіданнями були вимушені жити разом в межах великих імперій, і ця проблема вирішувалася через здатність держави примусовим способом встановлювати релігійну одноманітність. Стародавні римляни возвеличили ці поняття в ранг закону. Їх офіційна доктрина і дипломатія рано освоїли всю користь толерантності, а юриспруденція ввела її в свій арсенал як одну із основних норм громадянського і міжнародного права.

Розпад античної толерантності пов'язаний з і спробами зашкодити ерозії духовної і соціальної єдності полісу, общини, в структурі яких вона виникла, встановити причини, які стають ферментом соціального хаосу. Але ерозія міфологічної свідомості вже не могла бути знищена шляхом тиску на філософію. Для соціальної консолідації необхідний був новий тип свідомості, формування якого і вимагало толерантності. Нетерпіння та гоніння інакодумців лише поглибили кризу античного світу.

Апеляція до Бога, орієнтація на перспективу покарання за гріхи, тотожні порушенню встановлених норм, – таким є типовий для

Середньовіччя метод контролю поведінки й одночасно закріплення терпимості в житті суспільства. Великий вплив у царині патристики справив Філон Александрійський, який сформулював традиційний для релігійного світогляду постулат толерантності, пов'язаний з утвердженням своєрідної рівності людей – рівності перед Богом. Але земна людина доби Ренесансу, зближуючись з Богом, уже підносилась в уяві сучасників до рівня титана. Однак уже у світоглядній традиції великої інквізиції виявляється характерне намагання усереднити, уніфікувати оточення, знищити Індивідуальну своєрідність.

Перехідна епоха зробила рух в сторону плюралізму і терпимості на основі ще не сформованого розуміння цінності особистості. Але рівень розуміння особистості не давав ще можливості для формування концепції толерантності в якій-небудь формі. Уявлення про належність до групи в середньовічній свідомості приймало форму неприйняття і протистояння іншим групам. Думка про покарання всього суспільства за гріхи окремих людей породжувало агресивність до звичної ієрархії цінностей, які виходили за рамки.

Період Нової доби може вважатися часом першої публічної декларації толерантності. Лідирували в цьому процесі спершу англіїці. Будучи ареною жорстоких релігійних конфліктів, Англія першою дійшла до релігійної та політичної кризи, коли державний примус став не в змозі утримувати рівновагу в суспільстві. Держава стала перед проблемою пошуку ефективного шляху примирення воюючих сторін. Великий успіх мала програма примирення Дж. Локка «Послання про віротерпимість». Ця програма включала надання громадянам права свободи вибору у сповіданні релігії, рівноправність релігійних общин, відокремлення церкви від держави. Локк визначає церкву як добровільне об'єднання людського суспільства, якому не повинно дозволятися те, що шкодить державі [105, с. 356]. Розуміння терпимості для Локка – це реалізація думки про світ як множину незведених одна з одною одиниць, які потребують зовнішнього об'єднуючого впливу держави. Але при цьому юрисдикція державної влади може розповсюджуватися лише на громадянські права.

Саме в період Нового часу розв'язується складний парадокс толерантності викликаний плюралістичною свідомістю, яка вільна у своєму визнанні іншого. Цей парадокс заключається у тому, що

безмежна толерантність має привести до зникнення терпимості. Тому відбувається визначення меж терпимості, поза якими проголошується право не бути толерантним до не толерантних, аж до виключного права придушувати тих, котрі не прислухаються до голосу розуму.

Отже, ліберально-правова свідомість Нового часу полягає в зміні співвідношення знання і віри в культурі, а саме в підвищенні соціального статусу знання, його інституалізації і поєднанні з владними структурами.

Пізніше Г. Лейбніц у передмові до «Дипломатичного кодексу міжнародного права», торкнувся питання специфіки моральних установок мирного й щасливого співіснування людей, виявив закономірності зв'язку справедливості, милосердя, прихильності та любові. Очевидно, що до змісту вищеназваних категорій моральності входять й елементи толерантності [див. детал. 224, с. 156]. Зазначимо, що Лейбніц намагався ввести своєрідний компонент «розважливості» у моральність і наблизитись до вихідних суб'єкт-суб'єктних закономірностей в її основі.

Найбільш впевнено спробував поєднати абсолютну істину з визнанням різноманітності світоглядних позицій Г. Гегель. В його розумінні абсолютна істина є кінцевий результат руху ідеї, яка послідовно проходить стадії, що зафіксовані і історично сформованих системах, які несуть в собі обов'язково моменти істини. Поєднання абсолютної істини з толерантністю можна розглядати як вираження глибокої мудрості. Також у Г. Гегеля можна знайти досить чітку схему діалектичного взаємовпливу «Я» і «не-Я». Згідно з цією схемою, толерантність у термінах людської любові фіксується через «зворотний зв'язок». Виявляється, що діючи стосовно іншого справедливо, людина тим самим вважає його тотожним собі, адже саме в любові ми відмовляємося від своєї абстрактної особистості й завдяки цьому отримуємо її, уже конкретну [29, с. 346].

Співчуття як «першофеномен моралі» посідає належне місце у розробках А. Шопенгауера. Супутні даному явищу передбачливість і милостивість у ставленні до будь-якого «Іншого» він розглядає як необхідні умови відвернення збитків і втрат, суперечок і сварок. Принциповою є теза філософа про те, що «ми повинні кожного сприймати й визнавати з притаманною йому індивідуальністю, хоч

би якою вона була». Розглядаючи специфіку сприйняття людьми соціального статусу (власного та партнера у спілкуванні), Шопенгауер нарікає на відсутність цілісного розуміння людини як особистості в комплексі характеристик, включно з індивідуальними рисами і соціальними показниками – такими як посада, національність, сімейний стан [227, с. 234].

У XIII–XIX століттях особливо популярними були ідеї масонства, хоча цей рух як такий не був однорідним, в обрядах і символах якого переважали етичні засади, заклики до християнської любові, рівності, смирення і релігійної толерантності.

У XX столітті своєрідне бачення мотивації людської любові було сформульовано в рамках одного з найпопулярніших на Заході напрямів – психоаналізу, який, безперечно, вплинув на всю сферу соціального знання. Серед його численних прибічників та критиків найцікавішими в нашому контексті є погляди А. Адлера [2], котрий вперше застосував до соціології теорію З. Фрейда [208], та К. Хорні [218], котра вважає конкуренцію вичерпною формою активності людей, центром невротичних конфліктів, з'ясування змісту яких є головною проблемою соціокультурного психоаналізу.

Отже, можна констатувати, що кінцевої істини не існує. Саме на цьому будується сучасне розуміння толерантності: толерантність є право на свою істину, переслідування за збочену істину втрачає будь-який сенс. В суспільстві для нормального функціонування необхідна наявність найменшої кількості розділених цінностей.

Тому питання про рівень толерантності сучасних суспільств і динаміка змін, що відбуваються в цій галузі, є сьогодні критично важливим. З однієї сторони, логіка ліберально-демократичних перетворень вимагає затвердження соціокультурного і політичного плюралізму, що передбачає послаблення національної, релігійної, класової, політичної нетерпимості, яка перешкоджає соціальній інтеграції і може призвести до різних потрясінь. З іншої – та ж сама логіка вимагає укріплення нетерпимості у відношенні політичного екстремізму та злочинності.

Підсумовуючи поданий вище короткий огляд інтерпретацій феномена толерантності, слід наголосити сталість теоретичних уявлень про її природу. Для будь-якого періоду розвитку людських спільнот виявлявся закономірним розгляд толерантності як однієї

з необхідних умов гармонізації соціальних відносин. І хоча свідоме виділення і визначення феномена толерантності здійснилося досить пізно, проте розуміння його змісту і виконання в більшому чи меншому ступені елементів толерантної поведінки, розуміння норм було реальною умовою виживання людства.

Втілення принципів толерантності безпосередньо пов'язано з вирішенням проблем конфліктів ідентичностей. Побудова громадянського суспільства зумовила на індивідуальному і соціальному рівнях зростання усвідомлення як у окремих людей, так і у соціальних груп, розуміння свого місця в навколишньому світі, перш за все в системі соціально-економічних, етнічних, культурних та міжконфесійних відносин. Процес подібного усвідомлення завжди здійснюється через зіставлення цінностей і цілей окремої людини або конкретної соціальної групи з цілями і цінностями інших людей, інших соціальних і етнічних груп, інших культур, конфесій і віросповідань, що призводить до загострення вищезгаданих протиріч, в свою чергу, виховання суспільств в культурі толерантності може стати запобіжником до посилення антагоністичних тенденцій.

3.3 Врегулювання конфліктів ідентичності: виклик сучасним європейським країнам

У період докорінного зламу суспільних систем загострюються соціальні конфлікти, і дуже часто вони набувають небезпечного розмаху.

В основі значної кількості цих конфліктів лежать не просто політичні, військові або соціально-економічні протиріччя. «Успішна», якщо можна так сказати, ініціація і реалізація того чи іншого конфлікту багато в чому пов'язана з готовністю суспільства його сприйняти, з конфліктогенним потенціалом громадської думки і широкої громадянського/народного середовища. Саме тому ціннісний та ідентичний вимір конфліктів представляється вкрай важливим як при правильному розумінні їх причин, так і при пошуку ефективних шляхів до їх врегулювання.

Таким чином, сучасні як міжнародні, так і внутрішньополітичні конфлікти часто є не тільки конфліктами інтересів, а й конфліктами цінностей. Зіткнення і війни між різними державами

і групами базуються на початковому жорсткому протиставленні по лінії «ми – вони». Ідейні, ціннісні, релігійні, етнічні, історичні розломи потрапляють у фокус багатьох конфліктів. У всякому разі, в медійному їх супроводі, в інформаційних війнах саме ці питання представляються як ключові. В результаті ідеологія в її різних формах стає важливим фактором соціальної мобілізації та маніпуляції в період конфліктів. Прагнення усіма силами захистити свою власну ідентичність від «чужих», «ворожих» їй, робить жорстким ці зіткнення, робить вкрай важким досягнення компромісу [457, с. 13].

Розвиток і регулювання конфліктів може вийти з-під контролю як державних, так і громадських організацій і поставити суспільство на межу катастрофи. У моменти політичних переломів значно загострюються специфічні внутрішні протиріччя в суспільстві, що впливають як на його розвиток, так і на характер перебігу значної частини політичних процесів. Причому загострення цих суперечностей неминуче спричиняє значну поляризацію населення за цілим рядом ознак. В результаті порушується цілісність суспільного організму і виникають серйозні дисфункції у його розвитку.

Одним з джерел конфліктів часто є історія або ж історичні міфи. Тому «бої за історію» стали зараз вкрай важливим елементом ідеологічної боротьби як між державами (режимами), так і між різними соціальними та етнічними групами всередині однієї держави [479].

Часто протилежне тлумачення історії додає додаткову гостроту і жорстокість в реальні збройні конфлікти, які відбуваються в сучасному світі. Демонізація супротивника за допомогою саме історичних або квазіісторичних кліше і стереотипів стає дуже зручною для організаторів конфліктів. Вона створює міцний образ «справжнього» ворога, який потім буде дуже важко викоренити і який стане реальною перешкодою на шляху пошуків врегулювання і постконфліктного світобудування

Саме тому, як це не парадоксально на перший погляд прозвучить, врегулювання збройних конфліктів повинно починатися з врегулювання конфліктів між різними історичними наративами або, принаймні, з їх граничної деполітизації. Тільки такий шлях може знизити конфліктогенним потенціал громадської думки, яке легко запалюється проти демонізованого ворога, але дуже довго і важко «остигає» згодом [490, с. 100].

У конфліктологічній літературі традиційно розрізняють два основних види соціальних конфліктів, релевантних, у тому числі й інтерперсональних ситуацій: конфлікти цінностей та ресурсні конфлікти (конфлікти інтересів). Існують і інші варіанти систематизації, однак, по суті, при деякім розходженні в найменуванні вони апелюють до однієї й тієї ж феноменології.

Розглядаючи конфлікт ідентичності, слід уточнити, що з точки зору класифікації конфліктів, він належить до конфліктів цінностей, що є найбільш яскравий і гострий з усіх типів соціальних конфліктів. Диференціація цінностей, їх асиметричне розуміння унеможливорює нормальну взаємодію партнерів, так як партнери не мають єдиних критеріїв оцінки ефективності взаємодії. Співпраця стає неможливим, і взаємодія переростає в конфлікт.

Конфлікти цінностей проявляються в різних формах. Так, сьогодні існує серйозний конфлікт між цінністю «самовизначення нації» і цінністю «збереження цілісності держави», що породжує безліч регіональних конфліктів у всьому світі, і в Європі зокрема. Конфлікти цінностей проявляються і в рамках одного суспільства (конфлікт цінностей класів), і в стосунках між представниками різних субкультур (в тому числі професійних), і в рамках однієї соціальної групи (в родині, організації), і між суспільствами, народами, які сповідають різні ідеології, релігії і т. д. [466, с. 418].

Люди рідко борються просто за ідею, крім випадків ідеологічних суперечок, дискусій і т. д. До речі, ідеологічні дискусії, полеміка і т. д. по суті і є формою відкритого, легко що виявляється конфлікту цінностей. Найчастіше ціннісні коріння конфліктів виявляються латентно.

Конфлікти цінностей, ідентичності, а потім і соціальні конфлікти між соціальними групами можуть і повинні регулюватися на базі загальнолюдських цінностей (безумовна цінність світу для людей), а також громадських (загальнонаціональних, загальнонародних) цінностей (цінність збереження єдності нації, цілісності держави і т. д.). Від того, характерно для даної культури вирішення спірних питань в гострій конфліктній формі, що переходить у відкрите збройне протиборство, наскільки в культурі конфліктуючих соціальних сил розвинене повагу до загальнолюдських цінностей, чи визнають всі верстви суспільства в якості однієї з вищих цінностей єдність нації, збереження держави, неприпустимість громадянської

війни, залежать можливі форми конфлікту, схильність сторін шукати компроміс і т. д.

Якщо дані цінності визнаються в суспільстві пріоритетними, то внутрішні відмінності цінностей не становлять загрози його розпаду. В рамках будь-якої культури зустрічаються соціокультурні відмінності; в тому числі між поколіннями, існують контркультури і т. д. Цілісність суспільства – стан, далекий від одноманітності, застою. Ця цілісність забезпечується різноманіттям культур, в її надрах йде постійне становлення і розвиток нового, що породжує відмінності, які, в свою чергу, можуть породити суперечності, конфлікти. Цілісність культури – це і синтез загально-людського, загальнонаціонального та специфічного початку, і пошуки компромісів цінностей в рамках єдиної культури, подолання конфліктів [434, с. 430].

В наявності конфліктів цінностей немає нічого незвичайного – але лише в тому випадку, якщо всі сили суспільства визнають пріоритетом цілісності держави, незастосовність збройної сили з метою вирішення конфлікту, життя людей. В стабільних суспільствах конфлікти цінностей, як правило, вирішуються на основі подібних ціннісних пріоритетів. При цьому «вічними» залишаються невгасаючі суперечки егоїстів і альтруїстів, як і ті проблеми, які несуть нові покоління, і т. д. Але суспільство живе, розвивається культура, зберігаючи свою цілісність.

Головне, що необхідно врахувати: по-перше, на базі яких пріоритетних цінностей будуть регулюватися більш приватні політичні, соціально-економічні конфлікти, неминуче приголомшливі для суспільства на перехідній стадії його розвитку. Важливо забезпечити пріоритет тих цінностей, які об'єднують націю, зміцнюють суспільство, держава, гарантують безпечне життя людини, його права, мир на землі, – це великий урок, який дала нам наша нелегка історія; це висновок, який робить наука, аналізуючи природу соціальних взаємодій, роль цінностей в їх регуляції.

По-друге, є ще один важливий інструмент вирішення конфлікту цінностей – визнання цінності, ідеї, підходи, яке викликає заперечення. На перших порах це може бути «вимушене» визнання ідей, інтересів протилежної сторони, але «вимушене» визнання цінності не завжди веде до перебудови ціннісної системи, уявлень, що може призвести до нових конфліктів, але вже з іншого приводу, в інших

ситуаціях. Важливим етапом визнання цінності (ідеї, підходи) є «вчитування» в цінність протилежної сторони, спроба осмислити, зрозуміти її раціональні підстави [328, с. 13]. В результаті подібного «вчитування» не тільки формується толерантне ставлення, долається ідейно-ціннісна основа конфліктів, а й збагачується внутрішній світ самих учасників конфлікту. Різноманіття форм і проявів конфліктів цінностей ускладнює розробку універсальних процедур упорядкування та вирішення конфлікту цінностей. Не претендуючи на вичерпність запропонованих принципів, можна виділити наступні загальні принципи розв'язання ціннісних конфліктів (мова буде йти лише про ідейно-ціннісній стороні вирішення конфліктів, не торкаючись процедурно-зовнішніх аспектів) [410, с. 18].

Диференціація соціальних інститутів обумовлює диференціацію системи цінностей, які обслуговують інститути, індивідуальній сфери життя. Не можна, наприклад, в економіці застосовувати індивідуальні цінності. І якщо людина в умовах вільного ринку не хоче продавати свою працю дешево – це його право, і будь-якого роду звинувачення в тому, що він «втратив совість», в цьому випадку недоречні. Усвідомлена реалізація принципу диференціації сфер застосування цінностей дозволяє долати багато конфліктів цінностей. Важливою умовою подолання конфліктів цінностей є ієрархізація цінностей, критеріїв і т. д. Це допомагає людині або індивіду залагодити проблему зіткнення любові і боргу, людського ставлення з практичністю, загальнодержавних го і локального інтересів, влади і особистості і т. д. Подібний вибір того чи іншого пріоритету, по-перше, повинен бути усвідомленим і досить послідовним. Не вирішивши, що для нього важливіше (наприклад, любов або сімейний борг), в кожній новій ситуації людина буде відчувати внутрішній конфлікт. По-друге, суспільство, соціальна група повинні визначити цю ієрархію. Всі члени суспільства повинні визнати цю ієрархію легітимною, обґрунтованою і дотримуватися її. Що для нас важливіше – територіальна цілісність або право націй на самовизначення, економічна стабільність і зростання або соціальні гарантії та захист? Через відсутність в суспільстві єдиної відповіді на ці питання про пріоритети відбуваються конфлікти – як ідеологічні так і соціальні, економічні. Через невироблену суспільством легітимну ієрархію цінностей поведінку партнерів непередбачувано, вони по-різному

оцінюють реальність, що призводить до конфліктів. Ієрархізація цінностей, верховенство однієї над іншою не має вести до повного нехтування останньої. Принцип «виживання» передбачає врахування другої цінності, прагнення по можливості і реалізувати другу цінність при збереженні першої. (Так, досвід західної соціал-демократії свідчить про можливість реалізації пріоритету економічної ефективності при визнанні соціального захисту, соціальних гарантій населення.) [384, с. 15].

І наостанок, диференціація соціальних інститутів призводить до того, що в різних інститутах формується специфічна система цінностей, їх ієрархія, тобто виникає розбіжність пріоритетів. Для політичної еліти головна цінність – влада, для військової – сила, для релігійної – моральна цінність, а для інтелектуальної – знання. І хоча правильно організоване суспільство потребує усіх цих компонентів, між цими елітами виникають розбіжності, що відбиваються в напружених суперечках щодо того, хто важливіший. Щоб подібні розбіжності пріоритетів не приводили до серйозних конфліктів, необхідно розподіляти (спеціалізувати) системи цінностей за сферами життя і усвідомлено реалізовувати цей принцип.

В розрізі завдання пошуку оптимальних стратегій попередження та врегулювання конфліктів ідентичностей доцільно розглянути проблему політичної згоди та механізмів її досягнення. Проблема політичної згоди, загальнонаціонального консенсусу завжди є складною для врегулювання. Наприклад, Н.А. Крисюн поділяє механізми досягнення політичної згоди на дві групи: процесуальні та інституціональні [92, с. 112].

До процесуальних механізмів науковці відносять практику й принципи взаємодій між політичними лідерами, інститутами та об'єднаннями різних рівнів. Це переговори, договори та угоди (пакти), «круглі столи», консенсуси, компроміси, толерантність, партнерство, співробітництво, довіра, примирення, погоджувальні комісії [27, с. 344]. Процесуальні механізми вторинні стосовно інституціональних [92, с. 113].

Інституціональні механізми політичної згоди – це набір специфічних способів і засобів впливу різноманітних інститутів на процес формування політичної згоди. На практиці процесуальні механізми досягнення політичної згоди часто використовують у сполученні

один з одним, тому що вони внутрішньо взаємозалежні і впливають один з одного. До механізмів досягнення політичної згоди можна віднести різноманітні методи вирішення та врегулювання протиріч та конфліктів, заснованих на мирних засобах [273, с. 388].

Засобами політичної згоди можна вважати й механізми встановлення миру С. Райана. Це контакт, примирення, попутні цілі, встановлення довіри, зміна поколінь, пом'якшення забобонів. Наприклад, у випадку Північної Ірландії особливо корисними в досягненні й закріпленні вирішенні конфлікту були чотири механізми: теорія контактів, попутні цілі, пошук єдиної ідентичності й транскордонне співробітництво. Відповідно до теорії контактів, контакти між людьми або просто зустрічі членів ворожих груп один з одним дозволяють домогтися кращого взаєморозуміння, зменшуючи тим самим кількість стереотипів і забобонів. Теорія попутних цілей, також відома як теорія спільної справи, затверджує, що контакти та співробітництво, що стосуються спільних інтересів або побоювань, приводить до закріплення взаємовигідних результатів. Пошук єдиної ідентичності з'явився на основі ідеї, що перш, ніж громади зможуть почати спільну роботу, вони повинні бути впевнені в собі й своїй ідентичності. Транскордонне співробітництво сприяє зміцненню взаєморозуміння громад і демістифікації наявних міфів і забобонів. Крім цього, транскордонне співробітництво може привести до зміни позиції тих, хто міг би згодом стати прихильником або членом воєнізованих груп [92, с. 114].

Консенсус, як вже було визначено, є засобом досягнення політичної згоди. Він є й методом прийняття політичних рішень, й методом вирішення політичних суперечок і конфліктів та процедурою узгодження дій і інтересів сторін [128, с. 353]. Можна виділити етапи формування громадського миру, засновані на трьох консенсусах: перший консенсус – згода відносно минулого, національне примирення між переможцями й переможеними; другий консенсус – встановлення тимчасових процедур для обговорення в ході демократизації, остаточних норм, діалог для визначення «правил гри» у новій політичній ситуації; третій консенсус – остаточне визначення «правил гри» нового режиму. Згідно Дж. Сарторі, консенсус представлений також на трьох рівнях: консенсус на рівні співтовариства (основний або ціннісний); консенсус на рівні режиму (процедурний, що

встановлює «правила гри»); консенсус на рівні політики (представляє процес вироблення та прийняття рішень) [174, с. 85].

Все більшого визнання сьогодні знаходить розуміння консенсусу як універсального методу прийняття рішень. Консенсус є чимось середнім між одноголосністю й думкою більшості при прийнятті рішень. Рівень консенсусу показує, наскільки дана конкретна пропозиція погоджена, тобто наближена до загальної думки. Поряд з позитивними сторонами консенсусного методу, слід виділити і його витрати, щоб уникнути їх на практиці. Насамперед, це необхідність багаторазових погоджень позицій, що у ряді випадків затягує ухвалення рішення. Далі, використовуючи цей метод, виникає небезпека прийняття неконкретних, розпливчастих рішень – по них простіше досягти консенсусу [128, с. 24]. Таким чином, підвищення ступеня погодженості рішення може йти на шкоду його якості.

Поряд з переговорами й договорами, іншим розповсюдженим різновидом єднальної процедури є слідча й погоджувальна комісії. Зазначені комісії створюються сторонами, що сперечаються, як із залученням, так і без залучення третіх сторін. Завдання слідчої комісії складається в розслідуванні й визначенні фактичних обставин суперечки. Діяльність погоджувальної комісії спрямована на вироблення взаємоприйнятого рішення по суті суперечки. Остаточні документи обох комісій носять рекомендаційний характер для сторін, що сперечаються. Створення й діяльність зазначених комісій регламентується великою кількістю багатобічних і двосторонніх угод. Єднальні процедури, що припускають спільні пошуки загального рішення з появою розбіжностей, займають важливе місце в парламентському праві, оскільки найбільш часто потреба в їхньому проведенні виникає в законодавчому процесі [20, с. 67]. Їхня наявність особливо характерна для двопалатної структури парламенту: специфіка завдань, які стоять перед кожною з палат, а також їхнього представництва часто обумовлюють і різне відношення палат до тих або інших законопроектів. Порядок вирішення такого конфлікту, як правило, передбачається основним законом держави, а більш докладно визначається регламентами палат. В одних державах (в Австралії, Бельгії, Великобританії, Канаді) використовується так званий човниковий спосіб узгодження тексту законопроекту між палатами – почерговий його напрямок з палати

в палату з варіантами виправлень доти, поки не буде прийнятий ідентичний текст. Однак більш розповсюдженим способом подолання розбіжностей, який застосовується після використання «човникових» процедур, якщо вони виявилися нерезультативними (наприклад, у Франції), а найчастіше як самостійний і навіть єдиний спосіб (наприклад, у США, Іспанії, Японії), є створення палатами погоджувальних комісій (комітетів) [445, с. 707].

Цікавим є приклад прийняття Угорської угоди, при прийнятті якої було застосовано механізм міжетнічного компромісу. Якщо міжетнічний компроміс розуміти як явище динамічне, раціональне, тобто результат інформування «інших» про свої наміри, або ж наслідок безпосередньо здійснених заходів, то без перебільшення, першим таким компромісом в масштабі Габсбурзької монархії модерної доби був т.зв. «Угорський компроміс», відомий під назвою *Ausgleich* (від нім. *der Ausgleich* – зрівняння, угода, згода, компроміс), наслідком якого стало фактичне і юридичне визнання Габсбургами наявності єдиної угорської політичної нації і етнополітичної єдності Угорщини. Цей міжетнічний компроміс свідчив, що в цьому випадку ключова роль належала титульним етносам Австрійської імперії, а варіативність компромісу визначив статусно-рольовий фактор. Угода 1867 р., фактично, підтвердила тезу про те, що інтеграція в поліетнічних державах відбувається шляхом досягнення політичного консенсусу між групами, акультурації й зрівняння їхніх можливостей у соціально-економічній сфері. У партитурі компромісу роль «першої скрипки» у віденській і будапештській політиці відіграли відповідно німці й угорці. Домовленість між ними набула нової форми державного устрою. Через поліетнічний характер та наявність більших демократичних свобод саме Австро-Угорщина стала епіцентром багатопланового розгляду етнополітичних проблем. Особливу увагу цим проблемам приділяли правляча династія Габсбургів та її уряди, а також політичні сили недержавних народів та опозиційні політичні сили. Різні інтереси та відмінне бачення перспектив відобразилось на обґрунтуванні різних концепцій націй та принципів політичного розвитку поліетнічного суспільства. Вони виявилися у підготовці, реалізації і наслідках спеціальних моделей врегулювання міжетнічних протиріч в коронних краях і провінціях союзної держави – досягненні міжетнічних компромісів

і використанні принципу консенсусу. Отже, діалог, пошук консенсусу різностатусних етнонаціональних спільнот засобами міжетнічних компромісів Габсбургами і політичними елітами Австро-Угорщини свідчив про різні моделі і засоби, які використовувалися титульними етносами для їх втілення. Етнополітична поведінка і тактика етнічних спільнот досліджених у статті регіонів свідчила й про легітимні засоби досягнення міжетнічного компромісу. Їх можна класифікувати як діалогові та ненасильницько-захисні типи культури міжетнічної взаємодії [363, с. 53].

Сьогодні в Україні вже існує інститут соціального партнерства, який розуміється як система соціальних інститутів і механізмів, створений при участі державних структур, об'єднань роботодавців і профспілок. Своєю метою він має як консенсусне рішення конкретних соціальних проблем, так і визначення загальної мети соціальної політики. Із середини 90-х років формується правова база роботи інституту. Соціальне партнерство створює вкрай складну тканину соціальних відносин і, по суті, є каркасом, що визначає стабільність громадянського суспільства. Завдяки широкому використанню в повсякденному житті процедур, технологій і норм партнерства між патронатом, роботодавцями, найманими робітниками й владою вдається не тільки зберігати соціальний мир, але й домовлятися, досягати згоди (навіть у самі кризові моменти розвитку) по ключових і спірних питаннях соціально-економічного життя. У ряді благополучних і стабільних в економічному плані країн інститути соціального партнерства існують досить тривалий час. Практика індустріально розвинених країн показала, що система соціального партнерства і його механізми в сучасних умовах дають можливість вирішувати спірні питання не шляхом страйків або виступів на барикадах, а шляхом переговорів, шляхом взаємної згоди, зрівноважування інтересів різних соціальних груп населення замість їхнього протиставлення.

Існують три рівні системи соціального партнерства: загальнонаціональний, галузевий і безпосередньо виробничий (рівень підприємства й фірми). На національному рівні такі установи були створені в 60-ті роки у Великобританії (Національна рада економічного розвитку), у Франції (Соціальна й економічна рада), у Канаді (Економічна рада), в Австрії (Паритетна комісія) і в ряді інших

країн. Поряд із представниками зацікавлених груп і вищих державних чиновників у їхній роботі найчастіше беруть участь експерти. Іноді функції загальнонаціональних органів по координації соціально-економічної політики виконували менш формалізовані установи – наприклад, регулярно створювані тристоронні наради (харпсундські зустрічі в Швеції, наради на вищому рівні за участю соціальних партнерів у ФРН у період правління соціал-демократів). Поряд з інститутами широкого профілю на загальнонаціональному рівні діяла, а подекуди й продовжує діяти мережа спеціалізованих установ [479, с. 165].

Їхнє завдання – погоджувати позиції й давати рекомендації із зайнятості, освіти, охороні здоров'я, житловому питанню, транспорту, охороні навколишнього середовища, тобто по тим конкретним питанням державної політики, які зачіпають інтереси всього населення або окремих його груп. Такі комісії із цін, заробітної плати й зайнятості виробляють рекомендації і які забезпечують проведення в життя політики доходів і засобів по регулюванню ринку. На середньому (галузевому) рівні європейських країнах працює механізм узгодження інтересів переважно на двосторонній основі. Основними учасниками переговорів виступають представники бізнесу та профспілок, а головними засобами регулювання протиріч є колективний договір [363, с. 54].

Разом з тим у ряді країн діють системи галузевих і регіональних комітетів економічного розвитку. Такі інститути є як би проекцією на галузевому рівні переговорного процесу в загальнонаціональному масштабі. На рівні підприємства та фірми механізми регулювання відносин між соціальними партнерами відрізняються національною специфікою. Вони можуть носити інституціоналізований або неформальний характер, а об'єктом регулювання, поряд з оплатою праці й робітником, є форми участі представників працівників найманої праці в наглядацьких радах фірми (ФРН), одержання достовірної інформації про діяльність компанії при регламентуванні діяльності профспілки на підприємстві (Італія) і т. п. Сьогодні в наявності істотна модифікація всього договірного процесу убік зниження ролі галузевих і загальнонаціональних угод. Замість цього набирає чинності тенденція до висновку угод на рівні фірм і підприємств, різко зростає роль індивідуальних трудових угод, що укладаються в обхід

профспілок. Паралельно з колективним договором всі частіше укладаються угоди про участь у прибутках. Широке поширення одержують різні форми акціонування осіб найманої праці, підсилюється процес поширення акцій компаній серед власного персоналу [354, с. 288].

В Україні до теперішнього часу накопичений багатий досвід рішення завдань в сфері соціального партнерства. Однак, у цілому, незважаючи на безліч наявних труднощів, складно недооцінити значимість функціонування інституту соціального партнерства в Україні, особливо з огляду на глобалізацію, що супроводжується багатобічним міжнародним співробітництвом і партнерством.

Політичне партнерство тісно пов'язане з політичним співробітництвом. Часто ці поняття вживають як синоніми. Відповідно до визначення, політичне співробітництво є вид діяльності суб'єктів політики, спрямований на досягнення певної мети, чому служить спільність інтересів його учасників. Під політичним партнерством розуміється вид відносин між політичними інститутами, громадськими організаціями й рухами, їхніми лідерами, мета яких складається в урахуванні, погодженості й реалізації інтересів різних суб'єктів політики. У цілому ж ці поняття взаємодоповнюють один одного. Співробітництво акцентує увагу на процесі спільної діяльності, партнерство – на однакових правах і обов'язках. Як правило, політичне партнерство ґрунтується на договорі сторін. Договір визначає погоджені позиції по основних питаннях політичного життя й спільні дії учасників по його виконанню, містить зобов'язання сторін, процедури вирішення розбіжностей, відповідальність партнерів, механізм реалізації [365, с. 134]. Ефективне політичне партнерство вимагає обстановки гласності, строгого дотримання прав і свобод. І хоча партнерські відносини не рятують світове співтовариство, як втім, і окремі суспільства від гострих і складних проблем, вони все-таки є одним з діючих шляхів їхнього вирішення. Партнерство різних соціально-політичних сил передбачає розумний компроміс замість конфронтації, що веде до безвихідності, згода замість односторонніх дій, терпимість замість радикалізму, еволюцію замість революції. Воно відіграє стабілізуючу роль, сприяє соціальній стабільності, економічній та політичній стабільності. Зміст, форми й методи політичного партнерства й співробітництва залежать від національної специфіки, політичних традицій, відносин між партнерами, їхніх

інтересів, готовності брати участь у діалозі, йти на компроміси, від об'єктивної зовнішньої обстановки. Серед об'єктів міжнародного співробітництва й партнерства значна увага приділяється засобам, спрямованим на викорінювання тероризму.

Альтернативними моделями щодо врегулювання конфліктів ідентичностей можуть стати моделі консоціоналізму і центрипеталізму, які наразі використовуються в світовій практиці для постконфліктного відновлення розділених суспільств (етнічно, регіонально, конфесійно).

Ці дві моделі асоціюються в першу чергу з двома видатними компаративістами А. Лейпхартом [369,370,372,371] і Д. Горовицем [342; 341; 343]. А. Лейпхарт виступає переконаним прихильником консоціативної підходу (лат. *Consociatio* – спільнота), вважаючи розподіл влади між сегментами не тільки кращим вибором для розділених суспільств, а й найбільш реалістичним – мажоритарні системи не можуть бути використані в таких суспільствах, оскільки системно виключають менші сегменти з процесу прийняття рішень. Останнє може з великою ймовірністю породжувати насильство і в підсумку привести до розпаду політичної системи.

Теорія консоціоналізму намагається визначити досить обґрунтовану стандартну процедуру, відповідно до якої ця теорія може застосовуватися в усіх ситуаціях, що характеризуються плюралізмом, будь то плюралізм етнічний, регіональний, релігійний, мовної, соціальний і т. д. Той факт, що в різних суспільствах міжгрупові лінії розділу виникають на різній основі, що обумовлює необхідність універсального підходу до консоціоналізму. Наприклад, природа соціально-політичних поділів, характерних для суспільства Нігерії, може не відповідати аналогічним обставинам в Грузії – Абхазії. Лінії розділу, характерні для швейцарського суспільства, також не тотожні тим, які що існують в Південній Африці або Ізраїлі. Більш того, можуть існувати деякі історичні детермінанти, які будуть обумовлювати необхідність унікального підходу або загальних підходів до тих чи інших специфічних рішень. Розвиваючи транснаціональну теорію консоціональної демократії, Лейпхарт в 1977 р провів детальний порівняльний аналіз політичних систем Нідерландів, Бельгії, Швейцарії та Австрії в своїй книзі: «Демократія в багато складових товариства. Порівняльне дослідження» [371]. Результатом цього аналізу стала

розробка загальної моделі консоціальної демократії, застосовної до безлічі інших плюралістичних суспільств, таких, як Канада, Індонезія, Ліван, ПАР, Ізраїль та ін. [372, с. 34] Апеляція до консоціальної демократії розглядається вже не як унікальний феномен, властивий тим чи іншим конкретним країнам, а як феномен більш загального порядку – універсальна стратегія врегулювання конфліктів в суспільствах, всередині яких існує поділ на основі мультикультуралізму.

Його емпіричні рецепти ґрунтуються на аналізі результатів успішного застосування консоціалізму в різних країнах, де ця концепція була прийнята як ідеальна або нормативна теорія. У загальному контексті, згідно консоціалізму, групи, на які розпадається суспільство, можуть виникнути з будь-якого принципу сегментарного поділу, наприклад релігійного, етнічного, регіонального, класового і т. д. Демократія визначається тим фактором, що в управлінні країною на розширеній і масовій основі беруть участь усі групи суспільства. Стабільність при цьому розуміється в термінах збереження системи, громадського порядку, легітимності та ефективності.

А. Лейпхарт визначає консоціальну демократію або участь в управлінні на пайовій основі (power sharing) за чотирма основними ознаками: «по-перше, велика коаліція, яка представляє всі значущі сегменти багатоскладового суспільства. Вона дозволяє лідерам приходити до консенсусу з питань, що становлять взаємний інтерес. По-друге, пропорційність як основна умова захисту групових інтересів при розподілі ключових державних посад і ресурсів на всіх рівнях (центральному, регіональному, місцевому). Консоціалізм має на увазі наявність багатопартійності і пропорційної виборчої системи; при цьому може мати місце свідоме завищення представництва меншини або паритетне представництво при наявності двох нерівноважних сегментів. По-третє, взаємне право вето при прийнятті суспільно важливих рішень, яке гарантує дотримання інтересів меншин. Воно може бути оформлено законодавчо або дотримуватися на основі неформальних домовленостей. По-четверте, висока ступінь автономії груп у вирішенні внутрішніх питань. Вона може бути реалізована у формі територіального федералізму або «корпоративного федералізму» (нетериторіальної автономії)» [371, с. 123–126]. Стабільність консоціативної демократії (яка, незважаючи на свою назву, може функціонувати і в суспільствах

з гібридними режимами) сприяють деякі умови: чіткий розподіл сегментів, баланс сил, наявність зовнішніх загроз і невеликий розмір країни.

Досить неординарний дослідницький проект здійснив колектив під керівництвом Я. Лустіка. Змодельовавши можливі паттерни політичної поведінки меншин при тих чи інших умовах у віртуальній мультикультурній, мультиетнічній і мультирегіональній країні Бейта (Beita), вчені прийшли до висновку, що консоціативна система підтримує тенденцію до зміцнення етнополітичної ідентичності та мобілізації великих груп меншин [376, с. 212].

Дж. Селвей і Х. Темплмен на основі кількісного аналізу випадків конфлікту в 101 країні (106 режимів) також зробили прикрий для прихильників консоціалізму висновок, що основні інституційні рекомендації Лейпхарта призводять до більш високих рівнів політичного насильства, ніж зазвичай прийнято вважати [452, с. 1552].

Однак головним критиком інституціоналізації сегментарних відмінностей через пропорційну систему представництва виступає Д. Горовіц. Особливу вагомість позиції вченого надає наявність альтернативного проекту. В цілому в його критичній аргументації можна виділити дві основні лінії: по-перше, підтримка міжсегментних кордонів не відповідає інтересам стабільності, а по-друге, наявність у лідерів більшості можливості самостійно контролювати всі політичні структури не створює стимулів до співпраці з сегментами меншин.

Горовіц переконаний, що «в розділених суспільствах політична система повинна бути організована таким чином, щоб сприяти «розсіюванню» конфлікту та створення демократичних стимулів до будівництва помірних коаліцій поверх етнічних розколів. Для цього запропоновано такі механізми: розосередження влади, у багатьох випадках територіальне, яке збільшить число владних центрів і охолодить запал боротьби в єдиній точці її зосередження (focal point); деволуція влади і резервування посад на етнічній основі, щоб посилити змагальність всередині груп на місцевому рівні; заохочення міжсегментних угод, наприклад прийняття електорального законодавства, що сприяє формуванню передвиборних коаліцій шляхом створення «пулу голосів» 1; політика підтримки альтернативних соціально-класових або територіальних об'єднань, що перекривають

міжсегментні розколи зниження нерівності між сегментами завдяки ефективному розподілу ресурсів [342, с. 595–600]. Достатня увага приділяється обґрунтуванню необхідності сильної президентської влади з обранням президента за формулою, яка передбачає широкий розподіл підтримки серед виборців.

Роботу центрипетальних інституцій можна розділити на чотири складові: 1 – визначення центру в умовах конкретного соціуму, який перебуває в стані конфлікту; 2 – стимулювання політичних, економічних та інших акторів дотримуватися доцентрових стратегій за допомогою спеціальних інституціональних механізмів, таких як виборча система, партійна система, на етапі формування представницьких органів влади; 3 – посилення центру в поствиборчий період за допомогою інституціональних вимог до формування кабінету, державної інформаційної політики тощо; 4 – зміцнення доцентрових тенденцій у суспільстві за допомогою підтримки НДО, робота яких спрямована на подолання розбіжностей між соціальними групами, які перебувають у стані активної ворожнечі [49, с. 13]

Якщо здійснити порівняння застосування цих моделей на практиці, то слід зазначити, що консоціаціоналізм використовувався у багатьох суспільствах, наприклад, після конфліктів у Боснії та Герцеговині, Північній Ірландії та Кіпрі. Він намагається представити всі основні етнічні групи пропорційно в урядовій системі, використовуючи грандіозні коаліції та групову автономію, що призводить до ліквідації панування більшості, з метою перетворення роздробленої політичної системи на стабільну демократію. Завдяки ідеї розподілу влади вона намагалася привести до співробітництва між елітами різних етнічних груп, але натомість призвела до сприяння розколу між різними етнічними групами, а також сприяла корупції, політичному імобілізму та можливості для груп повстанців отримати посади в уряді. Хоча теорія була використана у великій кількості конфліктів через використання великих коаліцій, взаємного вето, групової автономії та квот на державній службі,

Однією з причин того, що консоціаціоналізм так і не зміг врегулювати етнічні розбіжності, що виникли після конфлікту, є те, що він призводить до поновлення напруженості між групами, замість їх вирішення. Це питання можна побачити у прикладі з Ліваном. Після громадянської війни в 1975–1990 роках Ліван використав

консоціаціоналізм для перебудови своєї політичної системи, в результаті чого всі 18 основних груп країни мали політичне представництво. Оскільки цим групам було надано взаємне вето та значну кількість індивідуальних прав, це призвело до політичного тупику. Це було особливо помітно між 2014 і 2016 роками, коли уряд Лівану не зміг обрати президента через нездатність окремих 18 груп до компромісів між собою. Хоча консоціаціоналізм приніс країні певний ступінь стабільності, а його робота в Лівані класифікується як історія успіху цієї теорії, але, як стверджує Тейлор, він не має можливості об'єднати різноманітні групи для формування робочого уряду. Хоча теорія консоціаціоналізму повинна вирішити багато проблем, що виникають під час постконфліктного перебудови, проте вона ще не повністю підтвердилася як успішна теорія, яку слід реалізувати, демонструючи необхідність більшого використання центрипеталізму в постконфліктних суспільствах.

Те, що зробило консоціаціоналізм настільки поширеним в другій половині 20-го століття, – це віра в те, що він допоможе розподілити владу між вищими етнічно найрізноманітнішими елітами, які згодом поділять владу порівну всередині країни, об'єднавши населення як одну сильну національну державу. Хоча існували деякі історії успіху теорії, наприклад, у Північній Ірландії, ці успіхи є небагатьом і результатом внаслідок певних обставин, необхідних для успішної роботи теорії. Консоціаціоналізм впроваджувався в таких країнах, як Боснія і Герцеговина, і хоча він зміг перешкодити одній групі панувати над іншою, це призвело до політичного імобілізму та посилення поділу між групами. Той факт, що теорія виявилася конструктивним засобом управління конфліктом, затьмарив її нездатність вирішити його. У короткостроковій перспективі, ця нездатність вирішувати давні конфлікти між етнічними групами демонструється смертю колишнього президента Сербії Слободана Мілошевича та закінченням його судового процесу у Міжнародному кримінальному трибуналі по колишній Югославії (МТБЮ) у 2006 році. За вироком, Мілошевича святкували як мученика та героя війни на батьківщині в Сербії, тоді як для багатьох боснійців та представників інших етнічних груп він розглядався як вбивця. Цей результат ілюструє боротьбу, яку веде консоціаціоналізм, з подоланням розриву між двома етнічними

групами, які історично протистояли одна одній. Поділ влади в уряді Боснії було вперше створено в 1995 році, після Дейтонської мирної угоди, з надією заспокоїти напруженість між трьома основними етнічними групами: боснійці, серби та хорвати; проте, після смерті Мілошевича 11 років потому, негативні настрої між цими трьома групами все ще живі і процвітають. Ці установки ніколи не розвіялися, навіть після перебудови боснійського парламенту на більш консоціаціоналістський підхід, який яскраво демонструє неспроможність консоціаціоналізму допомогти у вирішенні постконфліктної напруженості між трьома етнічними групами. Ця теорія була спеціально впроваджена, щоб допомогти розвіяти напруженість та згуртувати населення під одним урядом, але тривала присутність сербського націоналізму в значній мірі демонструє відсутність успіху, якого здобув консоціаціоналізм.

Навпаки, центрипеталізм припускає, що неможливо стерти етнічний конфлікт, тому він вирішує зосередитися на зміцненні союзів та поміркованості, деполітизуючи політику, що веде до багатоетнічного залучення до політичних партій та уряду в більш широкому плані. Хоча в Папуа - Новій Гвінеї впроваджено центрипеталізм, Індії та частково на Фіджі, найбільшим недоліком теорії є те, що вона не була належним чином використана, порівняно з консоціаціоналізмом. Оскільки центрипеталізм є новою теорією, йому знадобиться час, щоб привернути увагу на міжнародній арені і значною мірою застосувати його в постконфліктних сценаріях. Найсильнішим компонентом центрипеталізму є його здатність змушувати політиків звертатися до виборців різної етнічної приналежності, що призводить до того, що уряд повинен їх задовольняти, а отже, бути більш етнічно гнучким і розуміючим. Дональд Горовіц, творець центрипеталізму, причини того, що «у суворо поділеному суспільстві першорядне значення має заохочення до компромісу та пристосування, чого помірковані досягають частіше, ніж люди з абсолютно протилежними програмами». Ця теорія сприяє співпраці, а не розподілу влади, намагаючись закрити бар'єр між різними культурними групами, заохочуючи союзи та допомагаючи деполітизувати етнічну приналежність, замість того, щоб керувати конфліктом, а не вирішувати його, як це робить консоціаціоналізм.

Отже, для політичної науки важливим стає вивчення механізмів, спрямованих на формування політичної згоди, моделей конфліктного та постконфліктного врегулювання в окремо взятій країні, а також тих перешкод, які встають на шляху здійснення політичної згоди. Обмін же наявним досвідом у досягненні згоди між країнами здатний істотно розширити базу згоди й, тим самим, підвищити її якість, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки до розділу 3

Саме слово «Європа» є каменем спотикання, бо угруповання політичних суперників вживають його цілком по-різному. Ті, хто обстоює ідею майбутньої Європейської федерації, схильні розглядати «Європу» як особливе культурне поле, об'єднане спільним історичним досвідом та спільною цивілізацією. З їхнього погляду, об'єднана Європа означала б завершення тривалого історичного процесу, кінцеве усунення застарілої політичної географії, сформованої економічними, соціальними та культурними умовами XVIII–XIX ст. Для тих, хто до Європейської федерації ставить скептично (та навіть відверто вороже), слово «Європа» – це ярлик для позначення інституцій Європейського Союзу, зображуваних централізаторськими, негнучкими, корумпованими та марнотратними. З їхньої точки зору, європейська єдність являє собою бюрократичний кошмар, нав'язування нового європейського геополітичного устрою нечисленною, нерепрезентативною елітою, яка прагне брутально здолати заповітне розмаїття національних традицій та культур. Ці термінологічні розбіжності відображають суттєві непорозуміння щодо трактування даного поняття. Якщо, наприклад, «євроентузіасти» подають європейську єдність як єдино життєздатну відповідь на дедалі глобальнішу (пост) модерність, «євроскептики» відкидають ідею федеративної Європи як непотрібний шар уряду, що стає на заваді захоплюючим новим зв'язкам між окремими громадянами та глобальними процесами. Відтак, залежно від того, на яку точку зору ви пристаєте, об'єднана Європа постає логічним наслідком «глобалізації» або перешкодою останній.

Глобалізація позбавляє індивідів онтологічної безпеки, надає їм екзистенціальну невпевненість. Глобалізацію стали відчувати на собі

навіть звичайні люди в своєму повсякденному житті. В тому числі і тому, що події глобального світу повсюдно проникають в локальні спільноти: тероризм, екологічні катастрофи тощо. Глобальний світ позбавлений міцності, впевненості в завтрашньому дні. Ключові проблеми епохи глобалізації – безпека, впевненість і її втрата. Ці проблеми в повсякденній свідомості пов'язуються з такими явищами, як імміграція, ерозія системи соціального забезпечення, нестійкість зайнятості (економічна лібералізація), зниження впливу ієрархій і систем, криза ідентичності. Тому, не досягнувши логіки кризи ідентичності, не вивчивши її проблему, важко зрозуміти сучасний світ, з його полікультурністю, багатонаціональністю в яких, власне і присутня криза ідентичності в різних її формах і прояву. Вивчення глобальних процесів на регіональному та локальному рівнях поки не досить широко висвітлено в сучасній науковій літературі. Тому дослідження глобалізації в територіальній спільноті через поширення в ній глобальних практик які, як відповідь на виклики глобалізації члени спільноти можуть більш активно використовувати з метою відокремлення їх місця проживання від глобальних негативних процесів є одним із актуальних напрямків політологічних розвідок.

Європейський Союз вже піддавався перевірці на міцність, Брекзін, Угорщина, але він не досяг ще інтеграційного рівня, достатнього для того, щоб покласти відповідальність за кризу на брюссельський центр і на саме співтовариство, ступінь інтеграції поки невисока. В цьому плані поки що неможливо знайти вихід з кризи в ситуації гіпотетичного розпаду Європейського Союзу. Він піддається дійсній перевірці на міцність лише через кілька років чи десятиліть, коли виявиться в набагато більш важкій кризі на більш високому рівні інтеграції, ніж нинішній, коли сильні національні рухи вирішать, що розпуск Європейського Союзу і є вихід з кризи. І тільки тоді стане зрозуміло, чи досяг Європейський Союз успіху в тому, в чому зазнали поразки історичні державні утворення, а саме: у виробленні достатнього федерально-національного консенсусу своїх «національних індивідуальностей», щоб кожна з них здатна була продовжувати своє особливе життя в той же час в достатній мірі обмежила б свій національний суверенітет для забезпечення мирного і дієвого міжнародного співробітництва. Однак, з одного боку, досвід європейської інтеграції та інших міжнародних інтеграційних

процесів і, з іншого боку, факт життєздатності національно-регіональних сепаратистських рухів вже пробудили певний інтерес до цих досліджень, з метою прогнозу деструктивних явищ для єдності ЄС та розробки запобіжних механізмів.

Отже, багатовимірний конфлікт ідентичностей між автохтонними і іншокультурними групами, між національними спільнотами в складі сучасних політичних націй, між Центром і регіонами, між носіями різних групових ідентифікацій і культурних норм – виявляється сьогодні перешкодою на шляху консолідації громадянської нації. Трансформується саме джерело, що традиційно генерувало суспільно значущі сенси, а саме держава. Визначення «національне» у відношенні до держави до недавніх пір сприймалося як само собою зрозуміле. Політична думка ХХ ст. приписувала історично національній державі епохи модерну універсалістські властивості, орієнтуючи на якість життя «золотого мільярда» як на бажаний результат розвитку національно-державних спільнот. Однак в глобалізованому світі шляхи трансформації державності все більш помітно розходяться з націотворенням в її звичному історичному трактуванні.

Закономірно, що роль толерантності зростає в перехідні періоди в розвитку суспільства, коли постає необхідність досягнення суспільної злагоди. Крім того, внаслідок великих соціальних потрясінь будь-який політичний режим, що базується на комунітаризмі, але за своєю суттю є індивідуалістичним, змушений кожного разу змінюватись у бік плюралізму.

В сучасній політичній науці ще не сформувався єдиний підхід до визначення критеріїв, за якими той чи інший конфлікт слід класифікувати як «конфлікт нового покоління». Аналіз змін предметного змісту політичних, етнополітичних конфліктів за останнє сторіччя дає підстави вважати, що науці ще належить виробити перелік тих критеріїв, які повинні будуть неодмінно враховуватися як при виробленні рекомендацій щодо врегулювання конфліктів, так і безпосередньо його попередження. Однак уже очевидно, що серед таких критеріїв при виробленні інструментарію як фактор ідентичності повинен розглядатися нарівні, а, може, в окремих випадках і більшою мірою, ніж фактори етнічності, релігійності і т. д.

Толерантність має свій механізм самореалізації. Член суспільства як громадянський суб'єкт вказує на власну гідність через визнання

гідності іншого і знаходить в цьому підтвердження своєї власної політичної культури. Політична культура отримує характер суспільного розуму, який звужує сферу дії дискримінації по мірі того як все більша кількість громадян засвоює універсальні принципи і визнають їх своїми, що засвідчується конкретними формами їх конструктивної взаємодії. В суспільстві соціальної дискримінації складається атмосфера байдужості до універсальних критеріїв оцінки гідності людини. Якщо ж вони визнаються на словах, індивіди продовжують використовувати можливості свого положення для отримання привілеїв за рахунок інших.

Отже, ідентичність – це не просто одна з багатьох основних потреб людини, скоріше, це окрема категорія, яка лежить в основі всіх конфліктів.

Конфлікт ідентичності – це конфлікт цінностей, що є найбільш гострим і непримирним з усіх типів соціальних конфліктів. Різниця цінностей, їх трактування, ієрархії унеможлиблює нормальну взаємодію партнерів, так як партнери не мають єдиних критеріїв оцінки ефективності взаємодії. Співпраця стає неможливим, і взаємодія переростає в конфлікт.

Три основні фактори можна виділити як такі, що впливають на хвилю сучасних конфліктах ідентичності. По-перше, тенденція до «демократизації» в раніше авторитарних країнах надала регіонам та етноменшинам, за наявності, більше можливостей вільно відстоювати свої права груп. По-друге, зростає міжнародна стурбованість правами меншин, що, здається, у деяких випадках переважає занепокоєння щодо суверенітету. По-третє, залишається юридична прогалина для добровільного тлумачення змісту та носіїв прав на самовизначення. Насправді така ситуація може створити «юридичну ліцензію» на насильницький конфлікт ідентичностей, з порушеннями прав людини. Основою врегулювання будь-якого за силою конфлікту (або хоча б запобігання самих крайніх його форм) є визнання його учасниками ціннісного пріоритету – збереження єдності нації, незастосування військової сили, збереження життя людей, збереження сім'ї і т. д. Якщо для протиборчих сторін ці пріоритети незаперечні, то конфлікт не матиме руйнівні наслідки; учасники будуть шукати шляхи, які не здатні завдати шкоди цим пріоритетам.

Одне з питань, яке є в авангарді постконфліктних дискусій, полягає в тому, чи є консоціалізм чи центрипеталізм більш вигідними у виправленні та відбудові суспільства після конфлікту. Ці дві теорії були сформульовані, щоб допомогти країнам демократичним та неагресивним шляхом вийти з насильницького конфлікту, але обидві вони вирішують це завдання по-різному. Оскільки консоціалізм часто не в змозі вирішити будь-які давні поділи між етнічними групами, очевидно, що хоча теорія пропонує значну допомогу на короткостроковій стадії реструктуризації уряду, центростремілля слід використовувати для сприяння політичній цілісності та співпраці, забезпечуючи що всі етнічні групи мають право говорити в уряді без використання пропорційного представництва. Консоціалізм часто призводить до корупції багатьох еліт, політичного імобілізму та інтеграції повстанців до уряду через домінування націоналістичних організацій, що лише призводить до втрати політичної відповідальності та стагнації країни. Натомість центрипеталізм призводить до політичної поміркованості та компромісу між етнічними групами.

Розділ 4

ФЕНОМЕН РЕГІОНАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ІСПАНІЇ

4.1 Сучасні наративи галійської ідентичності

Іспанська нація що є «єдиною і відмінною водночас», була спочатку поставлена перед життєвоважливим для себе завданням пошуку найбільш адекватної формули збереження своєї єдності. Звідси стає зрозумілою особлива роль іспанської держави – інтегруючого стрижня іспанської нації і гаранта її єдності перед обличчям доцентрових настроїв регіонів.

Іспанія за свою багатовікову історію набула досвіду місцевого управління і самоврядування – на рівні муніципалітетів, провінцій і навіть історичних областей (приклад Манкомунітата – регіональний орган самоврядування Каталонії в першій чверті XIX століття), створення і діяльності регіональних партій і суспільно-політичних об'єднань. У період Другої республіки Каталонія і баскські провінції домоглися значних успіхів і отримали офіційне визнання своєї автономії в рамках єдиної іспанської держави. Свої проєкти автономних статутів розробили і інші області країни.

Аналіз регіоналізму і локалізму в Іспанії в історичній перспективі дозволяє зробити висновок про нерівномірність процесу структурування політичного простору (регіоналістські рухи виникають на «периферії» іспанської держави), а також оборотності даного процесу. Спроби децентралізації державного устрою в ході численних буржуазно-демократичних революцій в Іспанії закінчилися невдачею. Досвід створення і функціонування інституту регіонального самоврядування – каталонського Манкомунітата – виявився зовсім недовгим. Іспанська монархія визнавала як єдино можливу для країни модель централізованої унітарної держави. Протягом іспанської історії від Католицьких королів і до Альфонсо XIII, поваленого Квітневої республікою, корона була головним і по суті справи єдиним актором процесу структурування політичного простору країни,

здійснюючи централізаторську політику і прагнучи придушити, а в крайньому випадку, – послабити, партикуляристські тенденції.

Подібна тактика була повною мірою продовжена франкістською диктатурою. Місцеве самоврядування в провінціях і муніципалітетах в кінцевому рахунку було місцевим управлінням під жорстким і невсипущим контролем центральної влади – фактично державним регулюванням на територіальному рівні.

Смерть генерала Франциско Франко в листопаді 1975 року поклала початок демократичним перетворенням в Іспанії, які стали, за словами В.Л. Вернікова, «воістину тектонічними зрушеннями і проявилися в ланцюжку вивічених політичних кроків» [62]. Без усвідомлення того факту, що демократичні зміни стали справжніми тектонічними зрушеннями – адже була створена нова система державного управління, неможливо зрозуміти, як непросто йшов процес становлення держави автономій: розроблялися, організаційно оформлялися і випробували на практиці багато в чому нові для Іспанії принципи територіального управління – на рівні автономних і місцевих спільнот.

Доцільно відзначити особливу роль монарха в сучасних регіоналістичних процесах Іспанії. Конституція 1978 проголосила Іспанію парламентською монархією, а главою держави – короля. Головне значення інституту королівської влади в Іспанії полягає в тому, що король символізує собою єдність нації і спадкоємність історичних традицій. Невипадково конституційне формулювання говорить: король – «символ єдності і сталості, арбітр і примиритель в постійній діяльності установ» (стаття 56.1 Конституції) [81]. Це саме не данина традиції, а гарантія її збереження. Даний аспект має життєво важливе значення для єдності країни, де в силу історичних причин сильні регіональні відмінності. Тому не дивно, що роль монарха має в Іспанії не просто ритуальний, а й глибокий ідейно-політичний сенс: король виступає в якості символу єдності і наступності, як би персоніфікуючи спільність інтересів нації, сформованої з різних регіональних груп, які мають культурні, а іноді і лінгвістичні відмінності. Тому думка короля може мати вирішальне «третейське» значення при виникненні критичних ситуацій в житті країни, а також при вирішенні спірних політичних питань.

Значна участь іспанського монарха у формуванні владного і громадського політичного дискурсу. Так, виступаючи в національному

парламенті 19 червня 2014 року під час процедури приведення до присяги, Філіп VI, який вступив на престол після добровільного зречення свого батька короля Хуана Карлоса I, недвозначно висловився на користь «різної і різноманітної» Іспанії. Він заявив про різні форми «бути іспанцем» і дав відсіч агресивному регіональному націоналізму, процитувавши відому фразу великого іспанця Мігеля де Сервантеса, виголошену заголовних героєм його роману «Хитро-мудрий ідальго Дон Кіхот Ламанський»: «Тільки та людина підноситься над іншими, хто робить більше інших» [389]. І цей політичний посыл молодого монарха громадяни Іспанії почули і відчували.

Межрегіональна економічна нерівність є однією з найбільш актуальних та болючих проблем сучасної Іспанії. Автономні товариства розрізняються між собою не тільки за площею і чисельністю населення, а й економічно. В даний час до успішних відносяться столичний мегаполіс і його околиці, промислові лідери та інноваційні регіони – Каталонія, Наварра і Країна Басків, а також відносно благополучні і динамічні регіони – Арагон, Балеарські острови, Ла-Ріоха. Середньорозвиненими вважаються прибережні і внутрішні індустріально-аграрні регіони – Андалусія, Астурія, Валенсія, Галісія, Канарські острови, Кантабрія, Кастилія-Леон, Кастилія-Ла-Манча, Мурсія, Сеута. Найменш розвиненою залишається слабозаселена Естремадура. Кризові тенденції в Мелільї також дають право зарахувати тепер цю проблемну територію, яка страждає від напливу іммігрантів, до менш розвинутих регіонів.

Кардинальні зміни, які відбулися в країні в постфранкситський період, вплинули на зміст, інструментарій та механізм політики регіонального розвитку. Центральна влада, як і раніше, орієнтується на головний національний інтерес держави – збереження єдності і територіальної цілісності. Уряд в Мадриді незалежно від своєї партійно-ідеологічної приналежності ставить своїм завданням домогтися однорідного політичного і економічного простору країни, збалансованого розвитку всіх регіонів і зміцнення солідарності між ними, усунути нерівність між регіонами по комплексу різних показників і забезпечити рівноцінні умови і якість життя на всій національній території.

В результаті процесу децентралізації, зростання фіскального націоналізму і партикуляризму в окремих регіонах держава не

тільки втратило ряд інструментів регіональної політики (податкові, в першу чергу), передавши його на регіональний рівень, а й змушене погоджувати ті чи інші заходи економічної політики з регіональними (і місцевими) владою. Досить навести приклади (нехай і поодинокі) відмови місцевої влади дати дозвіл на розміщення на своїй території індустріального парку, незгоди регіональних влад з пропозицією центру побудувати той чи інший об'єкт транспортної інфраструктури в конкретному регіоні і так далі.

Протягом останніх років в суспільно-політичному житті країни йдуть дискусії про необхідність реформи місцевого самоврядування, в тому числі моделі фінансування місцевих громад. Це пов'язано з розпочатою в країні реформою автономних статутів, в широкому сенсі – реформою держави в цілому. Свою роль відіграють і процеси європейської інтеграції, досвід місцевого самоврядування в єдиній Європі.

Очевидно, що територіальне різноманітність не є винятковою особливістю Іспанії, проте воно відіграло особливу роль в її історії і в визначенні самосвідомості іспанців, які здавна відчували і продовжують відчувати досі сильну прихильність до місцевості, де народилися, – до своєї малої батьківщини (*patria chica*) [17, с. 102].

Цьому сприяє і лінгвістичне розмаїття країни. У сучасній Іспанії в п'яти з 17 регіональних автономних співтовариств поряд з іспанською (кастильською, кастельяно) статусом офіційної мови мають регіональні мови: в Каталонії офіційною мовою вважається також каталанська; на Балеарських островах – варіанти каталонської мови Балеарський і майоркін; в Валенсії – валенсійська мова як різновид каталонської; в Галісії – галісійська; в Країні Басків (Еускаді, баскська самоназва регіону) і частини Наварри – еускера. Навіть за межами країни мешканці Іспанії не завжди схильні представлятися іспанцями.

Серед вчених-іспаністів поширена думка, що на території так званої багатонаціональної іспанської держави склалися відповідно іспанський, каталонський, галісійський і баскський народи-етноси, при цьому останні три є національними меншинами. Дана точка зору має поширення також в середовищі експертів і чиновників Європейського союзу.

Галісія, як і Каталонія і Країна Басків, володіє особливою культурою, заснованій на власній мові. Але якщо в Каталонії і Країні Басків

протягом півтора століть сформувалися сильні регіональні ідентичності, в Галісії цього не сталося. Навпаки, в цьому регіоні протягом усього XX століття спостерігалася стійка прихильність центральному уряду. Регіоналістські організації, які з'явилися в Галісії на межі XIX і XX століть, не отримали будь-якої серйозної підтримки, на відміну від Каталонії і Країни Басків.

Слабкий прояв тяжіння до прояву регіональної ідентичності можливо пояснити, в першу чергу з точки зору історії. Так, Галісія характеризується ранньої інтеграцією до складу майбутнього єдиної іспанської держави. Уже в XIII в. її територія стала частиною кастильського королівства. Органи самоврядування, які зберігалися в Галісії аж до другої третини XIX ст., не відрізнялися самостійністю. Для цього регіону була характерна загальна для всієї Кастилії поступова централізація. В результаті в цій частині Іспанії не було такого ж значного інституційного елемента, як генералітет як в Каталонії або фуерос в Країні Басків, який би з глибини століть нагадував про відмінності Галісії від інших регіонів Іспанії.

Початок ствердження галісійської ідентичності припадає на другу половину XIX ст. Перший етап був пов'язаний з інтелектуальним напрямком, яке отримало назву «провінціалізм». Його суть полягала в спробі повернути Галісії статус єдиної провінції з єдиним адміністративним управлінням на тій підставі, що всі чотири провінції скасованого Галісійського королівства мають загальну культуру та історію [312, с. 185]. Серед діячів цього напрямку найбільший внесок в розвиток регіональної ідентичності вніс історик Мануель Мурга, який активно займався дослідженням минулого свого регіону. З-під його пера вийшла багатотомна «Історія Галісії» і ряд інших робіт. Проте варто відзначити, що Мурга писав свої праці іспанською [323, с. 61]. Відновлення позицій галісійської мови пов'язане з початком літературного відродження. Як і в Каталонії, інтелектуали, письменники і поети намагалися повернути до життя мову, який використовували на той час переважно в усній формі. У 1860 р. почали проводитися – поетичні змагання, а в 1863 було опубліковано твір, що став символом галісійського відродження. Це були «Галісійська пісні» Росалія де Кастро – поетична збірка, вперше видана повністю на галісійському мовою. Він породив інтерес до місцевої мови серед діячів культури і набуло особливої важ-

ливості для ідеології галісійських націоналістів, оскільки оспівував своєрідність регіону [392, с. 325]. Про значення цієї збірки говорить хоча б те, що дата її виходу – 17 травня – відзначається з 1963 року як день галісійської писемності.

Під час заколоту 1936 в Галісії франкистським військам майже не було надано спротиву, і провінція виявилася в руках повстанців з перших днів громадянської війни. Для Каталонії і Країни Басків перемога франкистів в громадянській війні стала важким випробуванням, адже до утисків з політичних мотивів, які охопили всю Іспанію, в цих регіонах додавалися і переслідування за прояв регіональної культури, чого не було в Галісії.

Серед трьох областей, яким першим вдалося схвалити свої автономні статuti – Країна Басків, Каталонія і Галісія, саме в останній склалася найбільш примітна ситуація в контексті політичного вираження регіональної ідентичності. У Каталонії і Країні Басків поступове відродження місцевої культури і отримання широкого самоврядування супроводжувалося перетворенням регіональних партій в домінуючу силу в політичному житті провінцій. Більшість місць в парламентах Каталонії і Країни Басків в кінці ХХ ст. займали регіональні партії («Конвергенція і Союз» і «Баскська націоналістична партія») [248, с. 62]. Слідом за ними зазвичай йшли соціалісти, які в деяких випадках мали можливість навіть посісти перше місце. Праві сили в Країні Басків зазвичай займали третє місце, а в Каталонії вони показували досить скромні результати. Таким чином, основне протистояння в цих двох провінціях йшло по лінії регіональних і лівих сил. Зовсім інша ситуація склалася в Галісії, адже в цій автономії місцеві політичні сили виявилися вкрай слабкими.

З моменту початку проведення виборів до місцевого парламенту (1981 р) більшість в ньому отримували консервативні праві партії. Більш того, лише один раз за період з 1981 по 2001 р. праві партії отримали менше половини місць в парламенті: в 1985 р., коли їх представники змогли зайняти лише 35 крісел (з 75), маючи при цьому найчисленніше представництво в цьому органі. Всі 1990-ті рр. «Народна партія» була основною силою в регіоні. Регіональні сили весь цей час не могли похвалитися високими результатами. На перших виборах в 1981 р. вони отримали чотири місця. Крісла були розділені між двома місцевими рухами. Коаліція «Соціалістичної партії

Галісії» (Partido Socialista Gallego) і «Національно-народного блоку Галісії» (Bloque Nacional-Popular Galego) отримала три місця, «Галісійські ліві» (Esquerda Galega) – одне. На наступних виборах в 1985 р. вони показали кращий результат – 15 місць, теж розподілених між трьома партіями, серед яких найбільш представницькою була «Галісійська коаліція» (Coalición Galega). Проте перші два місця з великим відривом зайняли філії загальноіспанських партій («Народна коаліція Галісії» – 34 і ІСПП – 22). Найбільшого успіху регіональні сили домоглися в 1997 році, коли «галісійському націоналістичному блоку» вдалося, випередивши соціалістів, посісти друге місце з 18 вибраними депутатами. На наступних виборах вони отримали вже однакове з ІСПП кількість місць – 17. А потім їх результати неухильно погіршувалися [205].

Ще одним із факторів що не призвів до формування регіональної ідентичності за прикладом Каталонії та країни Басків стали економічні умови.

Відповідно до теорії Ернеста Геллнера, «поява і зміцнення етнічних ідентичностей пов'язано з виникненням і розвитком індустріального суспільства» [30]. В цьому сенсі Галісія відрізняється від тих регіонів, які стали символом росту і розвитку регіональної ідентичності в Іспанії. В Каталонії і Країні Басків зародження і розвиток регіоналізму та націоналізму відбувалося паралельно бурхливому зростанню промисловості у другій половині XIX ст. Обидва регіони стали головними індустріальними центрами Іспанії, де було зосереджено понад 90 % іспанської промисловості. Галісія же в цьому плані залишалася переважно аграрною провінцією, де аж до середини XX ст. в аграрному секторі було зайнято більше половини населення. Тому фактор економічного розвитку регіонів слід вважати одним із найбільш вагомих, що впливають на формування регіональної ідентичності. Саме його Том Нейрн ставить «на перше місце у виникненні сильних регіональних ідентичностей. Це може бути пов'язане з тим, що одні частини країни випереджають у своєму розвитку інші або, навпаки, відстають від них» [397, с. 137].

Досить часто, проблема регіональних диспропорцій як одна зі складових відцентрових настроїв розглядається у науковій літературі в фокусі культурно-лінгвістичеських особливостей автономій. Однак в Галісії спостерігається інша тенденція. Незважаючи на те, що

мова і культура, як і раніше займають важливе місце при виробленні стратегії регіональних політичних сил, ці аспекти вже не відіграють визначальної ролі в їх мобілізації. З одного боку, звертаючись до досвіду Галісії, іспанський дослідник Хосе Нуньес [408, с. 44] і американський політичний соціолог Сідні ван Морган [480, р. 451] приходять до висновку, що галісійські автономісти вживають регіональну мову як інструмент мобілізації на підтримку досягнення автономії. Автори підтверджують своє припущення аргументом про схожість кастильського і галісійської мов, останній з яких, на відміну, наприклад, від баскського, легше використовувати в будь-якому соціальному контексті. З іншого боку, на прикладі Галісії і Уельсу С. ван Морган показує, що мова сам по собі не сприяє просуванню інтересів автономістських рухів і не веде до політизації питань, пов'язаних з проблемою мови, і до активізації прагнення цільової спільноти підтримувати ту чи іншу регіоналістську партію [480, с. 453]. Проте, на думку політолога, мова як і раніше важлива для розуміння динаміки регіонального націоналізму. Адже мова автономного співтовариства, або регіональна мова, є умовою ідентифікації громадян зі своїм регіоном [240, с. 113]. В роботі політолога М. Кітінга підкреслюється, що у галісійських регіоналістів немає єдиного бачення перспектив перетворення автономії в незалежну державу в складі Євросоюзу. Однак розглядається стратегія, згідно з якою регіони будуть займати визначальне місце у формуванні європейського вектора внутрішньої політики Іспанії [359, с. 39]. Автор вважає, що, на відміну від каталонського і баскського варіантів відцентровості, в галісійському відсутній символічний зміст націоналізму та радикальний план по перетворенню державного устрою. В цьому відношенні інтереси Галісії полягають в більш активній участі у виробленні і прийнятті рішень європейського напрямку політики Королівства.

Крім того, важливою відмінністю Галісії від Країни Басків і Каталонії була міграційна ситуація. Якщо два регіони, переживали бурхливий економічний розвиток, стикалися зі значним впливом іммігрантів з інших областей Іспанії, то в Галісії ситуація була іншою. Для цієї частини Іспанії протягом усього XIX і більшої частини XX ст. була характерна значна еміграція. В період з 1860 по 1960 рр. регіон покинуло близько мільйона людей. В результаті в Галісії був відсутній один з найважливіших факторів, який

сприяв розвитку регіональної ідентичності в Каталонії і Країні Басків, а саме побоювання за розмивання рідної культури через великий приплив мігрантів [439].

У той же час необхідно відзначити, що слабкість регіональної ідентичності не означає, що її місце автоматично займає загальноіспанська ідентичність. Досягнення загальноіспанських політичних сил в Галісії пов'язані в першу чергу з успіхами правих, консервативних партій. Саме свої традиційністю ці сили зобов'язані перемогам в Галісії, яка в значній мірі зуміла зберегти свою відданість традиціям і релігії.

4.2 Каталонія – регіон як суперник державі

Роль регіональної ідентичності відзначається як «передумова багаторівневого громадянства» [416, с. 476]. Регіональна ідентичність також розглядається як важливий інструмент, що навантажений соціальною та продуктивною силою у регіональному плануванні та розвитку.

В рамках правового підходу до концепту права народів на самовизначення існує поділ його на дві частини: зовнішнє і внутрішнє самовизначення. Зовнішнє самовизначення спочатку розробляється для вирішення проблем колоній і колоніальних країн, воно і передбачало утворення нових держав. Що стосується права на внутрішнє самовизначення, то воно відноситься до культурного, мовного та релігійного самовизначення етнічних меншин в разі їх існування всередині держав, в яких вони знаходяться. При цьому важливим аспектом є неможливість порушити територіальну цілісність держави або зазіхнути на його суверенітет. Фахівці виділяють ряд умов, при яких зовнішнє самовизначення для неcolonіальних територій можливо. Серед них «систематична дискримінація і порушення прав меншин з боку держави і більшості населення; неможливість вирішити подібні конфлікти політичним шляхом в силу того, що меншості не представлені в апаратах державного управління» [209]. Ні Каталонія, ні Країна Басків не підходять до категорії територій, які претендують на зовнішнє самовизначення.

Актуальність дослідження особливостей формування регіональної ідентичності саме на прикладі Іспанії і її неоднорідних

регіонів слід представити із тези Хуана Хосе Лінса про те що «Іспанія – це країна для всіх іспанців, національна держава для значної частини населення, і лише держава, а не нація для впливових меншин» [373, с. 37]. Ця теза не втратила актуальності і сьогодні. Адже питання – хто в рамках Іспанської держави є націями – існує і наразі, незважаючи на те, що іспанська Конституція дає відповідь на це питання, називаючи «Нацією» тільки іспанську націю. Наприклад, іспанські дослідники Жозеп М. Коломер, Франсіско Родрігес вказують на те, що «іспанцям так і не вдалося створити повноцінну національну державу, а також асимілювати всі етнічні групи в своєму складі, об'єднати регіони, зняти питання сепаратизму» [див. детал. 241].

Іспанія, одна з найстаріших держав Європи, в той же час являє собою «приклад незавершеного процесу побудови нації в силу територіальної різноманітності і значного впливу регіональної ідентичності» [355, с. 887].

Аналіз ситуації в Каталонії доцільно розпочати із історичного контексту. В Іспанії середньовічні фуерос (звід прав і привілеїв, який гарантував особливе становище Каталонії в рамках Іспанії) були скасовані після закінчення війни за іспанську спадщину. Це було пов'язано з тим, що Каталонія, як, втім, і інші регіони арагонської корони (Валенсія, Балеари і Арагон), підтримала противників Бурбонів і була вірним оплотом Габсбургів до останніх років війни. Обмеження торкнулися не тільки юридичної та адміністративної, а й культурної сфери. Були ліквідовані не тільки особлива каталонська правова система з переліком своєрідних інститутів, а й ряд місцевих традицій, а каталонська мова перестав використовуватися в системі управління [276, с. 11].

Остаточне завоювання Іспанією територій Каталонії відбулося в 1714 році. До теперішнього часу це національне свято Каталонії, або день Женців.

Протягом XVIII ст. Каталонія поступово відновлювалася після руйнівної війни за іспанську спадщину. Разом з тим, як зазначають історики, саме в цей час регіон почав поступово випереджати решту Іспанію в економічному сенсі. Це було пов'язано почасти з тим, що завдяки включенню в загальноіспанську систему Каталонія змогла активніше користуватися економічними можливостями,

які надавала іспанська колоніальна імперія. Однак основа сучасної промисловості Каталонії була закладена в другій чверті XIX ст., коли вона стала одним з найбільш розвинених регіонів країни.

Подальша історія демонструє нарастаючу партикуляризацію країни, яка найбільш яскраво проявляється в сепаратистських устремліннях історичних областей. При цьому процес дезінтеграції Іспанської імперії проходить в напрямку від периферії до центру: спочатку відділилися Нідерланди, Португалія та італійські землі, а в середині XVII ст. спробу сецесії зробила Каталонія. У XIX ст. Іспанія втратила всі свої заокеанські колонії. До початку XX ст. її територія повернулася в колишні локалізовані півостровом кордону, проте процес дезінтеграції на цьому не зупинився. Ортега-і-Гассет вважав, що «ущільнення колись займаного імперією Габсбургів простору до меж півострівної держави призвело до ерозії національної самосвідомості іспанців і дало поштовх партикуляристських тенденцій вже в середині самої Іспанії» [412, с. 47].

Середина XIX ст. стала часом не тільки економічного підйому для цієї області Іспанії. Саме тоді розпочався розквіт культурного життя, так зване «Каталонське відродження». Цей процес був пов'язаний з ростом інтересу до каталонської літературної мови серед письменників і поетів, які в 1859 р. відродили середньовічне поетичне змагання – «Гри кольорів».

Каталонське літературне відродження XIX ст. «Renaixença стало частиною каталонського регіоналістського руху – каталанізму. Його відрізняли вплив європейського романтизму, захоплення шотландськими філософією і літературою, симпатія до Шотландії в її протистоянні з Англією. Зростаючі структурні відмінності між Каталонією, що індустріалізована і переважно аграрною внутрішньою Іспанією укупі з економічними наслідками іспано-американської війни 1898 р. викликали сплеск регіоналістські настроїв. Причини невдач каталонські підприємці і політики були схильні бачити в кризі іспанської держави, керованої з Мадрида. Сформована двопартійна система (ліберали і консерватори) не припускала вагомої участі регіональної буржуазії в прийнятті рішень і робила необхідним створення місцевих політичних партій націоналістичного спрямування» [154, с. 39].

Поступово процес культурного відродження в Каталонії охопив і політичну сферу. Каталонська політична еліта довгий час була

залучена швидше в загальноіспанське політичне життя. В Іспанії Барселона займала особливе місце і змагалася за столичний статус з Мадридом. Можна сказати, що в XIX ст. політичній еліті Каталонії вдалося вийти на перші позиції в країні, коли за часів першій Республіки її першим президентом став каталонець, прихильник федералізації країни, Франсиско Пі-і-Маргаль. Однак політичний рух, що ставив своїм завданням отримання автономії, виникло лише в останні десятиліття XIX ст.

Багато в чому це пов'язано з економічним розвитком регіону. Ще в 1830-х роках представники регіональної буржуазії активно підтримували Мадрид, але до кінця століття великі підприємці стали фінансувати регіоналістські сили. Д. Конверсія пов'язує це перш за все з «нездатністю Мадрида забезпечити захист іспанського ринку від іноземної конкуренції» [276, с. 40]. Нездатність Іспанії захистити залишки своєї колоніальної імперії в війну 1898 ще більше знецінювала значення центрального уряду в очах каталонських промисловців. Культурний підйом і розчарування місцевої буржуазії в здатності Мадрида забезпечити її інтереси і стали тим ґрунтом, на якій розцвіли ідеї каталонської автономії.

В кінці XIX – початку XX ст. почався процес поступової децентралізації влади в Іспанії. Уже в 1898 р. на з'їзді представників каталонської буржуазії і інтелігенції була прийнята програма регіоналістського руху, що стала в 1901 р. основою політичної платформи нової партії «Ліга регіоналіста». Були висунуті вимоги надання каталонським провінціям автономії і створення свого уряду, зрівнювання в правах каталанської і кастильської мов. На відміну від каталанізму XIX ст., «який вважав Іспанію нацією, а Каталонію – батьківщиною, «Ліга» висунула нові гасла: «Каталонія – нація, Іспанія – держава!», «Вільна Каталонія у великій Іспанії»» [154, с. 40].

Лідери «Ліги» Франсеск Камбо і Енрік Прат де ла Ріба відкрито заявили про загальноіспанські домагання каталонської політичної еліти, про її наміри брати активнішу участь в управлінні державою, домагаючись не просто політичної, а духовної гегемонії. Йшлося про новий світогляд, який Каталонія може і повинна дати Іспанії, про перетворення Іспанії в душі каталонських цінностей. У цьому контексті стає зрозумілим гасло «Зробимо Іспанію Каталонією!», тобто перетворимо Іспанію «корупції та красномовства» в ділову і творчу

країну [66, с. 83]. На цьому етапі конфлікт Каталонії з центром, історично носив політико-управлінський характер, все сильніше набуває ознак політико-інституційного конфлікту: регіон не заперечує територіальну цілісність держави, але все активніше висловлює невдоволення якістю державного управління, порядком політичного представництва в країні і що склалася моделлю міжтериторіальних відносин.

Партія «Ліга регіоналіста» неодноразово домагалася електоральних успіхів на місцевих і загальнонаціональних виборах, а її лідери працювали в іспанському уряді як міністри фінансів і економічного розвитку.

У 1914 р. Мадрид схвалив створення Каталонської співдружності (La Mancomunidad de Cataluña), дозволивши провінціях одного регіону координувати зусилля для вирішення загальних проблем. Для цього створювався рада депутатів від каталонських провінцій, який повинен був займатися адміністративними, освітніми і культурними питаннями [314, с. 36]. Слід зазначити, що роки існування цього органу особливо активно розвивалася місцева культура. Керівним органом нового інституту регіонального управління стала складалася з депутатів провінційних рад регіону генеральна асамблея. Розпочав роботу рада Манкомунітата, куди увійшли управління доріг і портів, культури і освіти, сільського господарства і служби лісонасаджень, соціальної допомоги і охорони здоров'я, телефонної мережі, гідротехнічних та залізничних споруд, соціальної політики, фінансів. Була розгорнута підготовка проекту статуту, який передбачав надання регіону законодавчих повноважень, проте проект був відкинтий національним парламентом. Однак встановлення диктатури М. Примо-де-Рівери перекреслило ці досягнення по децентралізації Іспанії.

Звісно ж, що саме зростання регіоналістські рухів в Каталонії і Країні Басків на рубежі XIX–XX століть, надання королівським декретом 1913 року обмеженої автономії Каталонії (створення Манкомунітата), а потім і успіхи регіонів в боротьбі за автономію в період Квітневої республіки (зокрема, розробка, а у випадку з Каталонією і Країною Басків і прийняття, статутів, які надавали кожному з регіонів права автономної області) стали однією з причин встановлення в Іспанії XX століття військово-монархічної диктатури Примо де Рівера і режиму генерала Франко. Загроза сепаратизму здавалася

багатом іспанським державним і політичним діячам не меншою, ніж комуністична загроза. Свідчення цього – стало хрестоматійний вислів лідера правих монархістів, міністра економіки в уряді Прімо де Рівера Хосе Кальво Сотело про те, що він вважав за краще б Іспанію червону Іспанії роздробленою.

Обговорення та просування реформи у сфері надання автономії історичним областям Іспанії викликали не менше запеклі суперечки в кортесах, ніж з питання аграрної реформи – давньої і надзвичайно болючої для країни.

Так, внесений до установчих кортеси в травні 1932 року проект закону про автономію Каталонії, який отримав серпні 1931 р. схвалення на плебісциті в Каталонії, був значно змінений парламентською комісією відповідно до Конституції Другої республіки. З нього виключили будь-яке згадування про «федерації народів Іспанії», а також визначення Каталонії як автономної держави в рамках іспанської республіки.

Однак і в скорегованому вигляді він викликав невдоволення деяких депутатів. Подібне негативне ставлення в стінах іспанського парламенту і за його межами по суті справи було частиною антиреспубліканського руху, тим більше що провідною політичною силою руху за автономію Каталонії стають створена в тому 1931 р. партія «Ескерро республікана» (Каталан. Esquerra Republicana de Catalunya, ERC – партія лівих республіканців Каталонії).

Наступним етапом в історії Каталонії став період Другої республіки, коли регіон зміг добитися значної автономії.

У вересні 1932 року проект автономного статуту Каталонії з численними поправками (його остаточний текст містив 18 статей замість колишніх 52) був, нарешті, прийнятий 314 голосами проти 24. Каталонія проголошувалася автономним регіоном в рамках іспанського «інтегрального» (складеного) держави, яка визнає автономію муніципалітетів і регіонів, згідно з республіканською Конституцією одна тисячі дев'ятсот тридцять першого року [275, с. 193].

Для розвитку каталонського національного руху чорним періодом стали роки після громадянської війни, так як франкістський режим прагнув боротися з усіма проявами сепаратизму, в тому числі з національною мовою і традиціями. Франкізм, ідеалом для якого вважалася Іспанія епохи Католицьких королів, запозичив, зокрема,

нехай в кілька спрощеній формі, ідеї Хосе Ортеги-і-Гассета про те, що підйом регіоналістські і сепаратистських рухів в Каталонії і Країні басків став логічним наслідком кризи Кастилії, її нездатності належним чином управляти країною. Висновок запрошувався сам собою – потрібно відновити велич Кастилії. Націоналізм і сепаратизм були загрозою для втілення мрії диктатури про велику, єдиної і неподільної Іспанії («España una, grande y libre»), керованої з центру.

«Ліга регіоналісти» підтримала державний переворот, проте і каталанізм відчув на собі політику заборон і обмежень диктатури. Відомо, що в Каталонії новий режим поставив на високі відповідальні посади в основному представників ультраправих і вихідців з інших регіонів. Карлос Секо Серрано, професор Королівської академії історії впевнений, що франкізм зробив величезну помилку в відношенні, наприклад, каталанізму: «Замість того щоб розкрутити і вітати проіспанський каталанізм, розуміючи його як збагачення образу Іспанії та іспанської реальності, вони поспішили зробити Каталонію – її сутність, її ідентичність – несумісною з ідеєю Іспанії, пов'язаної зі знаменитим «хрестовим походом» [260, с. 91].

Історія консервативного каталанізму в 1930-і роки є, за словами Серрано, «історією повільного і болісного політичного самогубства, яке призвело каталонських правих до підпорядкування воюючим іспанським правим і до політичного безпліддя в державі, які останні збудували услід за своєю насильницької перемогою [260, с. 121].

У Каталонії підйом націоналістичних почуттів в період франкізму пов'язують зазвичай з утиском мови і культури. Рушійними силами опору ставали ліві рухи і церква. яскравим прикладом є позиція абата монастиря Монсеррат – важливого культурно релігійного центру Каталонії, який був покровителем національної культури. З 1960-х рр. під його егідою видавалися книги на національній мові. У політичному плані провідну роль зайняла Об'єднана соціалістична партія Каталонії (ОСПК) [276, с. 130].

Велике значення мали й громадські неформальні об'єднання: рух скаутів, туристів, об'єднання сусідів і т. д., які культивували любов до регіону. Д. Конверсія відзначає їх схожість з традицією кінця XVIII в. – «новим відкриттям» (rediscovering) краси сільській місцевості [276, с. 134]. Все це відбувалося спонтанно в різних куточках регіону без участі зовнішньої організуючої сили [352]. Але до кінця

1960-х рр. по всій Іспанії політична опозиція франкізму початку організовуватися в широкі коаліції. У Каталонії подібним формуванням стала Каталонська асамблея (Asamblea de Catalunya), яка виникла в 1971 р. Вона включила в себе і ліві групи: ОСПК, Соціалістичний рух Каталонії (Moviment Socialista de Catalunya), і праві: Демократичний союз Каталонії (Unión Democrática de Catalunya), а також окремі групи лібералів, націоналістів, демохристіанських діячів [393, с. 68]. Всіх їх об'єднала спільна програма, яку можна звести до трьох елементів: амністія політичних ув'язнених, гарантія громадянських свобод і прав, відновлення Автономного статуту Каталонії 1932 р. [491, с. 111].

Однак в роки так званого «другого франкізму» (після 1957 року) відбувається поступове пом'якшення режиму, і каталонська культура знову отримує можливість розвиватися вільніше, хоча і в обмежених рамках. До 1975 року більшість політичних організацій, що боролися за права Каталонії, що не проголошували своєю метою створення незалежної держави. Можливо це відбувалося тому, що місцева буржуазія, борючись з Мадридом за свої привілеї в рамках Іспанії, побоювалася, що в разі відокремлення влада в новоспеченій державі можуть отримати ліві сили, тому центральна влада сприймалася як засіб боротьби з соціалістами різних груп.

Новий етап відносин Мадриду і Каталонії настав в 1978 р., коли була прийнята нова конституція країни, що гарантувала широкі автономні права регіонах. Їх в 1979 р. закріпив Автономний статут Каталонії, який до цього дня регламентує роботу місцевого уряду (Женералітата), що включає в себе законодавчу і виконавчу владу.

Таким чином, як вказує Д. Конверсія, «каталонізм спочатку відродився як культурне явище серед широких верств населення і лише потім, у міру пом'якшення режиму, придбав політичні відтінки [276, с. 140].

Політика центральної влади з урегулювання міжнаціональних відносин в країні в постфранкістський період в цілому здійснювалася за декількома напрямками. Це відбувалося в процесі політико-інституціональної еволюції держави автономій в напрямку федералізації під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Головні з них – європейська інтеграція і удосконалення державного управління в умовах передачі більшого об'єму повноважень від центру до регіонів.

Державна політика регіонального розвитку спрямована на скорочення територіальної нерівності та регіональних диспропорцій, на територіальне об'єднання, яке буде покликане слугувати зниженню конфліктності і закріпленню колективної єдності і духу солідарності, зменшенню гостроти фіскального націоналізму який має тенденцію до підйому в роки економічної кризи.

Створення, інституціалізація та розвиток багатосторонньої співпраці автономних спільнот з центром на противагу двостороннім відносинам, наприклад поява інституту галузевих нарад і формат конференцій голови центрального уряду та глав виконавчої влади регіонів, мало на меті розвиток держави автономій шляхом кооперативної співдружності.

Фактично, історичні постаті визначили взаємовідносини у деструктивному напрямку між Каталонією та Іспанією. Це король Філіп V, який остаточно приєднав до Іспанії землі Каталонії та Франсіско Франко, адже саме при режимі Франко каталонці поплавилися автономією. Каталонці ці часи добре пам'ятають. І, до речі, попереднього прем'єра Рахоя вони називали нацистом і послідовником Франка, бо він з цієї ж партії, яку заснував диктатор і так само жорстко реагував на будь-які прояви регіональної ідентичності каталонців. Всі ці історії з життя Каталонії пояснюють, чому за незалежність виступають не тільки популісти і люди середнього класу, але і наукова еліта, студентство. Історична пам'ять у каталонців сильна. Але чому за стільки років спільного і успішного існування сепаратизм прокинувся саме зараз? Однією із головних причин – фінанси і бажання отримати більш широкі права. Каталонці хочуть широкої автономії, яку, до речі, вже домігся один іспанський регіон – Країна Басків.

Демократичний транзит Іспанії передбачав побудову держави протилежну центристській територіальній моделі Франко. Асиметрична територіальна модель – це держава «національних автономій» [81].

Основний закон надає регіонам які мають територіальну, історичну, економічну та культурну спільність – право на самоврядування. Таким чином було створено 17 автономних спільнот, в основі яких збережено попередній історичний принцип поділу країни на провінції, а не етнічний чинник. Слід уточнити, що наразі 8 вісім автономних спільнот визнали себе національностями – Андалусія, Арагон, Валенсія, Галісія, Каталонія, Країна Басків, Балеарські

та Канарські острови, що відображено в їх автономних статутах. В той же час, в статті 145 Конституції Королівства Іспанія зазначено «1. Ні в якому разі не допускається федерації автономних співтовариств. 2. Статути можуть встановлювати умови і порядок, при дотриманні яких автономні співтовариства можуть укладати між собою угоди для управління і надання допомоги їх власним службам, про характер і цілі яких будуть повідомлені Генеральні кортеси. В інших випадках угоди про співпрацю між автономними співтовариствами полягають тільки з дозволу Генеральних кортесів» [81].

Більшість нових автономій мають свою основу в традиційних областях, але повного збігу з ними немає: наприклад, Стара Кастилія і Леон об'єднані в одну автономію – Кастилія і Леон, при цьому Кантабрія відокремилася від Кастилії, провінція Мадрид також стала окремим регіоном, яким вона, звичайно, ніколи раніше не була, провінція Альбасете відокремилася від Мурсії і приєдналася до Кастилії – Ла Манчі і т. д. У цьому позначилася, очевидно, політична і економічна кон'юнктура, гра інтересів, властива того історичного моменту.

Інший рисою іспанського автономізму є фундаментальна асиметрія. В Конституції у 1978 році було передбачено утворення автономій різними шляхами: так званий «швидкий шлях» (згідно зі ст. 151) призначався для тих областей, які вже мали автономію раніше, в період Другої Республіки, «повільний шлях» (відповідно до ст. 143) – для всіх інших [81].

За першими до моменту прийняття конституції вже були визнані автономні права та засновані органи управління («предавтономії»). Надалі вони, а також кілька інших автономій отримали найменування «історичних». Обсяг повноважень, якими володіють автономії, також неоднаковий. Тому в Іспанії досить поширені висловлювання про те, що в країні є області і народи «першого і другого сорту».

Так склалася своєрідна специфіка сучасного іспанського адміністративного устрою, в якому все області (і два міста з особливим статусом) автономні – як відомо, в інших системах слово «автономний», як правило, вказує на особливі права самоврядування будь-якого регіону, відмінні від регіону зі звичайним статусом.

У зв'язку з автономізацією нерідко постає питання про поліетнічність іспанського суспільства, і якщо така існує – про те, які саме

етноси входять до його складу. У числі «народів Іспанії» традиційно було прийнято виділяти, крім «власне іспанців», також каталонців, галісійців і басків (вони якраз відповідають «історичним співтовариствам» або «національностей»), який отримав автономію у 30-ті рр.).

У той же час етнолог А.Н. Кожановський в своїх виступах і публікаціях наполягає, що для самих жителів Іспанії таких «етносів» не існує і насправді «вони існують як регіональні спільноти, так само як є мурсійці, кантабрійці і т. д. [76, с. 65].

Підтвердження своєї позиції вчений бачить, зокрема, як раз в тому, як протікав процес формування автономій: «Межі нових автономних утворень були встановлені відповідно до волі місцевого населення, проте процес територіальної «автономізації» не звівся, як можна було б очікувати, до областей розселення нацменшин (...); кордони новостворених автономій практично ніде не збіглися з кордонами етнолінгвістичних ареалів, повсюдно розрізавши їх на частини і часто з'єднавши в межах однієї «спільноти» землі, населені різними етносами» [75, с. 6].

На думку І. Прохоренко «регіональна свідомість сучасних іспанців не є щось спочатку і жорстко заданий фактом народження в певній місцевості. Організація національного політичного простору країни передбачає не тільки можливість змін в територіальній ідентифікації, а й реальність набуття іспанцями множинної ідентичності, її інклюзивний характер. Можна народитися в одному місці, проживати в іншому, вчитися в третьому, знайти свою «другу половину» в четвертому і т. д. При цьому множинна самоідентифікація жителів Іспанії поєднується з відчуттям себе також і європейцями, частиною західної спільноти, представниками іспаномовного світу і громадянами світу взагалі» [154, с. 37].

У випадку Каталонії доцільно розглядати саме вертикальний конфлікт, суб'єктами якого виступає центр та субнаціональний регіон, саме у широкому історичному контексті формування просторово-територіальної ідентичності з яскраво вираженими культурними та етнічними складовими, прагненням територіальної групи різного ступеня етнічної, культурної, політичної та фінансової автономії території у межах держави. і, нарешті, вимога відокремлення владою території, що має політичний та адміністративний статус широкої автономії в децентралізованій державі. Таким чином, цей

вид територіальної одиниці, позиціонується не як певна територія, а виступає саме територіальною політичною спільнотою, крім того, ця спільнота чітко усвідомлює свою колективну, а саме регіональну ідентичність, здатна до формулювання своїх інтересів та проголошує свої права, і не просто на розширення автономії, а безпосередньо на відокремлення.

Таким чином, сторонами конфлікту є центральний уряд та регіональна влада сучасної Каталонії. Виникає питання: чому жителі Каталонії (принаймні деякі з них) визнають Іспанію державою (національною державою), але вважають не Іспанію, а Каталонію нацією для себе?

Іспанська модель сепаратистських рухів пов'язана крім історичних, також із причинами економічно-фінансового походження. Складна система децентралізації склалася в сфері оподаткування. Неминуче існування економічних диспропорцій між регіонами, змусило іспанську владу створити інструмент регулювання даної проблеми.

З метою досягнення економічної рівноваги з прийняттям Конституції було створено міжтериторіального компенсаційний фонд (1980), перерахування якого нівелювали економічних дисбаланс між регіонами. Інвестування фонду повинно було здійснюватися за рахунок певного відсотка з податків спільного ведення автономій і центру, а також виключного ведення іспанського уряду. Єдині автономії, які підпорядковувалися загальним правилом є Країна Басків і Наварра, які отримали право самостійного збору всіх податків і передачі певної частини державі.

Система інвестування міжтериторіального фонду була конкретизована до 1990 року, неминучим стало ранжування регіонів на бенефіціаріїв (реципієнтів) і донорів (Андалусія, Астурія, Галісія, Мурсія, Кастилія-Ла-Манча, Канарські острови, Естремадура, Кастилія і Леон і Кантабрія) [305, с. 14].

Такі відмінності породжували заперечення з боку більш розвинених іспанських регіонів, таких як спільнота Мадрид і Каталонія. Влада останньої зіграла важливу роль у розвитку децентралізації іспанської фінансової системи і системи оподаткування. Завдяки активній участі каталонських властей в створенні Органічних законів про фінансування автономій і окремими угодами каталонських

і іспанської влади, регіонах і Каталонії вдалося отримати право отримувати доходи з 35 % надходжень від ПДВ та 1/3 від прибуткового податку, зібраного на всій території, а також 40 % від акцизів на алкоголь, тютюнові вироби і автомобільне паливо.

Проте, ці маленькі перемоги не вирішували проблеми регіональної економічної асиметрії. Регіони-донори віддавали більші суми до Фонду і, природно, отримували менші дотації з боку іспанської держави. До 2001–2005 рр. аналіз економіки ряду автономних співтовариств, як Мадрид, Каталонія і Балеарські острови, показав виражений дефіцит в їх фінансуванні з боку держави [155, с. 83].

Як вірно зазначає Рахмайлов В.В.: «Каталонія стала однією з перших іспанських провінцій, де було проведено індустріалізацію і розвивалося промислове підприємництво. Метою промислового розвитку було створення відповідних механізмів централізації, але в підсумку вийшло навпаки. Зараз це найбільш розвинений регіон королівства, який вважає решту іспанських територій збитковими в економічному відношенні. Значні прибутки регіон отримує також за рахунок туристичних комунікацій. Значна кількість чинників стосується також етнокультурної ідентичності, яка позиціонована на основі заперечення загальноіспанських цінностей мистецтва та культури загалом» [156, с. 85].

Цей факт став основним аргументом в риториці місцевих націоналістичних каталонських сил з питання реформи держави автономій. До нього приєдналися такі аргументи: повага національного розмаїття, прийняття нових зовнішньополітичних реалій (членство Іспанії в ЄС), розширення прав автономії у зовнішньополітичній діяльності в рамках європейської політики «Європа регіонів». Ці положення стали центром дискусії в 1999–2004 рр. Дискусій про подальшу долю держави автономій і її якісної реформи.

Один з основних питань, яке постає перед регіоном при його прагненні до незалежності – це правовий аспект: яке юридична обґрунтування процесу відділення, як його проводити, на основі яких законів.

Спочатку Каталонія намагалася прийняти в 2006 р. новий автономний статут, в 122-й статті якого визначалося право провінції самої організовувати і проводити референдуми [298, с. 84]. Конституційний суд Іспанії в 2010 р. погодився з тим, що більша частина проекту відповідає конституції, проте 14 статей не будуть пройшли

цей критерій, і такий варіант статуту не був схвалений. Потім в січні 2013 р. парламент Каталонії ухвалив «Декларацію незалежності і права рішення за каталонським народом». У ній обґрунтовувалося право населення регіону визначати своє політичне майбутнє на основі дев'яти принципів: суверенітету, демократичної легітимності, прозорості, діалогу, соціальної єдності, європеїзму, законності, верховенства парламенту, загальної участі [437]. Все це, на думку законодавців регіону, має обґрунтовувати право Каталонії на проведення референдуму. Конституційний суд Іспанії відмовився визнавати таке право за Каталонією. Головним аргументом стало посилення на основний закон держави – конституцію. З одного боку, вона гарантує широкі права автономії для регіонів Іспанії (ст. 3), їх культурну та мовну самобутність (ст. 4). З іншого, вона не дає їм право влаштовувати референдуми і «народні консультації», які залишаються «виключно» в сфері компетенції держави (ст. 149. 32а) [81].

Незважаючи на це, в Каталонії в листопаді 2014 р. пройшла так звана консультація з питання про незалежність, більшість висловилися за відділення від Іспанії. Однак в практичному сенсі голосування не мало ніяких наслідків.

З точки зору Мадриду, національний рух в Каталонії є сепаратистським. Існує декілька ресурсів сепаратизму, в тому числі соціокультурні, економічні і політичні. Одним з найстаріших ресурсів, на який опирається національний рух, є успішне конструювання «давньої суверенної нації» на противагу тим факторам, які об'єднують іспанців.

Найважливіший політичний ресурс каталонського руху за самовизначення – політична система автономії. У сучасній Каталонії діє кілька впливових політичних партій. Всі вони одночасно залучені в три конфлікти:

«Спільно – проти центральних органів влади; проти місцевих «проіспанськи» налаштованих груп; один проти одного – на основі відмінностей ідеологій і групових інтересів» [337, с. 134]. Слід зауважити, що до 2000-х рр. переважаючим був помірний регіоналізм. Більш радикальною каталонська партійна система стала в 2004 році, коли до влади в Мадриді прийшла Іспанська Соціалістична Робоча Партія (ІСРП), більш схильна до поступок у відношенні до регіонів.

Крім історичних, правових, економічних чинників, що виступають конфліктогенами між центром і регіонами в Іспанії, доцільно

також виділити ще такі фактори як відношення до монархії, релігія та політика пам'яті.

Ставлення до монархії в епоху консолідованої демократії, як і раніше роз'єднує соціум. Частина громадськості вважає, що такий «конфліктогенний країні, як Іспанія, необхідний арбітр, модератор, здатний в складних умовах забезпечити соціальну рівновагу. Цій точці зору протистоїть позиція супротивників монархії, які вважають її застарілим інститутом, що перетворився на анахронізм. Вони задають питання, навіщо оплачувати витрати на структуру, представники якої далекі від реальних проблем населення і з'являються тільки на офіційних церемоніях [362, с. 63]. Проблема довгий час залишалася на периферії суспільного життя. Однак в останні роки правління Хуана Карлоса його рейтинг різко впав через численні скандали в королівській родині. Під час зречення Хуана Карлоса (червень 2014 р.) по Іспанії прокотилися багатолюдні маніфестації прихильників республіки. Таким чином, «дрімаюча проблема» на час вийшла на авансцену великої політики.

Подібно розгортаються події і з іншим типовим для Іспанії конфліктом – між ревними католиками і громадянами світської культури. Церква визнала перехід Іспанії до демократії, конституція зафіксувала її відділення від держави. У традиційно католицької Іспанії розвивається процес секуляризації. Проте проблеми освіти, шлюбу, сім'ї, регулювання народжуваності постійно стають предметом гострих дискусій. Так, під час правління ІСРП (2004–2011 рр.) Конференція іспанських єпископів не раз організовувала багатолюдні маніфестації проти виключення католицизму зі списку обов'язкових шкільних дисциплін, спрощення процедури розлучень, дозволу одностатевих шлюбів, кваліфікуючи ці реформи, як «підривають підвалини». За словами іспанського автора К. Елорде, організувавши ці маніфестації, церква «продемонструвала величезну здатність до мобілізації, більшу, ніж мають профспілки» [293, с. 108].

Ще гостріша проблема, яка була, здавалося б, відсунута на задній план за часів транзиту, але про яку голосно заговорили десятиліття по тому – ставлення до історичного минулого (починаючи з Народного фронту і громадянської війни). У 2005 р. уряд ІСРП прийняв так званий Закон про історичну пам'ять. Закон різко засуджує франкістський режим, наказує ліквідувати пам'ятники каудильйо

і меморіальні дошки, присвячені його пам'яті, визнає незаконними всі судові процедури, які призводили до розстрілу республіканців (при цьому згадується, що масові розстріли використовувалися в 1936–1939 рр. обома воюючими сторонами). Закон зобов'язує місцеву владу розшукувати і розкопувати братські могили репресованих, встановлювати їх особистості і передавати прах родичів. У країні живе безліч дітей і онуків учасників громадянської війни, нащадків катів і жертв, і тому суспільство знову на деякий час розділилося на «білих» і «червоних». Одні стверджували, що уряд соціалістів розкриває рани минулого, інші, що заліковує ці рани. Безумовно, ця проблема хвилює не все суспільство. Багатьом байдужі події 80-річної давності.

В ході становлення і консолідації демократії ліві і праві, слідуючи логіці політичного прагматизму, обходили стороною вкрай болючу проблему ставлення до минулого. В офіційному політичному світі довгий час існувало свого роду табу на її обговорення (хоча прості люди про неї ніколи не забували, а вчені суспільствознавці її досліджували). Співпраця між правими і лівими здійснювалося в рамках так званого негласного пакту забуття. Механізм люстрацій, подібний до того, який мав місце в ряді країн Центральної та Східної Європи, в Іспанії задіяний не був. Ніяких судових переслідувань представників франкістської еліти не здійснювалося. Реформи А. Суареса спрямовувалися переважно проти інститутів. Представники старої еліти або залишалися в структурах управління, або знаходили інше місце роботи, або йшли у відставку. Колишні прихильники диктатури зберегли легальні можливості для пропаганди своїх поглядів.

Провідні ліві організації, щоб запобігти кровопролиттю, відмовилися від наміру мститися і зводити рахунки. Їх поведінка визначалася також своєрідністю ситуації перехідного типу, що характеризувався тим, що можливість їх легального і вільного функціонування визначалася волею команди А. Суареса. Сам характер переходу до демократії – домовленості і угоди між франкістами і антифранкістами – створював перешкоди, хоча і непереборні, для покарання винних і відновлення історичної справедливості. Якщо в післявоєнних Німеччини, Італії, Франції антифашизм став наріжним каменем легітимації нової, демократичної політичної системи, то в Іспанії цього не сталося. Антифранкізм не перетворився на фундамент політико-ідеологічної платформи блоку сил, які будували нову

Іспанію (уряду соціалістів в 1982–1996 рр. Продовжували політику пакту забуття). У той же час велика частина правих також відмовилася від створення образу ворога в особі лівих сил.

В кінці 1990-х років, коли почалося широке обговорення цієї проблеми, з'ясувалося, що багато людей, перш за все лівих поглядів, відчувають глибоке розчарування і образи через те, що винні в злочинах франкістської диктатури залишилися безкарними, а заслуги тих, хто боровся проти неї, чи не визнані і по гідності не оцінені державою. Постраждалим в роки диктатури і їх сім'ям не було відшкодовано збитків – політичний, правовий, морально-етичний, економічний. По суті, політика забуття недавнього минулого (до речі кажучи, що відрізняє Іспанію від багатьох країн, які пережили в ХХ столітті диктаторські режими, де злочинні діяння і принаймні частина їх авторів були засуджені) ставила на одну дошку катів і їх жертви. Деякі політологи назвали подібний підхід «інституціональним управлінням пам'яттю», спрямованим на забуття минулого в ім'я легітимізації теперішнього [286, с. 156].

Іспанські дослідники проблеми регіональної ідентичності і регіональних рухів підкреслюють політизацію питання боротьби за самовизначення каталонців і басків. На їхню думку, досить часто борються тільки партії, а не місцеве населення: підтримка сепаратистів не складає і половини населення. Наявність націоналістично налаштованого уряду в обох регіонах і Каталонії, і Країні Басків ще не говорить про прагнення до незалежності, а лише до певної частки самовизначення. При цьому сплеск сепаратистських настроїв в Каталонії пов'язаний з корупцією і міжпартійними взаємовідносинами в самому уряді, і ніяк не ілюструє сплеск серед населення [364, с. 159]. Але події в Каталонії в 2017 році та 2019 роках спростовують цю тезу.

Незважаючи на прагнення прихильників відділення Каталонії інтернаціоналізувати конфлікт між центром і автономним співтовариством, ЄС завжди вважав цей конфлікт внутрішньою справою Іспанії. Керівництво Європейського Союзу неодноразово заявляло, що в разі отримання незалежності Каталонії доведеться встати в кінець черги кандидатів на вступ до ЄС, домогтися відповідності всім необхідним критеріям майбутнього членства і головне – подолати вето Іспанії, яка завжди буде противитися вступу незалежної Каталонії в європейське інтеграційне об'єднання.

Проте уряд К. Пучдемона призначив референдум про незалежність Каталонії в червні 2017 р. За запитом центрального уряду даний референдум був визнаний Конституційним судом незаконним, однак він все ж відбувся 1 жовтня. Референдум був проведений не у всіх населених пунктах автономії і з численними порушеннями. Зіткнення учасників голосування з цивільними гвардійцями, які прибули в Каталонію за рішенням центральної влади, широко висвітлювалися в іспанських та іноземних засобах масової інформації. Кадри постраждалих в масових заворушеннях із закривавленими обличчями надзвичайно емоційно коментувалися в Інтернеті і обернулися для Іспанії безсумнівними репутаційні втратами.

За результатами референдуму за незалежність «проголосувало 90,18 % (2 044 038 голосів). Проти незалежності – 7,83 % (177 547 голосів), явка становила 42,3 %» [47].

Не всі локальні території Каталонії підтримали рух за незалежність. Так, Таррагона, друге за чисельністю після Барселони місто Каталонії, голосувало за незалежність регіону найгірше. На дільниці в день референдуму про відділення Каталонії не прийшло і третини виборців.

У Таррагоні відділення Каталонії підтримали 18,5 тис. виборців з 90 тисяч, які мають право голосу, тобто 92 % з тих, хто прийшов на референдум. Всього в місті, згідно з переписом 2015 року, живе понад 131 тисяча осіб.

Реакція Таррагонської влади на референдум логічна – в парламенті Таррагони більшість крісел у «Іспанської соціалістичної робочої партії», а править містом мер-соціаліст Хосеп Фелікс Баллестерос. Іспанські соціалісти, як і «Народна партія» прем'єра Іспанії Маріано Рахоя, вважаються затятими противниками відділення Каталонії. Саме соціалісти направили до Конституційного суду Іспанії скаргу на плани каталонського парламенту проголосити в понеділок, 9 жовтня, незалежність Каталонії.

Низькій явці є пояснення. Влада Таррагони відмовилися надавати приміщення для голосування прихильникам референдуму. У відповідь на рішення влади ті таррагонці, які вимагають незалежності, обклеїли будівлю мерії листівками і розтягнули перед нею саморобні банери із закликом голосувати.

Додатковим дестабілізуючим фактором стала спроба партії «Ми можемо» нав'язати іспанському суспільству дискусію про те, що перехідний період від авторитарної диктатури до демократії в країні так і не був завершений, а значить склалися в постфранкистський період політичні інститути недостатньо демократичні. Розвиваючи ідеї «прямої демократії», критикуючи традиційні політичні інститути і партії істеблішменту і використовуючи популістську ідеологію, ця несистемна протестна партія має достатню кількість прихильників серед електорату і активно транслює назовні свої ідеї про нібито недостатньо демократичний характер іспанської держави. Організована урядом Рахоя жорстка пропагандистська кампанія проти партії та її лідерів не дала того результату, на який розраховувала влада [154, с. 45].

Попри це, 27 жовтня парламент Каталонії проголосив незалежність – у відповідь Мадрид запровадив пряме управління регіоном і видав ордери на арешт сепаратистів. Після референдуму й проголошення незалежності Іспанія видала ордери на арешт каталонських лідерів, звинувативши їх в антидержавному закороті. Ще до референдуму Конституційний суд Іспанії проголосив його незаконним, адже лідери автономії не узгодили свій намір з центральною владою в Мадриді» [146].

Щодо міжнародної спільноти – то ЄС визначив це внутрішньою справою Іспанії та традиційно закликав до мирного врегулювання конфлікту. Тобто, Брюссель зберігав нейтралітет. «Мова йде про процеси і державний устрій у країні-члені ЄС, Іспанії, у які Єврокомісія не втручається», – неодноразово наголошував офіційний представник відомства Маргаритіс Схінас. За його словами, це «внутрішнє питання Іспанії, із яким треба розбиратися у відповідності з конституційним ладом Іспанії». При цьому Схінас закликав обидві сторони «перейти від конфронтації до діалогу», оскільки «насилля ніколи не може бути засобом вирішення політичної суперечки». Єврокомісія відмовилася визнавати результати каталонського референдуму, назвавши його незаконним. У відомстві сподіваються, що іспанський прем'єр Маріано Рахой упорається із ситуацією, що склалася. Що стосується вимоги, щоб ЄС виступив посередником у суперечці між Каталонією та іспанською владою, Брюссель наголошує, що може взяти на себе цю роль тільки в тому разі, якщо про це попросять обидві сторони конфлікту [222].

Трактуючи міжнародне право, то право на самовизначення націй – важливий принцип міжнародного права, так само як і захист територіальної цілісності самих держав. Утім, каталонський рух за незалежність посиляється насамперед на перший із цих принципів, а іспанський уряд натомість – на другий. Тобто, права на відокремлення міжнародне право не містить, за винятком випадків, коли на це є згода тих двох сторін, котрих це стосується, чого у випадку Каталонії і не існує.

Експерт з питань міжнародного права професор Штефан Тальмон (Stefan Talmon), який працює в Бонні, вважає, що каталонці не можуть посилатися на цей принцип. «Право на самовизначення будь-якого народу передбачає, що існує такий народ, який може претендувати на це право. Але, згідно з міжнародним правом, частина народу в межах однієї національної держави, навіть тоді, коли ця частина має певні притаманні лише їй риси ідентичності, не є народом, що може посилатися на право на самовизначення» [45].

Європейське право теж захищає радше статус-кво. Приміром, 4 стаття Договору про Європейський Союз наголошує, що держави поважають «національну ідентичність» кожного зі членів. А сама ця ідентичність «виражається в засадничих політичних та конституційних структурах включно з регіональним та місцевим самоврядуванням», зазначається в документі. Та сама стаття також вказує на важливість поважати й «територіальну цілісність» [45]. Іншими словами, відокремлення не бажані. Причина цього – те, що в ЄС, як і раніше, головними гравцями є країни-члени.

Вибори в автономний парламент Каталонії проводилися 21 грудня за виключно високій явці в 81,94 % (на аналогічних виборах в 2015 році цей показник склав 77,44 %, в 2012 р – 69,56 %, а в 2010 р – 59,95 %). Саме безпрецедентна явка виборців визначила результат голосування і поставила під сумнів результати більшості опитувань громадської думки напередодні виборів. Партійно-політична система в Каталонії традиційно фрагментована і пройшли в автономний парламент політичним силам доводиться часом вести довгі і важкі переговори, щоб сформувати стійку коаліційний уряд.

На цей раз прихильники незалежності отримали абсолютну більшість у парламенті – 72 з 135 депутатських місць. Це виборчі коаліції «Разом за Каталонію» («Junts per Catalunya», або «JuntsxCat») на

чолі з К. Пучдемоном, яким дісталось 34 місця, або 940 602 (21,65 %) голосів виборців, «Ліві республіканці Каталонії – Каталонія за» («Izquierda Republicana de Cataluña-Cataluña Sí»/» ERC–CatSí») – 32 місця, або 929 407 (21,93 %) голосів, а також політична партія лівацького штибу «Кандидатура народної єдності («Candidatura d'Unitat Popular»/ CUP) – чотири місця, або 193 352 (4,45 %) голоси. Народна партія Каталонії втратила в автономному парламенті вісім депутатських місць в порівнянні з 2015 р. і має всього три мандати. Каталонським соціалістам вдалося дещо зміцнити свої позиції (17 місць в порівнянні з 16 в 2015 р.). Погіршила свої позиції і виборча коаліція, в якій лідирує «Подемос» (вісім місць у порівнянні з 11 в 2015 р.). Найкращий же результат показала партія «Громадяни – партія громадянства» («Ciudadanos-Partido de la Ciudadanía», скорочено «C's») або просто «Ciudadanos»), що отримала 37 депутатських місць, або 1102099 (25,37 %) голосів виборців [154, с. 46].

У 2018 році у Каталонії після політичного затишшя знову піднялась хвиля боротьби за незалежність – в Барселоні відбулась маніфестація її прихильників. На думку професора політології мадридського університету Фернан Гарсія Вілья: «Останні події можливо пояснити політичними змінами в самій Іспанії. Адже уряд консервативної Народної партії (НП) на чолі з Маріано Рахоем, який займав жорстку позицію щодо сепаратистів, на початку минулого літа змушений був піти у відставку – після того, як функціонери партії опинилися в центрі корупційного скандалу й парламент висловив йому недовіру. Місце консерваторів зайняла Іспанська соціалістична робоча партія (ІСРП), яка прийшла до влади за підтримки невеликих парламентських груп, зокрема й прихильників каталонського суверенітету. У відповідь уряд ІСРП, одразу після отримання владних повноважень, анонсував переговори з Каталонією, обіцяючи піти на значне розширення прав її автономії. Одночасно був знятий нагляд за витратами фінансів у регіоні і було дозволено відкрити каталонські представництва за кордоном, які були заборонені попереднім керівництвом. Нинішній уряд дає зрозуміти, зазначає він, що у подальшому готовий переглянути конституцію, після чого Каталонія фактично зможе самостійно вирішувати всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, залишаючись у складі Іспанії, впевнений мадридський політолог. В іншому разі каталонці погрожують

організувати урядову кризу, позбавивши ІСРП своїх голосів у парламенті. Між тим підтримати ідею від'єднання соціалісти не можуть, оскільки вона суперечить конституції Іспанії, яка захищає єдність країни. Крім того, здобуття Каталонією права на незалежність може викликати в багатонаціональній Іспанії ефект доміно» [184].

Наступний гострий виток протестів в Каталонії – це відповідь на рішення Верховного суду Іспанії, що виніс вирок дев'ятьом лідерам сепаратистів Каталонії: «за участь в референдумі 2017 року щодо незалежності від Іспанії 1 жовтня 2017 року. Лідери сепаратистів отримали від 9 до 13 років в'язниці. Суд виніс максимальний вирок для заступника глави уряду Каталонії Оріола Жункераса, який отримав 13 років ув'язнення за підбурювання до заколоту і розтрату державних коштів. Жителі Каталонії у відповідь на рішення суду вийшли на вулиці міста, заблокувавши дороги, вимагаючи звільнити політичних діячів.

З одного боку, цілком зрозуміло бажання іспанської влади домогтися справедливості стосовно осіб, що підривають основи державності. І бажання, можливо, було зумовлено прагненням мінімізувати ризики напередодні парламентських виборів 2019 року. З іншого боку, саме 3-за виборів рішення Верховного суду було несвоєчасним.

Слід уточнити, що лідери боротьби за незалежність Каталонії Пучдемон та Комін, щоб уникнути арешту, втекли до Бельгії восени 2017 року після спроби проголошення Каталонією незалежності. Вибір Бельгії для Пучдемона був, з одного боку, є символічним: Брюссель фактично є столицею ЄС. З іншого боку, він сподівався не тільки на інтернаціоналізацію каталонського конфлікту і можливу участь ЄС як посередника в його вирішенні, а й на розташування або навіть підтримку бельгійських сепаратистів. Нарешті, він обґрунтовано розраховував на довгу процедуру своєї видачі іспанському правосуддю, результат якої був неясний і давав можливість сподіватися на сприятливий результат. Більш того, часу до регіональних виборів залишалося зовсім небагато, а К. Пучдемон розраховував отримати місце в автономному парламенті і, відповідно, депутатську недоторканність або навіть знову очолити уряд або парламент Каталонії. Як не сподівалися іспанська влада, К. Пучдемон не став «політичним трупом» після втечі і не втратив симпатії своїх виборців за межами батьківщини. Іспанська юстиція змушена була

незабаром визнати, що суд Бельгії, який би розглядав питання про екстрадицію Пучдемона і його прихильників, може і не задовольнити прохання Мадрида. Адвокати втікачів використовували в процесі захисту формальну відсутність в бельгійському кримінальному кодексі такого злочину, як заколот [154, с. 47].

У травні 2019 року Пучдемон та Комін були обрані депутатами Європарламенту, однак так і не змогли почати виконувати свої обов'язки через перешкоджання Іспанії. У грудні Суд ЄС постановив, що обидва політики мають право на недоторканність як обрані депутати ЄП.

А у січні 2020 року Верховний суд Іспанії у п'ятницю, офіційно звернувся до Європарламенту з проханням скасувати депутатську недоторканність колишнього лідера Каталонії Карлеса Пучдемона та його соратника, каталонського політика Тоні Коміна. Крім того, судді повторно подали запит до бельгійських органів влади з проханням заарештувати та передати Іспанії цих двох політиків, а також залишили у силі європейські ордери на арешт Пучдемона та Коміна [65].

Слід уточнити, що з 2017 року в Каталонії правив уряд меншості прихильників незалежності на чолі з «Лівими республіканцями Каталонії», до якого також належала партія «Разом за Каталонію» Карлеса Пучдемона, який втік до Бельгії. У вересні 2020 року Верховний суд Іспанії постановив, що керівник каталонської автономії Кім Торра повинен залишити свою посаду. Також його на півроку позбавили права обіймати посади в державній адміністрації та засудили до штрафу в 30 тисяч євро. Торру обвинувачували в непокорі центральній виборчій комісії Іспанії: в 2019 році він відмовився зняти з адміністративних будівель в Барселоні символіку руху за незалежність Каталонії та плакати на підтримку каталонських політиків, засуджених за спробу відокремити Каталонію від Іспанії в 2017 році.

Прогнозований результат виборів, що відбудуться в лютому 2021 року показує, що конфлікт, який загострився у 2017 році залишається на часі. Політика ідентичності, що здійснюється Іспанією, реалізується в умовах все більш жорсткої конкуренції і навіть гострого конфлікту з регіональними політичними елітами – перш за все, тими спільнотами, які домагаються визнання себе не просто національностями в рамках іспанської нації, а націями (нехай поки що і без держави). Наприклад, текст чинного автономного статуту Каталонії (від 2006 р.) зберіг колишню визначення Каталонії

як національності (від 1979 р.), але в преамбулі статуту присутній компромісне формулювання про те, що визначення Каталонії як нації запропонував саме автономний парламент, який враховував почуття і бажання громадян Каталонії.

В той же час, головною і найскладнішою для іспанських політичних еліт постає задача формування і зміцнення національної державно-громадянської ідентичності як «ідентичності національно-державного співтовариства і колективної самосвідомості її громадян як членів такої спільноти» через політичний владний дискурс, різноманітні соціальні та політичні практики, інститути соціалізації та інструменти публічної політики [147, с. 80].

Але найнебезпечнішим наслідком каталонської кризи може бути приклад для інших сепаратистських рухів в Європі. Адже якщо «незалежність» дісталася б каталонцям на основі, здавалося б, «історичної справедливості» – в зоні турбулентності опинилися б не тільки інші регіони Іспанії, як Галісія, Андалусія, Валенсія або Країна Басків, а й інші європейські країни. І невідомо, де могла б вибухнути наступна хвиля сепаратизму – в польській Сілезії, італійській Венеції, датських Фарерських островах або румунській Трансільванії. Для Європи це новий серйозний виклик. І протидії цьому поки немає.

4.3 Країна Басків: шлях від регіонального сепаратизму до мирного співіснування

Одним із регіонів Іспанії, що є відмінним у формуванні регіональної ідентичності – це Країна Басків. Баскські і каталонські протестні рухи, що виникли в один і той же час в подібних умовах, пройшли в своєму розвитку різний шлях. Поштовхом для їх появи стала активна індустріалізація двох регіонів у другій половині XIX ст. Форми регіоналізм, проте, з самого початку виявилися різними. Якщо в Каталонії найважливішу роль відіграло культурне відродження, яке охопило широкі верстви населення і на ґрунті якого виникли політичні рухи, то в Країні Басків основна роль належала лише окремим представникам інтелектуальної еліти.

Баскська ідентичність більш близька до конструктивістських претензій. Історики знаходять місце корінню формування баскської ідентичності у XV столітті та на початку Іспанське державотворення.

Дев'ятнадцяте століття також було ключовим періодом, в якому конфігурація Іспанської держави залишилася незавершеною через слабкість іспанського лібералізму, який перебував у хронічній фінансовій кризі після втрати більшості колоній. Буржуазія розташовувалася на периферії, але традиційні аристократичні еліти знаходилися в центрі.

Слід зазначити, що Країна Басків найпізніше увійшла до складу Іспанської монархії і до 1876 р зберігала широку автономію і податкові пільги, покладені її населенню згідно середньовічним фуерос. спроби скасувати або обмежити їх з боку іспанських ліберальних урядів зустріли серйозний опір. Саме в баскських провінціях підтримка карлістів, які виступали за збереження фуерос, виявилася найбільш тривалою і стійкою. Перемога ліберальних сил відкрила шлях прискореної індустріалізації і швидких змін в країні. як зазначає іспанський історик Хуан Пабло Фуси, шок від індустріалізації перетворив раніше існуючу етноцентричність стурбованість загальною ідентичністю в політичну ідеологію [313, с. 127].

За суттю, баскський протестний рух своїм народженням зобов'язаний Сабіно Арана, автору його основних символів – прапора, гімну, територіального визначення. Він же став творцем Баскської націоналістичної партії та вибрав у якості основи своєї ідеології расовий принцип [216, с. 53], а також поставив цілі для своєї партії досягнення незалежності баскських земель.

Слід відзначити, що баскські протестні рухи до початку ХХ ст. змогли лише частково позначити своє присутність на політичній арені регіону, але з часом ж влада національних сил збереглася і була по республіканським мірках дуже стабільною. Історик Джеймс Кортадо зазначає, що «їхнє правління зробило регіон самим спокійним і стійким місцем в республіканській зоні [278, с. 127].

Історично більш активну боротьбу за незалежність вели саме баски. Сепаратистські відмінності двох регіонів мають глибоке коріння, які в основному базуються на економічних передумовах. В країні Басків сформувався нечисленний, але сильний клас капіталістів, тісно пов'язаних з іспанським державою. Зв'язки носили як економічний, так і політичний характер. Крім того, вплив баскської еліти ґрунтувався і на сильній банківській системі. Це було одним з факторів, які вплинули на надання регіону широкої автономії.

В Країні Басків протестні рухи, склалися в другій половині XIX ст., а їх представники активно діяли на політичній арені своїх регіонів до перемоги франкістів у громадянській війні в 1939 р.

Взагалі, зародження регіонального баскського націоналізму започатковується від націоналістичних ідей Арана. До прикладу, причиною всіх трагедій Басконії він вважав є контакт з Іспанією, втрату басками чистоти крові, расове змішання. Саме Арана винайшов символи баскської народу: прапор з двома перехресними хрестами на червоному тлі, гімн і герб, що передбачав створення єдиного баскської держави з семи провінцій (чотири іспанських – Алава, Гіпускоа, Біскайя, Наварра і трьох французьких – Лабур, Суль і Нижня Наварра). Як політичний устрій С. Арана пропонував конфедерацію з семи баскських провінцій в одній державі, за добровільної згоди кожної і можливості в будь-який момент відокремитися від решти. Він був не тільки теоретиком баскського націоналізму, але і творцем в 1894 р. Баскській націоналістичної партії (БНП), яка очолила баскська національний рух [216, с. 55]. Арана помер в 1903 році, через кілька місяців після того, як опублікував скандальний маніфест, в якому він відмовився від своїх колишніх переконань, коли перебував у в'язниці за підтримку незалежності Куби, і всього через кілька місяців після того, як баскський лідер привітав президента США Теодора Рузвельта за підтримку Куби. Природа цього документа все ще обговорюється.

Саме в епоху Арани «радикальне протиставлення всього баскського іспанському як двох антагоністичних навчань стало ідеологічною віссю баскського націоналізму» [216, с. 62]. Расові і націоналістичні вчення Арани, його прихильність лінгвістичного пуризму (хоча сам він так і не зміг до кінця опанувати складною баскською мовою), його фанатична релігійність, особиста харизма і рання смерть (прожив всього 38 років) на довгі десятиліття перетворили його в «мученика», «святого», що заслужив майже містичне поклоніння багатьох поколінь баскських націоналістів.

У даному разі саме зростання націоналістичних рухів в Каталонії і Країні Басків на межі XIX і XX ст. стало причиною встановлення в Іспанії військово-монархічної диктатури Прімо де Рівера, а потім – франкістського авторитарного режиму. Загроза сепаратизму здавалася багатьом іспанським державним і громадським діячам не меншою, ніж комуністична загроза.

Новий підйом національного руху в Країні Басків пов'язаний з Іспанською республікою. У жовтні 1936 р. Країна Басків отримала автономію, при цьому Наварра відмовилася увійти в неї. Таким чином «вперше три баскські провінції були конститутовані в єдиний політико-юридичний організм Країна Басків. Ідея Еускаді перестала бути суто націоналістичним проектом і за підтримки лівих сил була реалізована на практиці» [216, с. 117].

Ця автономія проіснувала лише 254 дня – до окупації регіону франкістськими військами, після якої економічні угоди з Біскайя і Гіпускоа як з провінціями, що зберегли вірність Республіці, були скасовані, а з Алава і Наваррою, де заколот був в цілому підтриманий, частково збережені. Франкізм не визнавав багатонаціональний характер іспанської держави і проводив політику крайньої централізації і асиміляції. Ця політика включала викорінення баскської мови, викладання та публікації на якому заборонялися, заборона баскських костюмів, фольклору, вивісок і написів на могилах, заборона баскських імен з їх заміною на іспанські еквіваленти і т. д. при цьому, якщо «в політичній і культурній сферах баски піддавалися жорстокої дискримінації, то в економічному плані населення ними провінції залишалися одними з найбільш процвітаючих в Іспанії» [216, с. 125].

З цього моменту регіональні сили виявилися або у вигнанні, або в підпіллі. Для Країни Басків, як і для Каталонії, перемога франкістів в громадянській війні стала важким випробовуванням. До утисків за політичними мотивами, які охопили всю Іспанію, в цих регіонах додавалися і переслідування за прояв регіонального націоналізму та регіональної ідентичності. Найбільш жорсткі обмеження припали на роки так званого «Першого франкізму» (1939–1957 рр.).

На зміну бездіяльності і пасивності БНП прийшов активізм радикально налаштованої баскської молоді. При цьому передбачалося, що національне визволення спричинить за собою соціальне. Таким чином створюється організація ЕТА. Назва ЕТА виявилася вдалим вибором. Якщо хтось, що не знає еуськєру, але брав в руки баскський текст, то він опинявся позначеним цим літерним поєднанням, так як ета баскською мовою передає з'єднувальний сполучник «і». Звернувшись до спадщини С. Арани, ЕТА поставила задачу відродження баскської нації, можливого лише шляхом досягнення незалежності регіону.

В результаті з другої половини 1960-х рр. в баскських провінціях насильство розгорталося по наростаючій. ЕТА відмовилася від расистського принципу націоналізму, який відстоював Сабіно Арана. Він визначив, що кандидат на вступ до БНП повинен мати як мінімум чотири баскських імені, при це знання мови не було обов'язковим. Тепер же, навпаки, необов'язковим було баскська походження.

Надалі, ситуація поступово почала пом'якшуватися. Смерть Франко в 1975 р. ознаменувала початок перехідного періоду в історії Іспанії. Слід уточнити, що Конституція, прийнята в 1978 р, в ст. 2 гарантувала регіонах автономію, визнавалося існування різних національностей (*nacionalidades*) (ст. 2), мовам надавався офіційний статус в рамках регіонів (ст. 3) [81]. Разом з тим Конституція обмежувала можливість регіонів об'єднуватися в союзи (ст. 145) [81], що ставило за мету не дозволити каталонцям і баскам розширювати свій вплив за межами своїх регіонів, так як каталонською розмовляють в Валенсії, Арагоні і на Балеарських островах, а баскська мова розповсюджена ще й в Наваррі. У 1979 р. декларовані в Конституції принципи були закріплені прийняттям автономних статутів Каталонії і Країни Басків.

Демонтаж франкістського режиму, Конституція 1978 року і автономний статут Країни Басків («Статут Герники») надали їй такий обсяг прав і свобод, якого вона не знала в своїй історії. У неї є парламент, поліція, радіо, два телеканали (один – баскською мовою), двомовна система освіти, особлива податкова система. За показниками якості життя Країна Басків займає одне з перших місць серед регіонів Іспанії. Ця історична область володіє такою широкою автономією, якої не користується жоден народ в Європі з тих, що не мають своєї державності. В цьому сенсі створена «державна автономія», безсумнівно, задовольнила вимоги націоналістів (перш за все БНП), хоча вони і ретельно приховували це все.

Проте етаровці вважали, що «Статут Герники», як і конституція, не стали результатом консенсусу в баскському суспільстві, а служать тільки інтересам іспанської держави.

В цей же час ЕТА створили також політичне крило, «Еррі Батасуна», яке в 80-х роках минулого століття змогло заручитися широкою підтримкою [397, р. 151]. Менш радикальні партії, в тому числі «Баскська національна партія», не схвалювали методів боротьби ЕТА, але вважали, що її дії можна використовувати для тиску на Мадрид.

«Головним ідеологом» ЕТА, як його характеризує історик Франсиско Летамендіа [367, с. 296], став Федеріко Крутвіг – син німецького підприємця, жив в Країні Басків. Як зауважив дослідника Хаурегі, в книзі «Басконія» він використовує ідею Ернеста Ренана, згідно з якою нація – це щоденний племісцит, і робить нахил на необхідності дії як основного фактора, який визначає націю [350, с. 152].

На думку Конверсі «слабкість культурної інтеграції, стала причиною того, що значна група баскських націоналістів (ЕТА) взяла на озброєння насилля» [276, с. 140]. Воно сприймалося ними в двох вимірах. По-перше, це був метод боротьби з режимом, що пригнічує баскський народ, по-друге, насильство мало сприяти пробудженню і згуртуванню баскської нації.

Основну концепцію ЕТА можливо сформулювати наступним чином: «дія-репресії-дія»: насильство проти влади призводить до репресій з боку уряду, що викликає невдоволення населення, яке звертається до націоналістів за підтримкою. І революційні сили повинні будуть знову покарати агресора» [276, с. 157].

Починаючи з 1968 року, ЕТА провела кампанію бомбардувань, убивств і викрадень людей по всій Іспанії. Серед убитих в 1973 році був Луїс Каррера Бланко, президент Іспанії при Франка. Насильство ЕТА досягло свого піку під час переходу до демократії в кінці 1970-х років. Деякі активісти ЕТА самі були вбиті воєнізованими групами, такими як Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL), в 1970-х і 1980-х роках [135]. На рахунку ЕТА за історію її існування більше 800 убитих, близько 2 тис. поранених, десятки викрадених. Переважна кількість жертв припадає на постфранкістський демократичний період.

Демократичний процес, який розпочався після смерті Франко був неоднозначним в Країні Басків. Так, до прикладу, Конституцію із усіх автономій найменше підтримали баски, лише 44 % виборців прийшли на дільниці для голосування. Стенлі Пейн вказує на те, що ці провінції стали єдиними, де референдум по Конституції, по суті, провалився [422, с. 100].

Тому, саме збіг цих двох факторів (тероризм і слабка підтримка нової Конституції) дозволило Країні Басків домогтися фінансової автономії, знизилась протестна активність.

В той же час, як справедливо підкреслюють, С. Хенкін та О. Самсоненко «терористи використовували переваги демократії як

політичної системи для боротьби проти неї. З організації, мужньо боролася проти франкістської диктатури і овіяній ореолом романтики, ЕТА виродилася в секту фанатиків, йдуть на найрізноманітніші злочини в ім'я досягнення своєї мети» [216, с. 202].

Радикал-націоналізм став для членів ЕТА самодостатнім принципом, а боротьба за національне визволення трактується як боротьба колонії проти метрополії. Ця порочна концепція привела до автоматичного перенесення боротьби проти франкізму на боротьбу з іспанською державою, яка перейшла в перманентний характер. ЕТА – підпільна, глибоко законспірована тоталітарна організація, що володіла чималими фінансовими засобами, здобутими в результаті грабежів, «революційного податку» з підприємців, а також іноземних надходжень.

Баскський конфлікт не вичерпується лише протиборством помірних (БНП) і радикальних (ЕТА) націоналістів з центральною владою. Глибоке розмежування проходить і ще по двох осях: «націоналістично-націоналісти» і «ліві-праві» [216, с. 297], причому домінуюче становище займає перший.

Затяжний, який придбав хронічну форму баскський конфлікт постійно знаходиться в центрі соціополітичного життя Іспанії. Його вихід з конституційного, правового поля відноситься до років франкістської диктатури, жорстко придушували будь-яку національну специфіку. Саме тоді конфлікт радикально трансформувався, вступивши в стадію збройної боротьби з іспанською державою. При цьому етаровці помилково накладали схеми визвольної боротьби в колоніальних країнах на реалії економічно процвітаючої Країни Басків. За півстоліття існування ЕТА ні на крок не просунулася в досягненні своєї головної мети – створення незалежної баскської держави, а в той же час завдала величезних матеріальних і моральних збитків баскському та іспанському суспільству. Важливо відмітити також, що цей проєкт не знайшов значної підтримки ні у французьких провінціях, населених басками, ні в Наваррі – регіонах, які, на думку ЕТА, повинні були стати складовими частинами баскської держави.

Бойовики зірвали всі спроби влади врегулювати конфлікт шляхом переговорів (1989, 1998 і 2006 рр.). Як видається, пояснення живучості терористичного феномена необхідно шукати в тому, що

перехід до демократії не зміг покінчити з насильством ультралівих, тобто демократичні інститути виявилися не здатні викорінити насильство. До цього слід додати гучні корупційні конфлікти у вищих ешелонах влади і, особливо, «брудну війну» – незаконних формувань, вбивали басків, запідозрених у тероризмі) уряду проти ЕТА. Ця «війна» сприяла пожвавленню образу «віктим» басків (тобто, вони, нібито, схильні до жертвності), історично експлуатованого ЕТА. Мабуть, єдиний шлях вирішення проблеми тероризму, швидше за все, полягає в послідовній ізоляції ЕТА від підтримки громадської думки. Організація в значній мірі продовжувала існувати за рахунок легенди, створеної за часів франкізму. У постфранкістський період члени ЕТА, продовжуючи свою безглузду і жорстоку тактику, намагалися знайти виправдання в очах населення, як і раніше видаючи себе за борців за свободу Країни Басків.

У теоретичному плані вирішення проблеми баскського тероризму представляється нерозривно пов'язаним з подальшим поглибленням процесу європейської інтеграції. Скасування кордонів в традиційному сенсі цього слова, створення єдиного ринку робочої сили, товарів і послуг, посилення наднаціональних органів управління в довгостроковій перспективі – все це може остаточно перетворити гасло про самовизначення і незалежності в анахронізм.

В 2011 році угруповання оголосило про постійне припинення вогню, а в квітні 2018 року ЕТА перепросила за завдану своєю діяльністю шкоду, а минулого року передала французьким правоохоронцям перелік схованок зброї. 16 квітня 2018 року організація опублікувала в інтернет-виданні El Diario що вона «повністю розформовує всі свої структури» і припиняє будь-яку політичну активність [цит. за 10]. У листі ЕТА визнає, що не змогла вирішити політичний конфлікт в Країні басків, але наголошує, що саморозпуск угруповання не означає його автоматичного припинення. На початку квітня ЕТА оголосила, що в односторонньому порядку здає всю наявну в неї зброю та вибухівку. Але слід зазначити, що іспанський прем'єр-міністр Маріано Рахой, заявив, що «не буде ніякої безкарності для злочинів ЕТА. Немає значення, що зробить ЕТА, не може бути місця для безкарності її злочинів. ЕТА може оголошувати про своє зникнення, але її злочини не зникнуть. Також не припиняться наші зусилля з переслідування і покарання» [152].

Регіональний глава Країни Басків Ініго Уркулуу заявив, що сподівався на «односторонній, ефективний та остаточний» кінець ЕТА, і взагалі, вона ніколи не повинна була існувати. Нині покладається кінець темному розділу довжиною у 60 років» [152].

Слід констатувати, що в останні роки ЕТА не мала підтримки населення в регіоні, тому її саморозпуск, це не лише ефективна політика центральної влади у боротьбі із тероризмом, а і громадська позиція всередині регіону. Філософ Ф. Саватер, професор етики та баск за походженням, який очолює надпартійну баскську громадянську ініціативу *Basta ya* («Досить»), під час отримання в 2000 р. премії ім. А. Сахарова, писав: «В центрі Європи, в економічно розвиненому регіоні, націоналісти створили міраж, заснований на ідеї маленької ідилічною Країни Басків, з її коровами, таємничим мовою і – особливо – з її незалежним минулим, якого ніколи не існувало: це як віртуальний світ комп'ютера, який не має нічого спільного з реальністю» [366]. Причому він відзначав, що «в Країні Басків можна жити, говорити баскською мовою, бути баскського походження, але ніхто не вважатиме вас за баска, якщо ви не націоналіст» [366].

На церемонії вручення премії Ф. Саватер відверто заявив: «Сьогодні в Країні Басків значна частина громадян не має ні безпеки, ні свободи слова, ні свободи політичних об'єднань. Депутатів-ненаціоналістів вбивають, як і директорів підприємств, журналістів, співробітників сил охорони громадського порядку або просто приватних осіб, так чи інакше насмілилися протистояти проекту незалежності. І це не тільки вбивства: спалення підприємств, будинків, машин, а торговців і керівний склад підприємств обкладають насильницької даниною ... це царство страху, прямо відчутного в повсякденному житті, ... ЕТА – безсумнівно, головний винуватець всіх цих нещасть. ... Етаровці – не інопланетяни ..., а молоді люди, виховані в етнічному фанатизмі, в ненависті до більшої частини своїх співгромадян і до всього, що вони вважають «іспанським». Це молоді люди, в яких вбили фальсифіковану історію і божевільну антропологію, в силу чого вони вважають себе жертвами і тим самим перетворюються в катів» [366].

На початку ХХІ століття політичні еліти Країни Басків представили проекти по розширення своїх повноважень, хоча до цього

моменту вони мали широкі повноваження в культурному, політичному і соціальному самоврядуванні.

У 2002 р керівник Країни Басків Хуан Хосе Ібаррече представив документ, який увійшов в історію під його іменем. Цей план, на думку ряду дослідників, був спробою подолати конфлікт між прагненням регіону до відокремлення і бажанням центру відстояти цілісності країни [358, с. 348]. В його основі була спроба знайти альтернативу двом існуючим варіантам вирішення проблеми націй без держави: одна з них – це утворення нової держави, а друга – отримання широких прав і повноважень від центру (деволюція) [357, с. 20]. Власне деволюційна модель характерна для Великобританії.

План Ібаррече пропонував складну систему суверенітету для Країни Басків, яка була б одночасно і частиною Іспанії, і частиною Євро-союзу. Джерелом натхнення в цьому відношенні певною мірою слугувала Белфастська Угода 1998 р. [387, с. 134]. План передбачав в першу чергу позначати Країну Басків як «вільно асоційовану» з Іспанією територію, яка в майбутньому може змінити свій статус. За урядами Іспанії та Країни Басків закріплювалися певні повноваження, проте чіткого розмежування не було запропоновано. Цікаво, що у регіоні передбачалося наявність власних представників в європейських організаціях, хоча цей аспект не був детально прописаний.

Всі ці елементи плану не давали йому ніякого шансу на втілення. Під час голосування в лютому 2005 р. проти нього виступили основні партії в іспанському парламенті. Як видно з рис. 4.1, це сприяло тому, що в 2005 р. в Країні Басків був зафіксований пік сепаратистських настроїв (в період з 1999 р.). Проте вже в наступному році кількість прихильників незалежності стало зменшуватися, досягнувши історичного мінімуму в 23 % в 2009 р. (табл. 4.1) [302, 303]

Отже, на сьогоднішній день, у Країні Басків суспільство поступово втрачає інтерес до ідеї незалежності. Посилення ж сепаратистських настроїв відповідає періодам загострення кризи і зростання кількості безробітних в регіоні. Так, в 2010 і 2013 рр. прихильників незалежності серед опитаних було 27 і 28 %, але саме тоді відзначалися піки безробіття – 11,5 і 16,75 %. Після подій в Каталонії ідея незалежності регіону стала ще менш популярною серед баскського населення. Якщо травнем 2017 р. за відділення виступало 28 % опитаних [302, с. 32], то в листопаді уже 24 % [303, с. 42].

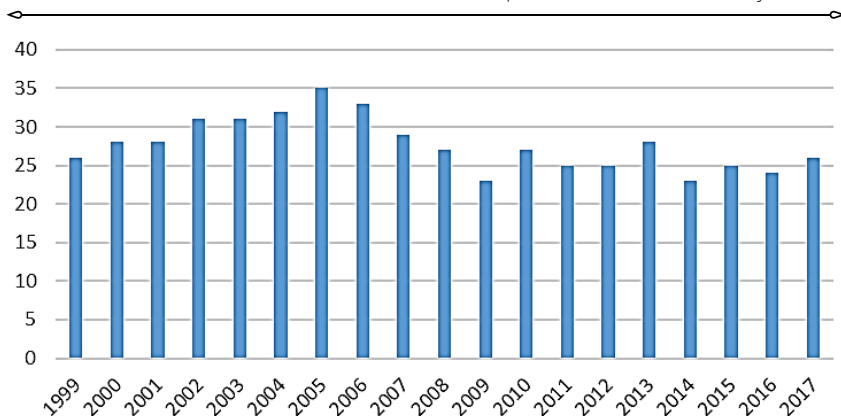

Рис. 1. Прибічники незалежності Країни Басків, 1999–2017 роки

Таблиця 4.1

Кількість прихильників незалежності Країни Басків, 1999–2017 рр.

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
26	28	28	31	31	32	35	33	29	27	23	27	25	25	28	23	25	24	26

Щодо регіональних політичних партій, то найстаршою і найбільшою з баскських націоналістичних партій є Баскська націоналістична партія (PNV, EAJ). Її позиція християнсько-демократична, і вона закликає до самовизначення і, в кінцевому підсумку, незалежності. PNV регулярно перемагала на виборах на муніципальному, регіональному або іспанському рівнях в Країні Басків. Партія Батасуна, цілі якої збігалися з цілями ЕТА, зазвичай отримувала від 10 % до 20 % голосів у Баскському автономному співтоваристві до тих пір, поки її не заборонили в 2003 році. З тих пір інші ліві, прихильники – партії або коаліції незалежності стали відомими: Amaiur, а потім і EH Bildu. На регіональних виборах 2016 року обидві провідні партії були прихильниками баскського націоналізму. PNV отримала 37 % голосів і 28 місць з 75 у Парламенті Басков, а Е. Х. білд отримав 21 % голосів і 18 місць. Решта місць зайняли баскські крила великих партій, що діють по всій Іспанії: PP, PSOE і Podemos [135].

Змінилися політична програма головною і найстарішої регіональної партії Країни Басків – «Баскської націоналістичної партії»

(БНП), яка з часів заснування в 1895 р. ставила собі за мету проголошення незалежної баскської держави [263, с. 144]. Якщо ще в 1995 р. для керівника БНП Хав'єра Арсаллуса незалежність баскських територій залишалася однією з пріоритетних завдань [381], то в цілях партії, що розміщені на її сайті в лютому 2017 р. немає ні слова про прагнення до незалежності [306]. Втім, правляча не відмовляється повністю від ідеї створення самостійної держави. Однак на відміну від каталонських політиків, які пішли на радикальні кроки, представники БНП виступають проти одностороннього проголошення незалежності регіону [238]. Таку поведінку керівництва партії можна пояснити тим, що ідея незалежності в Країні Басків на цьому етапі не користується широкою підтримкою населення, про що говорять дані опитувань громадської думки приведені вище.

На думку баскського політолога Ману Арамбуру «бойовики ЕТА півстоліття – з 1961 по 2011 роки – тероризували регіон: здійснювали вбивства, викрадали людей, вимагали гроші. ЕТА асоціювалася з сепаратизмом, а тому, у більшості жителів провінції неприйняття насильства, що виходить від угруповання, обернулося, в кінці кінців, і неприйняттям незалежності. Так що, ідеї баскського суверенітету сьогодні розділяє лише незначний відсоток населення. Подібні настрої не може не враховувати БНП. Завдання здобуття незалежності ця партія тепер не вважає пріоритетним і міркує лише про необхідність розширити права автономії. Крім того, у БНП практично немає економічних претензій до центральної влади. Країна басків, на відміну від інших іспанських областей, з доби середньовіччя за традицією користується пільгами – так званими «фуерос» (вольностями), тобто особливим режимом оподаткування» [цит за 151].

Суб'єктивна баскська ідентичність (стосовно іспанської) було широко вивченим явищем, яке має декілька наслідків. Членство у конкретній «уявній спільноті» та колективі, приєднання громадян до цієї спільноти пов'язане з багатьма аспектами: економічними, культурно-політичними.

В країні Басків ж національна мова був слабо поширена не тільки серед населення, але навіть серед керівництва націоналістів. Саме тому Арана в наприкінці ХІХ ст. звернувся до расового визначення нації, а члени ЕТА використовували ідею Ренана про націю як

про щоденному племісциті. Для них баском вважався той, хто доводив це справою – активною боротьбою.

Ідентичність басків формується та обумовлюється позиціями індивідів щодо таких факторів: їх прив'язаністю до певної території, ідеологією, походженням та мовою. Баскська ідентичність не є результатом простого проживання або народження в Еускаді (Країна Басків) або розмови на еускері (баскська мова). Баскська ідентичність у цьому відношенні сильно відрізняється від каталонського націоналізму, де ідентичність формується шляхом народження, території та мови. Відповідно, здається парадоксальним, що «регіональна ідентичність» [сильніша] у Країні Басків, але вона також є силою, що розколює більше, ніж у будь-якій іншій частині Іспанії, оскільки вона ускладнена класовими та територіальними розколами» і не відчуває двоїстості ідентичність (рис. 4.2).

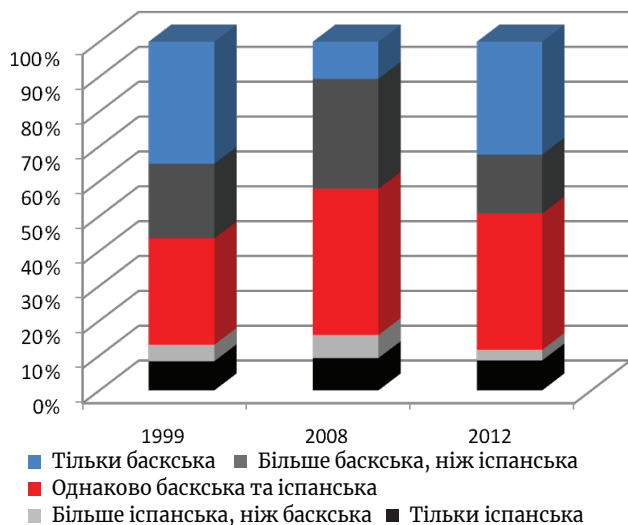

Рис 4.2. Баско-іспанська ідентичність у 1999, 2008 та 2012 роках.

Відсоток тих, хто відчуває себе лише іспанською, більше іспанською, ніж баскською тощо [289, с. 68]

Отже, рівень іспанського націоналізму практично не змінювався протягом усього періоду 1999–2012 років, при цьому позиція

меншості у спектрі. Варіант «однаково баскська та іспанська» займає дуже важливу позицію у спектрі, з більшою частотою у 2008 році, але у 2012 році він, здається, повернеться до рівнів 1999 року. Іспанська або тільки баскська мова становить 50–60 % населення. Здається, що за цей час змінюється варіант вибору людей. Дані за 1999 рік показують, що більший відсоток респондентів оголосив себе лише басками порівняно з тими, хто заявив, що відчуває себе більш баскським, ніж іспанським.

Дані за 2008 рік показують іншу закономірність: набагато більша частка людей заявляє, що відчуває себе більш басками, ніж іспанцями, а низька частка – лише басками. Враховуючи характер наборів даних та наявних даних, еволюцію баскської ідентичності можна оцінити лише за допомогою описових даних. Таким чином, гіпотези підтвердження незалежності баскської ідентичності, незалежно від ситуації насильства в регіоні, можна в цій статті лише припускати за допомогою описових даних. Загалом, ідентичність басків залишилася незмінною на своїх рівнях, якщо розглядати категорії «більше басків, ніж іспанців» та «тільки басків» разом. Варіація з'являється всередині цих двох категорій, при цьому значно більша кількість осіб потрапляє до цієї категорії (рис. 4.3).

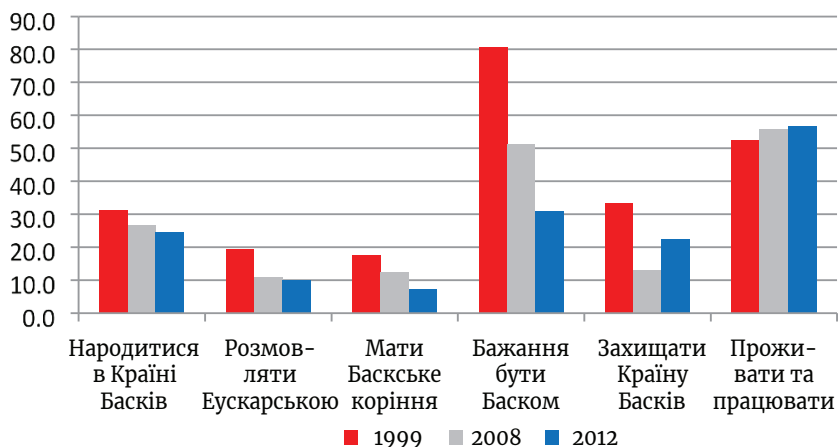

Рис. 4.3. Умови вважатись басками 1999, 2008 та 2012 рр.
Відсоток тих, хто обирає конкретну умову [289, с. 70]

Двома умовами, які слід вважати басками найважливішими для респондентів, є: по-перше, воля бути басками – хоча ця ситуація з часом зазнала найсильнішого зменшення, ймовірно, через зміни в політичних дискурсах; по-друге, проживання та робота в Країні Басків – дуже інклюзивна умова, яку захищає Баскійська націоналістична партія. Ця умова стала другою за висотою у 1999 році та найвищою у 2008 та 2012 роках з постійним зростанням з плином часу. З огляду на ці дані, здається, що проживання та робота в Країні Басків – це умова, яку слід вважати баскською, яка знаходить набагато більшу підтримку, ніж мова чи походження.

Щодо економічних чинників, то вони теж мають суттєве значення. Країна Басків також є прикладом того, що благополучний в економічному відношенні регіон не бажає «тягти» на собі «бідні» території. Країна Басків протягом 1960-х рр. оплачувала вагому частину всіх іспанських податків (більш 14%), хоча центральний уряд виділяв на розвиток регіону тільки 4%. Цей факт викликав обурення жителів регіону, що не бажали, щоб зароблені «працьовитими» басками кошти були спрямовані на підтримку менш розвинених «ледачих» районів. За словами глави Країни Басків І. Уркульо, головна мета політики влади автономної області полягає в тому, що «баскська суспільство повинно бути господарем власної долі» [192].

Взагалі, можна спостерігати кореляцію між станом економічної ситуації в регіоні і сепаратистськими тенденціями. Тобто, відносно стабільне становище Країни Басків, яке виражалося в першу чергу в низькому безробітті, не сприяло популярності ідеї окремішності від Іспанії. У Каталонії ж складність кризи і в першу чергу високе безробіття підігрівали невдоволення жителів, небажанням Мадрида розширити автономію регіону. І якщо на загальноіспанській політичній арені наслідком кризи стало зміцнення нових політичних сил, то в Каталонії – посилення сепаратистських настроїв.

Отже, баскський конфлікт можна визначити, як «Регіональний конфлікт», конфлікт радикально налаштованої частини населення Країни Басків з іспанською державою та іншою «проіспансько» налаштованою частиною населення регіону з приводу доцільності політики територіального розмежування з Іспанією і визначення найкращого територіального статусу» [216, с. 9].

Країна Басків зараз переживає винятковий момент, а саме – нестабільний статус-кво на політичній арені раптово змінився, а з іншим і перерозподіл політичних варіантів та позицій у політичному спектрі. Цей процес перерозподілу є динамічним і прогресивним і ще не завершився, хоча стали помітні зміни у виборчих кампаніях та виборчій поведінці.

Ще одна сфера перерозподілу на політичній арені – це питання ідентичності. Відсутність насильства та насильницької загрози в Країні Басків поставила інституції та політичних акторів у менш конфронтаційну ситуацію. Одним із проявів конфронтаційної ситуації традиційно була інтенсивність почуття ідентичності басків на противагу іспанській ідентичності. Інтенсивність цього протистояння та регіональна ідентичність такі незалежні один від одного і, як наслідок, припинення насильства та нового витку не вплине на колективну баскську ідентичність. Тому рівень регіональної ідентичності залишиться незмінним або, принаймні, незалежною від змін у відносинах центр-периферія.

Висновки до розділу 4

Фактична асиметрія регіонів Іспанії, яка проявляється не розмірах або чисельності населення, а перш за все в різному рівні соціально-економічного розвитку автономних співтовариств, багато в чому є причиною того, що двостороння взаємодія центральної влади і керівництва окремої автономії переважає над багатосторонньою взаємодією між центром і регіонами. Досить часто це пояснюється історичними особливостями політичної культури Іспанії, політико-ідеологічним суперництвом, а часом і ворожістю, урядової партії і політичного керівництва того чи іншого автономного співтовариства, а іноді, навпаки, – прагненням урядової партії за відсутності абсолютної більшості в конгресі депутатів знайти політичного союзника, отримавши парламентську підтримку регіональних партій.

Політична історія постфранкістського періоду свідчить про те, що держава дуже чітко та оперативно реагує на радикалізацію регіональних ідеологій, а урядові партії контролюють і утримують в жорстко окреслених межах діяльність своїх регіональних відділень, особливо в регіонах, які оголосили себе «національностями».

Створені нові політичні інститути на регіональному рівні, регіональні політичні еліти, регіональна бюрократія перетворюються на своєрідний стимул формування регіональної ідентичності з певним етнічним підтекстом.

В межах реформи статутів автономних співтовариств, що проходить в останні роки в Іспанії відбувається, інституціоналізація двостороннього співробітництва між центром і регіонами. У тексті нових статутів Каталонії, Арагона і Андалусії присутні спеціальні статті про заснування двосторонньої комісії. Ці комісії створюються на паритетних засадах, щодо їх голови діє принцип ротації, при прийнятті рішень комісії керуються принципом консенсусу. Комісії покликані досягти взаємної згоди щодо проектів загальнодержавних законів, розглянути і схвалити спільні дії і плани в тих чи інших областях, обговорювати і вирішувати конфлікти компетенцій, проводити підготовчу роботу в рамках діяльності галузевих нарад.

Якщо на початковому етапі процесу автономізації головну роль в ньому відігравали економічні інтереси регіонів і амбіції політичних діячів, то новим моментом в процесі становлення і подальшого розвитку держави автономій стає так званий інституційний фактор. У країні склалася, розвивається і вдосконалюється система двостороннього і багатостороннього співробітництва центру і регіонів, однак у автономних співтовариств відсутні реальні повноваження безпосередньо втручатися в процес управління на державному рівні. У цій системі взаємодії центральних і регіональних влад спостерігається переважання вертикальних двосторонніх зв'язків, горизонтальні зв'язки між самими автономними співтовариствами розвинені досить слабо.

Першочергову роль в інституціоналізації політичного простору автономних співтовариств Іспанії грають регіональні політичні партії.

Щодо особливостей конструювання регіональної ідентичності в досліджуваних регіонах, то історично більш активну боротьбу за незалежність вели саме баски. Сепаратистські відмінності двох регіонів мають глибоке коріння, які в основному базуються на економічних передумовах. В країні Басків сформувався нечисленний, але сильний клас капіталістів, тісно пов'язаних з іспанською державою. Зв'язки носили як економічний, так і політичний характер. Крім того, вплив баскської еліти ґрунтувався і на сильній банківській

системі. Це був одним із факторів, які вплинули на надання регіону широкої автономії.

У Каталонії складалася інша ситуація: основний галуззю економіки була легка промисловість, яка не припускала такого значного накопичення капіталу і формування сильного класу капіталістів. При цьому вплив на іспанську владу було значно менший, ніж в Країні Басків. Крім того, в Каталонії зростання опозиційно-демократичних настроїв сприяла сильна система університетської

Сьогодні відмінності каталонського і баскського сепаратизму зазнають значних змін. У Країні Басків в зв'язку з розформуванням ЕТА збройний конфлікт змінився політичним рухом. Уряд Країни Басків активно підтримував рух за незалежність в Каталонії. У ситуації відсутності лідируючої націоналістичної сили в Країні Басків процеси, що відбуваються в Каталонії, є один з найважливіших каталізаторів розвитку процесу руху за самовизначення.

Щодо факторів, які можуть вплинути на ідентичність басків та іспанців, такими виступають територія, воля до політичної емансипації, мова та походження. Аналіз конструювання баскської ідентичності показав, що на практиці вона більше залежить від особистих характеристик (вік, походження, мова), ніж від думок про те, що визначає таку ідентичність. Деякі елементи ставлення, такі як ідеологія, ставлення до незалежності та націоналістичне голосування також мають значний вплив, але не стосовно умов вважати їх басками. У цьому сенсі мова, наявність баскського походження та голос на виборах за націоналістичну партію, є найсильнішими факторами, що впливають на ідентичність басків.

Розвиток регіональної ідентичності в Галісії протягом XX ст. супроводжувалося складними змінами, яких зазнавала і вся Іспанія. Цей процес був багато в чому схожий з тим, що відбувалося в Каталонії, і, значно меншою мірою, в Країні Басків. Спочатку відбувався культурний підйом, заснований на зверненні письменників і поетів до національної мови. Потім починали з'являтися політичні організації, які ставили собі за мету відстояти культурну самобутність регіону за допомогою політичної автономії. Громадянська війна і прихід до влади франкістів перервали цей процес. Однак, в Галісії все це не призвело до такого ж поширення та утвердження регіональної ідентичності, як в Каталонії або в Країні Басків.

Таким чином, з трьох регіонів саме в Каталонії збіглися три фактори, які і привели до того, що каталонська політична еліта взяла курс на незалежність: історично сильні регіональні рухи рух, відмова Мадрида розширювати автономію і важка економічна криза. У Галісії наслідки кризи були настільки ж важкі, як і в Каталонії, проте там не склалося сильної регіональної партії, яка могла б використати невдоволення населення для використання в протестному русі. Хоча формування регіональної ідентичності в Галісії проходило приблизно ті ж етапи, що в Каталонії і Країні Басків, підсумки виявилися разючішими. В кінці XX ст. домінуючими силами в політичному житті регіону були загальноіспанські партії; більшість місць в місцевому парламенті постійно отримували праві, консервативні сили. Регіоналістські партії не змогли стати в Галісії головною силою, як це відбулося в Каталонії і Країні Басків. Проте і загальноіспанська ідентичність в Галісії на початку XXI ст. також не була широко поширена. Лише незначна частина жителів регіону – менше, ніж в Каталонії і Країні Басків – вважає себе виключно іспанцями. У той же час дуже невелика кількість мешканців ідентифікують себе як тільки галісійців, що теж відрізняється від Каталонії і Країни Басків. Найбільш поширеною самоідентифікацією була подвійна: «і іспанець, і галісієць». Провал регіоналістських сил, які не зуміли домогтися підтримки у галісійської населення, пов'язаний з цілою низкою чинників історичного і економічного характеру. В деякому відношенні цьому сприяло раннє входження регіону до складу Кастилії, яка відрізнялася від Арагона більш сильною централізацією. Однак в набагато більшому ступені слабкість регіональної ідентичності визначається економічними факторами. У той же час необхідно відзначити, що слабкість регіональної ідентичності не означає, що її місце автоматично займає загальноіспанська ідентичність.

Слід зазначити, що і Каталонія і Країна Басків прагнуть до того, щоб стати самостійними державами, на відміну від Галісії. У процесі політичної інтеграції з ЄС у регіонів склалися загальні європейські координуючі та керуючі структури і центри – фінансові, оборонні, зовнішньополітичні, від яких ніхто з сепаратистів не збирається відмовлятися. Але правові норми ЄС не передбачають вступу в нього окремих регіонів, що прагнуть відокремитися від країн-членів. Євросоюз виступає проти сепаратизму, втім, як і центральний уряд

Іспанії. Власне, позиція ЄС стала одним із запобіжників у каталонській кризі 2017 року.

Одним із варіантів виходу із ситуації відцентрування регіонів є в підтримка концепції іспанської загальногромадянської національної ідентичності, в якій підкреслюється внесок всіх регіонів Іспанії, а не тільки Кастилії, в створення єдиної іспанської держави. Акцент ставиться на багатовіковому співіснуванні населення іспанських автономних співтовариств в рамках єдиної національної держави, існуючої з 1492 року.

У теоретичному плані основою для появи ідеї державотворення автономних співтовариств може стати концепція «Nacionalidad», згідно з якою іспанці – це не просто мозаїка ідентичностей в рамках єдиної політичної структури, а загальноіспанська культурна ідентичність, що робить Іспанію деяким чином «батьківщиною» для всіх «nacionalidades».

Розділ 5

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

5.1 Велика Британія як приклад асиметричної деволюції

З ростом популярності ідей глобалізму сучасна держава-нація переживає кризу суспільно-політичного ладу. Саме в останні десятиліття процеси політичної дезінтеграції з'явилися в багатьох федеративних і унітарних державах Західної Європи. Особливо яскраво зараз цей процес представлений в Сполученому королівстві. Сьогодні Великобританія є єдиною країною в світі, яка повною мірою дотримується своїх традицій, в тому числі в суспільно-політичній сфері, яка в значній мірі регулюється звичаями. Саме традиції дозволяють англійській королівській династії досі володіти сильною владою.

Так склалося історично, що Сполучене Королівство розвивалося та становлювалося як централізована держава. Такий розвиток передбачав що формування, в першу чергу, саме загальнодержавної ідентичності («британськість») і максимальне ослаблення кельтських регіональних (етнонаціональних) ідентичностей в країні.

Але, слід зазначити, що це лише послабило, але ніяким чином, не знищило регіональну ідентичність населення кельтської периферії. На сьогоднішній день «шотландська», «валлійська», «ірландська» існують і розвиваються як абсолютно усвідомлені ідентичності, і які підтримує частина населення кельтських регіонів. Важливою особливістю цих регіонів і спільнот, які там проживають, що вони ідентифікують себе не лише як шотландці, валлійці, ірландці, а також підкреслюють свою «європейськість» на противагу «британської» приналежності.

На думку Дж. Пакмен [421]: «за часів Імперії, носії британських паспортів не мали підстав замислюватися над різницею

між «бути британцем» і «бути англійцем»; ці два поняття були взаємозамінними».

В сучасності, ситуація помітно змінилася: «ніщо не обурює шотландця або валлійця так, як плутанина у вживанні цих термінів, бо кельтські народи Британії дедалі інтенсивніше переймаються власним корінням і власною ідентичністю. Відродження кельтських ідентичностей відбувається у різних формах і з різною інтенсивністю, але спільною рисою є те, що ці процеси значно посилюються після надання відповідним територіям більших прав. Зокрема, велику роль відіграло створення у 1998 році власних парламентів у Шотландії та Уельсі» [421] в результаті здійснення політики деволюції (децентралізації) влади, – за словами Паксмена, «вигаданої лейбористами заради зміцнення [Європейського] Союзу».

Більше того, незважаючи на міцні й тривалі зв'язки між окремими етнічними складовими спільної держави (в британському законодавстві вони визначаються як «раси»), середньовічні негативні стереотипи й упередження (англійців проти шотландців і, особливо, валлійців, і навпаки) виявилися на диво сталими; їх прояви регулярно з'являються у жовтій пресі, на телевізійних екранах і навіть у шкільних підручниках [421, с. 49–50]. Таким чином, «суто «англійська» ідентичність залишається дещо розмитою; деякі дослідники вважають її «мозаїкою», що складається з низки менших, локальних ідентичностей, частина яких поступово відмирає, а інші демонструють напрочуд міцну сталість і здатність зберігатися, незважаючи на потужні об'єднавчі та асиміляційні тиски, що супроводжують процеси європейської інтеграції та глобалізації» [157].

Наприклад, показовим є те, що респонденти у всьому Сполученому Королівстві ідентифікують себе саме з країною проживання (регіоном), тобто першочерговою є саме регіональна ідентичність, а не з Британією в цілому. У цифрах це простежується саме так: (60 % проти 25). Так, Шотландії, за даними 2014 р тільки 8 % респондентів заявили про свою британську ідентичність (в Уельсі, наприклад, таких респондентів 17 %, а в Північній Ірландії – 40 %). Щодо подвійної самоідентифікації, то 18 % шотландців позиціонують себе такими (для порівняння: в Уельсі про це заявили 7 %, в Англії – 9 %, а в Північній Ірландії – 8 %) [399]. І важливим для подальших досліджень є те, що за роки ці показники фактично не змінилися.

Якщо говорити окремо по кельтським регіонах, то більшість жителів Шотландії відчують себе, перш за все, шотландцями. При цьому 94 % народжених в Шотландії вибирають шотландську ідентичність як єдину або як найбільш важливу серед інших ідентичностей. При цьому респонденти описують «шотландськість» в дуже позитивних термінах, вказуючи на відкритість і лояльність товариства. Здійснюючи компаративний аналіз шотландської та англійської ідентичностей, слід відзначити традиційно силу шотландської і певну слабкість англійської. Крім того, шотландці асоціюють себе з Європою (це можна пояснити відсутністю факторів, що викликають суперечки), на відміну з Британією, де саме поняття «шотландці» – «британці» викликає суперечність.

У Північній Ірландії ідеї «британськості» виключно важливі для протестантської частини населення, а північноірландських протестантів можна назвати великими британськими патріотами, ніж англійців. Але при цьому більшість жителів Північної Ірландії також називають себе європейцями. І в цьому сенсі протестанти і католики мають загальні позиції. парадоксальним чином виявляється, що «британськість» північного ірландця відрізняється від «британськості» англійця. У 2011 р п'ята частина населення регіону визначила свою ідентичність як північноірландську. В цьому відношенні ситуація покращилася і з точки зору зв'язків між протестантами і католиками, так як в 1998 р. лише до 10 % католиків заявили про свою «британськість». На період 2014–2015 рр. північноірландцями себе назвали 29 % населення, чверть – ірландцями (25 %), 2/5 – британцями (40 %) [406].

Якщо говорити про Уельс, то 58 % населення ідентифікують себе виключно як валлійці і тільки 7 % називають себе і валлійцями, і британцями одночасно. При цьому визначення «валлійськості» пов'язано і базується на знанні валлійської культури і гельської мови. Тому ті, хто знає і розділяє валлійська культуру і мову, більшою мірою вибирають лише валлійську ідентичність і не називають себе британцями. Валлійці також вважають, що вони, перш за все, європейці, а вже потім британці [482].

Важливим є те, що «британськість» вже не поділяють навіть самі англійці. З них 3/5 кажуть, що вони англійці, а не британці. Менше десятиї частки населення Англії вибирають подвійну ідентичність.

72% називають себе виключно лише англійцями, а 58% – скоріше англійцями, ніж британцями [294]. Слід зазначити, що саме «англійськість» на відміну від «шотландськості», «валлійськості» та «ірландськості» пов'язана вже з євроскептицизмом.

Стає абсолютно очевидним факт, що «британськість» переживає трансформацію, оскільки на неї одночасно впливають і європейська і регіональні (в тому числі етнонаціональні) ідентичності. Сама «британськість» пов'язана безперечно із історією країни, з експансією і світовим лідерством. Вона ґрунтується на унікальному географічному положенні Британії, конституції (у вигляді збірників законодавчих актів), багатій історії зі статусом морської наддержави. Таким чином, ці фактори і конструюють британську ідентичність, а в кризові моменти вони завжди проявляються найбільш сильно. Самі ж британці, розкладаючи «британськість» на елементи, вказують, що її опорами є протестантизм, імперія, важка промисловість (яка в же в минулому), але нових об'єднуючих елементів не простежується [347].

Саме в прагненні зберегти «британськість», засновану на демократичних цінностях і єдності чотирьох націй (англійців, шотландців, валлійців та ірландців), були вироблені деволуційні моделі. Вони і повинні були на практиці підтвердити існування фортеці британського союзу і готовність політичної системи до демократичних перетворень.

У теоретичному вимірі можливо вирізнити три типи деволуції:

1) адміністративна – наприклад, встановлення Урядового відомства (Government Offices) в регіонах, або, як було до 1999 р., практика передачі повноважень від центральних урядових відомств до територіальних тієї самої держави;

2) виконавча – виключні права парламенту Сполученого Королівства передаються міністерствам деволуційних урядів за статутом;

3) законодавча – Парламент Сполученого Королівства передає деякі свої повноваження підпорядкованій легіслатурі. Отже, зміст законодавчої деволуції полягає у створенні регіональних представницьких органів (місцевих парламентів, асамблей), які обирає населення, та в наданні їм права «визначати політику і видавати закони» в межах визначених територій. Тобто вони є вищим законодавчим органом, повноважним вирішувати регіональні проблеми на законотворчому рівні [319].

Деволуційне врегулювання в Сполученому Королівстві часто характеризується як асиметричне – існують суттєві відмінності між домовленостями в кожній країні.

Зауважимо, що впровадженням деволуції центральний уряд Великої Британії намагався блокувати сепаратистські тенденції у регіонах (передусім – у Шотландії та Північній Ірландії), знизити політичну напругу між центром та провінціями шляхом перерозподілу владних повноважень на користь регіонів. Саме до цього прагнули політичні лідери регіональних рухів. Таким чином, очевидно, що з боку британського уряду деволуція була своєрідним запобіжним заходом, вимушеним політичним кроком, відповіддю на зростаючі регіональні вимоги.

Розгляд особливостей деволуції доцільно розпочати саме з Шотландії та Уельса, де найбільш чітко простежується асиметрія у відносинах з центром. Так, слід констатувати, за минулі 20 років деволуційна практика отримала інтенсивніший розвиток також в Англії і Північній Ірландії, але деволуція в цих регіонах має свою специфіку. Наприклад, в Англії і лейбористи, і консерватори не пішли по шляху створення представницького органу, у Північній Ірландії робота представницького органу (Стормонт) була відновлена не з метою політичної та економічної автономізації регіону, а як інструмент для налагодження миру між протестантською більшістю і католицькою меншістю.

Якщо розглядати Шотландію в рамках таксономії, то, по-перше, безсумнівно, можна вживати термін «регіон», так як він характеризується масштабним критерієм і використовується для позначення досить великих фізико-географічних, економіко-географічних, геополітичних і інших територіальних таксонів.

Незважаючи на те, що Шотландія ніколи не була ні автономною, ні федеративною одиницею Великобританії і більше не є королівством, це не просто географічний або адміністративний район. Але Шотландія все-таки є складовою частиною Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії і не володіє повною автономією.

Внаслідок цього, будучи історичною провінцією Великобританії, Шотландію можна виділити як регіон 4-го рівня, тобто макрорегіон, до яких відносять республіки, краю, області, провінції і т. д., що входять до складу тієї чи іншої країни. Історичні області виконують

функцію збереження культури, мови, релігії. Вводиться етно-культурний компонент, який підтримує знання населення про традиції культурних, про мову, при цьому якоїсь особливої системи управління не потрібно, тому що це відбувається на муніципальному рівні. Тобто історичною областю може бути Шотландія, але все муніципалітети діють як частина цієї історичної області.

У той же час, Шотландці відстоюють свою національну самобутність, регіональну ідентичність і зберігають багато інститутів, яких немає ні в Англії, ні в інших англomовних країнах (мають свою церкву, закони і суди, свої банки і банкноти, міста в Шотландії – «бурги» (на відміну від «боро» в Англії), мери – провости (в Англії – мери), шерифи – судді). Таким чином, Шотландію можна віднести і до групи регіонів 3-го рівня, тобто назвати її «регіоном-країною».

Як наголошується в англійській юридичній літературі, насправді існувало три можливих напрямки для конституційного розвитку Шотландії: уніонізм (об'єднання) *status quo*, незалежність/відділення або уніонізм на основі автономії/деволюції. Спроба почати процес деволюції в цій частині Сполученого Королівства була зроблена ще в 70-х рр., Але в той час вона виявилася безуспішною в зв'язку з провалом на референдумі в березні 1979 р. [469].

Як зазначає дослідник М. Єрьоміна: «тільки до кінця 1970-х – в 1980-і роки британські партії зайняли послідовні позиції: консерватори – антидеволюційні позиції, а лейбористи – продеволюційні [54, с. 267]. Наприклад, лейбористи, навіть зробили в 1979 р. спробу, втративши більшість у Палаті громад, реалізувати деволюцію для об'єднання з кельтськими націоналістами, але попередні реформи регіональні референдуми провалилися [467]. Вирішальним кроком у формуванні девоскептицизму консерваторів стало прем'єрство Маргарет Тетчер починаючи із 1979 р. Ще будучи лідером опозиції, М. Тетчер виступала з характерною для наступних консервативних лідерів позицією, що юніонізм і передача законодавчих повноважень несумісні [451]. Лейбористи, чия підтримка ідеї самоврядування кельтських регіонів не була до цього стійка і не знаходила підтримки лівого крила партії, до кінця 1970-х років усвідомили електоральні перспективи цієї теми. Розвиваючи ідею регіонального самоврядування, ЛПВ зміцнювала свої позиції в Шотландії та Уельсі, особливо в умовах ринкових реформ М. Тетчер. З приходом Тоні Блера на пост лідера Лейбористської партії

конституційна реформа, однією з частин якої була деволуція, поряд з концепцією третього шляху лягла в основу ідеологічної модернізації лейборизму. Нові лейбористи припускали вирішення низки політичних і управлінських завдань за допомогою деволуційних перетворень, в першу чергу завдання нейтралізації шотландського націоналізму. Заклики Шотландської національної партії (ШНП) до незалежності ставали неактуальні в контексті розвитку автономії регіону, однак непередбачуваність запущеного процесу відзначалася ще його батьками-засновниками. «Я не був прихильником деволуції. Це небезпечна гра. Ніколи не можна бути впевненим, де кінчається почуття патріотизму і починається сепаратизм», – так коментував проведення перетворень лідер нових лейбористів Тоні Блер [252, с. 251]. Крім зниження впливу націоналістів, лейбористи прагнули створити «оплот» проти повернення консервативного уряду на національному рівні. Передбачалося, що торі, отримавши більшість у Палаті громад, не зможуть реалізувати свій політичний курс в повній мірі, оскільки основна частина шотландських справ буде під контролем нових політичних інститутів, в якому провідну скрипку гратимуть лейбористи [473]. Таким чином, до виборів 1997 р. міжпартійна підтримка деволуції стала приймати обриси антиконсервативного проєкту. Утворився єдиний політичний табір, що включав загальнонаціональних і регіональних гравців. Деволуційні реформи використовувалися як аргумент для кельтських виборців проголосувати проти нового консервативного уряду.

Усередині продеволуційного табору погляди на деволуцію суттєво різнилися: для ЛПВ це була повноцінна реформа, яка не передбачала подальшого розвитку, для Партії лібералдемократів – рух у сторону федеральної Британії, для ШНП і Плайд Камрі (Партія Уельсу) – перший крок на шляху до незалежності. Показово, що ШНП, спочатку яка бойкотувала роботу Шотландської конституційної конвенції в 1989 р. [360, с. 53], вважаючи, що це може знизити її підтримку в регіоні, до середини 1990-х рр. вибрала більш прагматичний підхід до деволуції. Різні інтерпретації реформи припускали і різну ступінь самостійності нових органів влади і ситуативний характер співпраці політичних сил.

Переслідуючи за допомогою деволуції зазначені цілі, лейбористи створили інституційні умови, щоб закріпити власне домінування

в регіональній партійній підсистемі. Підйом нового лейборизму був гарантом формування в Вестмінстері і шотландському Холіруд урядів одного партійного забарвлення. Виборча система додаткового голосу, яка, на відміну від мажоритарної системи на національному рівні, сприяла розвитку коаліційних практик, виступала в якості страховки від того, що навіть при зниженні електоральної підтримки ЛПВ націоналісти не отримають більшості в регіональній легіслатурі.

Лише в 1998 р. програма деволюції, запропонована в Акті про Шотландію 1998 року, була підтримана парламентською більшістю.

За словами П. Кейна: «шотландська деволюція стосується поділу законодавчої влади між шотландським і Вестмінстерським парламентами. Конституційний статус законодавства Шотландського парламенту недостатньо зрозумілий. Він є «вищим» у відношенні до звичайного делегованого законодавства, наприклад прийнятому місцевою владою та державними міністрами. З іншого боку, він не розглядається як «первинне законодавство» для цілей Акту про права людини від 1998 р. Це означає, що він є недійсним у разі його несумісності з Конвенцією про права людини. Навпаки, хоча акти (Вестмінстерського) парламенту можуть бути оголошені несумісними з Конвенцією, така несумісність не впливає на їх дійсність. Більш того, Вестмінстерський парламент зберігає повноваження приймати законодавство, яке застосовується до Шотландії, навіть в сферах, в яких Шотландський парламент має законодавчу компетенцію. Шотландське законодавство недійсне в разі будь-якої несумісності з Вестмінстерським» [261, с. 422].

Запропоновані акти Шотландського парламенту називаються біллями. Білле стає актом після проходження в Шотландському парламенті і отримання королівської санкції. Згідно з Додатком 5 до Акту про Шотландію 1998 року, до зарезервованих, тобто до питань, за якими Шотландський парламент не може займатися законодавством, належать такі конституційні питання [446]: Корона, включаючи престолонаслідування і регентство; унія королівств Шотландії та Англії; Парламент Сполученого Королівства; триваюче існування Вищого кримінального суду як кримінального суду першої інстанції та апеляційного; триваюче існування сесійного суду як цивільного суду першої інстанції та апеляційного (ст. 1). Крім того, до зарезервованих питань відносяться: міжнародні відносини, включаючи

відносини за межами Сполученого Королівства, відносини з Європейським Союзом (і його інститутами), іншими міжнародними організаціями, регулювання міжнародної торгівлі та допомогу в підтримку міжнародного розвитку (ст. 7); захист Королівства, військово-морські, армійські або повітряні сили Корони, інспекції і т. д. (Ст. 9); фінансова, економічна і грошова політика, включаючи випуск і обіг грошей, податки і акцизні збори, державні позики і кредити, контроль над державними витратами Сполученого Королівства, валютний курс і Банк Англії, за винятком місцевих податків для фінансування витрат органів місцевого самоврядування (наприклад, муніципальний податок і податок на нерухомість) (ст. A1 Частини A) та ін.

Відповідно до Акту про Шотландію 1998 року, Шотландський уряд офіційно називається шотландська виконавча влада (The Scottish Executive). До його складу входять Перший міністр, який призначається Її Величністю з числа членів парламенту і займає свою посаду протягом встановленого законом терміну; міністри, яких може призначати Перший міністр з числа членів парламенту зі схвалення Її Величності; Лорд-адвокат і Генеральний радник Шотландії. Члени шотландської виконавчої влади разом називаються шотландськими міністрами. Однак Акт про Шотландію 2012 [447]. (ст. 12 (1) 29) уточнив положення ст. 44 – в даний час відносно виконавчої влади Шотландії використовується термін «Шотландський уряд» (the Scottish Government) [448].

Але, початком «реального політичного процесу, кінцевою метою якого мало бути відокремлення Шотландії від спільної держави – Об'єднаного Королівства, вважають події, пов'язані з регіональними виборами травня 2007 року, коли після 8-річного домінування лейбористів, перемогу здобула націоналістична Шотландська Національна Партія. Через п'ять років, у 2012, Шотландія вивела Великобританію в країни – лідери сучасного європейського сепаратизму» [157].

У січні 2012 року відбулися переговори між Лондоном і Единбургом, за підсумками яких 15 жовтня 2012 р. прем'єр-міністр Великобританії Д. Кемерон і А. Салмонд підписали угоду, що визначила порядок проведення референдуму в 2014 році. У підсумку в березні 2013 року А. Салмонд оголосив датою проведення референдуму 18 вересня 2014 року.

Напередодні референдуму прихильники і противники незалежності фокусували свою увагу на таких аспектах, як валютне питання, добробут населення, доходи від нафти в Північному морі, імміграція, вартість нових держустанов, членство в ЄС та економічне зростання.

Взагалі, рушійною силою для питання про референдум стала зростаюча прірва між політикою, що проводилась коаліційним урядом Великобританії в Вестмінстері, на чолі з Консервативною партією з 2010 року, і тим, чого хотіли шотландці. Аргумент, що «незалежна Шотландія буде більш самостійною, багатшою. Два покоління тому в парламенті було стільки ж консерваторів, скільки і лейбористів, але шотландці не пробачили торі політику тетчеризму, проведену щодо їх сильно індустріальної економіки. Нещодавно націоналісти вбралися в панд, щоб нагадати прем'єр-міністру Девіду Камерону (представнику Консервативної партії), що в зоопарку Единбурга більше панд (дві), ніж в Шотландії парламентаріїв-торі (один). Натхнення ідеєю деволюції, озвученої Тоні Блером і фінансовою підтримкою Вестмінстера, шотландська соціальна політика відрізняється від англійської» [449].

Університетська освіта є безкоштовною для шотландців, але не для англійців чи валлійців; держава забезпечує догляд за великим відсотком людей похилого віку в Шотландії, ніж в Англії і Уельсі. Здорові демократії зазвичай досить гнучко реагують на регіональні відмінності, яких достатньо по всій Британії. Північний схід Англії і Уельсу, обидва підтримують лейбористів, також виступають проти уряду Вестмінстера. Розстановка політичних сил Великобританії не позбавляє шотландців влади. Два попередніх прем'єр-міністра, Тоні Блер і Гордон Браун, народилися в Шотландії. Шотландія представлена непропорційно великою кількістю депутатів у Вестмінстері. Единбург має самостійну правову систему і його парламент може вирішувати широкий спектр питань, включаючи охорону здоров'я, освіту і житло. При цьому лідери не реалізували своє право змінювати ставку прибуткового податку: це навряд чи обумовлено тим, що шотландців тримають на повідку законодавці з Вестмінстера.

Демократична, мирна, добре керована національна держава це благо, яке не можна випадково викидати. Це сильний негативний аргумент проти змін. Але є також позитивний аргумент, якому

кампанія проти незалежності Шотландії намагалася дати голос: ідея союзу.

Референдум про незалежність Шотландії відбувся 18 вересня 2014 року. На плебісцит було винесено одне питання: «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?», На який пропонувалося два варіанти відповіді: «так» або «ні». Для участі в референдумі зареєструвалося 97 % населення регіону, хто мав право голосу (громадяни від 16 років і старше). За підсумками голосування була зареєстрована рекордна для Шотландії явка – 84,59 %. За результатами підрахунку голосів за незалежність висловилося 44,7 %, проти – 55,3 %. Взяти участь в референдумі можна було або особисто на виборчій дільниці, або поштою, або через уповноважену особу. На думку експертів, така система не дає повних гарантій від фальсифікації. Теоретично підтасування голосів поштою могла б також статися шляхом реєстрації за адресами тимчасового проживання. Кількість виборців, які зареєструвалися для голосування поштою, в ході референдуму становило 18,4 % від загального числа виборців. Примітно, що окремо результати голосування по пошті не оголошувалися. Однак багато експертів вважають, що саме воно забезпечило перемогу противникам незалежності, принісши «чистими» в їх скарбничку близько 380 тис. голосів (близько 80 % достроково тих, хто проголосував поштою висловилися проти незалежності). Це як раз і є загальна різниця голосів за результатами референдуму між противниками і прихильниками незалежності. Таким чином, в день голосування (без дострокового голосування) голоси шотландців, виходячи з представлених розрахунків, розподілилися практично порівну – 50 % на 50 % [119].

Сполучене Королівство тривалий час втілює віру в те, що люди з різною історією та ідентичністю можуть жити разом, і що їх різноманітність робить їх культуру, економіку та державну політику міцнішою. Показово, що більшість представників етнічних меншин називають себе британцями, а не англійцями чи шотландцями; вони інстинктивно визнають ліберальну ідентичність – ту, яка спирається не на вузький націоналізм, а на освічену концепцію національності – яку пропонує союз. Тому, мабуть, результати референдуму були не на користь прибічників незалежності.

Держави не можуть легко розділити свій шлях до щастя, і розробка способів подолання відмінностей може їх покращити.

Це робить їх більш толерантними, плюралістичними та відкритими, а також вчить центральні уряди відмовлятися від влади. Якщо нації не можуть терпіти триматися разом, вони, звичайно, повинні розлучатися. Але Великобританія у 2014 році до цього не дійшла.

Модель деволюції Уельсу істотно відрізняється від шотландської. Якщо в Шотландії мова йде про систему адміністративної та законодавчої деволюції, то деволюція в Уельсі – виключно адміністративна [292, с. 24]. Повноваження, які здійснюються Національною Асамблеєю Уельсу, обмежені в порівнянні з тими, які раніше здійснювалися міністрами Корони по відношенню до Уельсу і які спеціальними актами були передані Ассамблеї чи інакше нею придбані. Асамблея Уельсу, таким чином, здійснює у відношенні до Уельсу дискреційні повноваження, раніше здійснювані міністрами Корони. Вона також може видавати підзаконні нормативні акти, оскільки відповідні повноваження були передані їй. Однак повноваження видавати таке законодавство настільки широкі, наскільки це відповідає критеріям, передбаченим у відповідному первинному (рамковому) законодавстві [483]. З цією метою, Комісія Річарда (the Richard Commission) [436], заснована Урядом Асамблеї Уельсу (Welsh Assembly Government) дослідила питання деволюції в Уельсі та рекомендувала більше використання такого рамкового законодавства; а також щоб у довгостроковій перспективі деволюція в Уельсі повинна будуватися по контуру, подібному з шотландської моделлю.

Національна Асамблея Уельсу (National Assembly for Wales), що складається з 60 членів, була заснована вищезазначеним Актом про управління Уельсом 1998 р. [324] Статті 93–94 Акта про управління Уельсом 2006 р. [325] передбачають право Асамблеї видавати законодавчі акти, які називаються заходами Національної Асамблеї Уельсу (Measures of the National Assembly for Wales), в сферах, перелік яких визначений Додатком 5 до даного акту. До переліку входять економічний розвиток, освіту і виховання, рибальство, культура та ін. (Всього 20 предметних областей). Прийняті Асамблеєю заходи мають бути схвалені Королевою в Раді. Стаття 33 (1) Акта передбачає обов'язок Державного секретаря у справах Уельсу в розумний строк після початку кожної сесії парламенту провести з Асамблеєю консультацію по законодавчій програмі Уряду Сполученого Королівства на дану сесію, якщо він вважатиме це доречним. Цей же акт (частина 2)

заснував Уряд Асамблеї Уельсу (Welsh Assembly Government), яке є відповідальним перед Асамблеєю.

3 березня 2011 року в Уельсі було проведено референдум з питання про подальше розширення законодавчих повноважень Національної Асамблеї. На референдум було винесено питання: «Чи хочете ви, щоб Асамблея зараз могла видавати законодавчі акти з усіх питань в двадцяти предметних областях, в яких вона має повноваження для цього?» 33 63,5 % населення Уельсу проголосувало за таке рішення [398]. Відповідно Національна Асамблея Уельсу видаватиме законодавчі акти з усіх питань в двадцяти делегованих областях без необхідності попередньо погодження про це з Вестмінстерським парламентом.

Акт Уельсу 2014 р. вперше передбачив, що повноваження щодо прийняття первинного законодавства, що вводить податки, повинні бути передані Уельсу. Закон також розширив повноваження уряду Уельсу щодо запозичень [481].

Необхідно уточнити, що визначення деволуції в Уельсі як адміністративної підходить тільки початкового етапу функціонування інституту. Надалі можна спостерігати поступовий, але впевнений рух до шотландського варіанту.

У категоріях історичного інституціоналізму проведена в 1998 р. деволуція представляється критичною розвилкою в інституційному розвитку Британії, яка ознаменувала новий етап в відносинах центру і етнорегіонів. Фактично, користуючись типологією інституційного розвитку в яку входять інституційне нашарування (введення нових структур додатково до вже існуючих), інституційна конверсія (перепрофілювання існуючих структур), інституційний дрейф (зміна ролі інституту), інституційне заміщення (витіснення інституту конкурентами), деволуція є саме перший варіант – інституційне нашарування, оскільки на додаток до існуючих інститутів були створені нові, що перейняли ряд своїх функцій. Повноваження представницьких органів Шотландії і Уельсу спочатку збігалися з повноваженнями територіальних міністерств в уряді.

Дослідник Д. Галахер, оцінюючи проведені зміни, помічав, що «деволуція включала реорганізацію влади, але ціна залишалася низькою» [цит за 253, с. 28]

Крім законодавчих змін, слід зазначити, що в цілому магістральний напрям сучасної валлійської політики тісно переплітається

з історичною пам'яттю. В Уельсі впродовж останнього десятиліття йде активна експлуатація історичної спадщини, яке перетворюється в «спогади» і трактується з точки зору розуміння і значення деволюційних перетворень. Ці перетворення змінили положення Уельсу в рамках британської держави і в рамках Європи, але вимагають обґрунтування і усвідомлення нових реалій. Побудова власної історичної традиції, встановлення зв'язків з іншими державами поза англійської впливу, а також демонстрація кельтських коренів дають можливість дистанціюватися від Англії.

Деволюція та національний уряд Уельсу допомагають рухатися до посиленої та інклюзивного почуття ідентичності, більш конкретно валлійського. Уельс змінюється, змінюється і винаходить себе, майже незважаючи на самих валлійців іноді за існування націоналістичного ідентичність не така, як у Шотландії. Відсутність такого типу в Уельсі говорить про те, що Шотландія та Уельс представляють дуже різне політичне середовище з різною національною свідомістю. Якщо така нова, всеохоплююча багатогранна валлійська ідентичність існує сьогодні, то хто може це зробити? Через роки після передачі повноважень та створення інституту Уельсу, повноваження якого поступово зростають, це завдання мають взяти на себе Національні збори. Уельс більше не володіє однорідною ідентичністю та старими маркерами ідентичності (мова, релігія ...), які руйнуються і зникають.

Схоже, що події XX століття, інституційні перетворення та сама деволюція із заснуванням Національної Асамблеї Уельсу, допомогли валлійцям рухатись у напрямку більшого інклюзивного почуття себе. Це «інституційне підкріплення прагнень Уельсу не вийшло з нічого. Це багато в чому завдячує зусиллям усіх священнослужителів, активістів, націоналістів чи шанувальників валлійства, участь яких принесла відчутні результати. Якби не їх спільні прагнення та турботи, Уельс мав би менш чітку позицію. Валлійська мова не набула офіційного статусу, і кількість її ораторів, швидше за все, буде продовжувати падати. Тим не менш, ідентичність, яка раніше вузько визначала валлійські атрибути з точки зору мови та культури змістилися до більш складних понять з різними концептуалізаціями та безліччю субідентичностей. Пліч-о-пліч націоналістична ідентичність, існує зростаюча свідомість громадянської нації. Створення загальноуельських установ, повноваження яких послідовно

збільшуються Вестмінстером, перетворити країну на більш сучасну з новими ролями у соціальній, культурній чи політичній сфері. Одночасно це здається неправильним» [282].

Валлійська ідентичність стає різноманітною, фрагментованою та багатогранною: 2,1% населення або 62000 осіб є представниками етнічних меншин (перепис 2001 р.) і лише Національна Асамблея може об'єднати країну і представляти Уельс для валлійців [353]. Перед лицем глобалізації та Інтернету стає все важче підтримувати культурне чи національне відмінність, але Уельс змінюється, змінюється і заново винаходить себе. У той час, коли збирається збори щоб користуватися новими законодавчими повноваженнями, є обнадійливі ознаки того, що жителі Уельсу розуміють цей потенціал Асамблеї.

Такі країни, як Уельс, не є винятком, особливо коли є потреба послабити свої історичні зв'язки з досі домінуючими утвореннями. З його давньою етнічною спадщиною груп та їх лояльності, Уельс створив ряд складних відносин і систем, які традиційно базувалися на його мові корінного населення, культуру, а також певну форму ворожості до всього, що означає Британство. За останні кілька десятиліть ці традиційні способи, здається, зникли відступаючи місце новим розробкам.

Процес регіоналізації, який походив в Північній Ірландії, був ускладнений історичним конфліктом. В ході реформи одними з головних цілей Лейбористської партії були врегулювання конфлікту і підтримання миру і стабільності в регіоні.

Асамблея Північної Ірландії була створена Белфастською угодою 1998 р.(Belfast Agreement 1998), також відомою як «Угода Страсної П'ятниці», в якій говорилося: «Ця угода передбачає створення демократично обраної Асамблеї в Північній Ірландії, яка не обмежена в своєму членстві, правомочна в здійсненні виконавчої і законодавчої влади та обумовлена гарантіями для захисту прав і інтересів всіх сторін суспільства. ... Асамблея буде здійснювати повну законодавчу і виконавчу владу щодо тих питань, за які в даний час відповідають шість урядових департаментів Північної Ірландії, з можливістю приймати відповідальність за інші питання, зазначені де-небудь в цій угоді» [468]. Що стосується виконавчої влади, то ця Угода передбачала, що від імені Асамблеї її здійснюють перший міністр (First Minister), його заступник (Deputy First Minister) і до

десяти міністрів з відомчої відповідальністю. Перший міністр і його заступник повинні спільно обиратися на посади Асамблеєю, головувати на міжфракційній основі відповідно до п. 5 (d) (i) цієї угоди. Потім міністерські посади розподілялися між партіями по системі д'Ондта, враховуючи, скільки місць кожна партія має в Асамблеї. Крім цього передбачалося, що міністри складають Виконавчий комітет під головуванням Першого міністра і його заступника, який повинен бути майданчиком для обговорення та досягнення угоди з питань, що становлять собою сферу перетину відповідальності двох або більше міністрів для визначення пріоритетних виконавчих і законодавчих пропозицій і, якщо необхідно, для вироблення спільної позиції (наприклад з питань зовнішніх відносин).

Пізніше був прийнятий Акт Північної Ірландії 1998 року [404], у преамбулі якого вказувалося, що він приймається з метою імплементації угоди, досягнутої на багатопартійних переговорах. Однак діяльність Асамблеї кілька разів припинялася. Акт Північної Ірландії, прийнятий в 2006 р. [405], закликав основу підготовки до відновлення делегованого уряду в Північній Ірландії (ст. 1). Акт про Північної Ірландії 2009 р. містив деякі положення щодо охорони громадського порядку поліцією і здійснення правосуддя. Зовсім недавно був прийнятий Акт Північної Ірландії (різні положення) 2014 р. [403], яким, в тому числі, припиняється практика подвійних мандатів для членів Асамблеї Північної Ірландії, що засідають одночасно як члени Палати громад або члени нижньої палати ірландського парламенту (ст. 35), змінюється процес призначення і звільнення з посади міністра юстиції Північної Ірландії (ст. 8), передбачається можливість зменшення кількісного складу Асамблеї (ст. 6), розширюються повноваження щодо прийняття підзаконних нормативних актів щодо виборів в Асамблею і місцевих виборів (ст. 23) і робляться деякі заходи щодо делегування повноважень від Державного секретаря Комісії у справах цивільної служби Північної Ірландії та Комісії з прав людини Північної Ірландії (ст. 10–12).

Відносно конструювання регіональної ідентичності, то відносно Північної Ірландії вперше опитування проводилися наприкінці 1980-х років, запропонувавши гібридну категорію «англо-ірландська» [395, с. 25]. Зараз він є найкращим варіантом для 25 % громадян, що робить його третім за популярністю в регіоні, і єдиним, який

прийнятий еквівалентною кількістю як католиків, так і протестантів [243]. Обмежений обсяг робіт, які досліджували північноірландську ідентифікацію, показав, що вона, як правило, асоціюється з більш примирливим ставленням до членів зовнішньої групи та вищими рівнями міжгрупових контактів [311; 333]. Зазвичай вона представлена як «загальна ідентичність колективної групи» (надвисока ідентичність, яка є інклюзивною та складається з двох або більше підпорядкованих соціальних категорій) через її сприйняття інклюзивності [332]. Однак є також свідчення про проєкцію внутрішньої групи («проєкція» окремими особами, що сприймають характеристики групи на надпорядковану ідентичність [485], так що прототипний ідентифікатор Північної Ірландії швидше вважається протестантським [385].

У літературі висловлювалося припущення, що молоді люди віддають перевагу цій ідентичності. Останні дані опитування підтверджують це твердження, показуючи, що Північна Ірландія є найпопулярнішим варіантом ідентифікації серед 18–24-річних [243] (ARK, 2015). Можливо, що це асоціюється з новим, постконфліктним поколінням, для якого традиційний конфлікт між британською та ірландською національною ідентичністю менш помітний, а інші менш політичні виміри поділу є більш важливими. Як такий, він потенційно може становити нову форму національної ідентичності, яка може як вийти за межі попереднього конфлікту, так і стати основою для міжсоціальної солідарності. Політичне значення цієї ідентичності також є предметом дебатов. Стверджувалося, що Північна Ірландія пов'язана лише із соціальними, а не політичними установками [375, с. 608], і що ті, хто ідентифікує цей шлях, мають лише низький рівень когнітивної прихильності [474, с. 127]. Тоді його можна вважати неополітичним і тому має обмежене значення в цьому контексті. Однак є також певні докази того, що це насправді пов'язано з поміркованою центристською політикою в регіоні, зокрема з Партією Альянсу, і з перевагою конституційного статус-кво [386, с. 13].

Члени кожної з партій у Північній Ірландії намагаються сформулювати різне розуміння національної категорії, щоб просувати власну політичну перспективу. Серед націоналістичних партій, які прагнуть возз'єднати обидві частини Ірландії та відокремити їх від Сполученого Королівства, SDLP та Sinn Féin відрізняються не лише

своєю стратегією, але й формулюванням ірландськості. А. Галлахер описав «активістів, які беруть участь у «змаганні за зміст», таким чином, що значення додаються до «символічних ярликів соціальної групи» [с. 12]. Подібним чином, партії профспілок, Ольстерська юніоністська партія та Демократична юніоністична партія (ДЮП) представляють альтернативні форми британства, при цьому ДЮП підкреслює національну ідентичність, яка є регіональною та орієнтована на ольстерських протестантів, тоді як Ольстерська юніоністська партія сильніше прив'язується до неї. до більш широкої рідної країни Великобританії» [цит. за 471, с. 12]. Оскарження кожної сторони щодо розуміння нації добре відоме, але практично немає сучасних досліджень, які б аналізували, як вони формулюють національну ідентичність Північної Ірландії. Це викликає особливий інтерес, враховуючи сприйняття унікальної інклюзивності північноірландської ідентичності в регіоні.

Щодо Англії, то вона завжди була найбільш розвиненою частиною країни, від якої багато в чому залежало майбутнє деволюції. Автономія національних регіонів та її відсутність для Англії посилювали асиметрію територіального устрою країни. Члени загальнобританського парламенту неодноразово виступали за створення «Великого англійського комітету» або «Англійського парламенту». Однак Королівська конституційна комісія ще в 1973 р заявила, що федерація, що складається з чотирьох одиниць – Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії, буде незбалансованою і непрацездатною. Політично сильна і розвинена Англія буде домінувати над іншими частинами, викликаючи зіткнення між загальнонаціональним і регіональними парламентами.

Необхідно відзначити, що регіональна самосвідомість не замінює етнонаціональну і не знімає проблеми соціальної та ментальної невизначеності. По міркуванню деяких дослідників, судити англійську кризу можна визначити формулою «англійськість проти британскості» (Englishness versus Britishness), як імперскість проти самобутності, мультикультуралізм проти культурної єдності, магістральність проти локальності. Англійскість в даний період представляє сукупність англійських «етнічних» цінностей та орієнтацій, в той час як британскість більш відноситься до концепції надетнічної громадянської (імперської та постімперської) англійської

ідентичності. Взагалі, в минулому, жителі Британських островів відносились до інших народів принизливо, привласнюючи собі англосаксонську виключеність. Колоніальне минуле країни обумовило нашарування національної ідентичності на етнічну [46, с. 77].

Розглядаючи моделі деволюції, слід відзначити відсутність саме належної «англійської деволюції». В результаті здійснення політики деволюції з кінця 90-х рр. XX ст. Шотландія може обирати власний парламент, Уельс – Асамблею, навіть Північна Ірландія має виборний Стормонт, а Англія не має нічого. Але ж значна частина населення Британських островів мешкає саме в Англії, тобто 4/5 всього населення Сполученого королівства. І в рамках деволюційної політики саме Англія виявилася обмеженою у своїх інтересах, саме її роль лідера слабшає в четвірці «внутрішніх» націй. Таким чином, «англійська питань» зводиться до наступного: після прийняття Акта про деволюції Шотландія і Уельс з 1997 р. не тільки мають власні представницькі органи, але їх повноваження постійно розширюються, але тоді як управляти Англією питань залишається відкритим.

Як пише О. Ананьева, «в міру того, як розширювалися права регіонів в процесі деволюції, відроджувався і англійський націоналізм. Справа в тому, що Англія поділена на дев'ять адміністративно-територіальних одиниць і не має свого законодавчого органу, який мав би правами, наданими регіонах» [4].

Д. Кемерон, який після оголошення результатів референдуму в Шотландії в 2014 р. пообіцяв сприяти подальшій передачі більших повноважень містам і регіонам Сполученого королівства. Він заявив, «що уряд найближчим часом скаже більше про передачу подальших повноважень містам і регіонам Великобританії» [450]. Правда, ці обіцянки викликали сумніви у представників ряду партій, в тому числі і Партії незалежності Сполученого королівства Н. Фарадж. Він, зокрема, заявив, що пропозиції Д. Кемерона про більшу деволюцію в Англії не йдуть досить далеко. «Англійці складають 86 % населення цього Королівства. Всі останні 18 років вони залишалися без уваги. Але як і раніше зберігається ситуація, коли шотландські депутати можуть голосувати в Палаті громад і по чисто англійським питань. Я думаю, що більшість англійців хочуть справедливого врегулювання» [450]

Під час обговорення результатів референдуму Д. Кемерон підняв питань про можливість позбавити шотландських парламентаріїв

права брати участь в обговоренні чисто англійських питань в британському парламенті. В одному зі своїх виступів він висловив таку думку: «Я давно вважав, що вирішальна роль в цьому національному обговоренні знаходиться в Англії. Ми почули голос Шотландії, і тепер мільйони голосів Англії теж повинні бути почуті. Питання «Англійські голосу за англійські закони» – так званий «западнолотіанський питання» – вимагає рішучої відповіді» [236]. Тим самим було поставлено питання про «двох парламентах в одному» (за формулою «British MPs for British laws», «English MPs for English laws»). Що ж стосується ставлення керівництва лейбористської та ліберально-демократичної партій, то вони досить категорично висловилися проти «дворівневої» формули, тому що, на їхню думку, вона не сприяє єдності Сполученого королівства. Все це призводило до загострення міжпартійної боротьби і прояву невдоволення серед жителів як Англії, так і в інших регіонах країни.

Необхідно відзначити, що 22 жовтня 2015 року палата громад підтримала законодавчу ініціативу торі про прийняття закону «Англійські голосу для англійських законів» («English votes for English laws (EVEL)»). (321 депутат проголосував за прийняття EVEL, 270 – проти) [295].

Для Англії деволюція розуміється як ослаблення централізації і жорсткого політичного контролю, як передачу додаткових компетенцій на місця – в різні регіони і міста, яким дозволено вибирати своїх мерів. Тому ідея заснування англійського парламенту і посади англійської першого міністра не стоїть на порядку денному. При цьому населення кельтських регіонів Сполученого Королівства в більшості (54%) схвалює ідею створення англійського парламенту [54, с. 97].

Частина лейбористів пропонують через створення англійського парламенту збалансувати систему управління, хоча в самому маніфесті Лейбористської партії немає відповіді на питання про англійську деволюцію [346]. Члени Консервативної партії пропонують надати англійським парламентаріям право вето з питань, що належать саме до Англії [274]. Більш чітку позицію займає партія Партія незалежності Сполученого Королівства, для якої «Англійська» і є «британськість». У маніфесті 2015 року вона також вказала на необхідність дати англійським парламентаріям право накладати вето при обговоренні англійських справ [478]. Але при цьому самі

англійці ставляться скептично до англійської деволюції. Так, в ході двох референдумів 2004 і 2012 рр. 9 з 11 чоловік відмовилися від ідеї виборів мерів [450].

Отже, питання про автономію власне Англії в складі Сполученого Королівства залишається досить гострим і вкрай важливим для долі країни.

Таким чином, процес деволюції в Сполученому Королівстві включав наділення регіонів країни автономними правами і одночасне реформування системи самоврядування в кожному з регіонів. На думку М. Кітінга, Великобританія є багатонаціональною державою, в якому Шотландія і Північна Ірландія і, меншою мірою, Уельс відокремлюють себе від Англії. На території Англії регіональна ідентичність розвинена досить слабо. Самоідентифікація історичних народів Великобританії ґрунтується не стільки на різкому відмінності цінностей, оскільки в цьому відношенні держава досить однорідна, скільки на їх інституціональних відмінностях та історичному статусі [70, с. 100].

Отже, Великобританія є асиметричною децентралізованою унітарною державою, складається з Англії та трьох державоподібних територіальних утворень – Шотландії, Північної Ірландії та Уельсу. Поряд з парламентом Великобританії, яке зберігає абсолютний суверенітет, функціонують шотландський парламент, Асамблея Північної Ірландії і Національна асамблея Уельсу, які мають різні законодавчі повноваження.

Деволюція в Сполученому Королівстві відповідає тенденції децентралізації, характерною для континентальних держав – членів ЄС. Британська модель ґрунтується на специфічних історичних і політико-культурних підходах, за допомогою яких, незважаючи на деволюцію, Вестмінстер зберігає правоздатність видавати закони, що стосуються всієї країни, що відповідає доктрині парламентського суверенітету, збереження основних компетенцій за центром.

5.2 «Brexit» і майбутнє регіональних ідентичностей у Великій Британії

Пошук основи для спільності та соціальної ідентифікації є одним із найбільших викликів 21 століття. Від Британії до США, Франції до Австралії, західні держави борються з кризою ідентичності: як

виростити спільне культурне «ядро», соціальний «зв'язок», що виходить за межі світової економіки та політичного лібералізму. Ще зарано прогнозувати, чи Brexit стане останнім подихом старої структури національної ідентичності, чи її відродженням. Деякі з ключових факторів, які беруть участь у цьому прагненні до ідентичності, – це Brexit та британськість, виклик міграції, Європейський Союз та Brexit та національна держава, Brexit та регіональні ідентичності в Великій Британії.

Brexit також відмінно продемонстрував, що значить «британськість». «Британськість» пов'язується як з експансією, так і з формуванням єдиного простору, що описує британські цінності. Серед них найбільшу роль відіграє і інститут монархії (до цього часу вихідці із колишніх колоній Союзного Королівства воліють називати себе британцями і сприймають «британськість» як відображення єдності, що підтверджує їх історичну спільність до країни проживання [288]. «Британськість» представляють у вигляді парасольки, під якою об'єднується безліч народів, людей різного походження, що мають спільне історичне минуле в Британській імперії [237]. Очевидно, що в умовах нестабільності у світовому масштабі саме стабільність англійських устроїв, традицій могла б бути найбільш важливою для суспільства. Але, тим не менше в Британії після кризи 2008 р. особливо помітним стало зростання регіональних ідентичностей [414], коли все менша кількість громадян асоціювали себе виключно з Британією.

Розвиток взаємовідносин центр/регіони у Великій Британії супроводжується постійними змінними між компромісом та гострим протистоянням. Саме завдяки політичним компромісам, вдається залагодити головне протиріччя британської політичної системи – дихотомію принципів верховенства парламенту та регіонального самоврядування. Обидва принципи багато в чому пов'язані з самоідентифікаційними процесами, що відображають значення «британського» і регіональної (етнонаціональної) ідентичності в свідомості і політичній культурі громадян. Ситуація боротьби або примирення цих двох ідентичностей була ускладнена появою загальноєвропейської ідентичності після вступу Британії в загальний ринок. Очевидно, що європейська ідентичність посилила регіональні ідентичності, продемонструвавши етнонаціональним спільнотам переваги «бути ще одним народом Європи», ніж

просто національною меншиною всередині держави. Проте «британськість» зберігає позиції завдяки глобальному британському проєкту, підживлюючи його, що і було доведено Brexit. Він проте вказав на очевидні розділові лінії всередині держави, засновані на ідентичності, і на загрозі територіальній цілісності Британії.

Маргарет Тетчер прославилася тим що зазначила: «не існує такого поняття, як суспільство», скоріше лише окремі чоловіки, жінки та сім'ї, які повинні насамперед піклуватися про себе і не покладатися виключно на уряд для свого добробуту [цит. за 255]. Brexit підтвердив уявлення про Великобританію без суспільства, яка натомість визначається більш націоналістичною та індивідуалістичною смугою з тенденцією до групового мислення на рівні спільноти. Існує переконання, що уряду на федеральному рівні не вистачає ідентичності та мети, яка може змінити життя окремих людей. У відповідь регіоналізм та націоналізм, здається, забезпечують шлях до процвітання, побудований на позитивному прояві тривалих скарг. Багато в чому переможцями Brexit стали регіональні та проблемні партії, такі як Шотландська національна партія (SNP), Партія зелених, Плед Сімуру в Уельсі, і Шінн Фейн в Ірландії та Північній Ірландії. На противагу цьому, дві великі британські політичні партії, лівоцентристська Лейбористська партія та правоцентристські консерватори, пережили різку перебудову своїх платформ та основних округів у результаті Brexit. У час невизначеності націоналістичні партії, орієнтовані на ідентичність, виявилися найуспішнішими у формуванні політичної ідентичності, яка може працювати не лише для Великобританії, але, що найважливіше, для Європи та європейського майбутнього.

Питання Brexit розкололо країну – і, видається, не лише ідеологічно чи партійно, а й територіально. Напередодні виборів регіональні політичні сили все категоричніше говорили про проголошення незалежності – не лише в традиційно волелюбній Шотландії, а й навіть у найбільш тісно пов'язаному з Лондоном Уельсі.

Вихід Сполученого Королівства зі складу Європейського союзу актуалізував питання розмежування британської державності за європейським критерієм. Розподіл переваг щодо Brexit стійко корелює з національною ідентифікаційною матрицею. Більшість шотландців та північноірландців підтримували збереження членства в Європейському союзі, тоді як англійці в цілому виступали із

захистом Brexit в м'якому або жорсткому форматі. Однак глибину подібного розколу підкреслює невизначеність в перевагах громадян, які ідентифікують себе як британців.

На думку Л. Оргад «Без національного «центру» суспільства стають більш розділеними, ніж будь-коли, дрейфують і розпадаються. Лісабонський договір прийняв пункт, який передбачає, що «Союз поважає рівність держав-членів перед Договорами, а також їх національну ідентичність, притаманну їхнім основним політичним і конституційним структурам» (стаття 4(2)). Brexit – це заклик до ЄС (і до національних урядів) знайти шляхи реалізації цього пункту» [368].

Важливим чинником у формуванні багатьох ідентичностей Великобританії є роль Лондона як глобального міста, яке часом може відчувати себе досить віддаленим від складових націй та регіонів Великобританії.

Громадяни Лондона, як і в інших великих містах, давно сприймають взаємозв'язок, який приходить із перебуванням у центрі, з певною мірою апатії. На відміну від цього, периферія мала час мобілізуватись та агітувати за бажаний зв'язок, не приймаючи своєї ідентичності чи цінностей як належне. На референдумі щодо Brexit ця апатія призвела до зниження явки приблизно 64 % серед молодих виборців у віці від 18 до 24 років та високомотивована та ентузіазована явка приблизно 90 % серед виборців старше 65 років, що в кінцевому підсумку змінило баланс [255].

Поняття пов'язаного та глобалізованого суспільства популярне, але воно не настільки популярне та мотиваційне, як бажання сформувати ідентичність на регіональному чи громадському рівні. Кампанія «Вихід» використовувала цю ідентичність відстороненості та роз'єднаності на периферії, тоді як кампанія «Залишатися» занадто часто відкидала цю ідентичність як позицію меншості, що межує з расистською та ксенофобською. У процесі поділи та скарги поглибилися, а кількість осіб, які претендують на частку у майбутньому Великобританії, лише зросла.

Питання ідентичності зіграло значну роль в голосуванні за вихід Сполученого Королівства зі складу Європейського союзу. Так, в дослідженні С. Хоболт по підсумках референдуму 2016 р. показано, що громадяни Сполученого Королівства з сильним відчуттям європейської ідентичності набагато рідше голосували за вихід зі складу

Європейського союзу, ніж громадяни з низьким рівнем європейської ідентичності [338].

Дж. Кертіс доводить, що частка британців, які ідентифікують себе як європейці, залишалася вкрай низькою протягом останніх 20–24 років членства Сполученого Королівства в складі Європейського союзу (досліджуваний період – 1992–2016 рр.) [281]. Команда британських дослідників на чолі з А. Хендерсон, аналізуючи вплив ідентичності на британський євроскептицизм, робить більш конкретні висновки щодо предикторів голосування за вихід Сполученого Королівства з ЄС [345]. На їх погляд, саме англійська ідентичність є ключовим фактором, що зробив вплив на голосування громадян проти членства в Європейському союзі. Дослідження показують, що підтримка позиції виходу зі складу ЄС набагато перевищувала підтримку збереження членства Сполученого Королівства в союзі саме серед тих громадян, які визначають власну ідентичність як виключно англійську (English, not British), ніж британську або європейську.

Подібні дослідження стали імпульсом до актуалізації аналізу інших національних ідентичностей Сполученого Королівства (шотландської, валлійської, північноірландської/ірландської та інших) в контексті виходу держави зі складу Європейського союзу.

Ідентичність громадян Об'єднаного Королівства представляє собою конфігурацію комбінації бінарних або множинних ідентичностей. Очевидно, подібні конфігурації ідентичності мають політичне значення. Наприклад, градування з сильною британською ідентичністю (як єдиний, так і в сумі з національними ідентичностями) з більшою ймовірністю підтримують членство країн у Об'єднаному Королівстві та розділяють юніоністські настрої. І навпаки, ті громадяни, які мають виключно регіональну ідентичність (шотландську, північноірландську, валлійську) поза зв'язком із британцями, з більшою ймовірністю підтримують регіоналістські/сепаратистські тенденції (випадок Шотландії та Уельса) або з'єднання регіону з іншою державою (випадок Північної Ірландії) [335, с. 144].

Дві ідентичності (шотландська і британська) не так протилежні одна одній, скільки історично синтезовані. Разом з тим подібна структура шотландської ідентичності може ефективно використовуватися в якості політичного засобу регіоналістськими і націоналістичними силами Шотландії.

Шотландська національна партія, що очолює регіональний уряд, планомірно намагається підвищити шанси на проведення повторного референдуму. Захист позиції шотландської незалежності в умовах пост-Врехіт може придбати додаткову аргументацію.

Необхідно зазначити, що ще в квітні 2019 року, під час виступу перед депутатами парламенту в Единбурзі, перший міністр Шотландії Нікола Стерджен заявляла, що шотландський уряд має намір представити законопроект про проведення до 2021 року нового референдуму про незалежність регіону від Великобританії. Стерджен підкреслила, що, в разі якщо Великобританія вийде зі складу Євросоюзу, вибір між брекзітом і майбутнім Шотландії як незалежної європейської нації повинен бути зроблений до завершення легіслатурного періоду регіонального парламенту в травні 2021 року.

Стерджен також заявила, що референдум 2016 року про вихід Великобританії з ЄС повністю змінив ситуацію. Якщо в Англії жителі голосували переважно за брекзіт, то в Шотландії 62 % висловилися проти. Розлучення з ЄС відбувається проти волі абсолютної більшості шотландців, що дозволяє знову поставити на голосування питання про незалежність Шотландії від Великобританії і збереженні таким способом членства в ЄС [119].

У травні 2019 року шотландський уряд опублікував законопроект про проведення повторного референдуму про незалежність Шотландії від Великобританії, позначивши в ньому можливість проведення голосування до 2021 року. У законопроекті зазначається, що громадяни зможуть вибрати між брекзітом і незалежністю Шотландії.

Міністри визнали, що «очевидно» немає часу для проведення нового голосування перед виборами до парламенту Шотландії в травні 2021 року. Однак Нікола Стерджен повідомила, що буде опубліковано проект закону, який визначає терміни та потенційне питання для нового референдуму. Опозиційні партії виступили проти цього кроку, шотландські консерватори звинуватили пані Стерджен у тому, що вона ставить незалежність «на головну частину», а також затримує зобов'язання щодо безкоштовного догляду за дітьми [229].

Уряд Шотландії раніше сподівався провести референдум про незалежність протягом поточної каденції парламенту. Однак міністри хотіли укласти угоду з урядом Великобританії, щоб переконатися,

що будь-яке голосування буде юридично водонепроникним, проти чого неодноразово заявляв прем'єр-міністр Борис Джонсон.

Уряд Шотландії «призупинив роботу» над підготовкою до голосування, оскільки пандемія коронавірусу почалася, і тепер «очевидно» немає часу для «організації та проведення референдуму про незалежність, який не підлягає юридичному оскарженню» до виборів у травні. Пані Стерджен сказала, що замість цього вона оприлюднить законопроект, у якому викладеться питання, яке має поставити – за умови перевірки виборчою комісією, проти чого раніше протистояли міністри Шотландії» [230], – і терміни голосування.

Вона заявила, що виходячи з цього, «на виборах наступного року ми будемо доводити до того, щоб Шотландія стала незалежною країною». У її програмі для урядового видання говориться, що «якщо у наступному терміні парламент Шотландії підтримає більшість законопроекту, то не може бути жодного морального чи демократичного виправдання для будь-якого уряду Великобританії ігнорувати права народу Шотландії на вибір наше власне майбутнє» [229].

Вихід Шотландії зі складу Сполученого – Королівства може стати справжнім потрясінням для союзу перш незалежних держав, що існує вже більше трьох століть. І хоча всього шість років тому, на референдумі 2014 року, більшість жителів країни сказали «ні» перспективам набуття Шотландією незалежності від Великобританії, слід розуміти, що тоді ще не йшло ніякої мови про неминучість Brexit.

Н. Стерджен і інші члени Шотландської національної партії, яка виступає за незалежність регіону від Великобританії, неодноразово натякали на можливість проведення повторного референдуму. З огляду на, що з 2014 року політична обстановка змінилася, є всі підстави вважати, що шотландці зможуть прийти до нового консенсусу. Протівники незалежності лише незначно випереджають прихильників, а з плином часу підтримка ідей сепаратизму буде поступово зростати [119].

Час покаже, чи зуміє Стерджен реалізувати свої наміри проведення всенародного голосування по статусу Шотландії – особливо з урахуванням відмови прем'єр-міністра Великобританії Бориса Джонсона узгодити повторний референдум. Однак, якщо це і станеться, невідомо, чи проголосують шотландці за політичну самостійність.

Для шотландського уряду складність полягає в тому, що для проведення нового референдуму про незалежність Единбургу необхідно отримати схвалення Лондона, який, в свою чергу, вважає, що на сьогоднішній момент такий плебісцит проводити не має ніякого сенсу.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що референдум щодо виходу Великобританії з ЄС запустив подальший розвиток питання про незалежність Шотландського регіону. Безсумнівно, британський уряд буде і далі робити все, щоб повторний референдум про незалежність Шотландії відбувся якомога пізніше. Але необхідно розуміти, що можливості Лондона накласти заборону на таке головування все ж обмежені і рано чи пізно такий плебісцит відбудеться.

І якщо шотландці прагнуть створити самоврядувану державу, то північні ірландці своє майбутнє за межами Сполученого Королівства бачать хіба що в межах іншої країни – Ірландії. Brexit загрожує припиненню вільного прикордонного руху на острові Ірландія. Цей наслідок одночасного перебування Ірландії та Сполученого Королівства в межах ЄС сприяв припиненню релігійного конфлікту в Північній Ірландії [177].

З багатьох згубних і довготривалих побічних ефектів Brexit, можливо, жоден не є таким трагічним і руйнівним, як Північна Ірландія. Вулиці Белфаста, які вже довгий час були трухлявиною Сполученого Королівства, знову вибухнули в насильстві, яке є унікально новим і глибоко вплетене в психіку поколінь. Ірландський кордон і відносини Белфаста з рештою Сполученого Королівства були одним із найбільш спірних питань у переговорах щодо Brexit з Брюсселем. Дотримання Угоди про Страсну п'ятницю, основоположного документа, який значною мірою зберігає мир з 1998 року, був і залишається під загрозою протягом тривалого періоду виходу.

Крім того, після Brexit все ще з'являється повідомлення про можливе об'єднання Ірландії. У 2017 році Девід Девіс, який займав посаду міністра Великобританії з ЄС, заявив: «Більшість жителів Північної Ірландії коли-небудь проголосує за це, щоб стати частиною єдиної Ірландії, уряд Великобританії виконає свої зобов'язання, щоб зробити це» [299].

Безсумнівно, що Brexit вніс напруженість у британсько-ірландські відносини. Під час кампанії референдуму щодо Brexit, здавалося, Велика Британія явно не визнала Уряд і британські політичні партії,

на які Brexit може мати негативні довгострокові наслідки мирного процесу, особливо у випадку жорсткого кордону на острові Ірландія. Ірландія, звичайно, була на «стороні» ЄС у переговорах про Brexit, і ЄС підтримав її прикордонні питання та про захист Угоди Страсної п'ятниці. Ітейн Таннам описала роки після референдуму як «похмурий час в історії британсько-ірландських відносин ... відзначається усвідомленням того, що відносини багато в чому регресували після десятиліть поліпшення.

Північна Ірландія проголосувала за те, щоб залишитися в ЄС, при цьому 56 % вибрали цей варіант. Але голосування виявило і розбіжності: 88 % націоналістів проголосували за «Залишитися», тоді як лише 34 % юніоністів так і зробили. Подібними були показники для тих, хто ідентифікував себе як ірландець (87 %), католики (85 %); і британці (37 %) і протестанти (40 %) [351].

Північна Асамблея Ірландії розвалилася в січні 2017 року через низку проблем, включаючи поновлювані джерела енергії. Схема стишування опалення та закон про ірландську мову. Збори не поверталися три роки, залишаючи в регіоні значний політичний вакуум. За цей час і частково викликане Brexit, постало питання про «прикордонне опитування» об'єднаної Ірландії все більше висувається на перший план. У поєднанні із занепокоєнням щодо жорсткого кордону це неминуче посилює поляризацію.

У звіті про дослідження Life and Times за 2019 рік викладено деякі ключові показники, що відображають для стосунків та ідентичностей, викликаних Brexit [334]:

- у 2016 році 18 % юніоністів вважали, що Brexit зробить об'єднану Ірландію більш вірогідною; до 2018 року це було 28 %;
- у 2016 році 38 % націоналістів вважали, що Brexit зробить об'єднану Ірландію більш вірогідною;
- у 2018 році 1/3 прихильників DUP заявили, що Brexit робить їх ще менше на користь об'єднаної Ірландії, тоді як 1/2 прихильників Шінн Фейн заявили, що це робить їх ще більш прихильними.

Як зазначає Кеті Хейворд, автор звіту: «...Brexit зробив таке, що люди будуть звертатися щодо глибокої (тобто ірландської єдності) все частіше і частіше» [334].

У той же час «середня» Альянська партія досягла успіхів у виборах 2019 року, що свідчить про дедалі більше незадоволення

поляризацією у деяких виборців. Навіть так, схоже, що Brexit загрожує деяким важко здобутим досягненням мирного процесу.

Свого часу К. Мюррей зазначив: «Вихід Великої Британії з ЄС вимагатиме від деяких людей, які живуть у Північній Ірландії, пристосуватися до нової ідентичності, наприклад, отримати подвійне громадянство. Це також може вплинути на те, як вони ідентифікують себе політично, культурно чи національно, поряд з існуючими ідентичностями, сформованими конфліктом у Північній Ірландії. Зміни в управлінських механізмах після Brexit можуть вплинути на природу суспільства, громадянство та управління в Північній Ірландії. Розуміння того, чи і як це відбувається, може вплинути та змінити уявлення про врядування в 21-му столітті як у Великій Британії, так і за її межами, і в кінцевому підсумку може почати переформувати глибоко вкорінені концепції ідентичності в Північній Ірландії» [427].

На відміну від Шотландії та Північної Ірландії, Уельс нині не має достатніх підстав та умов для порушення питання про незалежність перед Лондоном. І річ не лише в суспільній думці.

По-перше, економічно Уельс більш залежний від Англії, ніж решта регіонів Сполученого Королівства. Розрив між доходами й видатками місцевого уряду більший, ніж в інших британських регіонах.

По-друге, у валійців немає притомного політичного аргументу для проведення кампанії за незалежність. У Шотландії це – незгода з рішенням 2016 року щодо Brexit, у Північній Ірландії до цього додається й непроста історична спадщина регіону. А валійці на референдумі 2016 року віддали майже 53% за вихід із Європейського Союзу [177].

Уельс продовжував співпрацювати з Вестмінстером і Уайтхоллом щодо розробки нормативної бази після Brexit у Великобританії як на офіційному, так і на політичному рівнях. Окрім внеску у розвиток «загальних рамок», Уельс брав участь у роботі над «внутрішнім ринком» – концепції, щодо якої уряд Шотландії підозрює. Уряд Великобританії також заявив, що створить Спільний фонд процвітання замість потоків фінансування ЄС, які будуть втрачені [487].

Незважаючи на неодноразові обіцянки, подробиці цього фонду так і не з'явилися. Враховуючи поточний масштаб структурного фінансування ЄС в Уельсі, відсутність деталей викликає значне занепокоєння. Якщо Лондон контролюватиме гаманець, пріоритети витрат можуть

змінитися. Це може вплинути на сектор добровільності в Уельсі, враховуючи характерну підтримку, яку він отримує від ЄС.

Взагалі, Уельс є єдиною децентралізованою державою у Великій Британії, яка ніколи не викликала резонансу з точки зору конституції. Це пов'язано з тим, що незалежність Уельсу залишалася в основному бездіяльною політичною проблемою як в Уельсі, так і в ширшому контексті Великобританії. Але Brexit дійсно дає можливість пробудити реальну дискусію про потенціал незалежності Уельсу. Це можна пояснити двома причинами, по-перше – незалежність може бути єдиним способом забезпечити задоволення інтересів Уельсу після Brexit. Крім того, спостерігається зростання націоналізму субдержав у Сполученому Королівстві, що було виявлено референдумом щодо Brexit та процесом виходу, підкреслюючи те, що Велика Британія єдина лише за назвою.

Однак у валлійському контексті існує недолік регіонального націоналізму в порівнянні з іншими децентралізованими націями. Це не означає, що в Уельсі немає націоналізму. Швидше, націоналізм Уельсу, як правило, вкорінений у культурі, а не в інституційному вимірі. По суті, валлійський націоналізм, як правило, зосереджується на мові та традиціях, а не на створенні окремих валлійських політичних інститутів. Свідченням цього можуть бути два референдуми щодо передачі валлійських повноважень у 1979 та 1997 роках.

Незважаючи на відсутність підтримки інституційного націоналізму з боку виборців, у Уельсі все ще є націоналістична партія. Plaid Cymru (Партія Уельсу) була утворена в 1926 році. Коли вона була вперше створена, у центрі уваги збереження та продовження валлійської мови в межах Уельсу. З плином часу вона перетворилася на партію, яка спочатку виступала за утримання валлійців, а тепер – за незалежність Уельсу. З точки зору виборів Plaid Cymru не настільки сильні, як інші націоналістичні партії в делегованих регіонах. Партія завоювала своє перше в історії Вестмінстерське місце в парламенті в 1966 році, а на загальних виборах 2019 року партії вдалося забезпечити лише 4 з 40 місць у Вестмінстері в Уельсі. Однак вони працюють набагато краще на виборах Сенедда. На виборах у Сенедді 2016 року вони отримали 12 із 60 місць у Асамблеї, що робить їх третьою за величиною партією в асамблеї після лейбористів і консерваторів. Конституційні амбіції партії щодо Уельсу після Brexit дуже схожі на

амбіції SNP для Шотландії. Однак, як і конституційна пропозиція SNP, «Доктрина Баррозу» також стосуватиметься Уельсу. Доктрина названа на честь тодішнього президента Комісії ЄС Жозе Мануеля Баррозу, який заявив у листі до лорда Тугендхата, що «незалежна Шотландія стане третьою країною щодо ЄС, і тому їй доведеться подати заявку на членство в ЄС» [409]. Таким чином, незалежному Уельсу доведеться повторно подати заявку на членство в ЄС.

Згідно з чинними конституційними умовами Великобританії, Уельс (та Англія) не має одностороннього пункту про вихід із Союзу та отримання незалежності. Для порівняння, як Північна Ірландія, так і Шотландія (обмежений у часі) отримали таке право.

Враховуючи, що «обговорення валлійської політики зазвичай відбувається в тіні подій у Шотландії» [327, с. 130], уряд Уельсу у випадку, коли Шотландії дозволено проводити *indyref 2*, міг би взяти натхнення з цих подій і довести валізьку взаємність. Однак, як було показано в процесі *Brexit*, будь-який переданий внесок був анульований урядом Великобританії.

Щодо Англії, то звісно, що більшість голосів за *Brexit* надійшла саме з Англії, і, зокрема, за межами Лондона. «Англійські ідентифікатори» набагато частіше проголосували за вихід (70 відсотків з них), ніж «британські ідентифікатори» (понад 70 відсотків проголосували за залишитися). Але стверджувати, що це був політичний націоналізм, – величезний і нестійкий стрибок [435].

Якщо голосування англійців за вихід було продуктом англійського націоналізму, то, за тією ж логікою, сильний британський голос за залишитися, напевно, був продуктом британського націоналізму? Це не є аргументом, який хтось серйозно наводить, не в останню чергу тому, що кампанія «Залишитися» була набагато більш імовірною закликом до ідей британської острівності, ніж до англійської, і мало хто з тих, хто залишився, спирався на апеляції до британської ідентичності.

Англії бракує майже всіх проявів політичного націоналізму. У ньому немає основної націоналістичної партії та громадської інтелігенції, яка б називала себе націоналістами. Культурне вираження англійської мови є неоднозначним і непослідовним і не пов'язане з національною політикою. Вимоги політичного визнання через англійське голосування за англійські закони або англійський

парламент мають більшу підтримку, ніж це часто оцінюють, але навряд чи є терміновими, яскравими, популярними вимогами. У той час як профспілкові партії в Шотландії та Уельсі вважають важливим говорити про власну ідентичність, головні партії в Англії відзначаються тим, як рідко вони говорять ім'я нації. Існують невеликі групи, але вони саме такі. Англійці мають сильне почуття ідентичності, але це не означає, що ними керує націоналізм. Традиційне уявлення про відмінну ідентичність як платформу виключення та розколу в Уельсі, Ірландії та Шотландії назавжди змінилося в результаті Brexit, особливо в порівнянні з платформами та нещодавніми кампаніями лейбористів та консерваторів.

Наступне десятиліття буде цікавим вивченням цієї теми, якщо шотландський регіоналізм переможе, але приведе до незалежної Шотландії, яка є проєвропейською, орієнтованою на зовнішнє середовище та охоплює її політику, а не виключає. Те саме стосується і об'єднаної Ірландії, яка зосереджена на ірландському республіканстві та є відмовою від уніонізму, але також є проєвропейською та має зовнішній вигляд. Це доброзичливий регіоналізм, який побудований на соціал-демократії та соціальній справедливості, а головне для Північної Ірландії – це відмова від насильства та парамілітаризму минулого. Це регіоналізм, який може перемогти на виборах і об'єднати людей з почуттям мети, чого не вдалося зробити більш традиційним і центристським платформам. Перевірка полягатиме в тому, чи зможе він витримати себе та служити гідним представництвом своїх виборців як у Європі, так і на глобальному рівні. Те, як Брюссель, Пекін та інші столиці реагують на цю нову політичну реальність і буде визначальним фактором її успіху як ідеології в Британії після Brexit.

Ідентичності та колективні спільноти (Північної) Ірландії, Уельсу та Шотландії будуть набагато сильнішими в наступні роки, але вони не повинні бути сильнішими за рахунок ширшої британської ідентичності. Усі регіони Великобританії, ймовірно, збережуть тісні економічні та культурні зв'язки з Лондоном після Brexit, а спільна зона подорожей, яка забезпечує торгівлю без кордонів і вільне пересування товарів і людей, буде мати вирішальне значення. У цьому відношенні європейська ідентичність або принаймні така, яка нагадує Великій Британії про спільні цінності її найближчого сусідства з Європою,

також буде критичною. Нації, що входять до складу Сполученого Королівства, мають шанс очолити цю проблему та створити ідентичність, яка виглядає зовнішньо, але часом протекціоністська та глобально налаштована, але вкорінена в регіональних реаліях.

Шотландія, Уельс та Північна Ірландія мають шанс ефективно перевести колективну ідентичність Британії від постімперської до постбрекситської реальності, яка ґрунтується на націоналізмі, але тримається на стовпах соціал-демократії та інклюзії. Це буде виклик, який вимагатиме залучення всіх – від залятого прихильника Brexit на периферії до мобільного молодого професіонала в ядрі. Бажано, щоб Сполучене Королівство змогло відповісти на цей виклик і виховати колективне почуття громадянської відповідальності, підтримуючи безліч унікальних ідентичностей, які, безсумнівно, визнають хід її історії.

Висновки до розділу 5

Отже, суть цих деволюційних моделей полягає в наступному. За результатами референдумів, проведених у Шотландії та Уельсі у вересні 1997 року, більшість виборців підтримали створення Парламенту Шотландії з повноваженнями стягувати податок на доходи та Національної Асамблеї Уельсу. В Північній Ірландії деволюція була центральним елементом Белфастської Угоди, підтриманої учасниками референдумів, які були проведені як у Північній Ірландії, так і в Республіці Ірландії в травні 1998 року. Після референдумів Парламент прийняв три законодавчі акти про деволюцію, якими було утворено органи влади з обмеженою автономією та визначено відповідні повноваження – Акт про Шотландію (1998 р.), Акт про Північну Ірландію (1998 р.) та Акт про Уряд Уельсу (1998 р.). Згодом до цих законодавчих актів було внесено поправки, зокрема, Акт про Шотландію (2012 р.) розширив повноваження Парламенту Шотландії, а Акт про Уряд Уельсу (2006 р.) наразі є центральним законодавчим актом, на якому ґрунтується устрій Уельсу. Вибори до всіх законодавчих органів влади з обмеженою автономією включають елемент пропорційного представництва, на відміну від Вестмінстерського парламенту, члени якого обираються за мажоритарною системою.

Передача та розмежування владних повноважень відрізняються у трьох системах обмеженої автономії. Питання, що стосуються закордонних справ і оборони, зберігаються на рівні Сполученого Королівства, натомість існує ціла низка повноважень, переданих Шотландії, Уельсу та Північній Ірландії, зокрема у питаннях сільськогосподарства, охорони здоров'я та житлового господарства. Водночас, інші владні повноваження, такі як правоохоронна діяльність і кримінальна юстиція, передані Шотландії та Північній Ірландії, але не Уельсу. Питання місцевого самоврядування також віднесені до компетенції органів влади Шотландії, Уельсу та Північній Ірландії.

Англійський регіоналізм має реальну глибину та зміст з різних історичних причин. І це, ймовірно, є визначальним фактором, оскільки Великобританія в цілому вирішує, які здійснювати конституційні зміни, враховуючи референдум про незалежність Шотландії. Але регіоналізм неможливо нав'язати, як це підтвердив референдум 2004 року у Північно-Східній Англії (відхилений 78 % голосів). Він має бути органічним, масовим і частиною живого досвіду.

Постає питання, як же тоді виховувати та заохочувати регіональну ідентичність у одній великій європейській країні, у якій мало сучасної історії? Нові кордони (наприклад, невизначено визначена «Північно - Східна Англія») працювати не будуть. Дійсно, вони лише дадуть можливість право торі формувати регіональний уряд Англії як сюжет, натхненний ЄС. Єдиним можливим рішенням, єдиним можливим засобом отримання певного рівня суспільної підтримки, є створення англійської децентралізації навколо історичних графств. Тоді проблема стає проблемою справедливості та чисел. Хоча «Йоркшир» та «Ланкашир», в чітко популістському поверненні до їхніх величезних оригінальних кордонів, працювали б добре, як ідентифіковані перелічені суб'єкти (зі схожим населенням з Уельсом та Шотландією), більшість інших англійських графств ні. Тим не менш, це був би початок: Однорідність Англії може бути проблематичною. Окрім неможливості реального федералізму, поки англійський регіоналізм не буде охоплений і популяризований, оновлена сила англійського націоналізму виражається рішуче, але незвично. Він рідко базується на залученні громади до спільних традицій та культурної практики (хоча вони, звичайно, існують), але частіше на символіці, спорті та наборі політично натхнених «цінностей».

У кращому випадку це, мабуть, більш інклюзивно, ніж більш типова модель «спільної традиції», але в гіршому випадку її відсутність зосередженості призводить до руйнівної зосередженості на «іншому». Маргіналізуючи або навіть ігноруючи англійські регіони, британські ЗМІ не допомагають виховувати чи розвивати почуття регіональної ідентичності чи приналежності. У більш широкому сенсі, замість того, щоб зосередитись на загрозі, яку несе «інший», слід зробити новий наголос на регіональному, різноманітному, множинному та відмінному, що не повинно бути шкідливим чи інтроспективним. Натомість це призводить до привабливих, цікавих та активних суспільств, і виступає як відповідь на глобалізовану однорідність. Поряд з чітким визнанням ширшого контексту, що все це – маленькі частини великої мозаїки великої країни, це може призвести до здорового переосмислення як місцевих, так і національних культур та ідентичностей.

Можливо, Brexit ще більше посилює відцентрові тенденції, що робить незалежність Шотландії та повторне об'єднання Ірландії більш вірогідними. Brexit становить виклик для країн Заходу – чи може він бути відкритим і глобальним, і водночас зберегти те «ядро», яке відрізняє «тут» від «там»? У більш глибокому сенсі Brexit пропонує поспостерігати за фундаментальними змінами, які наразі зазнають концепції суверенітету, самовизначення та національної держави, конфлікту між національною державою і окремими регіонами, які перебувають у конфронтації з центром.

Розділ 6 ДЕВОЛЮЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ: КЕЙС ІТАЛІЇ

6.1 Регіоналізм та регіоналізації Італії: історичні передумови

Активний пошук основ ідентичності, гострий інтерес до минулого країни, спроби визначення змісту таких понять як громадянин, нація – все ці питання актуалізуються в сучасному суспільстві. З ростом популярності ідей глобалізму сучасна держава-нація переживає кризу суспільно-політичного ладу. Саме в останні десятиліття процеси політичної дезінтеграції з'явилися в багатьох федеративних і унітарних державах Західної Європи. І, власне в Італії, цей процес хоч і є латентним, на відміну від Великої Британії або Іспанії, але в той же час викликає науковий інтерес, і в частині дослідження власної моделі співіснування національної та регіональної ідентичностей.

За Конституцією Італія – унітарна держава, але в дійсності італійська єдність є досить хитким поняттям. Об'єднання країни під егідою п'ємонтської монархії сталося півтора століття назад, але регіональні відмінності яскраво простежуються і наразі.

Перш за все необхідно згадати історичне минуле країни. Пізнє об'єднання Італії (в масштабах європейської історії воно сталося зовсім 150 років тому) відіграло безпосередню роль в тому, яким є нинішній рівень національної та регіональної ідентичностей італійців. З терміном «Рісорджіменто» прийнято пов'язувати початок формування і розвитку національної самосвідомості. В умовах сучасної італійської дійсності досі немає єдиної думки з приводу періодизації процесу Рісорджіменто – національно-визвольної революції, що розтягнулася на більшу частину XIX століття. Традиційно роком об'єднання Італії прийнято вважати 1861 проте з великою кількістю застережень. До сих пір ведуться суперечки про те, коли ж саме почався цей процес, адже ще після Віденського конгресу 1815 року

шанси на об'єднання були дуже малі: сама ідея італійської нації здавалася далекою і навіть не особливо бажаною для більшості італійців. Італія існувала лише як географічне поняття, і не більше того. І як справедливо зазначає Валеріо Линтнер в своїй роботі «Італія. Історія країни» в процесі Рісорджіменто і об'єднання Італії не можна бачити історичну неминучість, викликану нездоланими силами. Швидше, це була низка не зв'язаних між собою і навіть випадкових подій, які завершилися створенням історичної і багато в чому культурно логічної і узгодженої єдності, яку ми спостерігаємо зараз [100, с. 194].

Таким чином, регіоналізація була швидко реалізована у відповідь на потребу в першій унітарній перепису населення, організованою в 1863 році. Одночасно італійські політичні еліти розробили масовий процес створення сукупності об'єднуючих інститутів, таких як національна освіта, обов'язкова національна служба і т. д. Загальна система оподаткування та розробка символічних цінностей і вірувань щодо Рісорджіменто були спочатку задумано як тимчасовий захід, регіоналізація продовжувала асоціюватися з регіональними рамками країни. Пріоритет створення національної держави, величезні диспропорції в різних частинах країни і культурна гегемонія Савойського дому привели до централізованого рішення, яке викликало глибоке невдоволення в південних частинах нового королівства, де насильницькі повстання і явище бандитизму довгий час протягом перших двох десятиліть єдності. Це був усвідомлений вибір, який ігнорує сильну територіальну ідентичність, усупереч поширеній думці меншості політичних еліт, які пропонували визнати регіони «автаркичним утвореннями» [250].

Для багатьох поколінь дослідників Італії ключовою була фраза, яку приписують одному із творців Рісорджіменто, активному учаснику процесу політичного об'єднання держави Массімо д'Адзельо: «Італію ми створили, тепер ми будемо створювати італійця» [98]. Даний вислів багато в чому пояснює актуальність і важливість постановки проблеми самоідентифікації на момент територіального об'єднання країни.

Протягом першого століття існування єдиної країни не було місця для інституціональних механізмів, що розходяться з моделлю унітарної держави, незважаючи на відносну силу федералістських поглядів інтелектуальної буржуазії в північних регіонах. Під час

Великої війни і тим більше протягом двох десятиліть фашизму націоналізм був домінуючою ідеологією, яка запобігла будь відродження регіоналістськi дискурсу. Тільки з появою республіканської демократії регіони повернулися на сцену.

Сучасний відомий фахівець з проблематики Італії І.Б. Левін з приводу даного питання пише наступне: «Фокусуючи увагу на відсутності італійця «в» вже зробленому «єдиному національно-державному просторі Італійського королівства, Массімо д'Адзельо відсилав до спадщини багатомістової роздробленості країни, до її етнолінгвістичної різноманітності. Заклик «зробити італійця» прочитувався іноді і як необхідність покінчити з дробленням територіально-адміністративного віднесення жителів півострова. До початку Рісорджіменто в Італії існували вісім держав, кожне-зі своєю митницею, монетою, системою заходів. Понад те, країна була розділена на безліч провінцій і муніципій: до моменту об'єднання в ній налічувався 7721 міст (в сусідній Франції з територією вдвічі більше їх було 1307), з яких 713 сходили до доримської і 1971 – до римської епохи (не випадково середньовічної метафорою Італії була «країна міст»). Чи не кожен з цих населених пунктів був центром, столицею, цитаделлю чогось – герцогства, графства, абатства і т. д. – і ревниво курирував власні порядки, традиції, звичаї» [98, с. 89].

Наприклад, в мові. У роки Рісорджіменто на так званій стандартній італійській мові висловлюватися тільки один житель Італії з сорока – інші тридцять дев'ять говорили на місцевих діалектах. Загальна для всіх мов, створена на основі флорентійського діалекту часів Данте і Боккаччо, змогла їх потіснити (але не витіснити) тільки з поширенням радіо і телебачення, однак мовної єдності досі досягти не вдалося. Будь-який житель країни здатний по одній-дві фрази безпомилково визначити, з якої області і навіть з якого міста родом його співрозмовник. Нерідко буває так, що, як тільки один італієць переходить зі стандартної мови на свій діалект, співрозмовник перестає його розуміти.

Мовою відмінності не обмежуються. Багато жителів Італії сприймають себе в першу чергу як венеціанців або неаполітанців і тільки в потім – як італійців. Адміністративно країна розділена на двадцять областей, але є й інший, неофіційний розподіл на Північ і Південь. Північ багатий настільки, що за рівнем життя практично не

поступається Північній Європі. Південь на цьому тлі виглядає іншою країною: рівень доходів в Калабрії, Кампанії, Апулії і на Сицилії в два рази нижче, ніж в Ломбардії, Венето і Емілії-Романьї.

У дуже спрощеній формі існуючий економічний поділ Італії можна змалювати таку картину: в країні існує динамічний промисловий і фінансовий центр на Півночі і напіваграрна інертна периферія на Півдні.

У претензіях, які південці і сіверяни пред'являють один одному, довга історія. Процес, який на Півночі вважали об'єднанням Італії, на Півдні багато хто сприймав як незаконне завоювання Королівства обох Сицилій П'ємонтом (блискуче виклад цієї точки зору дав Томазі ді Лампедуза в романі «Леопард»). Започаткована Муссоліні спроба викувати з мешканців Апеннінського півострова єдину націю, спадкоємицю Римської імперії, не увінчалася успіхом і залишила по собі недобру пам'ять.

Один із фундаментальних внесків у фашистську концепцію нації з'явився в результаті інтелектуального руху до Першої світової війни. У цей період фашистське уявлення про націю можна простежити до культурної дискусії, розпочатої в журналах, заснованих у перші п'ятнадцять років століття: так званої ери Джолітті. Послідуючий націоналістичний інтелектуальний рух, який породив політичний рух у 1910 році, мав обмежений виборчий успіх, але мав значний інтелектуальний вплив [315]. Той італійський націоналістичний рух, який у 1923 році став фашизмом, приніс партії ідеологічну спадщину та групу інтелігенції, здатну брати активну участь у розбудові фашистської держави. До війни основним інтелектуальним аналітичним центром групи був журнал *Il Regno* під редакцією Луїджі Федерзоні, майбутнього міністра внутрішніх справ при фашизмі.

Доцільно прокоментувати три особливості, враховуючи їх вплив на фашизм. Перш за все, націоналізм позиціонував органістичний погляд на національність, а отже, відкидав як класову інтерпретацію суспільства, так і індивідуалізм лібералів. По – друге, відкидаючи класову боротьбу, націоналісти висунули ідею продуктивного громадянина, ідею, яка добре поєднувалася з органістичним підходом до нації. Нарешті, їхній шлях відмови від класової боротьби полягав у її зміщенні назовні: вона стала боротьбою між народами.

Націоналісти мали двох ворогів: соціалістів та Італію Джолітті. Вони вважали, що соціалізм приніс розкол у структурі нації і висловив неприйнятний егалітарний принцип. Ще в 1903 р. Цей момент підкреслювали націоналістичні інтелектуали, такі як Енріко Коррадіні, які стигматизували наслідки соціалізму [277].

Другим найважливішим чинником побудови фашистської нації був досвід воєнного часу. Хоча коріння національності в органічному розумінні сягають ще до Першої світової війни, можна не сумніватися, що життя в окопах і патріотична пропаганда значно посилили цей органічний погляд. В інших країнах, таких як Німеччина, війна запустила потужний пропагандистський механізм; щоб мотивувати бойову людину, вона апелювала до необхідності захищати батьківщину, тоді як ворог зображувався у потворному світлі. У той же час спільний досвід траншей зміцнив почуття приналежності до групи, а травматичний досвід був направлений у міф про дух спільноти в окопному житті. Часто ця сублімація відбувалася замаскуючи страждання, які справді спричинили окопи. Велика війна була можливістю підробити італійців в народ: сільської маси, змішаної з різними соціальними класами в рамках однієї і тієї ж основи націоналізму і патріотизму [348, с. 345]. Італія бачила власний міф про суспільне життя в окопах, піднесених до вираження справжньої національної спільноти та емблеми чеснот національності. У повоєнні роки такі цінності злилися в специфічну ідеологію під назвою «бойовий дух» (*Combattentismo*), яка зіграла ключову роль після Першої світової війни. Це також був форум, на якому можна було б попрацювати та побудувати міф про траншейну спільноту. З того часу, як вибухнула війна, цінність національності увійшла в політичну сутичку, в протиставу тим, хто виступав за нейтралітет, кому вона врешті-решт загрожувала. Комбатантизм та ідеологія, що впливала з нього, стали потужним інструментом для узаконення зростання фашизму та делегітимізації соціалістів [258, с. 238].

Боротьба не була повноцінною політичною ідеологією, але її можна розглядати як «тонку ідеологію», ядром якої було те, що війна виявила чесноти національності, прирівняні до переваг солдата під озброєнням, і проти негативних цінностей суспільних мас. Таким чином, *Combatantism* став засобом легітимізації з *delegitimising* угруповань, які брали участь в політиці [259, с. 59]. Войовнича людина

розглядалася як втілення справжніх чеснот нації. Войовничість звеличувала війну нації, проти якої вона протиставляла пороки суспільства мирного часу. Таким чином вона визначала *pars sanior* людей, яких вона стала розглядати як справжніх людей. Боротьба була певною мірою популістською стороною, оскільки вона прославляла народ і протистояла зрадницьким соціалістам, елітам та тим, хто нажився на війні, позначеним як «акули».

У повоєнні роки рух використовувався для того, щоб відрізнити тих, хто перебував у окопах, від тих, хто тримався на безпечній дистанції. Фашистський рух використав обурення колишніх комбатантів; це викликало це почуття, обертаючи аргументи воювання на свою користь і незабаром пробиваючись на позицію політичного панування. Хоча демократи були присутніми і впливовими в післявоєнних об'єднаннях колишніх комбатантів і поділилися досвідом війни, фашисти поступово їх ліквідували, особливо коли Муссоліні прийшов до влади в 1922 році та протягом наступних трьох років, коли перехід до диктатури було здійснено.

Фашизм використав аргументи боротьби для просування своєї власної політичної справи: таким чином він використав популістську відмінність між «нами» (учасниками бойових дій) та «ними», правлячими класами, які зрадили людей. У своїй промові в січні 1925 р. Муссоліні порівняв політиків із «стратегами, які, поки ми їли свій траншейний пайок, планували стратегію, малюючи шпильки на карті» [396]. Незважаючи на те, що фашизм використовував войовничі дії, він ретельно дбав про те, щоб не ототожнюватися з ним; краще розглядати це як один фрагмент фашистської національної головоломки, в якій ця ідеологія мала бути поглинена. Виступаючи з національною асоціацією бойовиків у 1929 році, Муссоліні дав зрозуміти, що зв'язок між войовничим боєм і фашизмом не слід розглядати як ідентифікацію: моя присутність тут <...> виражає моє глибоке почуття до вас і говорить вам, що фашизм і войовничі дії тепер – це два тіла і одна душа. Але в завтрашній день розрахунків з фашизмом і войовничістю буде лише одне тіло і одна душа. Тіло повинно було належати фашистській нації: спадщина війни мала б свою нішу в ній, підпорядковану фашистській ідеології [244, с. 182].

Після приходу до влади фашизм почав нарощувати свій бренд національності, спираючись на теорію націоналізму та на досвід

воєнного часу. Але хоча нація, яку вона почала будувати, походила з різного походження, вона мала мати власний характер. З роками фашистська нація набула нового профілю, що відображає різні ідеологічні канали її представників. Для деяких фашистська нація була точкою, до якої прагнув Рісорджименто, і фашизм міг би взяти її звідти. Інші сприймали прихід фашизму як розрив з минулим. Трансформувалося уявлення про національність, де фашизм розглядався як те, що дало нації правду. Фашизм перестав бути лише рухом, який висунув національні цінності на перший план, а став тим, що дозволило нації показати її справжнє забарвлення. У цьому світлі він розпочав процес авторитарної націоналізації, яка розпочала об'єднання людей в одну фашистську націю та побудову масового фашистського ритуалу через партію [433, с. 150].

У рамках цієї еволюції нація стала живим виразом фашизму, зміна якої була захоплена дискусією щодо плебісцитів. Режим називав плебісцитами у 1926 та 1934 роках, що збігалися з закінченням законодавчих органів. Вони були частково організовані для демонстрації спілкування людей з режимом.

Філософ Антоніо Пальєро назвав «організованими демократіями» шляхом визначення фашистських режимів у 1940 році, люди брали «повну та безперервну участь у житті держави» і «невпинно виховувались все більшою політичною волею» [419, с. 149]. Фашистська нація не потребувала підтвердження з опитувань, оскільки вона стала повноцінною органічною спільнотою. Звернення до плебісцитів з боку режиму не було задумане як демонстрація консенсусу, а мало на меті показати, як фашизм і нація є невід'ємною частиною один одного. Під час конституційної реформи 1939 року плебісцит зник, незважаючи на спроби міністра Солмі, який походив з націоналістичного руху, зберегти інституційний слід механізму. Вона була усунена реформою під тиском Стараче, а завершена представленням конституційного найвищого рівня ідентифікації держави-нації, досягнутого шляхом спілкування між людьми та режимом.

Формування італійської нації тісно залучало місцевий вимір. Що стосується розбудови фашистської нації, зв'язок з місцевими ідентичностями – муніципальною та регіональною – виявився складним і викликав напругу. У політичному сенсі фашизм

відкидав будь-яку політичну децентралізацію. Він скасував виборні місцеві органи і створював кандидатури зверху вниз, під назвою Подеста, на чолі муніципалітету [407]. З ліберального періоду фашизм успадкував ідею місцевої (муніципальної чи регіональної) культури як сходинки до національності. Це повторне відкриття місцевої культури вже відстоювалося академічними теоретиками іншого способу мислення. Повернення до землі та міст минулого було типовою експлуатацією минулого в націоналістичному стилі з метою побудови нації. Протягом тридцятих років місцева культура та фольклор продовжували відігравати свою роль у наданні блиску фашистській нації, хоча певним чином їм довелося посісти друге місце, як тільки культура імперського Риму вийшла на перший план. Місцева культура зберегла позицію всередині фашистської нації, як доказ його міцної унітарної природи. Фашизм заохочував вивчення фольклору як спосіб виділення рис, спільних для популярної італійської традиції. Хоча регіональна культура була зміщена в цей період і стала непрямим прикладом антидіалектної кампанії фашизму, врешті-решт її продовжували вивчати та посилалися, хоча б як історичний прояв.

У 1944 році Італія переходила від фашизму до демократичної країни. Після Другої світової війни у політичних партій починаються конфлікти, щодо того, як має бути держава, та проведено референдум, щоб визначити, якою має бути конституція 1946 року [250]. Частина півдня та центр виступали за монархію, оскільки партизанський рух був на півночі. Рух *Uomo Qualunque* отримав імпульс на півдні, яким керували мафії, які підтримували монархію. Хоча фермери на півдні проголосували за республіку. На півночі за монархію проголосували лише поміщики та католики, які мали зв'язок із королівським домом.

Крім того, Італія ніколи не залишала позаду свою зовнішню залежність. «Протягом 1950-х років. Італія була найбільш сприйнятливою країною Європи до американських культурних пропозицій» [326, с. 164]. Під час холодної війни на Півдні існувала комуністична ідеологія, а на Півночі – капіталістична. На півночі розвивалися банки та компанії, тоді як на півдні була некваліфікована робоча сила та низькі зарплати [484]. Індустріальна національна політика була створена для пом'якшення розриву між регіонами, пропонуючи індустріалізацію на півдні. У 70-х років, що привело до

економічного успіху. «Італійський успіх ... забезпечений періодом розвитку 1945–1975 рр. (Так званий Тренте Глоріус, славна тридцятка) та ... інтеграція на європейський ринок» [326, с. 171].

Територіальний устрій Італії у сучасному стані було конституційовано в 1970-х рр. Регіональні уряди почали нести відповідальність за виконання ряду функцій (політика в сфері культури, екології, деяких аспектів аграрної політики та політики в галузі освіти), інші же функції могли бути делеговані регіональним центральним урядом.

У 1990-ті рр. регіоналізація в Італії вийшла на новий рівень, який був пов'язаний з глибокими змінами в системі територіального розподілу управлінських функцій. Не без впливу європейських інститутів і зусиль федералістських політичних сил Італія прийняла рішення про радикальний перерозподіл державних повноважень. Суттєвою проблемою для країни в зазначений період стала загроза єдності і територіальної цілісності з боку сепаратистських політичних сил, які виступили за федералізацію.

Крім того, зовнішні виклики, пов'язані з інтеграцією країни в структуру Євросоюзу, вимагали кардинальної трансформації регіональної політики. Важливим фактором дестабілізації італійського суспільства виступили економічні проблеми, пов'язані з диспропорціями економічного розвитку між Північчю і Півднем.

Посилення невдоволення Півночі у відношенні до Півдня призвело до створення Північної Ліги за незалежність Паданії (*Lega Nord per l'Indipendenza della Padania*). Ліга Півночі була створена в 1989 р. Вона виступає за створення незалежної держави падання зі столицею в Мілані за допомогою надання північним провінціям незалежності від аграрного Півдня. В програмних документах «Ліги Півночі» пролежувати дві тенденції: з одного боку, підкреслюється приналежність північних областей (Паданії) до європейської ідентичності та їх активну участь в глобальній економіці, з іншого боку, партія наполягає на необхідності захисту власної ідентичності і протистояння втручанню інститутів і механізмів ззовні. Одним з основних принципів, запропонованих Лігою Півночі, є пункт про створення податкового федералізму. В цілому, ідеологія і політичні дії «Ліги Півночі» не привели до формування досить серйозної загрози державній єдності і територіальної цілісності Італії. У той же час вони внесли досить вагомий внесок в процес певної трансформації

політичної системи країни в ЄС, а саме, процесу «деволюції», тобто, передачі більш широких адміністративних і фінансових повноважень від центрального уряду регіонах [321].

У 1992 році, коли Карлос Чампі був прем'єр-міністром, був підписаний Маастрихтський договір, і італійська ідентичність офіційно мала визначитись щодо «європейського громадянства». Це чітко дало зрозуміти, що «зовнішня політика робить Італію більше, ніж Італія робить зовнішню політику» [326, с. 197].

Регіональні політичні сили розпочали просувати свої вимоги про радикальні перетворення. Наприклад, в 1994 р. на конференції президентів регіонів був прийнятий документ «Маніфест італійських регіонів», в якому говорилося про можливу федералізацію країни.

З 1996 по 2001 рр. при владі перебували лівоцентристська коаліція і уряд на чолі з Р. Проді, М. Д'Алема і Дж. Амато. У цей час були зроблені дві спроби проведення конституційної реформи. У 1997 р. це відбулося в прийнятті «закону про адміністративне федералізм», або «закону Бассаніні», за яким розмежовувалися функції центральної влади та місцевих адміністративних органів [285]. Цей пакет заходів уряду, які отримали назву «законів Бассаніні» (1997–1998), поклав початок повномасштабного перегляду цілей і завдань державної регіональної політики на принципах прозорості, ефективності, економічності в управлінні, неперервної взаємодії між центральною та регіональною владою і субсидіарністю. Останній принцип, що лежить також в основі загальноєвропейських документів, з'явився основою перерозподілу повноважень між центральною адміністрацією і місцевою владою.

Північна ліга, яка хотіла скоротити економічну допомогу, надану півдню, хотіла знищити міграцію з півдня на північ, і пропагувала критичну позицію проти Європейського Союзу. У 2001 році Чампі, Президент Італійської Республіки, встановив квазі-федералізм, що призвело до реформи держави. Ця реформа скоротила економічну допомогу, передану з півночі до центру та півдня, як того хотіла Північна ліга. Таким чином, це створило більшу дистанцію між регіонами [318, с. 21–22].

Реформована ст. 5 Конституції збільшила повноваження звичайного статуту, особливо в сфері спільної юрисдикції держави і регіону. Це певною мірою зменшило відмінності між областями. Після поширення особливого статусу на всі області і закріплення за ними

загальної компетенції ключова різниця між ними була знівельована, за винятком мовних і культурних особливостей таких областей.

Фундаментальним положенням реформи 5-го розділу Конституції стали законодавчі повноваження, передані від Національного парламенту (Палати представників і Сенату) регіональним зборам. У підсумку після перегляду Конституції законодавча влада в сучасній Італії належить не тільки законодавчому парламенту, а й регіональним радам. Конституційні поправки розділили повноваження за виключенням, що належать державі, та конкуруючі, що знаходяться в спільному веденні держави і регіонів.

Нова редакція ст. 117 (відповідно до ст. 3 конституційного закону 2001 г.) говорить: «Законодавчі повноваження покладаються на державу і регіони відповідно до Конституції і обмеженнями, що накладаються законодавством ЄС та міжнародними зобов'язаннями» [280]. Далі перераховувалися виняткові повноваження держави, що не підлягають децентралізації. Це: зовнішня політика і міжнародні відносини; відносини з Євросоюзом; право притулку; імміграція; відносини між республікою і релігійними організаціями; оборона і збройні сили; державна безпека; курси валют, захист заощаджень і фінансових ринків; захист конкуренції; валютна система; системи державного оподаткування та обліку; державні установи та виборче законодавство; загальнодержавні референдуми; вибори до Європейського парламенту; громадська безпека; питання громадянства; цивільне і кримінальне право; адміністративно-судова система; загальні положення про освіту; соціальне забезпечення; виборче законодавство; захист довкілля, екосистеми і культурну спадщину.

З боку політичних сил реформа викликала неоднозначну реакцію. Прихильники федералізації з Ліги Півночі назвали реформу «квазі-федеральною», а глави південних регіонів охарактеризували її як «егоїстичний регіоналізм», оскільки перехід до повноцінної федеральної моделі позбавив би їх фінансових потоків з центру [249].

З точки зору Г. Сардаряна, основний недолік реформи полягає у відсутності конституційного законодавства, встановлює превалювання національного законодавства над регіональним, а також в складній інтерпретації [173].

В результаті створювалися диспропорції на національній території в цілому. Отже, Конституція редакція 2001 р надала регіональним

урядам повну свободу ініціювати свою власну політику без урахування загальнонаціональної. Регіони отримали можливість відмовитися від національної інфраструктури на своїй території, але при цьому центральний уряд не може відмовитися від місцевого проекту.

Насьогодні знову постає питання про необхідність проведення перетворень, пов'язаних з регіональним управлінням.

6.2 Криза ідентичності: Італія у пошуку компромісу в ХХІ ст.

В Італії, як і в світі в цілому, регіон стає важливим рівнем політичного і економічного діалогу, де національні, наднаціональні і глобальні сили зустрічаються із місцевими вимогами.

Нечисленні дослідження з питань італійської національної ідентичності підкреслюють її складний і суперечливий характер. Сучасні вчені відзначають, що першорядну роль у формуванні національної ідентичності країни зіграли її особливе місце в світовій історії, роль регіональних об'єднань і критичне ставлення до ролі ідентичності в національній самосвідомості. Ці тези знаходять непряме підтвердження в роботах Р. Карточчі, який відзначав, що з моменту закінчення Другої світової війни до кінця ХХ ст. дебати і дискусії щодо італійської національної ідентичності носили фрагментарний характер, відрізнялися слабкістю аргументації і неоднорідністю дослідного матеріалу [262, с. 142–160], що часто робило серйозний вплив на висновки, зроблені на основі різних кількісних досліджень. Проблему відсутності наукових робіт по темі національної ідентичності і зв'язку нації з державою не раз піднімав видатний італійський інтелектуал Галлі делла Лоджа, що вирізняв, що нехтування цими темами досягло свого піку рівно в той момент, коли Італія переживала хворобливу трансформацію від країни емігрантів до країни іммігрантів в середині 1980-х років [316]. Слабка вираженість національної ідентичності в Італії обумовлюється також нерівномірністю сприйняття загальної культури різними регіонами на території країни.

Е. Вулф називає політику як таку ще однією причиною «провалу» загальної італійської національної ідентичності. На думку дослідника, в різні періоди часу політичні діячі і фракції «тлумачили» певні періоди життя історії країни по різному своїм інтересам,

які часто не співвідносилися з інтересами їх попередників і/або послідовників [489, с. 49].

Для розуміння побудови італійської держави необхідно розуміти обидва її регіони – Північ і Південь, а також важливу внутрішню характеристику: політичний дискурс. В обох регіонах є важливі суб'єкти, які визначають ідентичність регіонів та ідентичність Італії. Мета цього розділу – зрозуміти, як ідентичність Італії формувалася на внутрішньому рівні завдяки ролям та заявам важливих політичних акторів обох регіонів. Цей розділ аналізує, як політичний дискурс та ролі впливових суспільно-політичних груп впливають на північ та південь італійської ідентичності, а отже, як ці політичні суб'єкти визначають внутрішню політичну ідентичність Італії.

З іншого боку, щоб зрозуміти Південь, необхідно подумати про мафію, особливо про Коза Ностру (сицилійська мафія), мафію в Калабрії та Порту клан мафії в Палермо. Громади на півдні Італії ототожнюються з цими групами не через її злочинну діяльність та діяльність на чорному ринку, а через те, що вони забезпечують соціальний захист, і, схоже, вони піклуються про населення та територію на Півдні. Як буде стверджуватись пізніше, політичний дискурс та роль угруповань мафії чітко і безпосередньо впливають на ідентичність Півдня. Щоб зрозуміти Північ, потрібно здійснити аналіз діяльності Північної ліги та її вплив на регіоналізм в Італії.

Тепер, щоб зрозуміти Італію як націю, необхідно згадати Джорджо Наполітано оскільки він був президентом з травня 2006 р. по січень 2015 р. єдність держави та нації [400]. Його роль президента безпосередньо пов'язує ідентичність Італії, зменшуючи відмінності між Північчю та Півднем та зосереджуючись на побудові ідентичності Італії. У його книзі «Пакт, що пов'язує нас» («Пакт, що пов'язує нас»), наведено двадцять публічних промов, зроблених ним у період з травня 2006 року (інавгураційне звернення президента до парламенту) та жовтня 2009 року, що безпосередньо веде до побудови національної ідентичності.

Нарешті, Маріо Монті слід згадати, оскільки він був академіком, економістом та європейським комісаром, який згодом став прем'єр-міністром Італії з листопада 2011 року по квітень 2013 року; який досяг цієї ролі завдяки близьким стосункам з Наполітано. Технократичний уряд Монті почав зосереджуватися не тільки на

внутрішній ідентичності, а й на зовнішній ідентичності з Європейським Союзом.

Але найважливішою політичною фігурою Італії з 1990-х років був Сільвіо Берлусконі, чотириразовий прем'єр-міністр Італії. Його правління відоме як Берлусконізм, який закінчився у листопаді 2011 р. Сьогодні можна описати Берлусконізм «як найновішу версію автобіографії цієї країни» [326]. У 2006 році він навіть уклав союз з Лега Ломбарда-Лега Норд («Ломбардська ліга-Північна ліга»).

Феномен Берлусконізму розпочався у 1990-х роках, коли Берлусконі пройшов шлях від успішного бізнесмена до Прем'єр-міністра Італії. Його успіх, безперечно, був зумовлений його прийомами ідеологічної пропаганди, заснованої на мобілізації новіших медіаканалів політичної комунікації [247, с. 199]. Він також використовував власні телевізійні канали, щоб привернути увагу італійців, навіть інші телеканали зацікавились його темами, що призвело до того, що він очолив всю систему ЗМІ. Тому важливо згадати, що в кампанії 2008 року, в якій він переміг, «81 % виборців отримали новини з телебачення» [378, с. 36].

Таким чином він вибудував харизматичне керівництво, особливо тому, що володів телевізійними станціями, на яких точно знав, на що реагуватимуть італійці, і почав створювати цього свого політичного характеру на основі того, ким є італійці та чого вони воліють. «Берлусконі – не просто власник телевізійних каналів, він – телебачення, зокрема комерційне телебачення – з його культурою, цінностями, дискурсами, практикою, прагненнями» [378, с. 21]. Процес символічної взаємодії досягається телебаченням, оскільки «телебачення прагне зменшити відстань між актором (лідером) та глядачем (громадянином)» [247, с. 201].

Ідентичність Італії постійно підривається і не визначається. Але Берлусконі розглядає спільні моменти між Північчю та Півднем, такі як «низький рівень громадянської культури та сильна залежність від телебачення значної частини італійського населення» [378, с. 34]. Тому його політичний дискурс виражав його роль прем'єр-міністра, що безпосередньо впливає на ідентичність Італії, північ та південь. Поділ між північчю та півднем стирається на соціально-політичному рівні з Берлусконі. В опитуваннях обидва регіони дуже про Берлусконі, тому що Берлусконі мав політичний союз з Північною лігою та тісні стосунки з мафією.

У 2008 році Північна ліга не була зосереджена безпосередньо на поділі між північчю та півднем, а на відокремленні від Європи та іноземних впливів. У тому ж році одна з обіцянок Берлусконі полягала у тому, щоб надавати перевагу податковим надходженням там, де вони були зібрані. Це було ключовим питанням для Північної ліги, оскільки вона вважала, що із півночі на південь надходить занадто багато податкових грошей, щоб покращити їх економіку [377], як вони стверджують з 1996 року.

Після 2008 року Північна ліга поширилася на регіони Центральної Італії, завдяки культурній та близькій ідентичності, яку вони мали з тим, що представляла Ліга, наприклад: «боротьба проти добробуту Південної Італії; створення ідентичності долини По; протистояння імміграції «та» цінності праці, рівності та солідарності» [246, с. 278]. Однією з найбільших проблем Італії у період 2008–2014 років було зростання кількості іммігрантів і те, як це безпосередньо пов'язано з проблемами злочинності та безпеки (що призвело до того, що більшість людей ототожнювалися з цілями Ліги. «Це дозволило Лізі зайняти посаду захисника місцевих громад» [246, с. 280]. Оскільки більшість населення відчувала, що іммігранти становлять небезпеку, то Ліга використовувала цей дискурс на свою користь, щоб завоювати більше послідовників. Як згадувалося до того, як інтереси та ідентичність залежать від взаємодії всередині держави.

Крім того, Ліга відігравала роль захисника громади, тобто люди на Півночі ототожнювалися з безпекою. Вони створили патрулі безпеки по всій Північній Італії, які були ключовими інструментами пропаганди у кампанії [322]. Важливо зауважити, що цей захист був запропонований лише на півночі Італії, окрім груп спостерігачів сусідства, на південь це зовсім не вплинуло. Тому ідентичність, з якою народилася партія, все ще була досить очевидною, а їхня роль захисника та безпеки була встановлена для північних та центральних регіонів.

Так, як видно з дій Північної ліги, де бракує уряду, на його місце приходять інші актори, на півдні Італії мафія протягом століть відігравала соціальну роль, представляючи безпеку та захист, окрім організованої злочинності. Ця соціальна роль захисту та ідентифікації між мафією та громадами завжди ґрунтувалася на потребах та процесі символічної взаємодії, в якій держава відсутня, а люди мають потреби, тому мафія заповнює цю прогалину вище з Північною лігою.

Вплив мафії на півдні визначається політичними та соціальними питаннями, що сприяє поділу між північчю та півднем вказує на сім'ю Коза Ностра як на постачальника ідентичності та пояснює, що організація часто активно заважає індивідуальності... для зміцнення власних інтересів [242]. Мафія базує процес символічної взаємодії на сім'ї, унеможливлюючи південних жителів довіряти іншим, розділяти і підкорювати. Коли держава підводить людей, мафія бере більше контролю і представництва на півдні. Непрацездатність держави є одним із головних факторів, які визначають шлях реагування на мафію за допомогою громадянського суспільства та сільської громади.

Більше того, і європейські вибори 2009 року, і регіональні вибори 2010 та 2013 років мали високий відсоток рейтингів для Північної ліги не тільки через нестабільність уряду Берлусконі та зростання кількості іммігрантів, що не є членами ЄС, а й також внаслідок процесу глобалізації. Усі ці факти є прикладами того, як італійці отожднювалися з цими ідеалами і тому голосували за Лігу.

Після того, як Берлусконі подав у відставку, Маріо Монті попросили сформувати кабінет міністрів, і він став прем'єр-міністром Італії у 2011 році до 2013 року. надзвичайної ситуації в єдиному та конструктивному дусі [279, с. 44]. Монті намагався об'єднати країну, але його об'єднання відрізнялося від берлусконізму. В основному, його увагу привернули Європейський Союз і те, як вирішити економічні проблеми Італії, уникнувши образи до Європи після економічної кризи.

Побудова італійської національної держави у 2008–2014 роках має дві характеристики: одну внутрішню та одну зовнішню. Перший не обов'язково визначається ідентичністю кожного регіону, Півночі та Півдня, оскільки вони можуть зходитися через політичний дискурс та соціальних суб'єктів, таких як Берлусконі, Наполітано та навіть Північна ліга. Але цю гіпотезу також не можна дискредитувати, оскільки на Півночі існує ідентичність, яку може спостерігати такий суспільно-політичний актор, як Північна ліга, а на Півдні-деякий вплив та роль мафії у спільноті, як а також соціальні актори, такі як Едді Наполі та Туеф.

Слід зазначити, що погляди президента Наполітано насправді не об'єднували Північ і Південь, як він мав намір. Крім того, президент

Наполітано не представляв Південь, як це видно з пісень Наполі та Туефа, де південь відчуває, що Північ та Об'єднання є ворогом.

Існує процес символічної взаємодії, як згадувалося, де кожен із цих суспільно-політичних акторів формує ідентичність себе як італійських діячів та один одного «один одного». Коли Монті прийшов до влади, Берлусконі намагався змінити ідентичність Монті та Наполітано, як це зробила Північна ліга до 2014 року, коли вона визначила Південь ворогом, а також мафія щодо уряду. Отже, так, внутрішня ідентичність Італії будується: культурною практикою кожного регіону, соціально-економічними ролями (що спричинили огиду до імміграції у всій Італії), розробленими людьми кожного регіону, та деклараціями та дискурсами, проголошеними політичними партіями та громадських діячів.

Однак зовнішня характеристика також визначає ідентичність Італії на міжнародному рівні, що безпосередньо впливає на її внутрішню ідентичність. Уряд Монті перенаправляв Італію на перебудову нового процесу символічної взаємодії. Не звертаючи уваги, процес адміністративної адміністрації Берлусконі символічної взаємодії, в ході якого уряд Берлусконі з Європейським Союзом як противник. Отже, роль Монті полягала у перегляді та встановленні дипломатичних відносин. Цей новий процес був фактично досягнутий завдяки проектам співпраці між ЄС та Італією, які встановили нові ролі. Хоча це не було головним компонентом цієї зовнішньої характеристики, це були італійці декларації та проголошення європейського громадянства, яке було змінено після економічної кризи 2008 року, а також політичний дискурс Берлусконі та Монті щодо ЄС, який також визначав національну ідентичність Італії.

Однією із гострих проблем, з якою нерозривно пов'язана регіональна ідентичність – це проблема сепаратизму в Італії.

Згідно з Конституцією Італії, особливі форми і умови автономії мають п'ять регіонів: Фріулі-Венеція-Джулія, Сардинія, Сицилія, Трентіно-Альто-Адідже і Валле-д'Аоста. Саме ці регіони володіють найбільшою політичною та економічною вагою серед всіх адміністративно-територіальних одиниць італійської держави. У них же найбільш яскраво виражені і сепаратистські настрої. Це, перш за все, пов'язано з історичними причинами. До прикладу, більша частина провінції Фріулі-Венеція-Джулія, що примикає до Триєста, після

Другої світової війни була передана Югославії. З ряду численних мовних меншин виділяється етнічна та мовна словенське меншість. В області Трентіно-Альто-Адідже, що включає в себе автономні провінції Тренто і Больцано, близько 70 % жителів складають етнічні німці, адже раніше ці території були частиною Австро-Угорської імперії. Після Першої світової війни, відповідно за Сен-Жерменським мирним договором, Трентіно і Південний Тріоль перейшли до Італійського королівства.

На Сицилії діє партія «Рух за автономію», її очолює губернатор даної області Р. Ломбардо. Партія представлена, хоча і слабо, в обох палатах італійського парламенту. Її програма – правочентристська, не виходить за рамки широкої економічної та політичної автономії. Також на Сицилії існує більш радикальна партія – «Рух за незалежність Сицилії» (Movimento per l'Indipendenza della Sicilia, MIS), що бере свій початок від сицилійського руху за незалежність 1943–1947 рр. Основні цілі цього руху представлені у вигляді трьох принципів: деколонізація, самовизначення, незалежність і боротьба з італійською політикою в Сицилії. Вплив цих організацій наразі невеликий [9, с. 85]

У Валле-д'Аоста з 1948 р офіційно визнаний франко-італійський білінгвізм, причому французьку мову виконує статутну і представницьку функцію. Тим часом, проведені в 2011 р соціологічні дослідження виявили значну перевагу на користь італійської мови. Згідно з результатами опитувань, своєю рідною мовою її назвали 71,58 % респондентів, різні говірки/діалекти – 12,16 % опитаних, франкопровансальською – 3,21 %, французькою – всього 0,99 %. Ідентифікатором же регіону є саме франкопровансальські говори. Саме поняття «говір» (фр. Patois) в Валле-д'Аоста втратило негативну конотацію; навпаки, говір називається «мовою серця», що має на увазі особливу прихильність вальдостанців до свого рідного говору [123].

На Сардинії протягом багатьох років існує рух за незалежність від Італії і будь-якої іншої держави (Indipendentismu SARDU). Його розвиток пов'язаний з тим, що, як наполягають його ідеологи, сардинська культура значно відрізняється від італійської, а також із загрозою поступового зникнення сардинської мови. Крім того, в соціальній мережі Facebook створено групу «CantonMaritimo» («Приморський кантон»), що ставить за мету приєднання Сардинії до Швейцарії. Вона висловлює позиції Сардинської партії дії.

А. Карузо, один із засновників руху, пропонує передати острів Швейцарії в якості компенсації державного боргу, оскільки офіційно визнаний рівень безробіття на острові становить 18,1%. Ще в 2012 р. опитування показало, що 40 % жителів Сардинії проголосували б за відділення від Італії [9, с. 87].

Головним якісним показником, за яким розрізняються сепаратистські рухи в Італії, і до того ж дуже значно, є те, наскільки впливові й активними є те чи інше об'єднання і його ідеї. На даний момент сепаратистські рухи мають сильний вплив на області в північній частині країни. Це пов'язано, перш за все, з економічними факторами: наприклад, рівень безробіття в Італії в березні 2016 р. склав 11,4 %, а на півдні, наприклад, на Сицилії рівень безробіття в два рази більше, ніж в середньому по країні. Саме тому жителі півночі розглядають себе як «виробників», а південні регіони – як «споживачів», і вважають для себе більш вигідним створення держави без південних регіонів.

Результати парламентських виборів 2018 року в Італії показали, що євроскептики мають широку підтримку в суспільстві. І саме Ліга Півночі, яка змінила назву своєї політичної сили на Лігу отримала великий відсоток голосів виборців. Парламентські вибори передбачали, що виборці одночасно обрані голосували одразу і за депутатів нижньої палати, і за сенаторів. За підсумками на виборах в Сенат найбільше голосів (близько 37 відсотків) набирають разом праві популісти з «Ліги Півночі» Маттео Сальвіні, Forza Італія («Вперед, Італія») Сільвіо Берлусконі і націонал-консервативна партія «Брати Італії». На другому місці – використовуючи ліві лозунги протестний рух «П'ять зір» у голові з Луїджі ди Майо (більше 32 відсотків). На третьому місці з результатами майже 23 відсотки голосів – соціал-демократи. У нижню палату парламенту – правоцентристи лідирують з результатом в 37 відсотків голосів, у руху «П'ять зірок» – 32,7 відсотка, соціал-демократи набирають близько 23 відсотків (у правлячої Демократичної партії при цьому – близько 19 відсотків) [291].

Більше того, в Італії сформувався новий уряд – через три місяці після виборів, які привели до дивного альянсу лівого «Руху 5 зірок» з праворадикальними популістами з «Ліги». На перший погляд, між двома політсилами загального мало, проте тижні інтенсивних

переговорів показали, що ідеологічні опоненти можуть досягти компромісу з ключових питань зовнішньої та внутрішньої політики. Їх компроміс був скріплений коаліційною угодою об'ємом в півсотні сторінок. У ній, зокрема, вказується про бажання обох партій виступити за скасування санкцій ЄС проти РФ, а також відмовитися від обмежувальних заходів в економіці ЄС. Іншою важливою угодою стало те, що на посаду прем'єр-міністра не претендували лідери партій – Маттео Сальвіні («Ліга») і Луїджі ді Майо («Рух 5 зірок»). В результаті переговорів вибір несподівано впав на мало кому відомого професора права з Флоренції Джузеппе Конте – людини, який до цього ніколи не працював на державних посадах. Але коаліція проіснувала недовго. Кризовим моментом у діяльності стало голосування «Ліги» разом з опозицією за будівництво високошвидкісної залізниці до Франції, це відбулося всупереч позиції «Руху п'яти зірок». В Італії популістський «Рух п'яти зірок» і лівоцентристська Демократична партія заявили, що дійшли згоди щодо створення коаліційного уряду. Партії домовилися, що на посаді прем'єр-міністра залишиться Джузеппе Конте [442, с. 192].

Північна ліга є яскравим прикладом того, як ідентичність змінюється внаслідок нових обставин, таких як іммігранти, що також демонструє дві інші логіки: індивідуальність та відмінність. Ідентичність кристалізує історичні практики, як це можна побачити, диференціація в ідентичності визначається не тільки межами, а і є результатом постійного процесу символічної взаємодії між початковою дійовою особою – Італією та іншою країною – ЄС. Крім того, диференціація може бути сформована внутрішньо, як видно між мафією та Північною лігою.

Більше того, люди дійсно мають емоційну причетність до спільноти, тому вони ототожнюються з нею, це чітко засвідчується у відносинах мафії до Південних громад, а також у Північній лізі в Червоному та Білому поясах регіонах.

У 2011 році було святкування 150-річчя об'єднання Італії, але навколо цієї події продовжувалась гостра полеміка. Офіційна програма передбачала різноманітні культурні заходи, включаючи виставки, присвячені пам'ятній події, концерти оркестрової поліції та армії, прямі телевізійні трансляції та «ніч триколора» на площах у президентському дворі Квіринала в присутності президента

Італійської Республіки Джорджа Наполітано. Однак далеко не всі суб'єкти політики оцінюють італійський триколон як національний символ: муніципальний радник від націоналістичної партії «Ліга Півночі» Барбара Міньярді публічно «порівнювала італійський національний прапор з туалетною папером» У результаті конфлікту Міньярді подала у відставку, проте її партія внесла пропозицію про відновлення до Конституції, прирівнюючи регіональні прапори та гімни з національними. Відповідно до пропозиції, 11 % італійців вважають об'єднання Італії «злом», а 26 % святкування 150-ліття об'єднання Італії «залишилося байдужими» [63].

На сьогоднішній день серед італійської прогресивної еліти бутує точка зору, що «національна ідентичність стає отрутою». Тобто, вона може сприяти солідарності на одному рівні, але це може стати серйозною перешкодою для співпраці в більш широкому масштабі. Батьки-засновники Італії винайшли італійську ідентичність, яка через десятиліття породила фашизм, крайнє прославлення національної ідентичності. Фашизм продовжував надихати гітлерівський нацизм. Інтенсивне емоційне ототожнення німців з єдиною расою закінчилося спустошенням Німеччини та більшої частини Європи. Коли ми цінуємо конфлікт через співпрацю та припиняємо пошук компромісу та узгоджених правил, національна ідентичність стає токсичною.

Націоналістична політика поширюється по всьому світу, посилює напругу, сіє конфлікти, загрожує кожному з нас. На думку італійського вченого Карло Ровеллі «Моя власна країна знову стала жертвою цього. Я вважаю, що ми повинні відповісти, сказавши чітко і чітко, що національна ідентичність є підробкою. Зосередження уваги на національному вимірі добре, якщо це допомагає подолати вузькі місцеві інтереси, але це непристойно, якщо це означає просування інтересів однієї групи («нашої нації») над загальним благом [444].

Тобто, якщо це різноманітна ідентичність кожного з нас, чому ми організовуємо нашу колективну та політичну поведінку навколо нації та її почуття приналежності? Чому саме Італія? Чому Великобританія? Відповідь проста: не структура влади побудована на ідентичності, а навпаки. Національні ідентичності створюються силою структурами.

Італія лише підтвердила тенденцію: більш радикальні суперники традиційних партій стають прийнятним вибором для європейців,

які бачать в їх популістських гаслах і обіцянках альтернативу і новизну. Європейці чекають від них простих рішень для складних проблем, які накопичувалися роками.

Автор погоджується із твердженням Ровеллі щодо абсолютизму національної ідентичності: «Справа не в тому, що ми не маємо національних ідентичностей – у нас є. Швидше, це те, що кожен з нас є перехрестям багатьох і часто сильніших ідентичностей. Ставлячи націю на перше місце, ми зраджуємо інших. Не тому, що ми рівні, а тому, що ми різні між націями. Справа не в тому, що нам не потрібен дім, а в тому, що ми заслуговуємо і маємо кращі домівки, ніж гротескний театр нації: наша сім'я, наші друзі, спільнота тих, хто поділяє наші цінності по всьому світу. Нас багато, і у нас є чудове місце для турботи про Землю та дивовижне, строкате плем'я братів і сестер, з якими можна ототожнюватись і з ким тут почуватись як удома» [444].

Італія посіла п'яте місце з 27 країн за сприйняття поділу у відповідь на запитання: «Як загалом, на вашу думку, розділена ваша країна в ці дні?» [245].

По всій Європі екстремістські партії бачать можливості в нинішньому політичному та соціальному середовищі покращити свою позицію та потенційно взяти владу. Їх технології включають складне використання цифрових технологій, прості розповіді про імміграцію як вторгнення, мігрантів як економічні, культурні та загрози безпеці та керівні еліти, які не мають зв'язку та не можуть контролювати кордони країни. Економічна ситуація, що склалася, та високий рівень безробіття серед молоді створюють сприятливий ґрунт для розкольних соціальних оповідань та переосмислення національної ідентичності на умовах виключення, з обіцянкою Lega «поставити італійців на перше місце» («primagli Italiani»).

Аналіз почуття ідентичності італійців часто підкреслює його складний і суперечливий характер, відображаючи унікальну роль країни у світовій історії, силу місцевих прихильностей та традицію самокритики у національних дебатах. Дебати про національну ідентичність вказують на відсутність почуття національної належності та збірного образу італійської ідентичності. Це ускладнює зробити висновки з кількісних досліджень італійської ідентичності, оскільки однакові відповіді часто можуть бути дані з дуже різних причин. Наприклад, один із помітних висновків дослідження полягає в тому,

що італійці у закритих сегментах насправді висловлюють меншу гордість за італійську історію та ідентичність, ніж багато у відкритих сегментах, які, як правило, асоціюються із слабшими патріотичними почуттями.

Наявні соціологічні дослідження італійської ідентичності в динаміці вказують на стабільне збереження почуття гордості за країну, народ і історію. Однак, незважаючи на стійке відчуття поваги до свого коріння і історії, в цілому вже кілька десятиліть переважають «проєвропейські» настрої. Відповідно до результатів щорічних опитувань «Євробарометра», протягом 2000-х років в країні незначний, хоча і стабільний, спад причетності населення загальноєвропейської ідентичності. На рубежі століть 15 % респондентів ставили на перше місце свою приналежність до «Єдиної Європи», а 56 % визнавали себе «європейцями» і «італійцями» одночасно [464]. Подібні тенденції зберігались і в наступні роки, однак у 2004 році, під час прийому в ряди ЄС країн ЦСЄ, ставлення до загальноєвропейської ідентичності зазнало змін: 35 % респондентів вважали себе тільки італійцями, тоді як «європейцями» себе назвали 61 % опитаних [300].

У 2018 році було проведено глобальне дослідження міжнародною організацією More in Common, на предмет думки італійців про свою країну, її місце у світі та їхнє ставлення до останніх італійців мігрантів. Це відбулося в часи політичних зривів та розколів: «89 % італійців в нещодавньому опитуванні описували свою країну як розділену. В цілому 52 % опитаних італійців кажуть, що вони пишаються тим, що є італійцями, 23 – ні, а 22 % – ні. Серед сегментів групи, які ототожнюються з більш закритими націоналістичними поглядами, повідомляють про нижчий рівень гордості, можливо, відображаючи їхнє розчарування поточним станом Італії. Найбільшою гордістю є католицькі гуманітарії (62 відсотки пишаються своєю особистістю), за ними йдуть Захисники культури, Відключені помірковані, Італійські космополіти та Ліворуч. Найменше пишаються націоналісти, що стурбовані безпекою, і ворожі націоналісти, обидва з яких мають більшу частку, що висловлює гордість, ніж італійська історія, викликає сильніше почуття гордості, ніж сучасна італійська ідентичність. За шкалою від 1 до 6 (більшість до найменшого гордості) близько 64 відсотків італійців вважають свою гордість італійською ідентичністю вищою (вибираючи 1 або 2 у цій шкалі). В цілому 86 відсотків

ставлять себе за шкалою 1–3, висловлюючи певні позитивні настрої, проти 14 відсотків за шкалою 4–6. Більшість сегментів мають однаково високий рівень гордості, де італійські космополіти трохи вищі за будь-яку іншу групу. Єдиним винятком із цього високого рівня гордості є Розлучені Помірковані, серед яких лише 43 відсотки вибрали рейтинг на 1 або 2–22 бали нижче наступного найближчого сегменту. Коли відповіді на це питання перетинаються з політичною ідентичністю, найнижчий рівень гордості виявляється серед прихильників лівих партій або Леги (55 та 57 відсотків відповідно обирають 1 або 2), тоді як більш високий рівень гордості – серед прихильників зі сформованих партій, Forza Italia та Демократична партія (79 та 66 відсотків відповідно). Частиною привабливості Lega є їх обіцянка відновити почуття гордості своїх прихильників за те, що вони італійці» [245].

Сегменти з більш закритими точками зору набагато більш чутливі до втрати культурної ідентичності, ніж відкриті сегменти та незадіяні помірковані. Коли подається заява, «іноді Я відчуваю себе чужинцем у своїй країні», – там є згода приблизно з трьох чвертей Заклопотаної безпеки, Захисників культури та Залишені. З іншого боку, лише кожен третій у відкритих сегментах погоджується. Загалом 50 % погоджуються з таким настроєм [245].

На питання, чи згодні вони з тим, що італійська ідентичність зникає, відповіді є ще сильнішими. 91 відсоток захисників культури вважає, що італійська ідентичність зникає, причому однаково висока частка серед тих, хто залишився позаду (82 відсотки), ворожих націоналістів (79 відсотків) та заклопотаних безпекою (76 відсотків). Більшість італійських космополітів та невіруючих поміркованих не погоджуються з цією пропозицією, в той час як католицькі гуманітарії мають дещо більшу згоду (44–38 відсотків), що, можливо, відображає їхнє сприйняття занепаду місця Католицької Церкви в житті Італії. В цілому, італійців у більш відкритих сегментах менше турбує ерозія національної ідентичності, ніж у відкритих сегментах у Німеччині (ліберальні космополіти) або Франції (мультикультуралісти) [245].

Можливо констатувати історичну закономірність, що відступ до вузької форми ідентичності – яка може ґрунтуватися на нації, крові, релігії, ідеології чи на якомусь іншому ознаці ідентичності – є звичайним явищем, коли люди відчувають загрозу змін. Сприйняття

зовнішньої загрози може стати каталізатором активізації авторитарних схильностей та їх вираження в нетерпимому поводженні.

Серйозним викликом з точки зору національної ідентичності для Італії став імміграційне питання. Наслідки конфліктів і криз на Близькому Сході спровокували масовий наплив іммігрантів на територію країни в 1970–1980-і роки. До відповіді на цю загрозу країна виявилася не готова, тим більше що ситуацію погіршила нова хвиля іммігрантів з Албанії і Югославії. Цю проблему не вдалося вирішити за допомогою адміністративних заходів; більш того, з'явився перелік нових труднощів, що включають міжетнічні відносини і конфлікти, неефективність мультикультурної стратегії, втрату національної однорідності і спалахнула з новою силою проблема Півночі і Півдня. Поглиблення розбіжностей по лінії «Північ – Південь» лише погіршувалося протягом першого десятиліття XXI ст., поставши перед серйозним випробуванням для країни і суспільства після початку міграційного кризи 2015–2016 рр., коли Італія стала однією з головних цілей для тисяч іммігрантів з різних країн, то суспільство відреагувало на ці загрози. Якщо в 2014 р. перед початком кризи, всього 3 % респондентів були стурбовані міграційними тенденціями, то вже через рік ця цифра зросла до 35 %, а в 2016 р. склала 59 % від загального числа опитаних. Опитування громадської думки в країнах ЄС, проведене агентством Ipsos MORI, показав, що 71 % опитаних вважає, що держава рухається в неправильному напрямку, вітаючи політику надання притулку біженцям з Південного міграційного маршруту [349].

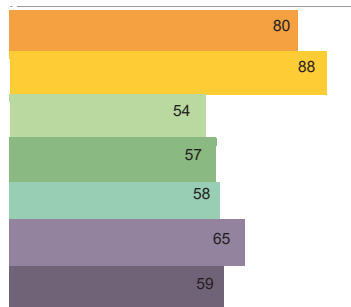
Міграційний криза 2015–2016 рр. надала певний вплив на італійське суспільство, на тлі не до кінця вирішених економічних проблем і правої націоналістичної риторики в країні посилилися антиімміграційні настрої, проте вони не привели до кризи загальноєвропейської ідентичності або відторгнення «європейського проекту».

Ставлення до мігрантів та біженців стає набагато позитивнішим, коли італійців переконують у їхній готовності прийняти та поважати італійську культуру та традиції (як на національному, так і на регіональному рівнях) (рис. 6.1). Існує надзвичайно сильна підтримка прийому біженців, які «поважають італійську культуру та приймають наші закони» з усіх верств населення Італії. Це оформлення має більший резонанс у всіх сегментах, ніж гуманітарні аргументи, що

стосуються католицького обов'язку Італії допомагати мігрантам, які в'їжджають до Європи [245].

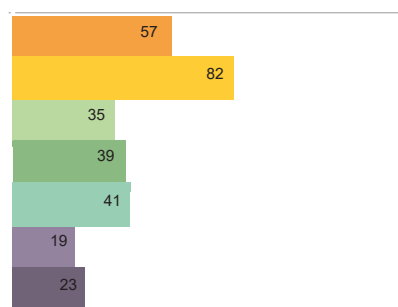
Отже, у своєму регіональному розвитку, ідентифікації на рівні загальноєвропейської, італійської і регіональної ідентичності Італія перебуває в стані невизначеності. І враховуючи як зовнішньополітичні ризики на рівні глобалізації, кризи ЄС, міграція, так і внутрішня турбулентність пов'язана із частою зміною уряду на відсутність консенсусу в парламенті (остання зміна прем'єр-міністра лютий 2021 року), не знімає з порядку денного для Італії загрозу сепаратизму, особливо в таких регіонах як Венето, Південний Тіроль, Сардинія, Сицилія.

"If refugees respect Italian culture and accept our laws, they should be welcome here"

OVERALL ITALIAN COSMOPOLITANS CATHOLIC
HUMANITARIANS
DISENGAGED MODERATES LEFT BEHIND SECURITY
CONCERNED
CULTURAL DEFENDERS HOSTILE NATIONALISTS
Basis: Sample Size: 2,000. Source: Ipsos poll. Commissioned by More in Common.

"As a Catholic country, we should help provide for the needs of those entering Europe as migrants"

OVERALL ITALIAN COSMOPOLITANS CATHOLIC
HUMANITARIANS
DISENGAGED MODERATES LEFT BEHIND SECURITY
CONCERNED
CULTURAL DEFENDERS HOSTILE NATIONALISTS
Basis: Sample Size: 2,000. Source: Ipsos poll. Commissioned by More in Common.

Рис. 6.1. Ставлення італійців до мігрантів та біженців

Висновки до розділу 6

Кожна конкретна країна характеризується своїми особливостями політики формування загальнонаціональної ідентичності на основі регіональних ідентичностей.

В Італії присутня специфіка процесу формування регіональної ідентичності на Італії, як країні із прикладами деволюції у системі зав'язків Центр-Регіони, наявністю політичних криз та конфліктів.

Дослідження враховує контекст як історичної спадщини так і сучасних глобалізаційних процесів, які, безсумнівно, грають важливу роль в конструюванні моделі регіональної ідентичності будь-якої держави.

Взагалі, процес інституціоналізації регіонів Італії можна представити такими етапами: перша фаза інституціоналізації регіонів сталася між 1960-ми і 1970-ми роками, щоб відповісти на потреби в раціоналізації дій держави та ефективності систем соціального забезпечення. Це регіоналізація, яку можна визначити як «технократичну», яка не пов'язана, принаймні формально, з політичними та ідеологічними причинами. Друга регіональна хвиля розвинулася протягом 1980-х і 1990-х років разом. Тут співіснують два автономні процеси: з одного боку, реорганізація державних органів і громадських чи квазі-громадських суб'єктів, для діють усередині регіонів; з іншого боку, перебудова політичного регулювання національно держави. І третя фаза, це «політична мобілізація», що припускає глибоку перебудову адміністративної та політичної структури держави на основі посилення регіональних урядів, політичні рухи і суспільства, які також мають різні наслідки для ідентичності.

Зазначено, що в Італії, незважаючи на досить велику кількість різних сепаратистських рухів і їх активну діяльність, жодному з них не вдалося досягти поставлених цілей і обійти італійську Конституцію. При цьому потрібно зазначити, що положення національних і мовних меншин в країні не можна назвати критичним, так як вони представляють свої інтереси в Парламенті (і в Сенаті, і в Палаті депутатів). Наполегливість в діях сепаратистських рухів пов'язана з їх глибоким історичним корінням. Можливим каталізатором рухів може стати проблема напливу біженців з країн Близького Сходу. Величезний наплив мігрантів призведе до погіршення соціально-економічної обстановки в країні, внаслідок чого збільшиться число прихильників різних сепаратистських рухів. У якийсь момент центральна влада може не втримати ситуацію під контролем, і не буде гарантії того, що Італія тривалий час зможе проіснувати як єдина держава. Але, в Італії спроби окремих регіонів змінити відносини з центром пов'язані в основному з економічними міркуваннями, тому простого перерозподілу

повноважень на їх користь буде цілком достатньо для того, щоб зберегти єдність країни, нехай і на інших, федеративних засадах.

Суперечливий італійський досвід, вказує на складний спектр явищ, що глибоко змінили роль та структуру регіональних просторів та поведінку регіональних акторів, серед них конституційна реформа, запроваджена у 2001 р., європеїзація державної політики та надзвичайно диференційовані відповіді регіонів на культурні, соціальні та економічні виклики, спричинені глобалізацією.

Як показує історичний та політичний аналіз, єдиної Італії не існує. Італія як нація не єдина, існують соціальні та економічні дисбаланси між регіонами та напруженість із державними інституціями, як на Півночі, так і на Півдні. На жаль, це поширене переконання по всій Італії, і проявляється в її спільній конституції і як історичних, так і повсякденних процесах символічної взаємодії між регіонами.

Крім того, важливо відзначити, що роль мафії та Північної ліги не спрямована на відокремлення країни, оскільки в Італії є помилка об'єднання, але це не означає, що немає італійської ідентичності. Таким чином, це означає, що державі бракує влади в обох регіонах і вона не змогла консолідувати країну та потреби людей, хоча Італія мала єдину мету з XIX століття. Ідентичність на Півночі та Півдні створюється на основі постійної символічної взаємодії з прямими представниками у кожному регіоні. Відстань з «іншим» регіоном у 21 столітті визначається не відразою між регіонами, а переважно різними соціально-економічними факторами.

Останній глобальний політичний клімат в Італії сприяв успіху націоналістичних партій, які прагнуть піднести нібито національну ідентичність та боротися з культурними та мовними забрудненнями. Ці партії викликають переконання, що останні міграційні хвилі, що стосуються Європи, є загрозою для збереження національної ідентичності. Націоналістична риторика партій, таких як Північна Ліга Італії, підтримує монолітну концепцію італійської ідентичності, яка не має підтвердження в історії країни, що є культурно та мовно різноманітною територією, на якій існують різні ідентичності всередині загальної національної рамки італійської ідентичності.

Зазначено, що, позитивним аспектом для ЄС може вважатися те, що італійські популісти-євроскептики не ставлять на порядок денний питання про вихід Італії з ЄС за прикладом Великої Британії.

ВИСНОВКИ

1. Концепт «ідентичність» є соціальним, політологічним, психологічним, нарешті, філософським поняттям. До теми ідентичності мислителі зверталися ще з часів античності. Однак останнім часом дослідники відзначають сплеск особливого інтересу до даного питання.

Узагальнюючи проведений аналіз проблеми, можна зробити висновок, що децентрація, фрагментарність, розмитість кордонів, які є характеристиками суспільства XXI ст., торкнулися і наукових досліджень. Прикладом тому послуговує сучасний дискурс ідентичності, який крім пошуку джерела ідентичності характеризується розчленуванням проблеми на її складові.

Навіть при вивченні онтологічних і гносеологічних підстав даного феномена це знову поділилися таким чином, концепт ідентичність досліджується не в цілому, а в приватних проявах (соціальна і індивідуальна, гендерна, регіональна, релігійна та ін. види ідентичності).

У сучасному дискурсі зарубіжних і вітчизняних вчених відносини між поняттями «регіон», «ідентичність» і «регіональна ідентичність» (рідше «ідентичність регіону») стають все більш ускладненими в світі глобалізації і мобільності. Поняття «регіон» і «регіональна ідентичність» утримують свої чільні ролі в усьому світі. Вони не просто характерні для абстрактного наукового дискурсу, а існує багато підстав для таких тенденцій, але в загальному усвідомлення людьми того, що вони є частиною комплексних і в той же самий час абстрактних процесів, пов'язаних з глобалізацією, як виявляється, мотивує співтовариство до пошуку певних орієнтирів, а також породжує зусилля по підтвердженню старих кордонів і створення нових.

Проблема регіональної ідентичності досі залишається маловивченою як в зарубіжній, так і у вітчизняній політичній думці, незважаючи на те що зарубіжна гуманітарна наука порівняно давно почала освоювати цю тему (з 1930-х рр.). Дослідження, як правило, пов'язані з субнаціональним рівнем і аналізом окремих регіонів. Проведений аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених підтверджує ідею про те, що поняття «регіон» і «ідентичність»

сприймаються як конвергентні, але тим не менше інтерпретуються неоднозначно.

2. В основі регіональної ідентичності лежить природна потреба індивідів мати свій простір, певну географічну ділянку. Спільність місця проживання породжують в людях певні єдині риси, що відрізняють їх від сусідів, і уявлення про це є основою для нової спільності. Сьогодні, коли головними стають властивості самого суспільства, проблемам його територіальної самоорганізації повинна приділятися найпильніша увага. Слід зазначити, що регіональна ідентичність, напевно, буде актуалізована і стане фактором суспільного життя, як тільки відповідний їй ареал піддається тиску, а його цілісність – загрозі. Тоді, можливо спрогнозувати, що латентне існування регіональної ідентичності може швидко змінитися активною фазою під дією економічних, політичних, історичних або інших обставин, і відповідно може призвести до поляризації суспільства і нестабільності держави. Тому, значимість регіональної ідентичності має, принаймні, два політичних наслідки. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональні ідентичності значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Регіональна ідентичність ґрунтується на почутті спільності території і на певній системі цінностей, формується в результаті ідентифікації «себе» і «інших». Вона дозволяє індивіду відчувати себе частиною спільноти, виступає об'єднуючим фактором. З іншого боку, регіональна ідентичність може слугувати основою формування регіоналізму, виступати в якості мобілізаційного ресурсу, особливо в умовах ослаблення або кризи національної ідентичності.

Конструювання регіональної ідентичності найчастіше засноване на особливій регіональній історії, міфах і традиціях, таких складових культури як література, музика, образотворче мистецтво, відомих діячів мистецтва, що проживали і проживають на території даного регіону. Кожен регіон створює власну ідентичність, намагаючись через різні символи створити такий «образ», який з першого погляду вирізняв би його від інших. Більшість регіонів при цьому опирається на традиційні бренди, перевірені часом і обумовлені історичними, економічними, географічними та іншими особливостями території.

3. Сучасні політичні процеси в Європі, популізм та націоналізм, на додаток до регіонально-етнічних викликів у вигляді демографічних зрушень, створили ситуацію, в якій національні та регіональні ідентичності розвивалися одночасно з виникаючими конкурентними історичними спогадами. Пам'ять, ідентичність та націоналізм у європейських регіонах є важливим науковим ресурсом, який досліджує взаємодію між політикою та керованою історичною пам'яттю та дискурс етнічної та національної приналежності в європейських регіонах.

Символічні засоби – особливий ресурс, що дозволяє конструювати єдину спільноту, легітимізувати існуючий порядок речей і мобілізувати громадян на спільні дії за допомогою формування почуття спільності і важливих для всіх політичних завдань. До символічних вимірах політики ідентичності можуть бути віднесені топоніміка, міські культурні ландшафти, міські пам'ятники, державні ритуали, символи, – словом, все те, що може бути наочно сприйнята громадянами у повсякденному житті, те, що конструює смисли повсякденності соціального світу і втілює політичну пам'ять спільноти. Певний тип репрезентації минулого знаходить своє відображення в особливих практиках комеморації, а «загальноприйняті» уявлення про минуле є однією з головних опор ідентичності сучасних політичних спільнот.

Оскільки політичні спогади зазвичай спираються на минуле, у якого немає живих свідків, вони будуть розташовані на спектрі між колективними та культурними формами таким чином, щоб мати середній ступінь загальності та сприйняття, що робить їх матеріалом для «редакторів пам'яті». Процес встановлення пам'яті може проходити у двох напрямках: знизу вгору та зверху вниз. Останній необхідний для побудови політичних спогадів, програмувати колективні ідентичності для очікуваних політичних дій і можуть навіть створювати фундамент ідеологій. Цей тип пам'яті має вирішальне значення для інституцій та великих суспільних груп, оскільки він виконує функцію «клею», який тримає людей разом та пов'язує індивідуальні та колективні спогади.

Пам'ять у політиці ідентичності виступає як комплекс комунікативних структур, синхронізуючих соціальні очікування (структурні зразки смислового фокусування соціальних очікувань).

Такий комплекс підтримується символічним дизайном, створюють для трансляції політики пам'яті «символічний контейнер» соціальної ідентифікації або, іншими словами, ряд символічних комплексів.

Символічний дизайн регіону дає територіальне «значення», а символічне побудова ідентичності ґрунтується на минулому досвіді формування ідентичності даного регіону шляхом заповнення нового змісту або внесення нового значення. Утримання однієї регіональної ідентичності залежить від ряду зовнішніх і внутрішніх факторів.

Серед основних інструментів конструювання регіональної ідентичності найчастіше використовується політичний міф та політичний ритуал. Символічний потенціал міфу та ритуалу в умовах ускладнених комунікативних структур використовується владою в процесі здійснення політики ідентичності та політики пам'яті, тобто, саме цілеспрямованої діяльності з конструювання єдиного політичного співтовариства, що має спільні риси та цілі. Проблема регіональної міфології, як соціально формалізованого знання регіону, потужний регуляторно-мобілізаційний елемент у житті суспільства, здатний об'єднати регіональну спільноту в певне місцеве братство і тим самим зміцнити свою позицію у відношенні до інших регіонів.

4. Поняття «Європи регіонів» – яке позиціонує регіональну мережу як ключовий елемент основоположних проектів європейського будівництва переживає наразі системну кризу, адже держави – члени не відмовилися від своїх регіонів, ні з точки зору політичної спроможності, інституційного будівництва чи планування використання земель, так само, як регіони не змирилися із запереченням Європи регіонів.

З'являється актуальність прийняття кооперативних методів колективних дій, враховуючи, що європейський контекст повинен бути здатним заохочувати створення мереж та встановлення належної практики, поділеної між регіональним демократичним досвідом. Демократична частка, представлена регіоном, також присутня в дебатах про незалежність «мезо» утворень, таких як Каталонія та Шотландія. Ці дебати висвітлюють демократичну частку у тому сенсі, що прихильники такої незалежності дуже часто наполягають на новій формі демократичної держави, яку вони хочуть створити, яка не є центральною державою за зразком тієї, проти

якої вони вкладають стільки енергії для боротьби, претендуючи на потенційний статус «держави – члена» Європейського Союзу.

Європейську модель ідентичності можливо представити саме так: європейська ідентичність, існуюча і досить вкорінена національна ідентичність і під нею відроджується регіональна ідентичність. Ця модель робить вкрай складною задачею політичного управління в Європі. Історичні межі регіонів в Європі часто не збігаються з межами національних держав. Каталонці і баски живуть крім Іспанії у Франції, угорці – в Трансільванії і Сербії, італійці – в Хорватії. Подібна ситуація створює значні труднощі у функціонуванні національних держав, але при всьому цьому конструювання європейської ідентичності було і залишається вкрай важливим і непростим у реалізації завданням, враховуючи, що історично ідея наднаціональної спільності на масовому рівні не сформувалася.

Будь-який європейський народ без загальноєвропейського свідомості та загальноєвропейської ідентичності де є «демос» в цьому сенсі слова. Без такої європейської національної свідомості, швидше за все, не здійсниться жодне закінчене європейське усупільнення, а державна інтеграція в своєму розвитку не зможе вийти за існуючі на даному етапі межі. Наразі спостерігаються формування європейського національної свідомості та ідентичності, цей процес у фазі історичного становлення. Воно не може бути унітарною без всяких обмежень, а тільки етнічно і національно багатоплановим, що розпізнає і визнає нації всередині єдиної нації і держави всередині єдиної держави, оскільки і через багато десятиліть ще навряд чи складеться досить гомогенізована у мовному та етнічному відношенні європейська нація. Переважна європейська національна свідомість не може бути недиференційованою у національному плані континентальною свідомістю, спрямованою на знищення будь-якого національного партикулярного громадянства з етнічною основою. Тому з'явиться швидше за все не «єдина і неподільна європейська нація», а певна багаточленна європейська нація, що складається з численних субнацій, що відрізняються за етнічністю і мовою. Таким чином, європейська національна свідомість та ідентичність при поточних та очікуваних в доступному для огляду майбутньому суспільних відносинах однозначно є багатонаціональною свідомістю або федеративною національною свідомістю, відповідно багатопланової державності в Європі.

У цій Європі можна одночасно усвідомлювати свою національну приналежність каталонцем, іспанцем і європейцем або шотландцем, італійцем і європейцем, тобто визнавати всі три рівня державності, що в той же час не виключати можливості сперечатися про вагомість кожного рівня окремо.

В історії Європи суперництво і війни переважали над формами колективної поведінки. Крім регіонального рівня ідентичності «під ним» існує ще один рівень – ідентичність мігрантів. Найсерйознішу проблему для держав ЄС представляють мігранти, які приїхали з країн, по типу культури сильно відрізняються від Європи.

5. Поняття «конфлікти ідентичностей» відображає системний характер ціннісно-світоглядних суперечностей модернізаційних ризиків глобального світу: інтеракція і зближення раніше «чужих» культурних спільнот і їх ідентичностей що є невичерпним джерелом інтеграції і конфліктів.

Регіональний аналіз взаємозв'язку конфліктності та ідентичності говорить про деструктивний вплив внутрішньосистемних суперечностей, зумовлених факторами соціальної фрагментації і дезінтеграції, в першу чергу низьким рівнем життя і незадоволеністю в базових потреб рівності, справедливості, безпеки. До причин напруженості можна віднести нерівномірний розвиток регіонів, безробіття, низький рівень життя, низькі зарплати; низький рівень культури і освіти населення; помилки національної політики; низький рівень толерантності; боротьба за землі, за територію; маніпуляція інформацією про конфлікти в ЗМІ; пропаганда переваги одних релігій над іншими, радикалізація релігії; неконтрольована міграція, помилки в міграційній політиці.

Процеси детрадиціоналізації колективних ідентичностей торкаються всіх сфер життя сучасного суспільства – від формування системи загальнодержавної безпеки, етнічних і громадянської ідентифікацій до організації власного часу. Активний сплеск, останнім часом, сепаратистських настроїв в регіонах Європи, підтримка суспільствами націоналістичних політичних сил становлять загрозу для національної держави та національної безпеки. Формування ж загальних орієнтирів ідентичності політичних спільнот як основи їх «згоди на розвиток» та «консенсус» повинно бути пріоритетом державної, соціальної та культурної політики в умовах дестабілізації

світового порядку. Конфлікт ідентичності – це не унікальне явище нашого часу, а загальне явище як у давній, так і в сучасній історії. Але традиційний конфлікт цінностей відбувався значною мірою в моральній сфері, а його сутність та спрямованість полягали у конфлікті між індивідуальними та цілісними інтересами. У досучасні часи також існували конфлікти між різними вимогами одного і того ж індивіда, але цей конфлікт також моралізувався, оскільки особисте життя, або внутрішні ідеї, або взаємодії, потрапили в сферу моральної оцінки. Крім того, традиційна мораль була двозначною мораллю добра і зла, і лише вимоги, що вигідні для всього або інших, оцінювалися як моральні. Тому, з кінця 19 століття конфлікт цінностей став універсальним явищем. На відміну від традиційного конфлікту цінностей, сучасний конфлікт цінностей має чотири відмінні риси:

- **Розширеність.** Сучасне суспільство – це узаконене суспільство, найбільша відмінність якого від моралізованого традиційного суспільства полягає в тому, що таке суспільство лише регулює вихідну точку, а не всі дії людей, і не регулює ідеологію людей. Сучасний конфлікт ідентичності вийшов далеко за межі моральної сфери і поширився на кожен сферу людського життя.

- **Складність.** Конфлікт ідентичності, що стався в традиційному суспільстві, все ще існує в сучасному суспільстві, але виникає дуже складна ситуація. Тепер з'являються розбіжності, протиріччя, протилежності, які були ізольовані одна від одної в минулому, тепер постійно контактують між собою через посилення міжнародних контактів. Відповідно до цього, інфільтрація та вплив один на одного відбуваються між різними ідеологіями та кодексами поведінки в різних системах цінностей, так що конфлікт ідентичності виникає між неоднорідними та однорідними цінностями в одному суспільстві, що не часто можна було побачити у традиційному суспільстві.

- **Глибинність.** Сучасний конфлікт ідентичності виникає не лише у процесі вибору та прийняття рішення, але і в глибинній ідеології. Людям важко сформулювати чітке і чітке уявлення про те, що має цінність, а що більш цінне. Руйнування ідей та криза віри, які повсюдно присутні в сучасному світі є вираженням та результатом цього конфлікту на найглибшому рівні.

- **Безперервність.** Сучасний конфлікт ідентичності відбувається постійно, тому що його важко вирішити, і люди часто зіштовхуються

з ним, тому що він має місце у всіх сферах. Часто трапляються такі ситуації, що коли вирішується якийсь конфлікт в одній царині, виникає інша в іншій галузі, іноді людина навіть стикається з конфліктами в кількох сферах або кількома конфліктами в одній царині одночасно. Умова, згідно з якою долю вирішували інші, або лише одноразовий вибір, повністю змінилася, окремі особи та групи в сучасному суспільстві завжди повинні стикатися з вибором і цілком можуть бути вилучені з різних конфліктів ідентичності.

Відносно моделей консоціалізму і центрипеталізму у врегулюванні конфліктів ідентичностей, то у визначенні позитивних та негативних сторін кожної теорії, то слід зазначити, що центрипеталізм потрібно більше використовувати в постконфліктних сценаріях через деякі серйозні недоліки, які створює консоціалізм, такі як політичний імобілізм та корупція. Хоча теоретично консоціалізм пропонує багато реалістичних засобів, за допомогою яких можна виправити нестабільне та поділене суспільство, на практиці він пропонує короточасну допомогу для вирішення або покращення конфлікту. Центрипеталізм, з іншого боку, може принести довгострокові рішення, оскільки сприяє поміркованості та поліскладному включенню до складу свого уряду, що може допомогти відновити суспільство після конфлікту, незалежно від того, якою б тривалістю цей конфлікт не був, створюючи більш згуртоване постконфліктне суспільство, яке з меншою ймовірністю знову впаде у війну.

6. Міжнародна практика наразі накопичила достатню кількість нормативних актів, принципів, які відіграють важливу роль у ранньому запобіганні конфліктам ідентичності, що можуть призвести до загроз існуванню національних держав. Ці стандарти слугують орієнтирами як для урядів, так і для зовнішніх агентів – інших держав та міжнародних інституцій що залучені до запобігання та врегулювання конфліктів ідентичності.

На жаль, наразі, залишається юридична прогалина для добровільного тлумачення змісту та носіїв прав на самовизначення. Насправді така ситуація може створити «юридичну ліцензію» на насильницький конфлікт ідентичності, з порушеннями прав людини. Основою врегулювання будь-якого за силою конфлікту (або хоча б запобігання самих крайніх його форм) є визнання його учасниками ціннісного пріоритету – збереження єдності нації, незастосування

військової сили, збереження життя людей, збереження сім'ї і т. д. Якщо для протидії сторін ці пріоритети незаперечні, то конфлікт не матиме руйнівні наслідки; учасники будуть шукати шляхи, які не здатні завдати шкоди цим пріоритетам.

Запобігання або докризове запобігання шляхом дипломатичного та навіть фізичного втручання забезпечує конкретні засоби попередження ескалації конфлікту до того, як він стане загрозою стабільності держав. Але на жаль, ці засоби не завжди використовуються з таким успіхом або настільки рано, як вони могли бути, а використовувалися частіше після факту як пізні методи. Таким чином є потреба необхідності більшого усвідомлення та послідовних дій щодо запобігання конфлікту ідентичності. Попереджувальні заходи вимагають від тривалої уваги, підтримки позитивних зусиль для просування вперед та подолання історичних травм та зневаги.

З метою запобігання деструктивним наслідкам конфлікту ідентичності доцільно:

- Дозволити співіснувати різним ідентичностям і поважати окремий вибір. Ціле не повинно нав'язувати окремі погляди, ідеї та дозволити співіснувати різним ідентичностям, ідеям та вірі, вибору, але в межах законів та загальних норм. Цей принцип є основною передумовою для вирішення сучасного конфлікту ідентичності.

- Враховувати цілісні, довгострокові інтереси та окремі, часткові, короткострокові інтереси та приносити користь обом сторонам у конфлікті. Історичні факти показали, що просте підтвердження однієї сторони та заперечення іншої врешті – решт призведе до заподіяння шкоди підтвердженому внаслідок заперечення іншої.

Важливість, що являють собою механізми, спрямовані на досягнення політичної згоди в сучасному світі, важко переоцінити. Їх своєчасне й цілеспрямоване застосування в політиці допоможе утримати рівновагу й стабільність між державами, а також у середині останніх. Механізми політичної згоди на міжнародному рівні доповнюються принципами, яких повинні дотримуватись всі суб'єкти протистояння. Серед них: принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип співробітництва; принципи недоторканності й цілісності державної території, непорушності й недоторканності державних кордонів. Найважливішим принципом, що сприяє збереженню миру й політичної згоди, є принцип

ненасильства. Практичне застосування й вибір тих або інших принципів і механізмів політичної згоди залежить від цілей суб'єктів політичної згоди, об'єктивної ситуації й національних традицій.

7. Після кількох десятиліть централізованого управління демократизація в Іспанії проходила паралельно з децентралізацією країни. Прогресивна побудова держави, що складається з різних автономних спільнот (Comunidades Autónomas), паралельно визнавала і пропагувала регіональну ідентичність до такої міри, що різні дослідження висвітлювали (хоча і з територіальними варіаціями та різною інтенсивністю) консолідацію регіональної та подвійної ідентичності (поєднання іспанської та регіональної ідентичності) на шкоду виключно іспанській ідентичності.

В той же час, така прогресивна модель не убезпечила Іспанію від загострення у відносинах з регіонами. Особливо це простежується в Каталонії та Країні Басків, де регіональна ідентичність передусе національній ідентичності, більше того вона перебуває з нею у гострій конфронтації, і як наслідок – поширення сепаратистських рухів.

Децентралізація іспанської держави супроводжувалася надзвичайним інтересом до проблематики регіональної ідентичності. Процес формування регіональної ідентичності та його трансформації в націоналізм є таким, що піддається змінам. Але події, що відбуваються наразі в Іспанії свідчать, що деякі регіони, які прийняли рішення назвати себе «національностями», висловлюють намір йти ще далі – домагатися у іспанської держави дозволу називати себе «націями». Однак, цілком можливо, що «точка повернення» ще не досягнута.

Безсумнівно, процес реформування іспанської держави далекий від свого завершення. Партійно-політична боротьба, електоральна мотивація природним чином впливають, часом не завжди позитивно, на виваженість оцінок і адекватність прийнятих рішень провідними загальнонаціональними партіями і, перш за все, урядових, з одного боку, і регіональних, в першу чергу, націоналістичних, партій – з іншого.

Сьогодні в країні відбувається трансформації і тенденції, що кардинальним чином змінюють партійно-політичну структуру держави. Процес децентралізації перетворив територіальне автономне співтовариство в політичний суб'єкт, створив умови для формування регіональних партійно-політичних систем, в рамках

яких відбуваються артикуляція і агрегування регіональних інтересів. З огляду на асиметричний характер держави автономій, як завжди в авангарді змін виступають Каталонія і Країна Басків. До того ж якщо на загальнонаціональному рівні партії діють в рамках конституційної (парламентської) монархії, на регіональному рівні фактично функціонує партійно-політична система, яка нагадує республіканську.

Відносно досліджуваних регіонів то на прикладі Каталонії простежується, що криза тут знаходиться в стадії розвитку і ще далека від завершення і розвиток подій в Каталонії залежить від збігу низки обставин, що стали б тригером в переломні моменти історії держави, більше того, відцентрові тенденції підживлюються як діями націоналістів, так і специфічним контекстом розвитку регіону в рамках держави і європейського інтеграційного проекту. Відносно «баскської проблеми» спостерігаються схожі тенденції. Диспропорції і територіальна строкатість і раніше залишаються серйозним факторами посилення відцентрових настроїв. Галісійський досвід показує, що культурно-лінгвістичні відмінності, які були раніше одним із ключових факторів відцентрових тенденцій, вже не відіграють визначальної ролі в динаміці конфлікту центр – регіони. Крім того, в даний час додатковим елементом, що впливає на розвиток відносин центру і регіонів в Іспанії, є європейська інтеграція. Автономні співтовариства зробили зусилля до того, щоб відповідати вимогам ЄС з метою отримання фінансових коштів від структурних фондів за програмами регіональної політики об'єднання, регіональні та місцеві влади адаптувалися до нових умов.

Відносно становлення і функціонування іспанської національної держави, то боротьба відцентрових і доцентрових тенденцій становить один з найбільш важливих компонентів іспанської історії. Таким чином можна стверджувати, що протягом століть діалектика цих двох конкуруючих між собою тенденцій була стрижнем процесу формування, становлення і розвитку іспанської нації. Пошуки балансу двох зазначених тенденцій, недопущення надмірного посилення відцентрової, що поставило б під загрозу цілісність іспанської держави, є першочерговим завданням центральної влади Мадрида.

Як показує практика, центральній владі вдалося створити достатньо ефективні механізми вертикальної взаємодії з регіонами, але

одним із складних завдань для політичної еліти Іспанії є завдання збереження регіональних ідентичностей автономних спільнот та паралельно формування і закріплення саме національної державно-громадянської ідентичності та колективної свідомості громадян як членів такої спільноти, що забезпечить державу від сепаратистських тенденцій. Механізмами конструювання такої ідентичності повинні виступати запобігання колізій юрисдикцій у відносинах між державою і автономіями, економічні важелі впливу, демократичний політичний дискурс, соціальні політичні практики, інститути соціалізації, інструменти публічної політики.

8. Особливості деволюції у Великобританії обумовлені впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, у співвідношенні яких визначальна роль належала внутрішнім факторам.

Ендогенні фактори пов'язані зі збереженням внутрішніх проблем регіонів, нерівномірністю соціально-економічного розвитку і зростанням впливу етнорегіональної еліти, яка пропонує власну інтерпретацію стану справ і перспектив розвитку регіону.

Зовнішні, екзогенні фактори пов'язані з такими процесами, як глобалізація та європейська інтеграція з одного боку, і диференціація і регіоналізація, з іншого.

Для Великобританії євроінтеграція стала однією із проблем підвищення національних рухів, і як наслідок посилення регіональної та етнічної ідентичності. Євроінтеграція стала опорою для етно-регіональних спільнот з середини 1970-х рр., коли вони усвідомили для себе фінансову і політичну привабливість інтеграційного проєкту. Комунітарна політика, з одного боку, сприяла зростанню етнічного націоналізму і регіоналізму, але з іншого – сприяла цьому руху в більш прийнятну політико-правову форму і дозволяла реалізовувати концепцію «Європи регіонів» пов'язану з конструюванням регіональної колективної ідентичності.

Слід відзначити, що рівень «європейськості» переважав у тих регіонах, де досить високий і рівень усвідомлення населенням регіональної етнонаціональної ідентичності. Наприклад, у Великій Британії в цілому (насамперед, в Англії) поняття «європейськість» часто сприймалося з насторогою, в той час як в національних регіонах євроінтеграція зустрічала незмінне схвалення. Шотландія, Уельс і Північна Ірландія відкрили власні представництва в Брюсселі,

активно брали участь в роботі Комітету регіонів і в Європарламенті. Фінансова допомога ЄС етнонаціональним регіонам Сполученого Королівства була значною для їх розвитку. Особливо велика підтримка призначалася для тих регіонів, які зіштовхувалися із цілою низкою структурних проблем. Наприклад, Уельс отримав від ЄС субсидії в розмірі 2,7 млрд євро на період з 2014 по 2020 р. Шотландії на цей же період було призначено 5 млрд євро і близько 3,5 млрд євро було визначено для Північної Ірландії. Тому логічним видається той факт, що в результаті референдуму щодо Брекзиту переважна більшість жителів Шотландії і Північної Ірландії проголосували за те, щоб залишитися в ЄС, Англія і Уельс – в основному за вихід. Показово, що за виключення трьох промислових центрів – Бірмінгем, Ноттінгем і Шеффілд, населення найбільших англійських міст, в тому числі і Лондона, висловилося за збереження членства країни в ЄС. І тут не лише економічна складова. Підсумки референдуму мають два виміри: внутрішній та зовнішній. Якщо говорити про внутрішній вимір, то, по-перше, євроскептицизм був і залишається переважаючою ідеєю над єврооптимізмом в політичній свідомості британців. По-друге, саме малі партії чітко сформулювали свою позицію у відношенні до ЄС, уникнувши розколу. Наприклад, Шотландська національна партія в цілому виступила за збереження членства в ЄС. По-третє, з виходом Британії з ЄС перестають діяти комунітарні норми. Це також ставить під сумнів ряд конституційних актів, наприклад у відношенні Північної Ірландії, де однією з діючих сторін виступає Республіка Ірландія. По-четверте, ще більш значним слід назвати чергове загострення відносин Лондона з кельтськими регіонами, перш за все з Шотландією,

Отже, деволуцією центральний уряд Великої Британії намагався блокувати сепаратистські тенденції у регіонах (передусім – у Шотландії та Північній Ірландії), знизити політичну напругу між центром та провінціями шляхом перерозподілу владних повноважень на користь регіонів. Саме до цього прагнули політичні лідери регіональних рухів. Таким чином, очевидно, що з боку британського уряду деволуція була своєрідним запобіжним заходом, вимушеним політичним кроком, відповіддю на зростаючі регіональні вимоги. Але, Brexit став каталізатором фрагментації в Англії, не лише між чотирма ключовими регіонами, але і між великі розбіжності по всій

Англії, але і між тими регіонами, які в історичному і культурному відношеннях різноманітні і різноманітні, навіть в межах власних кордонів існують певні протиріччя між територіями, які прагнуть до лідерства, культурної та іншої самостійності, наприклад між Манчестером і Ліверпулем, що ставить під сумнів існування навіть єдиної регіональної ідентичності в межах одного регіону.

На сьогоднішній день уряд Джонсона, запустив цілу програму зміцнення союзу складових частин Британії. Головна частина цієї програми створення спеціального фонду, з якого Лондон буде безпосередньо, минаючи влади автономій, виділяти гроші на різні проекти розвитку муніципалітетам в Шотландії, Північній Ірландії та Уельсі. Таким чином, це продемонструє пересічним громадянам важливість і вигоди союзу чотирьох «країн» як їх називають в самій Британії. Загальна політика уряду – зміцнення союзу, переконання громадськості у вигодах такого об'єднання.

9. Питання ідентичності та належності ніколи не були далекими від публічних дебатів серед італійців протягом двох століть після Наполеонівської війни, коли почала формуватися об'єднана Італія. Сильна прихильність до регіональних ідентичностей зберігається в Італії донині, більше, ніж у більшості інших європейських країн. Проте національна італійська ідентичність відзначається серед десятків мільйонів італійських емігрантів та їх нащадків по всьому світу. Протягом 20-го століття почуття ідентичності італійців та їхні стосунки із зовнішнім світом формувалося завдяки великим зовнішнім подіям – від розпаду Австро-Угорської імперії та піднесення фашизму до повоєнного відбудови та формування Європейського Союзу. У 21 столітті італійська ідентичність продовжує еволюціонувати, формуючись через тривалу економічну кризу та міграцію всередину з Середземного моря.

Визначено особливості італійської регіоналізації на різних рівнях: слабка легітимність регіонів у державі, де ідентифікація громадян та організація політичного балансу сил здійснюються, особливо на місцево-муніципальному рівні; прогрес у регіоналізації, що є результатом політичних компромісів між місцевим та парламентським рівнями, розрив між оголошенням закону та його конкретною імплементацією, спроможність італійської держави змінити компетенцію та вагу регіонів відповідно до свого порядку денного.

Таким чином, можна зробити висновок з розумінням регіональної специфіки, що найбільш глибоке і комплексне розуміння складного механізму самовизначення італійців можливо лише через призму національно-регіонального компонента.

Національна ідентичність в Італії є результатом трьох різних рівнів, діалектично пов'язаних між собою: локального, регіонального та національного в цілому. Саме локальний рівень мав найбільше значення, в минулому, так як опирався на традиції. Другий рівень – регіони – здавався слабкою ланкою під час Об'єднання, хоча його часто побоювалися. Між 19-тим і 20-тим століттям, розпаралелювання процесів в русі в інших країнах, почали виникати регіональні політичні і культурні рухи. Вони не протистояли ідеї нації, а претендували на те, щоб стати її містком. Відбувався суперечливий процес: частина Італії час прагнули створити регіональну ідентичність, інші групи, ворожі ліберальній Італії, відроджували і переробляли національну парадигму вправо від політичного спектру. Теорія цих груп зіграла важливу роль у визначенні фашистської нації.

Регіони відіграють все більш істотну роль в геополітичних процесах. Проблеми регіоналізму знаходяться сьогодні в центрі політичного життя багатьох країн.

Регіональні ідентичності мають свою складну структуру і динаміку, що характеризуються субрегіональними кліважами всередині самих регіональних ідентичностей, які визначаються включеними в них етнічними меншинами, сформованими в процесі імміграції. В умовах глобалізації остання обставина, особливо в сенсі посилення в останні роки потоку іммігрантів з країн Близького Сходу та інших регіонів світу, сприяє складанню різноманітних міжетнічних диференціацій всередині самих регіональних ідентичностей, що актуалізує проблему соціальної та політичної консолідації.

В Італії, незважаючи на досить велику кількість різних сепаратистських рухів і їх активну діяльність, жодному з них не вдалося досягти поставлених цілей і обійти італійську Конституцію. При цьому потрібно зазначити, що положення національних і мовних меншин в країні не можна назвати критичним, так як вони представляють свої інтереси в Парламенті (і в Сенаті, і в Палаті депутатів). Наполегливість в діях сепаратистських рухів пов'язана з їх глибоким історичним корінням. Можливим каталізатором рухів може

стати проблема напливу біженців з країн Близького Сходу. Величезний наплив мігрантів призведе до погіршення соціально-економічної обстановки в країні, внаслідок чого збільшиться число прихильників різних сепаратистських рухів. У якийсь момент центральна влада може не втримати ситуацію під контролем, і важко бути впевненими, що Італія довго зможе проіснувати як єдина держава.

І наостанок, позитивним моментом для ЄС може вважатися те, що італійські популісти-євроскептики не ставлять на порядок денний питання про вихід Італії з ЄС за прикладом Великої Британії.

Сама умовність італійського єдності знижує гостроту суперечок між федералістами і унітаристами і служить гарантією того, що політичні пристрасті в Італії не досягнуть критичного рівня. В Італії спроби окремих регіонів змінити відносини з центром пов'язані в основному з економічними міркуваннями, тому простого перерозподілу повноважень на їх користь буде цілком достатньо для того, щоб зберегти єдність країни, нехай і на інших, федеративних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрійський інститут просторового планування. <http://www.oir.at/en/node/953> (дата звернення 19.02.2021).
2. Адлер А. Лекции по аналитической психологии. К. : Ваклер, 1996. 282 с.
3. Алтуфьев Д.Ю. Транзит идентичности. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2013. № 6. С. 12–18.
4. Ананьева Е. Шум есть. А была ли драка? РСМД. 17 октября 2014. URL: http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/revolyutsiya-devolyutsii/?sphrase_id=515979 (дата звернення 19.05.2019).
5. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. Москва : Канон-Пресс, 2001. 288 с.
6. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Ассман. М., 2004. 365 с.
7. Ачкасов В.А. Язык как инструмент «строительства нации»: постсоветский контекст. *Политическая наука*. 2011. № 1. С. 204–218.
8. Байрачный С. Становление проблематики социальной идентичности в теориях Э. Фромма и Э. Эриксона : *матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції*. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. С. 189–191.
9. Баранов А.В. Сепаратизм в современной Италии: факторы развития, институционализация, политические стратегии. *Человек. Сообщество. Управление*. 2015. Т. 16. № 12. С. 78–90.
10. Баскські сепаратисти ЕТА оголосили про саморозпуск. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43982333> (дата звернення 02.05.2018).
11. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире. Индивидуализированное общество. М., 2002. 390 с.
12. Бауман З. Индивидуализированное общество. М., 2005. 390 с.
13. Бедаш Ю.А. Концепция социального пространства Анри Лефевра. *Вестник ТНТУ*. 2012. № 11(126). С. 212–224.
14. Бистрицький Є., Пролеєв С., Білий О., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність та громадянське суспільство. К. : ДУХ І ЛІТЕРА. 2015. 452 с.
15. Бондарчук В.В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 2(02). С. 28–31.
16. Боринштейн Е.Р. Мультикультурализм как социально-философское явление. *Перспективи*. 2013. № 3. С. 17–24.
17. Бродель Ф. Что такое Франция? Книга 1. Пространство и история / пер. с франц. М., 1994. 405 с.

18. Бурдье, П. Начала. Choses dites / П. Бур-дье; пер. с фр. Н.А. Шматко. М. : Socio-Logos, 1994. 288 с.
19. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение. М. : Изд. дом «Территория Будущего». 2006. 248 с.
20. Василенко И.А. Политические переговоры. М. : Инфра-М, 2010. 396 с.
21. Вершинина М.И. Особенности межгосударственного сотрудничества по урегулированию конфликтов на постсоветском пространстве: на примере Абхазии, Южной Осетии, Приднестровья: 1992–2007 гг. : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / МГУ, 2008. С. 21. Вип. 3. С. 39–43.
22. Власов В.Г. Субнаціональні регіони і міжнародні відносини: альтернатива співробітництву національних держав. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. Миколаїв, 2013. Т. 212. Вип. 200. С. 82–6.
23. Войтенко М.В. Регіональне співробітництво в контексті європейських інтеграційних процесів (на прикладі Одеської області) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011. 19 с.
24. Воронюк О. Пам'ять та інший: спроба деконструкції. Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 126–136.
25. Вояковский Д. Ментальні кордони в Європі без Європи. К. : Ніка-Центр, 2012. 320 с.
26. Вятр Е. Социология политических отношений. Варшава : Гос. науч. изд-во, 1977. 576 с.
27. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют. СПб. : Питер, 2005. 461 с.
28. Гегель Г. В.Ф. Философия права / пер. с нем., ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. М. : Мысль, 1990. – 524.
29. Геллнер Е. Нації і націоналізм. К., 2003. <http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm> (дата звернення 09.05.2021).
30. Геффернен Майкл. Значення Європи. Географія та геополітика / пер. з англ. Київ. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 464 с.
31. Гидденс, Э. Устроение общества: очерк теории структуризации. М.: Акад. проспект, 2013. 528 с.
32. Гібернау М. Ідентичність націй. К.: Темпора, 2012. 304 с.
33. Глобальне опитування BBC: Світ розділений? <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/bbcglobal-survey-world-split> (дата звернення 21.08.2019).
34. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика. М. : Эдиториал, 2000. 277с.
35. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К. : Критика, 2005. 528 с.

36. Гон М. Особливості формування української історичної пам'яті в час демократичного транзиту. *Філософія. Педагогіка. Суспільство* : зб. наук. пр. Рівненського держ. гум. ун-ту. 2012. Вип. 2. С. 269–270.
37. Горина, Т. Устойчивое развитие в концепции общества риска. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. Социология и социальные технологии. 2012. № 3(18). С. 183–187.
38. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. М., 2000. 304 с.
39. Гузинець Ю.І. Етнополітичний аспект угорсько-українських міждержавних відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. Київ, 2008. 16 с.
40. Гурвич В.А. Институты согласия. М. : Знание, 1989. 48 с.
41. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. *Иностранная литература*. 1993. № 4. С. 236–242.
42. Дарендорф Р. Тропы из утопии. М., 2004. 536 с.
43. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. Социс. 1994. № 5. С. 142–147.
44. Декларація про незалежність Каталонії: що каже міжнародне право. <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення 14.06.2018).
45. Демидова Д.Г. Понятие национальной идентичности в политическом дискурсе Великобритании (на материале текстов публичных выступлений парламентариев консерваторов в 2010–2016 гг.). *Социальные и гуманитарные знания*. Ярославль : ЯрГУ им. П.Г. Демидова, 2017. Том 3. № 1. С. 76–80.
46. Демяненко М. Каталонський референдум: причини, наслідки, коментарі. http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3132:referendum-pro-nezalezhnist-kataloniji&catid=8&Itemid=350 (дата звернення 13.06.2018).
47. Довженко М. Специфика урегулирования современных конфликтов в меняющемся мире. Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия. М. : МОНФ, 2000. 156 с.
48. Дублікаш Т. Центріпетальні рішення для відцентрових ігор: можливості застосування ідей центріпеталізму в Україні. Соціологічні студії. 2015. № 2. С. 12–17.
49. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия. М. : «Хэлтон», 2013. 399 с.
50. Евстифеев Р. Локальная идентичность: символическая политика и несимволические практики. *Федеративный вестник*. 2016. № 1. С. 88–95.
51. Еремина Е. Региональная идентичность в контексте социологического анализа. *Регионалистика*. 2011. № 3. <http://regionsar.ru/node/781?page> (дата звернення 19.04.2018).

52. Еремина Н.В. Корни Брекзита: конфликт идентичностей в Соединенном Королевстве. Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2017. № 10(1). 87–105.
53. Еремина Н.В. Этнорегиональные сообщества в процессах трансформации политической системы современной Великобритании: на примере Шотландии и Уэльса : дис. ... докт. полит. наук. СПб., 2012. 572 с.
54. Ефремова В.Н. Национальные праздники как «нестабильные символы» национальной идентичности. Символическая политика. Вып. 1. Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс. М., 2012. 334 с.
55. Європарламент планує позбавити Пучдемона і двох його соратників недоторканності. <https://www.dw.com/uk/yevroparlament-pozbavyv-puchdemoni-i-dvokh-yoho-soratnykiv-nedotorkannosti> (дата звернення 09.12.2020).
56. Євтух В. Українські ідентичності та перспективи взаємодії України з європейськими та трансатлантичними структурами. *Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2010. № 2(46). С. 5–22.
57. Єгупов М.В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2015. 214 с.
58. Жежерун В. Т., Замятина Н.В. Политическая мифология и манипуляция доверием: социально-консциентальный аспект. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07zhvtoit.htm. (дата звернення 10.05.2019).
59. Иванова Н.Л., Румянцева Т.В. Социальная идентичность: теория и практика. М. : Изд-во СГУ, 2012. 456 с.
60. Ионин Л.Г. Георг Зиммель – социолог (Критический очерк). М. : Наука, 1981. 127 с.
61. Испания. Анфас и профиль / под ред. В.Л. Верникова 2007 г. М. : Издательство «Весь Мир». 480 с.
62. Италия как вечный объект рисорджименто. <https://www.svoboda.org/a/2341551.html> (дата звернення 23.05.2019)
63. Ідентичність та соціальна солідарність у Центрально-Східній Європі / Т. Каменська, Я.М. Курчевський, П. Ожеховський та ін. ; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. О. Лісєнко, проф. Р. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка; Lublin : Wydawnictwo UMCS; 2020. 224 с.
64. Іспанія просить Європарламент позбавити Пучдемона недоторканності. <https://www.dw.com/uk> (дата звернення 10.01.2020).
65. Капланов Р. М. У истоков национальных движений народов Испании. Проблемы испанской истории. / отв. ред. С.П. Пожарская. М., 1987. 234. с.

66. Киридон А.М. Колективна пам'ять як домінанта регіональної ідентичності: теоретико-методологічний дискурс. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір* : зб. наук. ст. за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (24–25 вересня 2020 року). Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. С. 13–28.
67. Киридон А.М. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс. <http://www.memory.gov.ua/publication/konstrukt-kolektivna-pamyat-u-fokusi-chasu-teoretichnii-diskurs> (дата звернення 12.05.2019).
68. Кириленко В.В. Мобілізаційна функція сучасного політичного міфу. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. Вип. № 12(164). Одеса, 2012. С. 163–170.
69. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6(40). С. 67–116.
70. Кірієнко О.Д. Принцип трансформації політичної ідентичності індивіда в умовах глобалізації : дис. ... канд. філос. наук : 23.00.01. Львів 2016. 205 с.
71. Кісла Г.О. «Локальна людина» в структурі ідентичностей українського населення. *Соціальний розвиток сільських регіонів* : матеріали II Міжвузівської науково-практичної конференції / Уманський національний університет садівництва. Умань, 2014 р. С. 122–125.
72. Климончук В. Трансформація політичних свобод в Україні в умовах глобалізації та регіоналізації політичного простору. *Панорама політичних студій*. Науковий вісник РДГУ. Рівне, 2012. Вип. 9. С. 147–152.
73. Ковач В.І. Словацькі євро-регіони: зарубіжний досвід транскордонного співробітництва. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_51 (дата звернення 13.10.2018).
74. Кожановский А.Н. Культурно-языковое многообразие населения Испании: теория и реальность : автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Москва, 2013. 42 с.
75. Кожановский А.Н. Народы Испании: региональная общность против общности генетической. *Россия XXI*. № 1. 2012. С. 65–68.
76. Козер, Л. Функции социального конфликта. Москва : Идея-Пресс, 2000. 109 с.
77. Козловець М.А. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: К. : ПАРАПАН, 2010. 348 с.
78. Козловська М. Підтримка Полонії. *Monitor Wołyński*. 31.03.2015. URL: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3383-13428.html> (дата звернення 11.10.2018).
79. Колодяжна В.В. Становлення та розвиток, договірно-правової бази українсько-польського транскордонного співробітництва (90–ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 20 с.

80. Конституція Королевства Іспанія. https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain-r.htm (дата звернення 10.05.2021).
81. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР зі змінами від 22.02.2014. Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.05.2020).
82. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 107–124.
83. Корнієнко І. Патріотизм по-закарпатськи: жити в Україні, мати 2 громадянства. Антикор – національний антикорупційний портал. 10.12.2014. URL: https://antikor.com.ua/articles/21136-patriotizm_po-zakarpatski_hiti_v_ukrajini_mati_2_gromadjanstva (дата звернення 04.11.2018).
84. Косов Ю.В., Фокина В.В. Политическая регионалистика. СПб. : Питер, 2009. 192 с.
85. Коч С.В. Меморіальна політика сусідів України: від стратегії національного суверенітету до «великих держав». *Politicus*. Одеса : Південноукр. нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського. 2018. № 4. С. 46–50.
86. Коч С.В. Республика Болгария и «болгары зарубежья»: формирование политики взаимодействия. *Вісник Одеського національного ун-ту. Серія: Соціологія та політичні науки*. 2018. Т. 23. Вип. 2(31). С. 135–157.
87. Коч С.В. Транскордонні простори та спільноти в політичному процесі: кліважі локальності : дис. ... док. політ. наук : 23.00.02. Одеса. 2019. 456с.
88. Коч С.В. Трансформации идентификационных стратегий болгар Украины: социально политические условия и адаптационные практики. *Політичне життя*. Вінниця : Дон. нац. ун-т ім. В. Стуса. 2017. № 4. С. 58–70.
89. Коч С.В. Транскордоння: простір соціального порядку та політичної дії. Одеса : Фенікс, 2019. 357 с.
90. Кресіна І.О. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2005. Вип. 3. С. 2–5.
91. Крисюн Н.А. Теоретико-методологические аспекты исследования политического согласия в современной России. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2007. № 1(32). С. 108–114.
92. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. http://www.inliberty.ru/library/authors/Chandran_Kukathas/ (дата звернення 18.11.2016).
93. Лазарович М.В. Державна етнополітика між асиміляторством та мультикультуралізмом. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2015. № 6. С. 222–229.

94. Лебедева М. Политическое урегулирование конфликтов. М. : Аспект-Пресс, 1999. 271 с.
95. Лебедева М.М. Акторы современной мировой политики: локальные действия – глобальные последствия (Т. 1). *Пространство и время в мировой политике и международных отношениях* : материалы 4 Конвента РАМИ. 10 т. / под ред. А.Ю. Мельвиля. М., 2007. С. 47.
96. Левада Ю.А. Сочинения: избранное. Социологические очерки 2000–2005. М. : Издатель Карпов Е.В., 2011. 507 с.
97. Левин И.Б. Национальная идентичность в условиях глобализации (на материале Италии). Новые тенденции во внутренней политике развитых стран. М., 2005. 166 с.
98. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 2007. № 11. С. 46–55.
99. Линтнер В. Италия. История страны. М., 2008. 384 с.
100. Лист інтелектуалів Польщі до «братів-українців» і Волинська трагедія. <http://www.radiosvoboda.org/a/27840294.html> (дата звернення 03.06.2019).
101. Лісеєнко О. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.06 / Харк. держ. ун-т. Х., 1998. 17 с.
102. Літценберг Л.В. Процес соціокультурної ідентифікації в умовах сучасного суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2011.
103. Лойко Л. Національна ідентичність: проблеми дефініцій та політико-правового аналізу. *Український науковий журнал. Освіта регіону*. 2011. № 2. <http://social-science.com.ua/article/424> (дата звернення 02.05.2019).
104. Локк Дж. Послание о веротерпимости ; собр. соч. В 3-х т. Т. 3. М., 1988. 668 с.
105. Магала С. Зиммель. Современные западные исследования социологической классики: Вып. 1. Георг Зиммель (1858–1918). Реф. сб. М. : ИНИОН, 1992. С. 14–22.
106. Майборода О.М. Проблема формування нової ідентичності української нації. *Етноси України* : альманах. К., 2000. Вип. 1. С. 15–16.
107. Майкл Китинг Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6. http://www.modernanacija.lv/wpcontent/uploads/2011/02/Kiting_Novij-regionalizm-Europi_gramata2.pdf (дата звернення 23.03.2019).
108. Майструк Н. Изучение социальных конфликтов в немецкой социологии: классические и современные ориентиры. *Социология, тория, методы, маркетинг*. 2004. № 1. С. 152–162.
109. Майструк Н.О. Формування засад конфліктологічної парадигми у працях Г. Зіммеля. <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/3/7.pdf> (дата звернення 11.05.2018).

110. Макаренко Н. Національна ідентичність: особливості регіонального виміру. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2010. № 2(46). С. 100–117.
111. Малащенко М.В. Имя в парадигмах лингвопрагматики. Ростов н/Д., 2003. 312 с.
112. Мангейм К. Диагноз нашего времени. http://krotov.info/libr_min/m/mercury/manheim3.html (дата звернення 11.05.2019).
113. Мартинов А. Європейська колективна пам'ять та ідентичність. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: міжвід. зб. наук. пр.* 2010. Вип. 19. С. 333–348.
114. Масенко С. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Кліо. 2020. 176 с.
115. Мегилл А. Историческая эпистемология: монография / пер. М. Кукарцевой, В. Кашаева, В. Тимонина. М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. 480 с.
116. Мехед Наталія. Меркель та Олланд вшанували пам'ять загиблих у Верденській битві. <http://www.dw.com/uk/19291875> (дата звернення 28.09.2020).
117. Мид Дж. Аз и Я. Американская социологическая мысль. / под ред. В.И. Добренёва. М., 1994. С. 231.
118. Мищенко Н. Будет ли Шотландия независимой? <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2347> (дата звернення 28.03.2017).
119. Мід Дж.Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста. К.: Укр. Центр духов. культури, 2000. 416 с.
120. Міллер Я. Енциклопедія політичної думки. <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics/6452.html> (дата звернення 23.06.2018).
121. Мовчан П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності. Державне управління: удосконалення та розвиток № 9, 2015. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=891> (дата звернення 18.04.2019).
122. Моисеева Д.П. Валле-д'Аоста на перекрестке языков и идентичностей. *Диалог культур*. 2015. № 8. URL: <http://www.regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/2012-11-02-22-11-32/366-q-q.html> (дата звернення 13.03.2021).
123. Моль А. Социодинамика культуры. www.twirpx.com/file/219096/ (дата звернення 08.05.2019).
124. Монолатій І. «Свої»/»чужі» ідентичності (Галицько-львівські сюжети еволюції ідентитів). <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/monolatij.htm> (дата звернення 23.07.2017).
125. Монолатій І. Геопоетика місця пам'яті (проблематика «своїх» і «чужих» на локальних прикладах українсько-єврейських взаємин Східної Галичини). *Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 137–153.

126. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы. ПОЛИТЭКС. 2008. № 4. С. 139–151.
127. Москаленко Е.М. Конфликт и консенсус в современном обществе / відп. ред. Л.І. Кормич. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2009. Вип. 6–7. С. 351–361.
128. Музиченко Г.В. Соціальний розвиток як орієнтир європейської регіональної політики. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції 26–27 жовтня 2015 р. К. : КНЕУ ім. Тараса Шевченка, 2015. С. 64–67.
129. Музыченко А.В. Потребление как средствоконструирования индивидом собственной идентичности. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства* : мат. Міжнар. наук. конф., 26–27 травня 2015 року. Одеса : ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2015. С. 20–27.
130. Мурзина Д.Ш. Мифотворчество региональных политических элит России : автореф. ... канд. полит. н.: 23.00.02 / Казанский (Приволжский) федеральный университет. Казань, 2013. 24 с.
131. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
132. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
133. Наумкіна С. М. «Новий регіоналізм» як зміна структури територіальної політики. *Politicus* : науковий журнал. 2017. № 5. С. 76–79.
134. Национальная и региональная идентичность в Испании. https://stringfixer.com/ru/National_and_regional_identity_in_Spain (дата звернення 13.07.2020).
135. Новицкий В. Anthony Giddens. Beyond Left and Right. Топос. № 2 (16). 2007. С. 129–133.
136. Нора П. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. С. 44–47.
137. Нозль-Нойманн Э. Стереотип как средство распространения общественного мнения. Проект «Пси-Фактор». <http://psyfactor.org/lib/stereotype3.htm> (дата звернення 06.05.2019).
138. Оврамец М.А. Діяльність керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій. *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 7. С. 122–142.
139. Палагута В.И. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах : монография. Днепрпетровск : Инновация, 2010. 440 с.
140. Палій Г.О. Щодо необхідності формування ціннісного консенсусу в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 4(25). С. 13–17.
141. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. Вплив регіональної специфіки. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 38–45.

142. Панасюк Л.В. Ідентичність та білінгвізм в сучасній Україні / гол. ред. В.М. Вашкевич. Гілея : наук. вісник. К. : ВІР УАН, 2010. Вип. 38. С. 444–451.
143. Панченко Т. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2010. Вип. 4. С. 72–77.
144. Пахоменко С. Ідентичність у конфлікті на Донбасі. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 376–389.
145. Погуляєвський М. Уряд Іспанії відмовився від перемовин з Каталонією. <https://hromadske.ua/posts/uryad-ispaniyi-vidmovivsy-vid-peremovin-z-kataloniyeu> (дата звернення 10.05.2021).
146. Политическая идентичность и политика идентичности: в 2-х т. / отв. ред. И.С. Семененко. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. Т. 1. С. 80, 162–168.
147. Політичні ідентичності в сучасній Україні / за ред. М. Кармазіної. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 288 с.
148. Поцелуев С.П. Феномен символического диалога в политике: условия возможности и российские практики. *Вопросы философии*. 2014. № 7. С. 144–153.
149. Поцелуев С.П. «Символическая политика»: к истории концепта. *Символическая политика. Вып. 1: Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс*. М., 2012. 334 с.
150. Почему националисты из Страны басков не требуют независимости от Испании. <https://www.dw.com/ru> (дата звернення 01.05.2018).
151. Прем'єр-міністр Іспанії пообіцяв покарання членам ЕТА. <https://www.dw.com/uk> (дата звернення 03.05.2018).
152. Проноза І. Феномен політичної культури в сучасному суспільстві». *Сучасна політична наука: нові виклики та контексти* (пам'яті проф. В.М. Денисенка) : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за наук. ред. д. політ. н., Г.В. Шипунова; відп. за вип. А.М. Сабара, Г.В. Іленьків. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 166–171.
153. Прохоренко И. Сецессионистский конфликт в Каталонии. *Пути к миру и безопасности*. 2018. № 2(55). С. 36–50.
154. Прохоренко И.Л. Территориальные сообщества в политическом пространстве современной Испании. М.: ИМЭМО РАН, 2010. 100 с.
155. Рахмайлов В.В. Іберійські моделі сепаратизму: соціологічний аспект. *Грані*. 2014. № 18. С. 85–92.
156. Регіональна ідентичність та регіональний сепаратизм в сучасній Європі www.csi.org.ua/publications/regionalna-identychnist-i-regional (дата звернення 23.06.2017).

157. Рик III. Феномен ідентичности. *Образование и социальное развитие региона*. 2006. № 3–4. С. 209–215.
158. Рикёр П. Память, история, забвение / пер. с фр. И.И. Блауберг, И.С. Вдовина, О.И. Мачульская, Г.М. Тавризян. М. : Изд-во гум. лит-ры, 2004. 728 с.
159. Романенко Л.М. Лики российской толерантности. *Полис*. 2012. № 6. С. 175–180.
160. Ростецька С.І. Глобалізація як фактор впливу на формування й збереження регіональної та локальної ідентичності. *Politicus : науковий журнал*. 2017. № 6. С. 87–90.
161. Ростецька С.І. Конфлікт ідентичностей як загроза безпеці сучасних держав. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* Одеса, 2018. Вип. 61. С. 128–137.
162. Ростецька С.І. Конфлікт ідентичностей як одна із проблем сучасного світоустрою. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10 лютого 2017 року*. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», 2017. С. 82–84.
163. Ростецька С.І. Модель європейської ідентичності. *Politicus : науковий журнал*. 2018. № 4. С. 64–68.
164. Ростецька С.І. Політико-правові механізми досягнення політичної згоди (на прикладі конфліктів ідентичності). *Економіка і культура України в світових глобалізаційних процесах: позиціонування і реалії : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–22 берез. 2018 р.* / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. ун-т культури; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2018. С. 49–51.
165. Ростецька С.І. Проблеми формування національних держав крізь призму конфлікту ідентичностей. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–12 травня 2018 р.* – Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського», Центр соціальнополітичних досліджень «Politicus», 2018. С. 20–25.
166. Ростецька С.І. Регіональна ідентичність як предмет наукового аналізу. *Молодий вчений : науковий журнал*. 2016. № 7(34). С. 495–499.
167. Ростецька С.І. Національна ідентичність: природа, сутність та проблеми формування. *Вісник Львівського національного університету. Сер.: Філософ.-політолог. студії*. 2016. № 1(8). С. 218–225.
168. Ростецька С.І. Механізми досягнення політичної згоди. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2015. Вип.3. С. 123–129.
169. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

170. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності. *Соціокультурні ідентичності та практики*. К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. С. 10–97.
171. Самоідентифікація європейців http://www.pollawlife.com.ua/2015_06_02_archive.html (дата звернення 21.06.2019).
172. Сардарян Г. Конституционная реформа 2001 года в Италии в контексте перехода от сложного унитарного государства к федеративному. *Право и управление: XXI век*. 2013. № 2(27). С. 117–123.
173. Сартори Дж. Вертикальная демократия. *Полис*. 1993. № 2. С. 80–89.
174. Священко З. Міграційна політика Європейського Союзу щодо країн Північної Африки. *Європейські історичні студії*. 2019. № 3. С. 67–83.
175. Селютіна Н.Ф. Схід і Захід – одна Україна чи різні регіони: думки експертів та населення. *Сучасні тенденції управління регіональним розвитком : міжнародна інтернет конференція 28 лютого 2013 р. / Сумський держ. ун-т*. 2013. <http://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d073.pdf> (дата звернення 12.07.2018).
176. Сепаратизм чи передвиборча технологія? Чи дійсно регіони Великої Британії прагнуть незалежності. <https://hromadske.ua/posts/separatizm-chi-peredviborcha-tehnologiya-chi-dijsno-regioni-velikoyi-britaniyi-pragnut-nezalezhnosti> (дата звернення 19.12.2019).
177. Сергійчук В. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / В. Сергійчук, В. Піскун, Т. Воропаєва та ін. // *Фундаментальні орієнтири науки*. К., 2005. С. 24–53.
178. Сидорова К.Л. Характерні риси та функції регіональних міфологій (на прикладі Донеччини). *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXVI міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк : ІПШІ Наука і освіта, 2009. С. 367–370.*
179. Скворцов Л.В. Толерантность: иллюзия или средство спасения? *Октябрь*. 2011. № 3. С. 138–155.
180. Скороход Ю. Самоідентифікація європейців <http://euroinfo.tv/?p=20764> (дата звернення 16.04.2019).
181. Слушко О.М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. К., 2000. 511 с.
182. Соколов О.М. Феномен мультикультуралізму в політичному процесі: соціальні технології та державні стратегії : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2018. 199 с.
183. Спроба номер 2: чому каталонці знову вимагають незалежності. <https://www.dw.com/uk> (дата звернення 14.09.2018).
184. Ставицкий А.В. Роль мифа в поиске и обретении смысла. *Актуальные проблемы гуманитарного образования и культуры в современных условиях : материалы двух региональных научно-практических конференций*. Севастополь, 2006. С. 53–56.

185. Стафеева М.В. Конфликт ценностей как составляющая этноконфессионального настоящего Европы. *Дневник Алтайской школы политических исследований*. 2006. № 22. С. 66.
186. Сташук В. Регіональна ідентичність як фактор (ДЕЗ) інтеграційних процесів в Україні. *Наук. часопис ім. М.П. Драгоманова*. 2012. № 7. С. 110–116.
187. Стегній О. Національно-групова ідентифікація українців та росіян: порівняльний аналіз. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* / за ред. д. е. н., В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. К. : Інститут соціології НАН України, 2006. С. 99–108.
188. Стегній О.Г. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення України. *Український соціум*. 2004. № 2(4). С. 62–74.
189. Степико М.Т. Українська ідентичність в умовах суспільно-політичних трансформацій. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 4(25). С. 5–13.
190. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.
191. Страна Басков идет к независимости. *EUROMAG: Все о Европе* : website. URL: <https://www.euromag.ru/spain/30177.html> (дата звернення 23.05.2019).
192. Тернер Дж. Структура социологической теории. Москва : Прогресс, 1985. 430с.
193. Тишков В. Конфликт в сложных обществах. Этнополитический конфликт: пути трансформации: настольная книга Бергховского центра / пер. с англ. яз. ; ред. В. Тишков, М. Устинова. М. : Наука, 2007. 582 с.
194. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності». К. : Агентство «Україна», 2010. 76 с.
195. Ткачук А. Ф., Наталенко Н.В. Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки. К. : ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 97 с.
196. Траба Р. Польские споры об истории в XXI веке. *Pro et Contra*. Май–август 2009. С. 43–64.
197. Трофимова О.Е. Эволюция средиземноморской политики Евросоюза: путь от сотрудничества к интеграции. М. : ИМЭМО РАН, 2011. 122 с.
198. Узун Ю. Глобалізм vs націоналізм vs регіоналізм: регулювання подвійного та множинного громадянства. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 22–23 листопада). 2017. В 2-х ч. Ч. 1. 327 с.
199. Українці написали лист прощення до поляків. <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/06/3/7050234/> (дата звернення 03.06.2016).
200. Фадеева А. Федералистская модель Европейского Союза. *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. № 6. С. 26–28.
201. Февр Л. Бои за историю. М. : Наука, 1991. 630 с.

202. Федорищак Х.В. Інституційні механізми реалізації політики пам'яті на державному рівні (на прикладі України та Республіки Польща) : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2017. 214 с.
203. Ферсович В.В. Использование мифов в интересах информационно-психологического воздействия. *Современные идеологические мифы*. <http://myths21.narod.ru/fersovich1.htm> (дата звернення 10.05.2019).
204. Филатов Г.А. Формирование региональной идентичности в Галисии в XX в. <http://history.jes.su> (дата звернення 23.04.2018).
205. Філіппова О. Ідентифікація й ідентичність крізь призму концепту «політики ідентичностей». Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. С. 21–41.
206. Фридмен Д., Комбс Д. Конструирование иных реальностей. М. : Класс, 2001. 230 с.
207. Фройд З. Невпокій в культурі. К. : Апріорі, 2021. 120 с.
208. Фролова Ю. Проблема суверенитета и самоопределения в Испании (случай Каталонии и Страны Басков). <https://www.academia.edu> (дата звернення 13.05.2020).
209. Фромм Э. Бегство от свободы / пер. с англ. Г. Шийника. М. : Програм, 1990. 271 с.
210. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996. 208 с.
211. Фукуяма Ф. Идентичность: стремление к признанию и политика неприятия / пер. с англ. К. : Альпіна Паблішер, 2020. 256 с.
212. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1995. 245 с.
213. Хальбвакс М. Коллективная и историческая. Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3. С. 40–41.
214. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. и вступ. ст. С.Н. Зенкина. М. : Новое издательство, 2007. 348 с.
215. Хенкин С.М., Самсонкина Е.С. Баскский конфликт: истоки, характер, метаморфозы. Москва : МГИМО (У) МИД России, 2011. 380 с.
216. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. Апокалипсис смысла : сб. работ западных философов XX–XXI вв. М. : Алгоритм, 2007. С. 27–28.
217. Хорни К. Самоанализ. СПб. : Питер, 2019. 224 с.
218. Хюбнер К. Нация. М. : Канон+, 2001. 292 с.
219. Цыганков А.П. Социология международных отношений: анализ российских и западных теорий. М. : Аспект Пресс, 2006. 407 с.
220. Черниш Н.Й. Ідентичності в сучасній Україні та стратегії їх вивчення. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства методологія, теорія, методи*. 2011. № 941. С. 100–110.

221. Чому Євросоюз не втручається у відносини Мадрида і Барселони. <https://www.dw.com/uk> (дата звернення 14.06.18).
222. Шаповал Ю. Історична пам'ять і нові «види зброї». <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/istorichna-pamyat-i-novi-vidi-zbroyi> (дата звернення 27.9.2020).
223. Швачко О.В. Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С. 154–170.
224. Шеррер Ю. Германия и Франция: проработка прошлого. *Pro et Contra*. Май-август 2009. С. 89–109.
225. Школяр М.В. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Грані : наук.-теорет. альманах*. 2019. 22(8). С. 5–13.
226. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность: / общ. ред., сост. и вступ. ст. А.А. Гусейнова, А.П. Скрипника. М. : Республика, 1992. 447 с.
227. Шостак С. Ідентичність як проблема соціологічного теоретизування. *Соц. виміри суспільства*. К. : Ін-т соціології НАНУ, 2002. Вип. 5. С. 107–122.
228. Шотландія планує ще один референдум про незалежність. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3144465-sotlandia-planue-se-odin-referendum-pro-nezaleznist.html> дата звернення 27.11.2020)
229. Шотландія проведе другий референдум про незалежність. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/05/30/7096746/> (дата звернення 30.05.2019).
230. Элиаде М. Аспекты мифа. М. : Академический Проект, 2005. 224 с.
231. Юнг К.Г. Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное. Психология бессознательного. Мн. : Харвест; 1993. С. 103–249.
232. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України : монографія ; 2-ге вид. К., Кондор, 2008. 738 с.
233. Яворська Г. Дискурс та ідентичність. Ісламська ідентичність в Україні. К., 2005. С. 80–101.
234. Яковлева Л.І. Ідентичність як складова формування регіональної політики. *Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри : мат. міжнар. наук. конф. 23–24 квітня 2010*). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. Вип. 5. С. 339–343.
235. «The people of Scotland have spoken» – said Prime Minister David Cameron following the outcome of the Scottish independence referendum. URL: <https://www.gov.uk/government/news/scottish-independence-referendum-statement-by-the-prime-minister> (дата звернення 25.03.2019).
236. 10 things that sum up Britishness. Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/guardianwitness-blog/2014/jun/09/scottish-independence-10-things-that-sum-up-britishness> (дата звернення 18.05.2020).

237. Aizpeolea L.R. El 21-D y la vía del nacionalismo vasco. *El País*, 25.12.2017. URL: https://politica.elpais.com/politica/2017/12/23/actualidad/1514054491_665231.html (дата звернення 05.02.2018).
238. Alliès P., L'Eurorégionalisme ou 'l'Europe d'en bas'? Les valeurs heuristiques de la notion d'Eurorégion. *Pouvoirs locaux*. 2007. n°72.
239. Álvarez Pereira B, Portos M, Vourdas J. Waving Goodbye? The Determinants of Autonomism and Secessionism in Western Europe. *Regional Studies*. 2017, vol. 51, No. 2, pp. 197–211.
240. Álvarez, J., Echavarren J.M. & Coller X. Bound by blood: the ethnic and civic nature of collective identities in the Basque Country, Catalonia and Valencia, Nations and nationalism (forthcoming). 2018. 412–431 p.
241. Andrelini, F. Il mito dell'espansione leghista. *Il Mulino*. 2009. 5. P. 744–752.
242. ARK. Northern Ireland life and times survey. Retrieved. 2015. <https://www.ark.ac.uk/nilt/datasets/> (дата звернення 28.05.2019).
243. Atti e Memorie della Accademia Petrarca di Lettere, Arti e Scienze, n. s., vol. LV (1993), P. 169–191.
244. Attitudes towards National Identity, Immigration and Refugees in Italy. More in Common. 2018. 133 p.
245. Barbieri, G. The Northern League in the 'Red Belt' of Italy. *Bulletin of Italian Politics*. 2012. 4(2). P. 277–294.
246. Barisone, M. Berlusconiismo as 'hybrid neopatrimonialism'. *Università di Bilano*. 2012. P. 197–207.
247. Beramendi J.G. As Irmandades da Fala e o nascimento do nacionalismo Galego. *Murquía: revista galega de historia*. 2015. № 32. Pp. 51–64.
248. Bettoni G. Constitutional Reform and Territorial Organisation in Italy. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe / ed. by J.M. Ruano and M. Profiroi. *Springer Nature*. 2017. P. 116–123.
249. Bifulco R. Osservazioni sulla legge n. 42 del 2009 in materia di federalismo fiscale. www.strid-online.it (дата звернення 27.03.2019).
250. Billig M. Banal Nationalism. London, 1995. 200 p.
251. Blair T. A Journey. London : Arrow, 2011. 768 p.
252. Bogdanor V. The New British Constitution. Oxford : Hard Publishing, 2009. 334 p.
253. Breakwell G. Identity and social representations. De Montfort University, Leicester, Glynis M. Breakwell, University of Bath. 2015. P. 118–124.
254. Brotman Alexander. Opinion – Brexit and Its Many Identities in the UK. <https://www.e-ir.info/2020/03/30/opinion-brexit-and-its-many-identities-in-the-uk> (дата звернення 30.05.2020).
255. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 216 p.

256. Burton J. Conflict: Resolution and Provention. New York : St. Martin's Press, 1990, 295 p.
257. Cammarano Fulvio (ed.), Firenze, Le Monnier, 2015. 460 p.
258. Cammarano Fulvio, Cavazza Stefano, Delegittimazione: Note per un approccio storico, in Krypton II. 2013. P. 58–63.
259. Canales Serrano A. Las otras derechas: Derechas y poder local en el País Vasco y Cataluña en el siglo XX. Pról. de B. de Riquer. Madrid, 2006. 389 c.
260. Cane P. Administrative Law. Fourth Edition. Clarendon Law Series. Oxford University Press, 2004. P. 409–427.
261. Cartocci, R. Fra Lega e chiesa. L'Italia in cerca di integrazione, Mulino, Bologna, 1994. 216 p.
262. Castells L.P. El nacionalismo vasco (1890–1923): «una ideología modernizadora? Ayer, 1997, vol. 28, pp. 127–162.
263. Castells M. The Power of Identity, vol. II of The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford, 1997. 538 p.
264. Castells M. The power of identity. 2011. 584 p.
265. Castelnuovo Frigessi Delia (dir.), Leonardo, Hermes, Il Regno: la cultura italiana del '900 attraverso le riviste, Torino, Einaudi, 1977, 2 vol. P. 12–23.
266. Cempbell D.T. Qualitative knowing in action research. Kurt Lewin Award address. New Orleans, 1974.
267. Cempbell D.T. Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist*. 1967. Pp. 817–829.
268. Charbit, C. Governance of Public Policies in Decentralised Contexts: The Multi-level Approach. *OECD Regional Development Working Papers*. 2014. No. 4–18.
269. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf> (дата звернення 29.04.2020).
270. Cherrier E., Guérard S. (dir.) La régionalisation en Europe. Regards croisés, Bruxelles, Bruylant. 2014. 728 p.
271. Colin Williams. National Separatism. Vancouver : University of British Columbia Press, 1982. 317.
272. Connor, Walker. A Nation is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group Is a... *Ethnic and Racial Studies* 1978. 1(4). 377–400.
273. Conservative Party manifesto 2015. <https://s3-eu-west1.amazonaws.com/manifesto2015/ConservativeManifesto2015.pdf> (дата звернення 28.03.2019).
274. Constitución de la República Española de 1931. *Las Constituciones de España*. Op. cit. P. 191–219.
275. Conversi D. The Basques, The Catalans, and Spain: alternative routes to nationalist mobilisation. London, 2000. 300 p.

276. Corradini Enrico. Per coloro che Risorgono., Il Regno, 1903, p. 1. On Corradini and nationalist see Richard Drake, «The Theory and Practice of Italian Nationalism, 1900–1906». *The Journal of Modern History*. 53 (1981), P. 213–241.
277. Cortada J. Historical dictionary of the Spanish civil war, 1936–1939. Wesport, Greenwood Press, 1982. 571 p.
278. Cossiri, A., & Di Cosimo, G. The End of ‘Berlusconism’? *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2012. 2(1). P. 44–50.
279. Costituzione della Repubblica Italiana. Senato della Repubblica. URL: <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione> (дата звернення 21.08.2016).
280. Curtice J. Why leave won the UK’s referendum. *Journal of common market studies*. 2017. Vol. 55, No. 19. P. 19–37.
281. Dąbrowska Izabela. The Role of Cymraeg in Shaping Welsh Identity. https://www.researchgate.net/publication/329180043_The_Role_of_Cymraeg_in_Shaping_Welsh_Identity (дата звернення 19.04.2019).
282. Dahrendorf R. Soziale Klassen und Klassenkonflikte in der industriellen gesellschaft. Stuttgart : Enke, 1957. 280 s.
283. Declaration on European Identity. Mode of access: URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html (дата звернення 14.05.2019).
284. Delega al Governo per il conferimento di funzioni e compiti alle regioni ed entilocali, per la riforma della Pubblica Amministrazione e per la semplificazione amministrativa: Legge 15 marzo 1997, n. 59 // *Parlamento Italiano*. URL: <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/97059l.htm> (дата звернення 21.08.2016).
285. Domenech Sampere X. Tempus fugit. Las memorias de la transición. *Mientras tanto*. 2007, № 104–105, p. 156.
286. EA68 Scotland and the EU Barroso reply to Lord Tugendhat. https://www.parliament.uk/globalassets/documents/lords-committees/economic-affairs/ScottishIndependence/EA68_Scotland_and_the_EU_Barroso_reply_to_Lord_Tugendhat_101212.pdf (дата звернення 25.06.2020).
287. Easton M. How British is Britain. BBC News. 30 September 2013. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-24302914> (дата звернення 18.05.2020).
288. Edurne Bartolomé Peral. Basque and Spanish Identity in a Changing Context. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol 12. No. 2. 2013. 59–78.
289. Edward E. Azar and John W. Burton (eds.), *International Conflict Resolution: Theory and Practice* (Brighton : Wheatsheaf Books and Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, 1986, 159 p.
290. Elezioni Politiche 2018. https://www.corriere.it/elezioni-2018/risultati-politiche/camera.shtml?refresh_ce-cr (дата звернення 12.03.2021).

291. Elliott M., Beatson J., Matthews M. *Administrative Law. Text and Materials*. Third Edition. Oxford University Press, 2005. P. 24–25.
292. Elordi C. *Quiénes mandad de verdad en España?* Barcelona : Roca Editorial de Libros S.L., 2013. P. 108–116.
293. English national identity. URL: <http://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/rise-english-national-identity-threatening-4880115> (дата звернення 23.03.2017).
294. English vote plan to become law despite objections. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-34599998> (дата звернення 25.03.2019).
295. Enhancing International Cooperation: From Necessity to Urgency in Responding to Intrastate Conflict. *Global Governance*. 2013. 19(4). P. 503–506.
296. Erikson E. *Identity and life cycle*. N.Y., L., 1992. 192 p.
297. Estatuto de autonomía de Cataluña. Barcelona, 2013. 162 p.
298. Etain Tannam. From Anglo-Irish to British-Irish Relations: What's Next?', LSE Blog, <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/02/26/long-read-from-anglo-irish-to-british-irish-relations-whats-next> (дата звернення 19.07.2020).
299. Eurobarometer 62. October 2004. Public opinion in the European Union, Fieldwork: October–November 2004, URL: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb62/eb_62_en.pdf (дата звернення 21.08.2019).
300. Eurobarómetro del Parlamento Europeo. A un año de las elecciones europeas de 2016. Op. cit. <https://www.europarl.europa.eu> (дата звернення 11.05.2019).
301. Euskobarómetro Mayo 2017. Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. URL: <https://www.ehu.eusdocuments/1457190/1525260/Euskobarometro+1705+castellano/024e64d7-d192-43f3-a4c0-938d1beaf528> (дата звернення 09.02.2021).
302. Euskobarómetro Octubre 2017. Bilbao, Universidad del País Vasco, 2017. URL: https://www.ehu.eus/documents/1457190/1525260/EB_int_Octubre17.pdf/61c6b447-ca96-5615-0c4a-f8ead70247f (дата звернення 09.02.2021).
303. Fawn R. (dir.), *Globalising the Regional, Regionalising the Global*, Cambridge University Press. 2009. 261 p.
304. Fernández Llera R., Delgado Rivero F. Solidaridad, inversión pública y Fondos de Compensación Interterritorial. *Presupuesto y Gasto Público* 53/2008. P. 10–21.
305. Fines del Partido Nacionalista Vasco. Available at: http://www.eaj-pnv.eus/adjuntos/docs_estaticos/fines_partido.pdf (дата звернення 05.02.2018).
306. Francis D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. <http://www.focusintl.com/GD169%20Culture,%20Power%20Asymmetries%20and%20Gender%20in%20Conflict%20Transformation>, (дата звернення 05.04.18).
307. Francis D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. URL: http://www.berghof-handbook.net/std_page.php?LANG=e&id=11 (дата звернення 23.04.2019).

308. Frankenberg P., Schulbauer J. Raumbezogene Identitaet in der Geographie. Mannheim, 1994. 137 p.
309. Functionalism and Parsons. November 15–22, 2002. <http://uregina.ca/~gingrich/n2202.htm> (дата звернення 21.05.2018).
310. Furey, A., Donnelly, C., Hughes, J., & Blaylock, D. Interpretations of national identity in post-conflict Northern Ireland: A comparison of different school settings. *Research Papers in Education*. 2016. 2. P. 1–14.
311. Fusi Aizpurúa J.P. La aparición de los nacionalismos // *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*. 1992. № 11. P. 181–196.
312. Fusi J.P. Pluralismo y nacionalidad. Madrid: Alianza, 1984. 256 p.
313. Fusi J.P. Los nacionalismos y el Estado español: el siglo XX. *Cuadernos de historia contemporánea*, 2000, № 22. P. 36.
314. Gaeta Francesco, *Il nazionalismo italiano*, Roma–Bari, Laterza, 1981. 234 p.
315. Galli della Loggia E. L'identità italiana. Mulino, Bologna, 2010. 199 p. 25. Agnew, Jh. Working the Margins: The Geopolitical Marking of Italian National Identity, *Carte Italiane*. 2017. vol. 2, iss. 11, pp. 3–19.
316. Gänzle S., Kern K., Polonsky A. (eds.) A 'Macro-regional' Europe in the Making. Theoretical Approaches and Empirical Evidence, Basingstoke, Palgrave Macmillan. 2016. 137 p.
317. Gatto, S. España e Italia: ¿Destinos Paralelos? *Lo Spazio Della Politica*. 2012. 234 p.
318. Gerven W. Federalism in the US and Europe. *ICL journal*. – 2007. Vol. 1. <http://wwwinternationalconstitutionallaw.net/journal> (дата звернення 23.03.2017).
319. Giddens A. *Modernity and Self-Identity*. Stanford, 1991. 264 p.
320. Giorgia Bull and Filippo Tronconi. The elusive nature of the Lega Nord. Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational. Routledge, 2012. P. 123.
321. [Globalsecurity.org](http://www.globalsecurity.org). Northern League. Retrieved February 22, 2017. <http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/it-political-parties-ln.htm> (дата звернення 01.10.2019).
322. González Reboledo X.M. Etnicidad y nacionalismo. El caso de Galicia. *Foro hispánico: revista hispánica de Flandes y Holanda*. 1999. № 16. P. 56–67.
323. Government of Wales Act 1998. <https://law.gov.wales/constitution-and-government/constitution-and-devolution/government-wales-act-1998> (дата звернення 09.04.2019).
324. Government of Wales Act 2006. <https://law.gov.wales/constitution-and-government/constitution-and-devolution/government-wales-act-2006> (дата звернення 09.04.2019).
325. Graziano, M. The Failure of Italian Nationhood: The Geographics of a Troubled Identity. New York : Palgrave Macmillan. 2010. 274 p.

326. Griffiths D. Writings on the Margins: Welsh Politics. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2000;2(1):124–134.
327. Groarke, Emer. «Mission Impossible»: Exploring the Viability of Power-Sharing as a Conflict-Resolution tool in Syria. *International Journal of Conflict Management* 2016. 27 (1): 2–24.
328. Guiliani M.V. Theory of attachment and place attachment. *Psychological theories for environmental issues*. Aldershot, England : Ashgate, 2003. P. 137–170.
329. Habermas U. Communication and Evolution of Society. Boston, 1979; Habermas U. Identitat. // *Zur Reconstruction des Historischen Materialismus*. Frankfurt, 1976.
330. Harvey D. The Condition of Postmodernity. Oxford: Blackwell, 1989. 370 p.
331. Hayes, B.C., & McAllister, I. Religion, identity and community relations among adults and young adults in Northern Ireland. *Journal of Youth Studies*. 2009. 12. P. 385–403.
332. Hayes, B.C., McAllister, I., & Dowds, L. Integrated education, intergroup relations, and political identities in Northern Ireland. *Social Problems*, 2007. 54. P. 454–482.
333. Hayward and Rosher; see also Katy Hayward. 'Brexit has placed Northern Ireland at the UK-EU Interface', <https://ukandeu.ac.uk/brexit-has-placed-northern-ireland-at-the-uk-eu-interface/> (дата звернення 25.11.2020).
334. Heath A., Smith S. Varieties of nationalism in Scotland and England. *Anglo-Scottish relations, from 1900 to devolution and beyond*. Oxford : Oxford University Press, 2005. P. 132–152.
335. Hechter M., Levi M. Ethno-Regional Movements in the West. Oxford, N.Y., 1994. 264 p.
336. Hierro, M.J. Changes in National Identification: The Case of Catalonia, Madrid (Spain): Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. 2013. 256 p.
337. Hobolt S.B. The Brexit vote: a divided nation, a divided continent. *Journal of European public policy*. 2016. Vol. 23, No. 9. P. 1259–1277.
338. Hobsbawm, Eric J., and David J. Kertzer. Ethnicity and Nationalism in Europe today. *Anthropology Today* 8 1992. (1): 3–8.
339. Hooghe L., Marks G., Schakel A. Regional authority in 42 democracies, 1950–2006: A measure and five hypotheses. *Regional and Federal Studies, Special*. 2008. Issue vol. 18, No. 2–3.
340. Horowitz D.L. A democratic South Africa? Constitutional engineering in a divided society. Berkeley, CA: Univ. of California press, 1991. 293 p.
341. Horowitz D.L. Ethnic groups in conflict. Berkeley, CA : Univ. of California press, 1985. 697 p.
342. Horowitz D.L. Ethnic power sharing: Three big problems. *Journal of democracy*. Baltimore, MD, 2014. Vol. 25, No. 2. P. 5–20.

343. Houtum H., Legendijk A. Contextualizing Regional Identity and Imagination in the Construction of Polycentric Urban Regions: The Cases of the Ruhr Area and the Basque Country. *Urban Studies*. 2001. Vol. 38. № 4. P. 751–752.
344. How Brexit was made in England / A. Henderson, C. Jeffrey, D. Wincott, R.W. Jones. *The British journal of politics and international relations*. 2017. Vol. 19, No. 4. P. 631–646.
345. Hunt T. English Parliament would balance democratic deficit. *The Guardian*. 6 February 2016. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/feb/04/england-should-be-offered-own-parliament-to-overcome-uks-democratic-deficit>; Denham J. Labour can speak for England. URL: <http://www.progressonline.org.uk/2016/05/23/labour-can-speak-for-england> (дата звернення 28.03.2019).
346. Hunt T. Labour must embrace Englishness. *The Guardian*. 5 February 2016. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/feb/05/labour-embrace-englishness-proud-patriotism> (дата звернення 23.03.2017).
347. Isnenghi Mario, Rochat Giorgio, La grande guerra 1914–1918, Bologna, il Mulino, 2008. 586 p.
348. Italy migrant crisis: More than half of Italians worried about immigration issue. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/835661/Italy-migrant-crisis-EU-Europe-borders-immigration-issue> (дата звернення 20.08.2019).
349. Jauregui Bereciartu G. Ideología y estrategia política de ETA: evolución entre 1959–1968. Madrid : Siglo XXI, 1981. 500 p.
350. John Garry. 'In Northern Ireland there is both Division and Consensus between different ethno-national groups on Brexit', LSE Blog, <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2018/02/21/in-northern-ireland-there-is-a-strongdivision-in-how-different-ethno-national-groups-voted-in-the-referendum> (дата звернення 21.05.2020).
351. Johnston H. Tales of Nationalism: Catalonia, 1939–1979. New Brunswick : Rutgers University Press, 1991.
352. Jones M. Framing Welsh identity. https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00317835/file/Jones_Framing_Welsh_identity_Textes_et_Contextes_n_1_2008.pdf (дата звернення 11.04.2019).
353. Joshi, Devin K., Barry B. Hughes, and Timothy D. Sisk. Improving Governance for the Post-2015 Sustainable Development Goals: Scenario Forecasting the Next 50 Years. *World Development*. 2015. 70. P.286–302.
354. Juliá, S. Nación, nacionalidades y regiones en la transición / A. Morales, & A. de Blas (Eds.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*. 2013. pp. 886–902.
355. Keating M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2007. 256 p.
356. Keating M. Plurinational Democracy: Stateless Nations in a Post-Sovereignty Era. Oxford : Oxford University Press, 2001. 212 p.

357. Keating M. Renegotiating Sovereignty: Basque Nationalism and the Rise and Fall of the Ibarretxe Plan. *Ethnopolitics*. 2006. Vol. 5, Iss. 4. pp. 347–364.
358. Keating M. The minority nations of Spain and European integration: A new framework for autonomy? *Journal of Spanish Cultural Studies*. 2000. Vol. 1. pp. 29–42.
359. Kellas J.G. The Scottish Constitutional Convention. *Scottish Government Year Book* / ed. by L. Paterson, D. McCrone. Unit for the Study of Government in Scotland. University of Edinburgh, 1992. 125 p.
360. Kłaś J. Muzea historyczne, pomiędzy pamięcią Zbiorową a polityką pamięci historycznej. *Zarządzanie w Kulturze*. 2013. № 14(3). P. 206–207.
361. La España que necesitamos. Del 20 N a 2020. Madrid : Almuzara S.A., 2011. P. 56–68.
362. LeBas, Adrienne. The Perils of Power Sharing. *Journal of Democracy*. 2014. 25(2). P. 52–66.
363. Lecours Andre. Basque Nationalism and the Spanish State. Reno. Las Vegas : University of Nevada Press, 2007. 238 p.
364. Lee C. The New Rules of International Negotiation. Chicago, 2008. 341 p.
365. L'Espagne bien dans sa peau, selon Fernando Savater. https://www.lemonde.fr/archives/article/2000/03/07/l-espagne-bien-dans-sa-peau-selon-fernando-savater_3684906_1819218.html (дата звернення 21.05.2018).
366. Letamendia F. Historia de Euskadi: el nacionalismo vasco y ETA. Paris : Ruedo Ibérico, 1975. 446 p.
367. Liav Orgad. Brexit and the quest for identity. <https://blog.oup.com/2016/08/brexit-and-the-quest-for-identity> (дата звернення 20.10.2020).
368. Lijphart A. Patterns of democracy. New Haven, CT : Yale univ. press, 1999. 351 p.
369. Lijphart A. Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice. N.Y. : Routledge, 2007. 305 p.
370. Lijphart, Arend. Democracy in Plural Societies. A Comparative Explorations. New Haven : Yale University Press, 1977. 248 p.
371. Lijphart, Arend. Typology of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*. No. 1. 1968. P. 3–44.
372. Linz, J. Early state-building and late peripheral nationalisms against the state: the case of Spain / eds. Rokkan, S. and Eisenstadt, S.N. In *Building States and Nations, Analyses by Region*. Vol. II, Beverly Hills, Sage, 1973. pp. 32–116.
373. Lombaerde (de) P. How to 'Connect' Micro-regions with Macro-regions? [en ligne], Perspectives on Federalism. 2010. Vol. 2, No. 3–45.
374. Lowe, R. D., & Muldoon, O.T. Shared national identification in Northern Ireland: An application of psychological models of group inclusion post conflict. *Group Processes and Intergroup Relations*. 2014. 17. P. 602–616.
375. Lustick I., Miodownik D., Eidelson R.J. Secessionism in multicultural states: Does sharing power prevent or encourage it? *American political science review*. Washington, D.C., 2004. Vol. 98, No. 2. P. 209–229.

376. Lyman, E.J. Italy: The North-South Divide. Retrieved March 14, 2017, from Ocnus.net: http://www.ocnus.net/artman2/publish/International_3/Italy_The_North-South_Divide.shtml (дата звернення 29.08.2019).
377. Mancini, P. Between Commodification and Lifestyle Politics: Does Silvio Berlusconi provide a New Model of Politics for the Twenty-First Century? 2011. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-12/Between%20Commodification%20and%20Lifestyle%20Politics.%20Does%20Silvio%20Berlusconi%20provide%20a%20New%20Model%20of%20Politics%20for%20the%20Twenty-First%20Century.pdf> (дата звернення 29.08.2019).
378. Manzo L. Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*. 2003. № 23. P. 47–61.
379. Marc E. La construction identitaire de l'individu. *Identité (S). L'individu, le groupe, la société*. P., 2009. P. 35–46.
380. Martínez Llopis J.L., Pérez Adán J. Identidad contra identidades: el destino contra Babelia. *Papers*. 1997. No. 53. pp. 151–158.
381. Maslov Y. The EU strategy for the Danube region as an inclusive form of cross-border economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 5. P. 200–208.
382. Maslov Y. Transformational aspects of the European Union strategy for the Danube region. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, No. 3. P. 108–115.
383. Maynes, Charles William. Containing Ethnic Conflict. *Foreign Policy* 1993. 90. P. 3–21.
384. McKeown, S. Perceptions of a superordinate identity in Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2014. 20. 505 p.
385. McNicholl, K. Political constructions of a cross-community identity in a divided society: *How politicians articulate Northern Irishness*. *National Identities*, 2015. 1–19.
386. Mees L. Nationalism, Violence and Democracy: The Basque Clash of Identities. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. 223 p.
387. Meijers E., Romein A. Realizing potential: building regional organizing capacity in polycentric urban regions. *European Urban and Regional Studies*. 2003. P. 173–186.
388. Mensaje de Su Majestad el Rey en su Proclamación ante las Cortes Generales. Casa de Su Majestad el Rey. http://www.casareal.es/ES/Actividades/Paginas/actividades_disursos_detalle.aspx?data=5359 (дата звернення 25.05.2018).
389. Michel de Certeau. *The Practice of Everyday Life*. California, 1992. 256 p.
390. Misztal Barbara A. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead; Philadelphia : Open UP. 2003. 150 p.
391. Moreiras Menor C. El secreto revelado y los horizontes de nacionalismo gallego en Rosalía de Castro. *Revista Hispánica Moderna*. 1999. № 2. P. 321–329.
392. Moreno L. Federalization and ethnoterritorial concurrence in Spain. *Publius*. 1997. Vol. 27. № 4. P. 68.

393. Mosse G.L. *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York, 1975. 252 p.
394. Moxon-Browne, E. National identity in Northern Ireland / P. Stringer & G. Robinson (Eds.). *Social attitudes in Northern Ireland*. 1991. P. 23–30.
395. Mussolini Benito. Discorso alla camera 3 gennaio 1925 in Mussolini Benito, *Discorsi del 1925*, Milano 1926, P. 11–12.
396. Nairn T. *Faces of nationalism: Janus Revisited*. London : Verso, 1998. 256 p.
397. National Assembly for Wales. Results of the National Assembly for Wales Referendum 2011. March 2011. Jennings M. Paper number: 11/017 www.assemblywales.org/11-017.pdf (дата звернення 11.04.2019).
398. National identity and ethnicity in Scotland. ESRC Centre on dynamics of ethnicity. URL: <http://www.ethnicity.ac.uk/medialibrary/briefings/dynamicsofdiversity/code-census-briefing-national-identity-scotland.pdf> (дата звернення 23.03.2017).
399. Nevola, G. A Constitutional Patriotism for Italian Democracy: The Contribution of President Napolitano. *Bulletin of Italian Politics*. 2011. 3(1), 159–184.
400. Nielsson, Gunnar P. States and Nation-Groups: A Global Taxonomy. In *New Nationalisms of the Developed West*, 1985. P.27–56.
401. Nijakowski L. Polska polityka pamieci. *Esej socjologiczny*. Warszawa, 2008. 243 p.
402. Northern Ireland (Miscellaneous Provisions). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/13/section/12> (дата звернення 26.05.2019).
403. Northern Ireland Act 1998. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/47/section/78/2016-04-01> (дата звернення 26.05.2019).
404. Northern Ireland Act 2006 (repealed). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/17/timeline=false> (дата звернення 26.05.2019).
405. Northern Ireland identity. URL: http://www.niassembly.gov.uk/globalassets/documents/raise/knowledge_exchange/briefing_papers/series4/northern_ireland_identity_garry_mcnicholl_policy_document.pdf (дата звернення 23.03.2017).
406. Nucci Loreto. Podestà. *Dizionario del fascismo*, De Grazia Victoria, Luzzato Sergio (ed.), vol. II, Torino : Einaudi, 2003, p. 395–397.
407. Núñez X. National reawakening within a changing society: The Galician movement in Spain (1960–97). *Nationalism and Ethnic Politics*. 1997. Vol. 3. No. 2. pp. 29–56.
408. Nyatanga D. Welsh independence: can Brexit awaken the sleeping dragon? <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/06/04/welsh-independence-can-brexit-awaken-the-sleeping-dragon> (дата звернення 04.06.2020).
409. Nye, Joseph Jr. Conflicts After the Cold War. *The Washington Quarterly (Supplement)*. 1996. P. 1–18.

410. O'Brian R. *Global Financial Integration: The End of Geography*. L. : Chatham House; Pinter, 1992. 128 p.
411. Ortega-y-Gasset J. *España invertebrada*. Idem. *Obras completas*. 2-a ed. Madrid : Gredos, 1957. T. 3. P. 47–48.
412. Osborne B.S. *Landscapes, Memory, Monuments and Commemoration: Putting Identity in Its Place* DRAFT, 2001. http://clio.110mb.com/Osborne_Landscape.pdf (дата звернення 19.04.2018).
413. Owen D. *Future Identities: Changing identities in the UK – the next 10 years*. University of Warwick. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/275781/13-520-national-identities-change-as-ethniccomposition-changes.pdf (дата звернення 18.05.2020).
414. Paasi A. The resurgence of the «region» and «regional identity»: theoretical perspectives and empirical observations on the regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*. 2009. P. 121–146.
415. Paasi Anssi. Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*. 2003. Vol. 27. Issue 4. pp. 475–485.
416. Paasi A. Regions are social constructs. but who or what constructs them? Agency in question. *Environment and Planning*. 2010. P. 2296–2301.
417. Pacheco Amaral C. (dir.) *Autonomie régionale et relations internationales. Nouvelles dimensions de la gouvernance multilatérale*. Paris : L'Harmattan. 2011. 126 p.
418. Pagliaro Antonino. *Dizionario di Politica*. vol. 2. Rome, 1940. P. 149–167.
419. Pasquier R. La fin de 'l'Europe des régions'? *Politique européenne*. 2015. Vol. 4. P. 50–67.
420. Paxman J. *The English. A Portrait of a People*. Penguin Books. London, 1999. 309 p.
421. Payne S.G. Catalan and Basque nationalism: contrasting patterns. *Ethnic Challenges to the Modern Nation State* / Ben-Ami S., Peled Y., Spektorowski A., eds. London : Palgrave Macmillan, 2000. pp. 95–107.
422. Perrin T. From euroregions to macroregions: a reasonable step? *An appraisal from Western Mediterranean, Closer to Brussels, e-magazine of the Malopolska Region Brussels Office*. 2014. P. 16–36.
423. Plans for independence vote to be published in draft bill. <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-53987594> (дата звернення 01.09.2020).
424. Pôle Sud, № 3 листопада 1995 р., Тема «L'Europe au Sud». <http://www.persee.fr/collection/pole> (дата звернення 19.04.2019).
425. Pôle Sud, № 40, травень 2014 р., «Catalonia without a state?». <http://www.cairn.info/revue-pole-sud.htm> (дата звернення 29.04.2019).
426. Project looks at effect of Brexit on identity in North Ireland. <https://www.ncl.ac.uk/press/articles/archive/2019/01/> (дата звернення 25.06.2020).
427. Proshansky H.M., Fabian A.K. *The development of place-identity in the child*. Spaces for Children / ed. by C.S. Weinstein, T.G. David. New York : Plenum, 1987. P. 21–40.

428. Proshansky H. M., Fabian A.K., Kaminoff R. Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. 1983. № 3. P. 57–83.
429. Proshansky H. The self and the city. *Environment and Behavior*. 1978. Vol. 10. № 2. P. 147–169.
430. Raagmaa G. Regional identity and Social Capital in Regional Economic Development and Planning. *European Planning Studies*. 2002. Vol. 10. P. 3–12.
431. Raco M. Building new subjectivities: devolution, regional identities and the re-scaling of politics. *Territory, Identity and Spatial Planning* / M. Tewdwr-Jones & P. Allmendinger (Eds.). London, 2006. P. 320–334.
432. Rapone Leonardo. Un plebiscitarismo riluttante. I plebisciti nella cultura politica e nella prassi del fascismo. *Vox Populi, Pratiche plebiscitarie in Francia, Italia, Germania, Fimiani Enzo (dir.), Bologna, il Mulino*, 2010, P. 150–151.
433. Rasler, Karen. Internationalized Civil War: A Dynamic Analysis of the Syrian Intervention in Lebanon. *Journal of Conflict Resolution*. 1983. 27(3). P. 421–456.
434. Remainers who blame Brexit on English nationalism are making a big mistake. <https://www.newstatesman.com/politics/2018/07/remainers-who-blame-brexit-english-nationalism-are-making-big-mistake> (дата звернення 25.06.2020).
435. Report of the Commission on the Powers and Electoral Arrangements of the National Assembly for Wales. Standard Note: SN/PC/3018. 22 April 2004 / Isobel White. *Parliament and Constitution Centre*. P. 4–9. www.parliament.uk/briefing-papers/SN03018.pdf (дата звернення; 04.04.2019).
436. Resolución 5/X del Parlamento de Cataluña, por la que se aprueba la Declaración de soberanía y del derecho a decidir del pueblo de Cataluña. URL: <http://www.parlament.cat/document/intrade/7217> (дата звернення 21.02.2020).
437. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. L. : Sage, 1992. 211 p.
438. Rodríguez Galdo M.X. O Fluxo migratorio galego dos séculos XIII ó XX. Santiago : Xunta de Galicia. https://emigracion.xunta.gal/es/conociendo_galicia/aprende/publicacion/o-fluxo-migratorio-seculo-xiii-o-xx (дата звернення 12.05.2021).
439. Rosenau J. Normative Challenges in a Turbulent World. *Ethics & International Affairs*. 1992. No. 6. P. 1–19.
440. Rosenfeld G. D. A Looming Crash or a Soft Landing? Forecasting the Future of the Memory «Industry». *The Journal of Modern History*. Vol. 81. No. 1. March 2011. P. 122–158.
441. Rostetska Svitlana. Features of regional identity formation in the UK and Italy: comparative analysis. Development trends of scholarly knowledge in philosophy, sociology and political sciences : collective monograph / O.A. Dolzhenkov, L.M. Dunayeva, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 187–204.
442. Rothman, J. Individuals, groups and intergroups: Understanding the role of identity in conflict and its creative engagement. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 2013. № 28 (3). P. 631–658.

443. Rovelli Carlo. National identity is fake. We should focus on the wider common good. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/24/national-identity-fake-toxic-intolerance-italy-fascism> (дата звернення 30.06.2020).
444. Saporiti, Alejandro. Power Sharing and Electoral Equilibrium. *Economic Theory*. 2014. 55(3). P. 705–729.
445. Scotland Act 1998. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/contents> (дата звернення 24.03.2017).
446. Scotland Act 2012. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/11/enacted> (дата звернення 24.03.2017).
447. Scottish Government. <https://www.gov.scot/> (дата звернення 27.03.2017).
448. Scottish independence. Don't leave us this way. <https://www.economist.com/leaders/2014/07/10/dont-leave-us-this-way#sthash.11rRAtL9.icavGoyQ.dpbs> (дата звернення 29.03.2017).
449. Scottish referendum: Cameron pledges devolution revolution after no vote. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2014/sep/19/scottish-referendum-david-cameron-devolution-revolution> (дата звернення 28.03.2019).
450. Seawright D. The Conservative Party's Devolution Dilemma. *Textes et Contextes*, 2008. URL: <http://revuesshs.u-bourgogne.fr/TIL/document.php?id=253> (дата звернення 25.03.2017).
451. Selway J., Templeman Kh. The myth of consociationalism? Conflict reduction in divided societies. *Comparative political studies*. Thousand Oaks, CA, 2012. No. 45(12). P. 1542–1571.
452. Semian M., Chromy P. Regional identity as a driver or a barrier in the process of regional development: a comparison of selected European experience. *Norwegian journal of geography*. 2014. Vol. 68. No. 5. P. 263–270.
453. Shaw T. & Söderbaum F. (eds.) *Theories of New Regionalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2003. 226 p.
454. Sherif, Carolyn W. Self radius and goals of youth in different urban areas. *Southwestern Soc. Sci. Quart.* 1961, December. P. 259–270.
455. Sherif, M., White, B. J., and Harvey, O.J. Status in experimentally produced groups. *Amer. J. Sociol.* 1955. 60. 370–379.
456. Sisk, Timothy D. Power-Sharing in Civil War: Puzzles of Peacemaking and Peacebuilding. *Civil Wars* 2013. 15 (sup 1). 7–20.
457. Smith A. Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. 2009. 194 p.
458. Smith A. Nationalism: theory, ideology, history. 2001. 182 p.
459. Smith A. Nationalism and Modernism. 1998. 285 p.
460. Söderbaum F. Exploring the Links between Micro-Regionalism and Macro-Regionalism / Farrell M., Hettne B., Van Langenhove L. (eds.). *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. London : Pluto Books 2005. P. 87–103.

461. Soderbaum F. Introduction: theories of new regionalism. *Theories of New Regionalism*. London, 2003. P. 1–23.
462. Speller G., Lyons E., Twigger-Ross C. A community in transition. The relationship between spatial change and identity processes. *Social psychological review*. 2002. Vol. 4. № 2. P. 39–58.
463. Standard Eurobarometer 88. Autumn 2017. Report. European Citizenship, Fieldwork: November 2017. URL: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/82871> (дата звернення 21.08.2019).
464. Stryker, S. Identity theory and personality theory: mutual relevance. *Journal of Personality*. 2007. 75(6). P. 1084–1101.
465. Tamir, Yael. The Enigma of Nationalism. *World Politics*. 1995. 47(03). P. 418–440.
466. The 1979 referendums. *BBC News*. URL: <http://www.bbc.co.uk/news/special/politics97/devolution/scotland/briefing/79referendums.shtml> (дата звернення 11.10.2018).
467. The Agreement. Agreement reached in the multi-party negotiations (10 April 1998). <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm> (дата звернення 23.05.2019).
468. The Implications of Devolution for England. <http://www.gov.uk/government/publications> (дата звернення 23.03.2017).
469. The reluctant dragon. Like Scotland, Wales is growing more independent from Westminster. Unlike Scotland, it isn't too happy about it. *The Economist*. 24 November 2012. <http://www.economist.com/news/britain/21567075-scotland-wales-growing-more-independent-westminster-unlike-scotland-it-isnt-too?zid=307&ah=5e80419d1bc9821ebe173f4f0f060a07> (дата звернення 24.03.2017).
470. Todd, J. Two traditions in unionist political culture. *Irish Political Studies*. 1987. 2. P. 1–26.
471. Treaty on European Union. Mode of access: URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M.html#000100001> (дата звернення 12.05.2019).
472. Trench A. Devolution in Scotland and Wales: the gap between public expectations and constitutional reality. <https://devolutionmatters.files.wordpress.com/2009/11/devolution-and-the-gap-between-publicexpectations-and-constitutional-reality-2008-unlock-democracy-book-chapter.pdf> (дата звернення 28.03.2017).
473. Trew, K., & Benson, D.E. Dimensions of social identity in Northern Ireland. / G.M. Breakwell & E. Lyons (Eds.). *Changing European identities: Social psychological analyses of social change*. 1996. P. 123–143.
474. Trueman C. Functionalism. The History Learning Site, 25 May 2015. <https://www.historylearningsite.co.uk/sociology/theories-in-sociology/functionalism> (дата звернення 21.05.2018).

475. Tuan Y.F. *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1977. 248 p.
476. Tuan Y.F. *Topophilia: A Study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs : Columbia University Press, 1990. 260 p.
477. UKIP Manifesto 2015. P. 56. URL: <https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/ukipdev/pages/1103/attachments/original/1429295050/UKIPManifesto2015.pdf?1429295050> (дата звернення 28.03.2019); Cameron elected mayors plan is rejected. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2012/may/04/cameron-elected-mayorsplan-rejected> (дата звернення 28.03.2019).
478. Van Amersfoort, Hans. Institutional Plurality: Problem or Solution for the Multi-Ethnic State? In *Notions of Nationalism*. 1995. P. 162–181.
479. Van Morgan S. Language politics and regional nationalist mobilization in Galicia and Wales. *Ethnicities*. 2006. Vol. 6. No. 4. pp. 451–475.
480. Wales Act 2014. <https://law.gov.wales/constitution-and-government/constitution-and-devolution/wales-act-2014> (дата звернення 11.04.2019).
481. Welsh identity. URL: <http://www.ethnicity.ac.uk/medialibrary/briefings/dynamicsofdiversity/code-census-briefing-national-identity-wales.pdf> (дата звернення 23.03.2017).
482. Welsh Parliament. <https://senedd.wales/> (дата звернення 07.04.2019).
483. Wendt, A.. Identity and Structural Change in International Politics / ed. by Y. Lapid, & F. Kratochwil. *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. 1996. P. 47–64.
484. Wenzel, M., Mummendey, A., & Waldzus, S. Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model. *European Review of Social Psychology*. 2008. 18. P. 331–372.
485. Wheeler S. The New Regionalism. Key Characteristics of an Emerging Movement. *Journal of the American Planning Association*. 2002. Vol. 68. pp. 3–19.
486. Wincot D. Wales, post Brekxit. <https://ukandeu.ac.uk/wales-post-brexit> (дата звернення 25.06.2020).
487. Winetrobe B.K. Enacting Scotland's «Written Constitution»: The Scotland Act 1998. A Century of Constitutional Reform / ed. by P. Norton. Wiley-Blackwell for The Parliamentary History Yearbook Trust, 2011. P. 85–100.
488. Woolf, S. Uso e abuso del Risorgimento nell'Italia repubblicana, in Farsi italian. La costruzione dell'idea di nazione nell'Italia repubblicana / ed. by Bini, A., Daniele, C. and Pons, S. *Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli Press*. 2009. Vol. 45, Milano, P. 3 14.
489. Yoo, John. Fixing Failed States. *California Law Review*. 2011. 99. P. 95–150.
490. Ysás P. El estado de las autonomías: orígenes y configuración. *Actas del III Simposio de Historia Actual: Logroño*, 26–28 de octubre de 2000. Coord. por Navajas Zubeldía C. 2002. V. 1. P. 111–112.

НОТАТКИ

Наукове видання

РОСТЕЦЬКА Світлана

**РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА:
ПОЛІТИКА НЕПРИЙНЯТТЯ ТА ПОШУК КОМПРОМІСІВ
У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ**

Монографія

Дизайн обкладинки
Технічний редактор
Верстання

*Юдашкіна Анастасія
Шутова Тетяна
Стратій Ігор*

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 31.03.2021 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 18,19. Наклад 300. Замовлення № 1121-287.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.